

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા, પુ૦ ૨૭.

॥ અર્હમ્ ॥

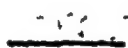
સુમાધિત-પદ્ય-રત્નાકર

(પહેલો ભાગ)

સંગ્રાહક અને અનુવાદક:-

મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજી.

પ્રથમ આવૃત્તિ.

૧૦૦૦

વીર સં. ૨૪૬૧.

ધર્મ સં. ૧૩.

વિ. સં. ૧૯૯૧.

કિં. ૧-૪-૦

પ્રકાશક:-

દીપચંદ બાંઠીયા.

મંત્રી, શ્રીવિજયધર્મસૂરિ જૈનગ્રંથમાળા

છોટા સરાફ, ઉજ્જૈન.

: આર્થિક સહાયક :

રાધનપુર નિવાસી,

સ્વં શેઠ બકોરભાઈ ઉજ્જૈનશી

તથા

સ્વં શેઠ જીવાભાઈ બકોરભાઈના

સ્મરણાર્થ

શ્રીચુત શેઠ કાન્તલાલ બકોરભાઈ

મુદ્રક:-

શા. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ.

શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ

ભાવનગર.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

જ્ઞાનના પ્રચારમાં, સાહિત્યના સર્જનમાં, તીર્થોના ઉદ્ધારમાં, અને જૈનશાસનની પ્રભાવનામાં પોતાના જીવનની આહુતિ આપનાર સ્વ. ગુરુદેવ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ-સૂરિજી મહારાજનો સમુદાય પણ, તેઓશ્રીના જ પગલે ચાલી સાહિત્યની સેવામાં જે મોટો ફાળો આપી રહ્યો છે, એ કોઈથી અભણયું નથી. એ સ્વ. ગુરુદેવના પ્રશિષ્ય, અને શાંતમૂર્તિ વિદ્વાન્ મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજીના શિષ્ય, ગુરુભક્તિ પરાયણ, મુનિરાજ શ્રી વિશાળવિજયજીનો આ પ્રથમ ગ્રંથ બહાર પાડતાં અમને ખરેખર આનંદ થાય છે.

ઉપદેશકોને અને સામાન્ય ગૃહસ્થોને પણ જે ઘડી આત્માની શાન્તિ માટે સ્વાધ્યાયનું એક અપૂર્વ સાધન બની શકે, એવો આ ગ્રંથ અને તેના બીજા ત્રણ ભાગો જરૂર લોકોને મહાઉપકારી થશે, એવી અમારી ખાતરી છે.

ચારસો ચારસો પાનાના ચાર ભાગો આ ગ્રંથના બહાર પડશે. તેમાંનો આ પહેલો ભાગ બહાર પાડવામાં આર્થિક સહાયતા આપનાર સંઘનપુરનિવાસી, અને સુગંધમાં રહેતા

શેઠ કાન્તિલાલ બકેરલાઈનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ. તેમજ, આર્થિક સહાયતા કરાવવામાં પ્રયત્ન કરનાર, અમારી અંથમાળાના એક સભ્ય શેઠ વૃદ્ધિલાલ મગનલાલ વીરવાડીયા અને તેમના સાથી મિત્રોનો પણ આ તકે આભાર માનીએ છીએ. અને આશા રાખીએ છીએ કે તેઓ બાકીના ત્રણ લાગો માટે પણ આર્થિક સહાયતા આપવા-અપાવવા માટે પોતાથી બનતો પ્રયત્ન અવશ્ય કરશે.

આ ઉપરાન્ત રાધનપુર વિગેરે ગામોના જે જે ગૃહસ્થો આ અંથના અગાઉથી ગ્રાહક થયા છે, તેઓનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી મહોદય પ્રેસ-લાવનગરના માલીક શ્રીચુત ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ શાહે, આ પુસ્તકને પ્રેસકળાની દૃષ્ટિએ સુંદર બનાવવામાં અને જલદી તૈયાર કરી આપવામાં જે લાગણી અને કાળજી બતાવી છે, તે માટે અમે તેમના આભારી છીએ.

શુરુદેવ બાકીના ત્રણ લાગો જલદી બહાર પાડવાનું અને સસ્તું તથા ઉપયોગી સાહિત્ય સારા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય અર્પો એજ ઈચ્છા.

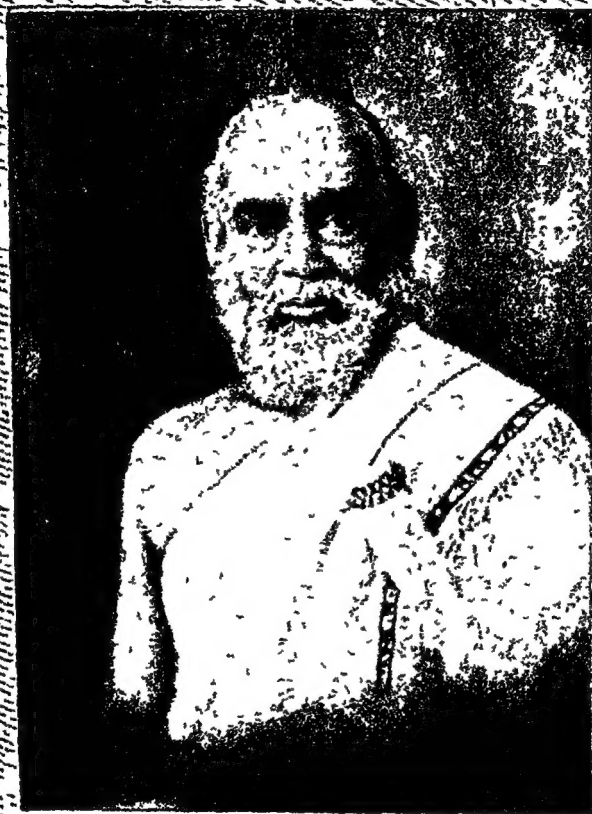
મંત્રી,

શ્રી વિ. ધ. સૂ. જૈન અંથમાળા

ઉજ્જૈન.

જગત્પૂજ્ય-શાસ્ત્રવિશારદ-જેનાયાય

શ્રી વિજયધર્મચૂડીચરણ મહારાજ.

જન્મ સંવત ૧૮૨૪.

દીક્ષા સંવત ૧૮૪૩.

આચાર્યપદ સ. ૧૮૬૮.

સ્વર્ગગમન સંવત ૧૮૭૮.

શ્રી મહાદેવ પ્રી. પ્રેમ-ભાવનગર.

જેણે

ઠેર ઠેર જ્ઞાનની પરખો માંડી

આખાય જગતને

જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવ્યું;

જેણે

જેન સાહિત્યનાં અણમૂલાં ગ્રંથરત્નોને પ્રસિદ્ધ કરાવીને

તેની

ખુદલો હાથે લહાણી કરી;

જેણે

શાસન સેવાના પરમ પવિત્ર યજ્ઞમાં

દેહને અર્પણ કરીને સફળ કર્યો.

— તે —

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ

શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય,

શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ

ના

પરમ પવિત્ર હસ્ત કમળમાં

સાદર

સમર્પણ.

—ચરણરજ

મુનિ વિશાલ.

અમારી ગ્રંથમાળાનાં ગુજરાતી પુસ્તકો.

૧ વિજયધર્મસૂરિ-સ્વર્ગવાસ પદ્યી	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૨-૮-૦
૬ વિજયધર્મસૂરિનાં વચન કુસુમો	„	૦-૪-૦
૧૦ આખૂ (૭૫ ફોટા સાથે)	શ્રીજયન્તવિજયજી	૨-૮-૦
૧૧ વિજયધર્મસૂરિ	ધીરજલાલ ટો. શાહ	૦-૨-૦
૧૨ શ્રાવકાચાર	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૦-૩-૦
૧૩ શાણી સુલસા	„	૦-૩-૦
૧૪ સમયને ઓળખો ભા. ૨ જો	„ „	૦-૧૦-૦
૧૫ સમયને ઓળખો ભા. ૧ લો	„	૦-૧૨-૦
૧૭ સમ્યક્ત્વપ્રદીપ	શ્રીમંગળવિજયજી	૦-૪-૦
૧૮ વિજયધર્મસૂરિ પૂજા	„	૦-૪-૦
૨૦ અલ્પાર્થદિગ્દર્શન	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-૦
૨૨ વક્તા બનો	શ્રીવિદ્યાવિજયજી	૦-૬-૦
૨૩ મહાકવિ શોભન અને તેમની કૃતિઓ	શ્રીહિમાંશુવિજયજી	૦-૩-૦
૨૪ આલ્પવાડા	શ્રીજયન્તવિજયજી	૦-૪-૦
૨૫ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૪-૦
૨૬ દ્રવ્યપ્રદીપ	શ્રીમંગળવિજયજી	૦-૪-૦
૨૮ ધર્મોપદેશ	શ્રીવિજયધર્મસૂરિ	૦-૬-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

શ્રીવિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા

છોટા સરોજી, ઉજ્જૈન (માળવા).

:: સુભાષિત-પદ્ય-રત્નાકરના સંગ્રહક અને અનુવાદક ::

મુનિરાજ શ્રી વિશાલવિજયજી મહારાજ.

૧૧ મહાદેવ પ્રેમ-ભાવનગર.

કિંચિદ્ વક્તવ્ય.

લગભગ વીસેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. સંસ્કૃત કાવ્યગ્રંથો અને ચરિત્ર ગ્રંથોનો અભ્યાસ અને વાચન કરતાં, ‘ભવિષ્યમાં વ્યાખ્યાનાદિ પ્રસંગે કામમાં આવશે’ એ ધરાદાથી કેવળ મારા જ ઉપયોગને માટે નોંધી લેવાતો ‘શ્લોક સંગ્રહ’ આમ ખીજાઓના પણ ઉપયોગ માટે પુસ્તકાકારે બહાર પડશે, એવી સ્વપ્નમાં એ મેં આશા નહિ રાખેલી. દશેક વર્ષના મારા વાચનમાંથી આવા હજારેક શ્લોકોનો સંગ્રહ મારી પાસે થયો, એ સંગ્રહને જોનારાઓ પૈકીના ઘણા શુભેચ્છકોની એ ભલામણે વધારે સંગ્રહ કરવા તરફ મને ઉત્સાહિત કર્યો કે—‘આવો સંગ્રહ જો પુસ્તકાકારે બહાર પડે તો તે ઘણા ઉપદેશકો, ઉપદેશકો જ નહિ, પરંતુ સામાન્ય વર્ગને પણ ઉપકારી થાય.’ પરિણામે અભિનંદ ગ્રંથોનું વાચન અને તેમાંથી સુંદર લાગતાં સુભાષિતોનો સંગ્રહ હું કરતો જ ગયો. મારા આ સંગ્રહમાં લગભગ ચારેક હજાર શ્લોકોનો સંગ્રહ, કે જેમાં પ્રાકૃત ગાથાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, થતાં તેને છપાવવા માટે તૈયારી કરી. કે જેના ફલસ્વરૂપ આજે તેમાંનો એક ભાગ જનતાની સમક્ષ મૂકવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું.

મારે આ સંગ્રહ, તેના ખપી જીવોને વધારે ઉપયોગી થાય, એટલા માટે મારાથી બની શક્યું તેટલા અંશે તેના વિષયો અને પેટાવિષયો પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર રહે છે કે ઘણી વખત એક જ સુભાષિત કયા વિષયમાં મૂકવું, એ સમજવું બહુ કઠિન થઈ પડે છે. એનો વિષય ઘણી વસ્તુઓની સાથે સંબંધ રાખે છે, તેમ છતાં પણ જેટલું વિચારી શકાયું તેટલું વિચારીને તેમ જ ખીજા વિદ્વાન મહાનુભાવોની સલાહ લઈને વિષય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આશા છે કે—આના ઉપયોગી મહાનુભાવોને અમે કરેલી છાંટણીથી જરૂર લાભ થશે.

વિષયોની છાંટણી કરવામાં એક ખીજ મુશ્કેલી પાંજુ ભૂલવા જેવી નથી જ. ધાર્મિક વિષયો અને વ્યાવહારિક વિષયોને જુદા કરવા એ ઘણું જ કઠિન કામ છે, એમ મને લાગ્યું છે. માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થોના ૩૫ ગુણો, કે શ્રાવકાના ૨૧ ગુણો, નીતિ કે સદાચાર, કર્તવ્ય કે વિનય-વિવેક આ બધા વિષયો નૈતિક વિષયો જેવા દેખાવા છતાં જેમ ધાર્મિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહિ, તેમ શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રતો, ભાવના કે કે ધ્યાન, પંદર કર્માદાન કે અહાર પાપસ્થાન એ ધાર્મિક ગણાતા વિષયો વ્યાવહારિક વિષયોથી જુદા પાડી શકાય નહી. એમ હોવા છતાં, આ પુસ્તકનો લાભ લેનારાઓની અનુકૂળતાને માટે આ પુસ્તકમાં આપેલા બધા વિષયોને, બની શક્યું તેટલા વિચારપૂર્વક, ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક એમ બે વિભાગોમાં વહેચી દેવામાં આવ્યા છે.

યદ્યપિ સુભાષિતોના સંગ્રહરૂપે સુભાષિતરત્નભાંડાગાર, સુભાષિત સુધારત્નભાંડાગાર, અને એવા અનેક ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ એમાં મોટે ભાગે હિંદુ ગ્રંથોમાંનો જ સંગ્રહ છે, તેમજ તે ગ્રંથો સાનુવાદ નથી. આ બે ખામી મારા આ સંગ્રહમાંથી દૂર કરવામાં આવી છે. એટલે કે હિંદુ ગ્રંથો ઉપરાન્ત જૈન ગ્રંથો પૈકીનાં સુંદરમાં સુંદર સુભાષિતો આ સંગ્રહમાં જેમ વિશેષરૂપે લેવામાં આવ્યાં છે, તેવી જ રીતે દરેક સુભાષિતનો અનુવાદ પણ તેની સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એક ખીજ પણ વિશેષતા આમાં છે. કોષ્ટ પણ શ્લોક ક્યાંથી લેવામાં આવ્યો છે, એ સ્થાન પણ તે ગ્રંથના પૃષ્ઠ, અધ્યાય વિગેરે સાથે આપવામાં આવ્યું છે. આ વિશેષતા લાગ્યે જ અત્યાર સુધીના આવા ખીજ સંગ્રહમાં જોવાય છે.

મારો આ સંગ્રહ લગભગ ચાર હજાર શ્લોકોનો છે. તેનું એક જ પુસ્તક થતાં ઘણું મોટું થઈ જવાના કારણે અને વાચકોની અનુકૂળતાને માટે, એ બધા સંગ્રહને ચાર ભાગમાં બહાર પાડવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. જેમાંનો પહેલો ભાગ આજે જનતા સમક્ષ મૂકાય છે. આ દરેક ભાગ લગભગ ચારસો ચારસો પાનાનો રહેશે.

મારા સંગ્રહમાં જે પ્રાકૃત ગાથાઓનો સંગ્રહ થયેલો, તેને જુદા જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડવાનો વિચાર ગોઠવેલો હોય, આ સંગ્રહમાં અપવાદ સિવાય માત્ર સંસ્કૃત શ્લોકો જ આપવામાં આવ્યા છે.

આવા એક બૃહત્ સંગ્રહને માટે જેમ એકાદ સારી પ્રસ્તાવનાની જરૂર છે, તેમ આખા ગ્રંથમાં આવતા તમામ શ્લોકોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા તથા ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર વિગેરે કટલીક ઉપયોગી બાબતો આપવાની પણ જરૂર છે, પરંતુ તે બધું આખોયે સંગ્રહ તૈયાર થયા પછી જ આપી શકાય, એટલે તે બધી બાબતો ચોથા ભાગમાં આપવાનું રાખી, આ પ્રત્યેક ભાગમાં તો તેમાં આવતા વિષયોની અનુક્રમણિકા, સાંકેતિક અક્ષરો અને ચિહ્નોની સમજૂતી તથા શુદ્ધિ પત્રક; એટલું જ માત્ર આપવું ઉચિત ધાર્યું છે.

માત્ર આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જ જે કંઈ બે એક બાબતો કહેવાની હતી તે કહી છે. આ પ્રસંગે મારા તે બે મહાન્ ઉપકારીઓના ઉપકારને પ્રગટ કરવો નહીં ભૂલું કે જેઓની અસીમ કૃપા અને અમી-દૃષ્ટિએ મારા જેવા અજ્ઞાની અને જડબુદ્ધિવાળા જીવને ચૈતન્ય અપ્યું છે અને મારા જીવનની કાયાપલટ કરી મને ઋણી બનાવ્યો છે. તેઓ છે— મારા દાદાગુરુ જગત્પૂજ્ય શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરી-શ્વરજી અને મારા ગુરુ શાંતભૂતિ મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ. મારા ગુરુએ આ ગ્રંથને સુંદર પદ્ધતિસર અને શુદ્ધ બનાવી આપવા માટે શ્રમ સેવ્યો છે, એ બદલ પણ હું તેઓશ્રીનો અત્યંત ઋણી છું.

વિષયો અને પેટાવિષયોની ચૂંટણી કરવામાં, તેમજ પ્રુફા વિગેરે તપાસવામાં સાયલાનિવાસી ન્યાયતીર્થ-તર્કભૂષણ પંડિત રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈએ આપેલા યોગ બદલ તેમને ધન્યવાદ આપવો ભૂલીશ નહીં.

ઉપર્યુક્ત બન્ને ગુરુદેવોની અસીમ કૃપા, મારા બાકીના ત્રણ ભાગો જલદી બહાર પાડવાનું સામર્થ્ય અર્પે, એ અંતરની અભિલાષા પૂર્વક વિરમું છું.

જૈન ધર્મશાળા, આબુ
વૈશાખ શુદ્ધ ૧૧
વી. સં. ૨૪૬૧, ધર્મ સં. ૧૩

ધર્મજયન્તોપાસંક

મુનિ વિશાળવિજય.

हमारी ग्रन्थमालाके हिन्दी व अंग्रेजी पुस्तक.

- ४ श्रावकाचार श्रीविद्याविजयजी ०-४-०
- ५ विजयधर्मसूरि के वचनकुसुम ,, ०-४-०
- ७ सेईंग्स ऑफ विजयधर्मसूरि डॉ. क्रौझे ०-४-०
(Sayings of Vijaya Dharma Suri) (Dr. Krause)
- ९ विजयधर्मसूरि अष्टप्रकारीपूजा श्रीविद्याविजयजी ०-४-०
- १६ एन आइडीयल मंक-आदर्श साधु. ए. जे. सुनावाला ५-०-०
(An Ideal Monk) (A. J. Sunawala)
- २१ ब्रह्मचर्यदिग्दर्शन श्रीविजयधर्मसूरि ०-४-०
आबू (७५ फोटु सहित) श्रीजयन्तविजयजी २-८-०

मिलनेका पता:—

श्रीविजयधर्मसूरि जैन ग्रन्थमाला
छोटासराफा, उज्जैन (मालवा).

રાધનપુર નિવાસી દાનવીર મહૂંમ શેઠ બકોરદાસ ઉજમશી.

આર્થિક સહાયક શેઠ બકારભાઈ ઉજમશી

અને તેમના કુટુંબનો

કુટુંબ પરિચય.

જગતમાં માનવીઓ જીવન મરણની ઘટમાળમાં અટવાયા જ કરે છે, જન્મ અને મરણ એ કુદરતનો ક્રમ છે, જેનો જન્મ થાય છે, તેનો મૃત્યુ છે જ. તેમાં કંઈ વિશેષતા નથી. પરંતુ વિશેષતા તો તેમાં છે કે જે મૃત્યુ પામવા છતાં પણ અમર થઈ શકે છે. જગતમાં એવા અનેક નરપુંગવો છે કે જેઓ યમદેવના અતિથિ થવા છતાં પણ પોતાની સુવાસ ચોતરફ ફેલાવી અમર નામના કરી ગયા છે. શ્રીમાન બકાર શેઠ પણ તેમાંના એક હતા.

રાધેનપુરમાં પ્રખ્યાત મનાતા શેઠ કુટુંબમાં શેઠ ઉજમશીને ત્યાં આજથી લગભગ પોણી સદી ઉપર એ મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો. ઉજમશી શેઠ સાંધારણ રીતે ગર્ભશ્રીમંત હોવાથી તેમનો આલ્પકાળ બહુ સારી રીતે પસાર થયો હતો. સાધારણ કેળવણી લઈ તેઓ ઉમર લાયક થતાં ધંધાથે ધોલેરા આવ્યા, ત્યાં સામાન્ય વેપારમાં પગલર થઈ તેઓ ભાવનગર ગયા, ત્યાં પણ એક સારા વેપારી તરીકે લોકોનો વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો, અને દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ સાધવા લાગ્યા. ભાવનગરમાં તેમની જે સ્થળે કાપડની દુકાન હતી, તે સ્થળને આજે રાધેનપુરી બજાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અહિંથી તેઓ મુંબઈ ગયા, અને ત્યાં રૂબરૂ, ચાંદીબજાર, શેરબજાર, એરડાબજાર વગેરે બજારોમાં સારામાં સારી નામના અને લક્ષ્મી બેળવી દરેક રીતે

કુદરતની તહેમના ઉપર મહેર વરસી. સંતતિમાં તેમને શેઠ હીરાલાલ, મણિલાલ, કાંતિલાલ અને જીવાલાલ એ ચાર પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ હતી. ઉપર્યુક્ત તહેમના ચાર પુત્રોમાંથી મોટા હીરાલાલ સમાજમાં પ્રખ્યાત છે, કારણ કે તહેમના નામની જ બધે પેઢીઓ ચાલતી હતી. સંવત ૧૯૬૮ ની સાલમાં, શ્રીમાન્ બકાર, શેઠ પરલોકવાસી થયા, ત્યારથી બધું કામકાજ હીરાલાલએ સંભાળ્યું અને લાખોની સંખ્યાવત કરી. શેઠ 'હીરાલાલ બકારદાસ'ના નામથી પેઢીઓ ચાલતી હોવાથી શ્રીમાન્ બકાર શેઠ ધાર્મિક કે સામાજિક કાર્યોમાં ઉક્ત પેઢીના નામથી જ સહાયતા કરતા હતા. તેમાંની કેટલીક સંખ્યાવતો શેઠ હીરાલાલ બકારલાલના જીવનચરિત્રમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલ હોવાથી તે દરેકનો ઉલ્લેખ અહીં કર્યો નથી, પણ તે સંખ્યાવતોમાં રાધનપુરની જૈન ભોજનશાળા, મુંબઈમાં શાંતિનાથજીના દહેરે પર્યુપણમાં મહાવીર જન્મ દિને જે સ્વામીવાત્સલ્ય થાય છે તે અને રાધનપુર પાંજરાપોળને રૂ. વીશ હજારનું ઉદાર દાન એ મુખ્ય છે. શેઠ હીરાલાલના મૃત્યુ પછી બધો વહીવટ 'સંભાળવાનું' કામ શ્રીયુત મણિલાલ ઉપર આવ્યું, પણ તેઓ લાંબુ જીવી શક્યા નહિ. શેઠ હીરાલાલ પછી એક વરસે તહેમનું પણ મૃત્યુ થયું, અને બધો વહીવટ સંભાળવાનું કાર્ય કાંતિલાલ ઉપર આવ્યું, જ્યારે તહેમની ઉંમર માત્ર પચીસ વરસની હતી. આવી યુવાવસ્થામાં તહેમણે એક પીઠ માણસને છાજે તે રીતે વહીવટ ચલાવ્યો, તહેમના હસ્તક પારલા (વીલેપારલે)માં સેનીટરીયમ અને દેરાસર બંધાયાં કે જ્યાં અનેક જૈન કુટુંબો રાહત અને આરોગ્યતા મેળવવા સાથે પ્રજા ભક્તિનો લાભ લ્યે છે. શેઠ કાંતિલાલ એક વ્યવહારકુશળ જ નહિ પરંતુ ધાર્મિકમર્યાદા પૂર્વકના સુધારક તરીકે પણ જાણીતા છે. તેઓ વિચારક તરીકે જાહેર નથી, છતાં તહેમના નિકટના સહવાસમાં રહેતા આદમીને એમ લાગ્યા વિના ન જ રહે કે તહેમનામાં સમયાનુકૂળ અનેક વિચારોનો ધોધ વહે છે. ભારતવર્ષે જ્યારે પરાધીનતાની જાંજીરો તોડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શ્રીયુત કાંતિ-

રાધનપુર નિવાસી મહૂર્મ નવયુવક-

શ્રીયુત જીવાભાઈ ખડેરભાઈ ઉજમશી.

શ્રી મહાદેવ પ્રેમ-ભાવનગર.

લાઇએ પણ દરેક રીતે એ બાબતમાં શક્ય સહકાર આપેલો, તેમાં આર્થિક સહાય અને સમયનો ભોગ મુખ્ય ભાગ લખે છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા પણ તેમનામાં ખૂબ છે, તીર્થપર્યટન તેમને ખૂબ ગમે છે, શત્રુબ્ધ, ગિરનાર, કેસરીયાળ, તારંગાળ વગેરે સ્થાવર તીર્થો અને જંગમ તીર્થોની પણ યાત્રાઓ તહેમણે બહુ સારી રીતે કરી છે. ગમે તેવો માણસ તહેમની પાસે ગયેલ હશે, તો પણ તે ખાલી હાથે પાછો નહિ ફરે, એ જાતની તહેમનામાં ખાસીયત છે, સ્વભાવ મળતાવડો અને ખુશનુમા છે. સામાજિક સુધારકોને એ ખૂબ પીઠબળ સમર્પે છે, અને દરેક રીતે સહાય આપે છે. પાયધુની ઉપર આવેલ શ્રી શાંતિનાથજીના મંદિરના એ યુવાન ત્રસ્ટી છે. આજે તહેમની ત્રીસ વરસની ઉંમર છતાં જરાયે યુવાનીનો ઉકળાટ નથી. જાહેર જીવનમાં ભાગ લેવાતો તહેમને શોખ હોવા છતાં કૌટુંબિક કારણોને અંગે, વ્યવહારિક ઉપાધિઓને ક્ષીધે તેઓ કાંઈ પણ જાહેર કાર્યોમાં વધારે પડતો ભાગ લઈ શકતા નથી. સાહિત્યમાં પણ તેઓ ખૂબ રસ લે છે. અનેક પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં તહેમણે સહાયતા આપેલી છે. ખરેખર કાંતિલાઇની અત્યારની કારકીર્દી જોતાં લવિષ્યમાં તેઓ જૈન સમાજને આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે. તેમના નાના ભાઈ શ્રીયુત જીવાલાઇનું અચ્ચીશ વરસની લરચુવાન વયે અવસાન થયું. તહેમની કંઈ ખાસ કારકીર્દી જાહેરમાં આવી નથી, પણ જો તેઓને લાંબુ આયુષ્ય સાંપડ્યું હોત તો તેઓ પણ સમાજ માટે આશીર્વાદરૂપ થઈ પડતે તહેમાં જરાયે શક નથી. પ્રાન્તે અમે શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે-ઉપર્યુક્ત કુટુંબ દિનપ્રતિદિન પ્રગતિને પથે ધપાવી, ધાર્મિક તેમજ સામાજિક કાર્યોમાં ઉત્તિ સાધી, જનતાના આશીર્વાદ મેળવવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરે. એ જ અભ્યર્થના.

પ્રકાશક.

અભારી ગ્રંથમાળાનાં સંસ્કૃત પુસ્તકો.

૨ ધર્મવિયોગમાલા	શ્રીહિમાંશુવિજયજી	૦-૨-૦
૩ પ્રમાણનયતત્ત્વાલોક (પં રામગોપાલાચાર્યકૃત ટીકાયુક્ત)	„	૦-૧૪-૦
૮ જયન્તપ્રવન્ધ (ગુજરાતી ભા. યુક્ત)	„	૦-૩-૦
૧૧ જૈનીસપ્તપદાર્થી	„	૦-૫-૦
૨૭ સુભાષિતપદ્યરત્નાકર (ગુજરાતી ભા. યુક્ત)	શ્રીવિશાલવિજયજી	૧-૪-૦
ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ભાગ ૪ થો (કમલસંયમી ટીકા યુક્ત)	શ્રીજયન્તવિજયજી	૩-૮-૦
પ્રમાણનયતત્ત્વાલોક-પ્રસ્તાવના	શ્રીહિમાંશુવિજયજી	૦-૩-૦

મળવાનું, ઠેકાણું:—

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા
છોટા સરાફા, ઉલ્લજૈન. (માળવા)

વિષયાનુક્રમણિકા

(પહેલા ભાગની)

મજ્જલાચરણ	: કુલ શ્લોક ૫ :	પૃષ્ઠ ૧
૧ અહિંસા	: કુલ શ્લોક ૩૭ :	પૃષ્ઠ ૩
અહિંસાનું સ્વરૂપ	૩	અહિંસાની શ્રેષ્ઠતા ૮
અહિંસા એજ ધર્મ	૬	અહિંસાનું માહાત્મ્ય ૧૨
અહિંસા	૭	અહિંસાનું ફળ ૧૨
૨ દયા	: કુલ શ્લોક ૨૦ :	પૃષ્ઠ ૧૫
દયા	૧૫	દયા વિનાનું અધુરું નિષ્ફળ ૨૧
દયાની શ્રેષ્ઠતા	૧૮	નાના જંતુઓની રક્ષા અને ૨૧
દયાનું ફળ	૧૯	તેનું ફળ ૨૧
૩ અભયદાન	: કુલ શ્લોક ૧૫ :	પૃષ્ઠ ૨૨
અભયદાન	૨૨	અભયદાનનું ફળ ૨૬
અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા	૨૪	
૪ હિંસા	: કુલ શ્લોક ૨૫ :	પૃષ્ઠ ૨૭
હિંસાનું સ્વરૂપ	૨૭	સંકલ્પ હિંસાનો દોષ ૩૪
હિંસા-નિષેધ	૨૮	હિંસાથી દાનની નિષ્ફળતા ૩૫
હિંસામાં ધર્મ છે જ નહિ	૩૦	યજ્ઞ તથા બલિદાન હિંસાનો ૩૫
હિંસક (ધાતક)	૩૨	નિષેધ ૩૫
હિંસાનો દોષ	૩૩	

૫ માંસ : કુલ શ્લોક ૩૮ : પૃષ્ઠ ૩૭

માંસ લક્ષણ નિષેધ ૩૭ | માંસ લક્ષણના દોષો ૪૧

માંસનો શબ્દાર્થ ૪૧ | માંસનાં સ્વાગતું ફળ ૪૬

૬ યજ્ઞ : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૪૭

હિંસાથી ધર્મ ન જ થાય ૪૭ | સૌ કોઈ દુર્બલને મારે છે ૪૯

યુક્તની હિંસાથી સ્વર્ગ નથી લાવયજ ૫૦

મળતું ૪૭

૭ સત્ય : કુલ શ્લોક ૧૪ : પૃષ્ઠ ૫૨

સત્યનું સ્વરૂપ ૫૨ | સત્યની શ્રેષ્ઠતા ૫૩

ચાર પ્રકારનું સત્ય ૫૩ | સત્યવાદીની શ્રેષ્ઠતા ૫૫

અવાસ્તવિક સત્ય ૫૩ | સત્ય વચનથી થતા ફાયદા ૫૬

૮ અસત્ય-મૃષાવાદ : કુલ શ્લોક ૨૨ : પૃષ્ઠ ૫૮

અસત્યનું સ્વરૂપ ૫૮ | અસત્યની નિષ્ફળતા ૬૦

ચાર પ્રકારનું અસત્ય ૫૮ | અસત્યની અધમતા ૬૦

બે પ્રકારનું અસત્ય ૫૯ | સાત અસત્યવાદી ૬૧

સ્થૂલ અસત્ય ૫૯ | અસત્યના દોષો ૬૧

અસત્યનો નિષેધ ૬૦ | મૃષાવાદીના પક્ષપાતનું ફળ ૬૫

૯ અચૌર્ય : કુલ શ્લોક ૬ : પૃષ્ઠ ૬૬

અચૌર્ય-અદત્તાદાન-સ્વાગતું ૬૬ | અચૌર્ય વ્રતથી થતા ફાયદા ૬૬

સ્વરૂપ ૬૬

૧૦ ચૌર્ય : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૬૯

ચાર પ્રકારનું અદત્તાદાન ૬૯ | અદત્તાદાનના દોષો ૭૧

અદત્તાદાન નિષેધ ૬૯

૧૧ બ્રહ્મચર્ય : કુલ શ્લોક ૧૭ : પૃષ્ઠ ૭૪

બ્રહ્મચર્યના અંદાર ભેદો	૭૪	બ્રહ્મચારીઓની ઉચ્ચ દશા	૭૭
બ્રહ્મચર્યના આઠ ભેદો	૭૫	બ્રહ્મચારીઓને ત્યાજ્ય	
ગૃહસ્થોના ચોથા અણુવ્રતનું		વસ્તુઓ	૭૮
સ્વરૂપ	૭૫	બ્રહ્મચર્યની શ્રેષ્ઠતા	૭૮
બ્રહ્મચર્ય-પાલન	૭૬	બ્રહ્મચર્યનાં ફળ	૭૯
બ્રહ્મચારીનું સ્વરૂપ	૭૭		

૧૨ શીલ : કુલ શ્લોક ૧૬ : પૃષ્ઠ ૮૧

શીલની શ્રેષ્ઠતા	૮૧	દુઃશીલતાને ધિક્કાર	૮૬
શીલનાં ફળ	૮૩	દુઃશીલતાના દોષો	૮૬
શીલબ્રહ્મનું જીવન બ્યર્થ છે	૮૫		

૧૩ અબ્રહ્મચર્ય-મૈથુન : કુલ શ્લોક ૬ : પૃષ્ઠ ૮૮

મૈથુન સેવનમાં હિંસા	૮૮	અબ્રહ્મ-મૈથુન-ના દોષો	૮૮
દીક્ષા પછી મૈથુન સેવનનો દોષ	૮૮		

૧૪ કામ-વિષય : કુલ શ્લોક ૪૬ : પૃષ્ઠ ૯૦

કામ-વિષયસેવન-નિષેધ	૯૦	વિષય ત્યાગનું ફળ	૯૭
સ્ત્રી સેવા ત્યાગ ભાવના	૯૩	કામ ત્યાગની શ્રેષ્ઠતા	૯૮
કામોત્પત્તિમાં મન, સ્વભાવ		કામ-જ્યે વિરલ મનુષ્યો	૯૯
વિગેરે પણ કારણો છે	૯૪	કામીના જીવનને ધિક્કાર	૯૯
કામની પ્રવ્રજતા	૯૪	કામાંધ મનુષ્યો	૧૦૦
કામ-ભોગથી તૃપ્તિ થતી નથી	૯૬	કામ-વિષયસેવનના દોષો	૧૦૫
વિષય-ત્યાગોપાય	૯૬		

૧૫ પરિગ્રહ : કુલ શ્લોક ૨૮ : પૃષ્ઠ ૧૧૦

પરિગ્રહનું સ્વરૂપ	૧૧૦	પરિગ્રહથી નુકસાન	૧૧૪
પરિગ્રહત્યાગ	૧૧૦	પરિગ્રહગ્રહની વિલક્ષણતા	૧૧૮
પરિગ્રહના દોષો	૧૧૦	પરિગ્રહત્યાગ-અપરિગ્રહનું	
પરિગ્રહની તુચ્છતા	૧૧૨	સ્વરૂપ	૧૧૮
ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ		સાત્રો અપરિગ્રહ	૧૧૯
પરિગ્રહ	૧૧૩	પરિગ્રહત્યાગનું ફળ	૧૧૯

૧૬ દિશાપરિમાણ : કુલ શ્લોક ૪ : પૃષ્ઠ ૧૨૧

દિશાપરિમાણવ્રતનું સ્વરૂપ	૧૨૧	દિશાપરિમાણની વિશેષતા	૧૨૨
દિશાપરિમાણનું ફળ	૧૨૧		

૧૭ ભોગોપભોગ : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૧૨૩

ભોગોપભોગવ્રતનું સ્વરૂપ	૧૨૩	ભોગ તથા ઉપભોગની	
		વ્યાખ્યા	૧૨૩

૧૮ અભક્ષ્ય : કુલ શ્લોક ૨૬ : પૃષ્ઠ ૧૨૪

અભક્ષ્યના પ્રકાર	૧૨૪	દ્વિદળનું સ્વરૂપ	૧૩૧
અભક્ષ્યના પ્રકાર અંતે ત્યાગ	૧૨૬	(ગોરસયુક્ત) દ્વિદળના ત્યાગનું	
અભક્ષ્ય ભક્ષણનું ફળ	૧૨૭	કારણ	૧૩૨
કંદમૂળભક્ષણના દોષ	૧૨૮	(ગોરસયુક્ત) દ્વિદળ ભક્ષણનું	
કંદમૂળના ત્યાગનું કારણ	૧૨૯	પાપ	૧૩૨
કંદમૂળભક્ષણનું કડવું ફળ	૧૨૯		

૧૯ ચાર મહાવિકૃતિ : કુલ શ્લોક ૬૨ : પૃષ્ઠ ૧૩૩

મહાવિકૃતિની સંખ્યા	૧૩૩	[૧ દારુ]—	
મહાવિકૃતિનાં નામ	૧૩૩	દારૂથી નુકસાન	૧૩૪
મહાવિકૃતિ અભક્ષ્ય હોવાનું		દારૂ પીનારની દુર્દશા	૧૩૮
કારણ	૧૩૪	દારૂ પીવાનું પાપ	૧૪૦

દાદ નહિ પીવાનું કારણ	૧૪૧
દાદનો ત્યાગ	૧૪૨
દાદનો ત્યાગ કરવાનું ફળ	૧૪૨

[૨ માંસ]—

માંસાહારનું કડવું ફળ	૧૪૩
માંસનો ત્યાગ કરવાનું કારણ	૧૪૪
માંસાહારથી નુકસાન અને તેનો ત્યાગ	૧૪૫

[૩ મધ]—

મધ અલક્ષ્ય હોવાનું કારણ	૧૪૬
મધ ખાવાનું પાપ	૧૪૭

મધ ખાવાનું કડવું ફળ	૧૪૯
દવા નિમિત્તે પણ મધ ન ખાવું	૧૫૦
મધ અને ઝેર	૧૫૧
મધનો ત્યાગ	૧૫૨

[૪ માંસ]—

માખણ અલક્ષ્ય હોવાનું કારણ	૧૫૩
માખણ ખાવાનું ફળ	૧૫૩
માખણનો ત્યાગ	૧૫૪
મહાવિકૃતિ ત્યાગનું ફળ	૧૫૪

૨૦ રાત્રિભોજન : કુલ શ્લોક ૨૫ : પૃષ્ઠ ૧૫૫

રાત્રિભોજન નહિ કરવાનું કારણ	૧૫૫	રાત્રિભોજનનું ફળ	૧૬૦
રાત્રિભોજનથી નુકસાન	૧૫૬	રાત્રિભોજનનો ત્યાગ	૧૬૧
		રાત્રિભોજનત્યાગનું ફળ	૧૬૩

૨૧ પન્દર કર્માદાન : કુલ શ્લોક ૮ : પૃષ્ઠ ૧૬૫

પન્દર કર્માદાનનાં નામ	૧૬૫	ધાણીના ધંધાનું ફળ	૧૬૭
૨૨ તથા વિષના વ્યાપારનું ફળ	૧૬૬	પાપમય વસ્તુના વ્યાપારનું ફળ	૧૬૮
તલના વ્યાપારનું ફળ	૧૬૬		

૨૨ અનર્થદણ્ડ : કુલ શ્લોક ૧૧ : પૃષ્ઠ ૧૬૯

અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૧૬૯	ચાર વિકથા	૧૭૨
અનર્થદંડનાં કારણો	૧૬૯		

૨૩ સામાયિક	: કુલ શ્લોક ૧૬ :	પૃષ્ઠ ૧૭૩
સામાયિકનું સ્વરૂપ	૧૭૩	સમતાનો અર્થ ૧૭૫
સામાયિકના પ્રકાર	૧૭૪	સામાયિકવ્રતના અતિચાર ૧૭૬
સામાયિકનો વિધિ	૧૭૪	સામાયિકની વિશેષતા ૧૭૬
સાચું સામાયિક	૧૭૫	સામાયિકનું ફળ ૧૭૭
૨૪ દેશાવકાશિક	: કુલ શ્લોક ૨ :	પૃષ્ઠ ૧૭૯
દેશાવકાશિક વ્રતનું સ્વરૂપ	૧૭૯	દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચાર ૧૭૯
૨૫ પૌષધ	: કુલ શ્લોક ૧૮ :	પૃષ્ઠ ૧૮૧
પૌષધનું સ્વરૂપ	૧૮૧	પૌષધમાં શું ન કરવું ૧૮૫
પૌષધનું વિધાન	૧૮૨	પૌષધ કરવાનું કારણ ૧૮૫
પૌષધના પ્રકાર	૧૮૩	પૌષધનું ફળ ૧૮૬
પૌષધમાં શું કરવું	૧૮૪	
૨૬ ઉપવાસ	: કુલ શ્લોક ૧૫ :	પૃષ્ઠ ૧૮૭
ઉપવાસનું સ્વરૂપ	૧૮૭	કરવો ૧૯૦
ઉપવાસમાં શું ન કરવું	૧૮૭	એકાદશીના ઉપવાસનું ફળ ૧૯૧
સાચો ઉપવાસ	૧૮૮	એકાદશીએ ઉપવાસ ન
[પચાદશી અને ઉપવાસ]—		કરવાનું પાપ ૧૯૧
એકાદશીમાં ઉપવાસ	૧૮૯	ઉપવાસનું ફળ ૧૯૨
એકાદશીએ ઉપવાસ કેમ		
૨૭ પર્વતિથિ	: કુલ શ્લોક ૨૨ :	પૃષ્ઠ ૧૯૩
પર્વતિથિનો નિર્ણય	૧૯૩	[ચાતુર્માસ-પર્વ]—
પર્વતિથિની સંખ્યા	૧૯૩	ચાતુર્માસનું કર્તવ્ય ૧૯૯
કઈ તિથિએ શું ન કરવું	૧૯૫	[પચાદશી-પર્વ]—
પર્વતિથિએ શેનો ત્યાગ કરવો	૧૯૬	એકાદશીમાહાત્મ્ય ૨૦૦
પર્વતિથિનું ફળ	૧૯૭	એકાદશીએ શું ન કરવું ૨૦૦
કઈ તિથિનું શું ફળ	૧૯૮	

૨૮ અતિથિવ્રત	: : કુલ શ્લોક ૨૩ :	પૃષ્ઠ ૨૦૧
અતિથિનું સ્વરૂપ	૨૦૧	અતિથિ સાથે કેમ વર્તવું ૨૦૫
સાચો અતિથિ	૨૦૨	અતિથિપૂજની વિશેષતા ૨૦૬
અતિથિ તથા પરોણો	૨૦૨	અતિથિની અવજાનું પાપ ૨૦૬
અતિથિપૂજા	૨૦૩	અતિથિપૂજનું ફળ ૨૦૭
અતિથિવ્રતનું સ્વરૂપ	૨૦૪	
૨૯ કષાય	: કુલ શ્લોક ૨૬ :	પૃષ્ઠ ૨૦૯
કષાયોનાં નામ	૨૦૯	થાય ૨૧૫
કષાયોના અવાંતર પ્રકાર	૨૧૦	કષાય-અકષાયનો વિભેદ ૨૧૬
કષાયોનું આયુષ્ય	૨૧૦	કષાયોનો નાશ ૨૧૬
કષાયજન્ય કષ્ટ	૨૧૧	કષાયોનો લાગ ૨૧૭
કષાયજન્ય નુકસાન	૨૧૩	કષાયોના જ્યનો ઉપાય ૨૧૭
કયા કષાયથી કોની હાની		કષાયોના જ્યનું ફળ ૨૧૮
૩૦ ક્રોધ	: કુલ શ્લોક ૩૬ :	પૃષ્ઠ ૨૧૯
ક્રોધજન્ય નુકસાન	૨૧૯	કોના ઉપર ક્રોધ કરવો ૨૩૦
ક્રોધજન્ય નુકસાન અને ત્યાગ	૨૨૩	ક્રોધીની દુર્દશા ૨૩૧
ક્રોધ અને દુશ્મન	૨૨૭	ક્રોધી અને રાક્ષસ ૨૩૨
ક્રોધ અને અગ્નિ	૨૨૭	ક્રોધના નાશનો ઉપાય ૨૩૩
ક્રોધ અને મદિરા	૨૨૯	ક્રોધના લાગનું ફળ ૨૩૩
૩૧ શાન્તિ	: કુલ શ્લોક ૧૬ :	પૃષ્ઠ ૨૩૪
શાંતિનું સ્વરૂપ	૨૩૪	શાંતિરહિત પશુ સમાન ૨૩૬
સાચી શાંતિ	૨૩૪	શાંતિનો ઉપાય ૨૩૭
શાંતિનું મહત્વ	૨૩૫	શાંતિનું ફળ ૨૩૭
શાંતિમાં જ. સુખ	૨૩૬	

૩૨ ક્ષમા : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૨૪૦

ક્ષમાનું આચરણ	૨૪૦	ક્ષમાવાન : સાચો ધર્મી	૨૪૨
ક્ષમાનું મહત્ત્વ	૨૪૦	ક્ષમાવાન સાથેનું વર્તન	૨૪૨
ક્ષમારૂપી સ્ત્રી	૨૪૧	ક્ષમાવાનની ઉદાર ભાવના	૨૪૨
ક્ષમાવાનનું લક્ષણ	૨૪૧	ક્ષમાનું ફળ	૨૪૪

૩૩ માન : કુલ શ્લોક ૩૭ : પૃષ્ઠ ૨૪૫

માનની નિરર્થકતા	૨૪૫	માનનું કડવું ફળ	૨૫૫
માનથી નુકસાન	૨૪૭	અપમાન પણ સહવું	૨૫૬
માનનો ત્યાગ	૨૪૯	[પ્રશસ્ત માન]—	
માનથી નુકસાન અને ત્યાગ	૨૫૦	માનની મહત્તા	૨૫૭
અધુરું પાત્ર	૨૫૩	માનભંગ કરતાં મૃત્યુ ઉત્તમ	૨૫૭
આકે મદ	૨૫૪	માનીઓની ભાવના	૨૫૮

૩૪ વિનય : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૨૫૯

વિનયની મહત્તા	૨૫૯	વિનય વગર નુકસાન	૨૬૧
વિનય : સાચું ભૂષણ	૨૫૯	વિનયનું ફળ	૨૬૧
વિનયનો ઉપાય	૨૬૦		

૩૫ માયા : કુલ શ્લોક ૧૫ : પૃષ્ઠ ૨૬૪

માયાની નિંદા	૨૬૪	કપટીનું લક્ષણ	૨૬૮
માયાની પ્રત્યજ્ઞા	૨૬૫	કપટી અને મઝહર	૨૬૮
માયાથી નુકસાન	૨૬૫	માયાનું કડવું ફળ	૨૬૯

૩૬ ઋણુતા : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૨૭૦

ઋણુતા : માયાના નાશનો ઉપાય	૨૭૦	ઋણુતાનું સેવન	૨૭૦
		ઋણુતા : મોક્ષનું મૂળ	૨૭૧

૩૭ લોભ : કુલ શ્લોક ૪૦ : પૃષ્ઠ ૨૭૨

લોભની નિંદા	૨૭૨	લોભીનું અકાર્ય	૨૮૦
લોભની પ્રખળતા	૨૭૫	સાચો લોભી કેાણુ	૨૮૨
લોભ અને સાપ	૨૭૬	લોભ ક્યાં કરવો	૨૮૨
લોભ અને અગ્નિ	૨૭૬	લોભથી નુકસાન	૨૮૩
લોભની અમર્યાદા	૨૭૭	લોભનું કડવું ફળ	૨૮૫
લોભીની દુર્દશા	૨૭૯	લોભનો ત્યાગ	૨૮૬

૩૮ આશા : કુલ શ્લોક ૧૬ : પૃષ્ઠ ૨૮૭

આશાની નિંદા	૨૮૭	આશાથી નુકસાન	૨૮૯
આશાની નિરર્થકતા	૨૮૭	આશાનો જય	૨૯૧
આશાનો બંધ	૨૮૮	આશાના જયનું ફળ	૨૯૨

૩૯ તૃષ્ણા : કુલ શ્લોક ૧૫ : પૃષ્ઠ ૨૯૩

તૃષ્ણાનાં સ્થાન	૨૯૩	તૃષ્ણાની મર્યાદા	૨૯૬
તૃષ્ણાની નિરર્થકતા	૨૯૩	તૃષ્ણાવાળા લેખકની સ્થિતિ	૨૯૬
તૃષ્ણાનું અમરપાણું	૨૯૪	તૃષ્ણાથી નુકસાન	૨૯૭

૪૦ સંતોષ : કુલ શ્લોક ૧૬ : પૃષ્ઠ ૨૯૯

સંતોષની મહત્તા	૨૯૯	સંતોષ-અસંતોષ વિવેક	૩૦૧
સંતોષમાંજ સાચું સુખ	૩૦૦	સંતોષનો ઉપાય	૩૦૧
સંતોષ ક્યાં કરવો અને ક્યાં ન કરવો	૩૦૧	સંતોષનું ફળ	૩૦૨

૪૧ રાગદ્વેષ : કુલ શ્લોક ૨૧ : પૃષ્ઠ ૩૦૫

રાગદ્વેષનું મૂળ	૩૦૫	રાગદ્વેષથી નુકસાન	૩૦૫
રાગદ્વેષનું પરિણામ	૩૦૫	રાગદ્વેષનો જય	૩૦૭

[રાગ]—

રાગના પર્યાય	૩૦૭
રાગનું પ્રાબલ્ય	૩૦૭
દષ્ટિરાગનું પ્રાબલ્ય	૩૦૮
રાગનું પરિણામ	૩૦૯
રાગથી નુકસાન	૩૧૦

૪૨ પરદ્રોહ : કુલ શ્લોક ૪ : પૃષ્ઠ ૩૧૩

પરદ્રોહનું સ્વરૂપ ૩૧૩ | પરદ્રોહથી નુકસાન અને ત્યાગ ૩૧૪

૪૩ સમતા : કુલ શ્લોક ૧૯ : પૃષ્ઠ ૩૧૫

સમતાની વિશેષતા	૩૧૫	સમતાનો ઉપયોગ	૩૧૮
સમતાની ભાવના	૩૧૬	સમતાનો ઉપાય	૩૧૮
સમતાનું આચરણ	૩૧૭	સમતાનું ફળ	૩૧૯
ધાર્મિક સમતા	૩૧૭		

૪૪ મોહ-મમતા : કુલ શ્લોક ૨૯ : પૃષ્ઠ ૩૨૨

મોહનું પ્રાબલ્ય	૩૨૨	મોહ દુઃખનું કારણ	૩૨૯
મોહની અગમ્યતા	૩૨૩	મોહનું કડવું ફળ	૩૩૦
મોહનું કારણ	૩૨૩	મોહ-નિર્મોહ-વિવેક	૩૩૦
મોહની નિર્વર્થતા	૩૨૪	મોહનો ત્યાગ	૩૩૧
શાસ્ત્રોનો મોહ	૩૨૫	મોહના ત્યાગનો ઉપાય	૩૩૧
મોહથી નુકસાન	૩૨૫	મોહના ત્યાગનું ફળ	૩૩૨
મોહની ભાવના	૩૨૮		

૪૫ વૈરાગ્ય : કુલ શ્લોક ૪૭ : પૃષ્ઠ ૩૩૪

વૈરાગ્યના પર્યાય	૩૩૪	વૈરાગ્ય વગર નકામું	૩૪૯
વૈરાગ્યની વિશેષતા	૩૩૪	વૈરાગ્ય વગરના મૂર્ખ	૩૫૧
વૈરાગ્યમય ઉપદેશ	૩૩૬	ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય	૩૫૨
વૈરાગ્યમય ભાવના	૩૪૦	વૈરાગ્યનો ઉપાય	૩૫૩
વૈરાગ્ય શા માટે	૩૪૪	વૈરાગ્યનું ફળ	૩૫૩

રાગથી નુકસાન અને ત્યાગ ૩૧૦

[દ્વેષ]—

દ્વેષના પર્યાય	૩૧૧
દ્વેષી પ્રત્યેનો ભાવ	૩૧૧
દ્વેષથી નુકસાન	૩૧૧

૪૬ इन्द्रियभोग : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૩૫૫

ઇન્દ્રિયભોગની વસ્તુઓ	૩૫૫	ઇન્દ્રિયભોગ: સુખાભાસ	૩૫૬
ઇન્દ્રિય ભોગનું પ્રોબલ્ય	૩૫૫	ઇન્દ્રિયભોગ: શત્રુ	૩૫૬
ઇન્દ્રિય ભોગથી નુકસાન	૩૫૬	ઇન્દ્રિય ભોગની નિરર્થકતા	૩૫૯
ઇન્દ્રિયભોગ: ઝેર	૩૫૮		

૪૭ इन्द्रियजय : કુલ શ્લોક ૧૩ : પૃષ્ઠ ૩૬૦

ઇન્દ્રિયજયની વિશેષતા	૩૬૦	ઇન્દ્રિયજય: સાચું બળ	૩૬૩
ઇન્દ્રિયજયનો આદેશ	૩૬૧	ઇન્દ્રિયજયનો ઉપાય	૩૬૩
ઇન્દ્રિયજય: મોક્ષમાર્ગ	૩૬૨	ઇન્દ્રિયજયનું ફળ	૩૬૪
ઇન્દ્રિયજય: સાચું સ્વર્ગ	૩૬૨		

૪૮ कलह : કુલ શ્લોક ૫ : પૃષ્ઠ ૩૬૫

કલહની નિંદા	૩૬૫	કલહથી નુકસાન	૩૬૬
કલહ અને અગ્નિ	૩૬૫		

૪૯ अभ्याख्यान : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૩૬૭

અભ્યાખ્યાનની નિંદા	૩૬૭	અભ્યાખ્યાનનો ત્યાગ	૩૬૭
અભ્યાખ્યાનનો દોષ	૩૬૭		

૫૦ पैशुन्य : કુલ શ્લોક ૬ : પૃષ્ઠ ૩૬૮

પૈશુન્યથી નુકસાન	૩૬૮	પૈશુન્યના ત્યાગનું ફળ	૩૬૯
પૈશુન્યનો ત્યાગ	૩૬૯		

૫૧ रति-अरति : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૩૭૧

રતિ-અરતિથી નુકસાન	૩૭૧	અરતિની ભાવના	૩૭૧
રતિની ભાવના	૩૭૧		

૫૨ પરપરિવાદ : કુલ શ્લોક ૧૦ : પૃષ્ઠ ૩૭૨

નિંદાની નીચતા	૩૭૨	નિંદાનો ત્યાગ શા માટે	૩૭૪
નિંદાથી નુકસાન	૩૭૩	નિંદાનો ત્યાગ અને ફળ	૩૭૪
પોતાની અને પાસકાની નિંદા	૩૭૩		

૫૩ માયામૃષાવાદ : કુલ શ્લોક ૩ : પૃષ્ઠ ૨૭૫

માયામૃષાવાદનું સ્વરૂપ	૩૭૫	માયામૃષાવાદનો ત્યાગ	૩૭૫
માયામૃષાવાદની કટુતા	૩૭૫		

૫૪ મિથ્યાત્વ : કુલ શ્લોક ૨૩ : પૃષ્ઠ ૨૭૬

મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ	૩૭૬	મિથ્યાત્વનું કડવું ફળ	૩૮૨
મિથ્યાત્વની નિંદા	૩૭૬	મિથ્યાત્વનો ત્યાગ	૩૮૩
મિથ્યાત્વની ભાવના	૩૭૭	મિથ્યાત્વના ત્યાગનો ઉપાય	૩૮૩
મિથ્યાત્વની પ્રબળતા	૩૭૮	મિથ્યાત્વના સ્થાગનું ફળ	૩૮૪
મિથ્યાત્વથી નુકસાન	૩૭૯		

શુદ્ધિપત્રક

પાછળ

श्लोकेना प्रमाणेभां आपेल ग्रंथेनां तथा स्थणानां टुंका नाभेनी समजुती.

अ०-अध्याय, अध्ययन, अधिकार.

अदत्ता०-अदत्तादान.

आचा०-आचारांग.

आपस्तं०-आपस्तम्भोपनिषद्.

आ० स०-जैन आत्मानंद सभा,
भावनगर.

,, आगमोदय समिति, सुरत.

आ० सभा-जैन आत्मानंद सभा,
भावनगर.

इति० समु०-इतिहाससमुच्चय.

उ०-उल्लास.

उत्त०-सू०-उत्तराध्ययन सूत्र.

उप० प्रा० } उपदेशप्रासाद.
उपदेश प्रा० }

उ० सू० टी०-उत्तराध्ययन सूत्र टीका.

किराता० } किरातार्जुनीय.
किरातार्जु० }

खं०-खंड.

च०-चतुर्थ.

तृ०-तृतीय.

त्रि. श. पु. च. } -त्रिषष्टिशलाका
त्रिषष्टि श. पु. च. } पुरुषचरित्र.

दे० ला०-देवचंद लालभाई पुस्तको-
द्धारक फंड, सुरत.

द्वि०-द्वितीय.

धर्मक०-धर्मकल्पद्रुम.

प०-पर्व.

पद्मपु०-पद्मपुराण.

पृ०-पृष्ठ.

प्र०-प्रकाश, प्रस्ताव, प्रक्रम, प्रथम.

प्र० स०-जैनधर्मप्रसारक सभा,

भावनगर.

भा०-भाग, भाषांतर.

भा० वि०-भावविजय.

મનુસ્મૃ-મનુસ્મૃતિ.

મહામા-મહાભારત.

માનસો-માનસોલ્લાસ.

માર્ક ૬ પુ-માર્કંડપુરાણ.

યં વિં પ્રં-યશોવિજયજૈન ગ્રંથ-

માલા, ભાવનગર.

યોગ શા-યોગશાસ્ત્ર.

વરાહપુ-વરાહપુરાણ.

વિં ધં લં-વિજયધર્મલક્ષ્મી-

જ્ઞાનમંદિર, આગરા.

વૃ-વૃત્તિ.

વૈ-વૈરાગ્ય.

વ્યા-વ્યાખ્યાન.

શ-શતક.

શાં-શાંતિપર્વ.

શ્રાદ્ધપ્રતિ-શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ.

શ્લો-શ્લોક.

સ-સર્ગ.

સિદૂરપ્ર-સિદૂરપ્રકરણ.

સુમા-રત્નસં } સુમાષિતરત્ન
સુમાષિત રત્નસં } સંદોહ.

સ્ક-સ્કંધ.

સ્કંદપુ-સ્કંદપુરાણ.

સ્મ-સ્મૃતિ.

હિંગુલપ્ર-હિંગુલપ્રકરણ.

હિં હં-પંડિત હિરાલાલ હંસરાજ,
જામનગર.

જે શ્લોકના પ્રમાણના અંતે કુલતું (*) નિશાન આપ્યું છે, તે શ્લોક તે ગ્રંથકારનો પોતાનો બનાવેલ નથી. અર્થાત્ બીજાના ગ્રંથમાંથી એ ગ્રંથમાં લીધેલો સમજવો.

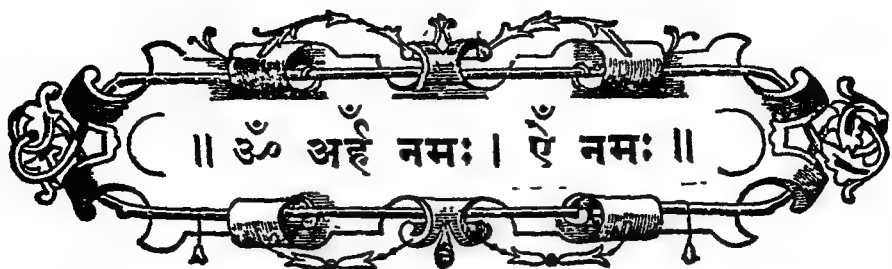
શ્લોકના પ્રમાણના ઉલ્લેખમાં કૌંસ ( ) માં આપેલ નામ ગ્રંથકર્તાનું અર્થવા તે પ્રકાશકનું સમજવું.

सुभाषित-पद्म-रत्नाकर

— पहिलो भाग —

जगत्पूज्य-श्रीविजयधर्मसूरीश्वरेभ्यो नमो नमः ।

मुनिश्री-विशालविजयमहाराजसंगृहीतः-

सुभाषित-पद्य-रत्नाकरः

गूर्जरभाषाऽनुवादसहितः ।

मङ्गलाचरणम्

॥ १ ॥

विश्वच्छायाविधायी सकलसुकविपुंस्कोकिलानुच्चवाचः,
संस्कुर्वन् मञ्जुरीतिप्रभृतिचतुरतामञ्जरीस्वाददानात् ।
आकल्पं स्थायिरूपोऽतुलरस-फलदः सद्विवेको रसालो,
येन प्रारोपितोऽसौ प्रथमजिनपतिर्यच्छताद् वाञ्छितानि ॥

॥ २ ॥

श्रीभोयणीग्रामगतं प्रभास्वरं,
 नमाम्यहं मल्लिविभुं जिनेश्वरम् ।
 श्रीधर्मसूरिं च ततो गुरोगुरुं,
 वन्दे त्रिधा पण्डितपूज्यपत्कजम् ॥

॥ ३ ॥

धर्मो विज्ञवरेण्यसेवितपदो धर्मं भजे भावतो,
 धर्मेणावधुतः कुबोधनिचयो धर्माय मे स्यान्नतिः ।
 धर्माच्चिन्तितकार्यपूर्तिरखिला धर्मस्य तेजो महद्,
 धर्मे शासनराग-धैर्यसुगुणाः श्रीधर्म ! धर्मं दिश ॥

॥ ४ ॥

अपूर्वशान्त्यादिगुणैरनुत्तरं,
 सज्ज्ञान-धैर्येण जगत्प्रतिष्ठितम् ।
 आदौ जयन्तं विजयं ततः परं,
 वन्दे सुवन्द्यं गुरुमुत्तमं मुदा ॥

॥ ५ ॥

एषां प्रसादं प्राप्य, श्लोकान् लोकहिताय संगृह्य ।
 कुर्वेऽनुवादं तेषां, विशालविजयो मुनिः सम्यक् ॥

ધાર્મિક વિભાગ

અહિંસા (૧)

અહિંસાનું સ્વરૂપ—

ન યત્પ્રમાદયોગેન, જીવિતવ્યપરોપણમ્ ।

ત્રસાનાં સ્થાવરાણાં ચ, તદહિંસાવ્રતં મતમ્ ॥ ૧ ॥

ત્રિષષ્ઠિ શ. પુ. ચ., પર્વ ૧, સર્ગ ૩, શ્લોક ૬૨૨.

પ્રમાદના યોગથી ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિઓના જીવિ-
તનો નાશ ન કરવો, તે અહિંસા વ્રત કહેલું છે. ૧.

કર્મણા મનસા વાચા, સર્વભૂતેષુ સર્વદા ।

અક્લેશજનનં પ્રોક્તા, ત્વહિંસા પરમર્ષિભિઃ ॥ ૨ ॥

કૂર્મ પુરાણ, અ૦ ૭૬, શ્લોક ૮૦.

સર્વ કોઈ પ્રાણીને વિષે સર્વદા કાયા, મન અને
વચને કરીને કલેશ ઉત્પન્ન ન કરવો, તે ઉત્તમ ઋષિઓએ
અહિંસા કહી છે. ૨. ,

શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં, શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ।

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ, પરેષાં ન સમાચરેત્ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૨૦ ની ટીકા*

ધર્મનું સર્વસ્વ (રહસ્ય) સાંભળો, અને સાંભળીને મનમાં નિશ્ચય કરો કે, જે પોતાના આત્માને પ્રતિકૂળ હોય તે બીજા પ્રત્યે આચરવું નહિં-કરવું નહિં. ૩.

નિરર્થિકાં ન કુર્વીત, જીવેષુ સ્થાવરેષ્વપિ ।

હિંસામહિંસાધર્મજ્ઞઃ, કાઙ્ગન્મોક્ષમુપાસકઃ ॥ ૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૨૧.

અહિંસા ધર્મને જાણનાર અને મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર ઉપાસકે (શ્રાવકે) પ્રયોજન વિના સ્થાવર (એકેન્દ્રિય) જીવોની પણ હિંસા કરવી નહિં. ૪.

પ્રાણાનાં પરિરક્ષણાય સતતં સર્વાઃ ક્રિયાઃ પ્રાણિનાં,

પ્રાણેભ્યોઽપ્યધિકં સમસ્તજગતાં નાસ્ત્યેવ કિંચિત્પ્રિયમ્ ।

પુણ્યં તસ્ય ન શક્યતે ગણયિતું ચઃ પૂર્ણકારુણ્યવાન્,

પ્રાણાનામભયં દદાતિ સુકૃતિસ્તેષામહિંસાવ્રતમ્ ॥ ૫ ॥

ક્ષેમેન્દ્ર કવિ.

પ્રાણિઓ નિરંતર પોતાના પ્રાણોના રક્ષણને માટે જ સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે, કેમકે સમગ્ર જગતના જીવોને પોતાના

* આની નિશાની બ્યાં બ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં એમ સમજવું કે- એ શ્લોક એ અન્યકર્તાએ પોતે બનાવ્યો નથી; પણ બીજાએ બનાવેલો શ્લોક પોતાના અન્યના ઉપયોગમાં લીધો છે.

પ્રાણુથી કાંઈ પણ અધિક પ્રિય વસ્તુ નથી જ. તેથી કરીને જે પુરૂષ સંપૂર્ણ દયાવાળો હોય તેનું પુણ્ય ગણી શકાય તેમ નથી. જે પુણ્યશાળી હોય તે જ પ્રાણુને અભયદાન આપે છે અને તેઓને જ અહિંસા વ્રત હોય છે. ૫.

न हिंस्यात्सर्वभूतानि, मित्रायणगतश्चरेत् ।

नेदं जन्म समासाद्य, वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ६ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૩૩૭, શ્લોક ૧૮.

કોઈ પણ પ્રાણુની હિંસા કરવી નહિં. મિત્રની પેઠે દરેક સાથે આચરણ કરવું, એટલે સર્વ પ્રાણી ઉપર મૈત્રી રાખવી, આ મનુષ્ય જન્મ પામીને કોઈની સાથે વેર કરવું નહિં. ૬.

जरायुजाण्डजादीनां, वाङ्मनःकर्मभिः क्वचित् ।

युक्तः कुर्वीत न द्रोहं, सर्वसङ्गांश्च वर्जयेत् ॥ ७ ॥

વિષ્ણુ પુરાણ.

જરાયુજ એટલે ગર્ભાશયથી ઉત્પન્ન થયેલા (મનુષ્ય, પશુ વિગેરે) અને અંડજ એટલે ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા (પક્ષી વિગેરે) જીવો ઉપર યોગ્ય પુરૂષે કદાપિ વાણી, મમ અને શરીર વડે દ્રોહ પણ કરવો નહિં, તથા સર્વ સંગનો ત્યાગ કરવો. ૭.

जरायुजाण्डजोद्भिज्ज-स्वेदजानि कदाचन ।

ये न हिंसन्ति भूतानि, शुद्धात्मानो दयापराः ॥ ८ ॥

વરાહ પુરાણ, અ૦ ૧૩૨, પૃષ્ઠ ૫૩૨.

દયામાં તત્પર એવા જે પુરૂષો જરાયુથી ઉત્પન્ન થયેલા

(મનુષ્ય, પશુ વિગેરે), ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા (પક્ષિઓ), ઉદ્-
લિન્ન (ભૂમિથી ઉત્પન્ન થનાર તૃણાદિક) અને સ્વેદ (પરસેવા)
થી ઉત્પન્ન થનારા જૂ, લીખ, માંકડ વિગેરે કેાઈ પણ પ્રકારના
જંતુઓની હિંસા કરતા નથી; તે પુરૂષો જ શુદ્ધ આત્માવાળા છે. ૮.

અહિંસા એજ ધર્મ—

અહિંસાર્થાય ભૂતાનાં, ધર્મપ્રવચનં કૃતમ્ ।

યઃ સ્યાદહિંસાસંયુક્તઃ, સ ધર્મ ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૯ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૦૯, શ્લોક ૧૫.

પ્રાણિઓની અહિંસાને માટે જ સર્વ ધર્મની રચના કરેલી
છે, તેથી જે ધર્મ અહિંસાયુક્ત હોય તે જ ધર્મ કહેવાય
એ નિશ્ચય છે. ૯.

અહિંસા સકલો ધર્મો—અહિંસાધર્મસ્તથા હિતઃ ।

સત્યં તેઽહં પ્રવક્ષ્યામિ, નોઽધર્મઃ સત્યવાદિનામ્ ॥૧૦॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૨૭૩, શ્લોક ૨૦.

અહિંસા જ સમગ્ર ધર્મ છે, તથા અહિંસા ધર્મજ હિત-
કારક છે. હું તને સત્ય કહું છું કે સત્યવાદી પુરૂષોને અધર્મ
થતો નથી. ૧૦.

અહિંસાસંભવો ધર્મઃ, સ હિંસાતઃ કથં ભવેત્ ? ।

ન તોયજાનિ પદ્માનિ, જાયન્તે જાતવેદસઃ ॥ ૧૧ ॥

પદ્મ પુરાણ, અ૦ ૧૬, શ્લોક ૨૩.

અહિંસાથી જ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તે હિંસાથી શી રીતે થાય ? જેમકે પાણીથી ઉત્પન્ન થતાં કમળો કદાપિ અગ્નિથી ઉત્પન્ન થતાં નથી. ૧૧.

અહિંસા—

यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा, न च हिंसेत् कदाचन ।

तस्याहं न प्रणश्यामि, न च मां स प्रणश्यति ॥ ૧૨ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૪, શ્લોક ૨૭.

(વિષ્ણુ કહે છે કે—) જે મનુષ્ય મને સર્વત્ર રહેલો જાણીને કોઈ પણ વખત કોઈની હિંસા કરતો ન હોય, તેનું હું કાંઈ પણ નાશ કરતો નથી. કારણ કે તે મારો નાશ કરતો નથી. ૧૨.

पृथिव्यामप्यहं पार्थ !, वायावग्नौ जलेऽप्यहम् ।

वनस्पतिगतश्चाहं, सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥ ૧૩ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૧, શ્લોક ૩૪.

હે અર્જુન ! હું (વિષ્ણુ) પૃથ્વીને વિષે, વાયુને વિષે, અગ્નિને વિષે અને જળને વિષે રહેલો છું; તથા વનસ્પતિમાં પણ હું રહેલો છું. વધારે શું કહેવું ? દરેક પ્રાણિને વિષે હું રહેલો છું, તેથી જે જીવોની હિંસા કરાય છે તે મારી જ હિંસા થાય છે, માટે કોઈની હિંસા કરવી નહિ. ૧૩.

अमेध्यमध्ये कीटस्य, सुरेन्द्रस्य सुरालये ।

समाना जीविताकाङ्क्षा, समं मृत्युमयं द्वयोः ॥ ૧૪ ॥

ઇતિહાસ સમુચ્ચય, શ્લોક ૩૦.

વિષ્ટાની મધ્યે રહેલા ક્રીડાને તથા સ્વર્ગમાં રહેલા ઈંદ્રને જીવવાની ઈચ્છા સરખી જ હોય છે; અને તે બન્નેને મૃત્યુનો ભય પણ સમાન જ હોય છે; તેથી કોઈ પણ પ્રાણિનો વધ કરવો તે મહા પાપ છે. ૧૪.

અહિંસાની શ્રેષ્ઠતા—

માતેવ સર્વભૂતાના-મહિંસા હિતકારિણી ।

અહિંસૈવ હિ સંસાર-મરાવમૃતસારણિઃ ॥ ૧૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૫૦.

અહિંસા એ માતાની જેમ સર્વ પ્રાણિઓનું હિત કરનારી છે, અને અહિંસાજ સંસારરૂપી મરૂદેશમાં (મારવાડની ભૂમિમાં) અમૃતની નીક (નદી) સમાન છે. ૧૫

અહિંસા દુઃસ્વદાવાગ્નિ-પ્રાવૃષેણ્યઘનાવલી ।

ભવબ્રમિરુગાર્ત્તાના-મહિંસા પરમૌષધી ॥ ૧૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૫૧.

અહિંસા એ દુઃખરૂપી દાવાનળને બુઝાવવા માટે વધાન્નતુના મેઘ સમાન છે; અને અહિંસા જ ભવબ્રમણરૂપી રોગથી પીડાતા પ્રાણિઓને તે રોગથી મુક્ત કરવામાં ઉત્તમ ઔષધ સમાન છે. ૧૬.

અહિંસા પરમો ધર્મ-સ્તથાઽહિંસા પરો દમઃ ।

અહિંસા પરમં દાન-મહિંસા પરમં તપઃ ॥ ૧૭ ॥

મહાભારત, અનુશાસનપર્વ, અ૦ ૧૧૬, શ્લોક ૩૭.

અહિંસા એ મોટો ધર્મ છે, અહિંસા એ ઉત્કૃષ્ટ ઇન્દ્રિય-
દમન છે, અહિંસા એ મોટું દાન છે, અને અહિંસા એ મોટો
તપ છે. ૧૭.

अहिंसा परमो यज्ञ-स्तथाऽहिंसा परं फलम् ।

अहिंसा परमं मित्र-महिंसा परमं सुखम् ॥ १८ ॥

મહાભારત, અનુશાસન પર્વ, અ૦ ૧૧૬, શ્લોક ૩૮

અહિંસા પરમ યજ્ઞ છે, અહિંસા ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે, અહિંસા
મહાન્ મિત્ર છે અને અહિંસા એ પરમ સુખ છે. ૧૮.

सर्वयज्ञेषु वा दानं, सर्वतीर्थेषु वाऽऽप्लुतम् ।

सर्वदानफलं वाऽपि, नैतत् तुल्यमहिंसया ॥ १९ ॥

મહાભારત, અનુશાસન પર્વ, અ૦ ૧૧૬, શ્લોક ૩૧.

સર્વ યજ્ઞમાં દાન, બધાય તીર્થોનું સ્નાન અને સઘળા દાનનું
જે ફળ છે તે પણ અહિંસાની બરાબર થઈ શકતું નથી. ૧૯.

अहिंसस्य तपोऽक्षय्य-महिंसो यजते सदा ।

अहिंसः सर्वभूतानां, यथा माता यथा पिता ॥ २० ॥

મહાભારત, અનુશાસન પર્વ, અ૦ ૧૧૬, શ્લોક ૪૦.

હિંસા નહિ કરનારની તપસ્યા અવિનાશી છે, અહિંસક
હમેશાં યજ્ઞ કરનારો છે, અને અહિંસક મનુષ્ય સર્વ ગ્રાણીઓનો
માત-પિતા છે. અર્થાત્ દયાળુ મનુષ્યને તપસ્યાનું અવિનાશી
ફળ મળે છે, યજ્ઞ ન કરવા છતાં યજ્ઞ કર્યાનું ફળ મળે છે અને
માત-પિતાની જેમ સર્વ ગ્રાણીઓનો પાલનહાર-ઉપકારી છે. ૨૦.

एतत्फलमहिंसाया, भूयश्च कुरुपुङ्गव ! ।

न हि शक्या गुणा वक्तु-मपि वर्षशतैरपि ॥ २१ ॥

મહાભારત, અનુશાસન પર્વ, અ૦ ૧૧૬, શ્લોક ૪૧.

હે શ્રેષ્ઠ કૌરવ ! (યુધિષ્ઠિર !) અહિંસાનું આ મોટું ફળ છે, તેના ગુણો સો વર્ષે પણ કહી શકાય તેમ નથી. ૨૧.

अहिंसा परमं दान-महिंसा परमो दमः ।

अहिंसा परमो यज्ञ-स्तथाऽहिंसा परं पदम् ॥ २२ ॥

भागवत, स्कन्ध ५, अ० ९, श्लोक १९.

અહિંસા ઉત્તમ દાન છે, અહિંસા ઉત્તમ દમ-ધંદ્વિયોત્તમ દમન છે, અહિંસા ઉત્તમ યજ્ઞ છે અને અહિંસા એ ઉત્તમ પદ (મોક્ષ) છે. ૨૨.

अहिंसा परमो धर्म-स्तथाऽहिंसा परं तपः ।

अहिंसा परमं ज्ञान-महिंसा परमं पदम् ॥ २३ ॥

भागवत, स्कन्ध ५, अ० ९, श्लोक २०.

અહિંસા એ ઉત્તમ ધર્મ છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે, અહિંસા ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને અહિંસા એ ઉત્તમ પદ (મોક્ષ) છે. ૨૩.

अहिंसा परमं ध्यान-महिंसा परमं तपः ।

अहिंसा परमं ज्ञान-महिंसा परमं पदम् ॥ २४ ॥

योगवासिष्ठ, श्लोक ३०.

અહિંસા એ ઉત્તમ ધ્યાન છે, અહિંસા ઉત્તમ તપ છે, અહિંસા ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને અહિંસા એ ઉત્તમ પદ (મોક્ષ) છે. ૨૪.

અહિંસા પરમો ધર્મો, હૃદિસૈવ પરં તપઃ ।

અહિંસા પરમં દાન-મિત્યાહુર્મુનયઃ સદા ॥ ૨૫ ॥

પદ્મ પુરાણ, અ૦ ૩૧, શ્લોક ૨૭.

અહિંસા એ ઉત્તમ ધર્મ છે, અહિંસાજ ઉત્તમ તપ છે અને અહિંસા એ ઉત્તમ દાન છે, એ પ્રમાણે સર્વદા મુનિઓ કહે છે. ૨૫.

સર્વયજ્ઞેષુ યદ્દાનં, સર્વતીર્થેષુ યત્ ફલમ્ ।

સર્વદાનફલં વાઽપિ, તન્ન તુલ્યમહિંસયા ॥ ૨૬ ॥

યતિધર્મ સમુચ્ચય, અ૦ ૧૬, શ્લોક ૮.

સર્વ યજ્ઞોને વિષે દાન દેવાનું જે ફળ થાય, સર્વ તીર્થોનું સેવન કરવાથી જે ફળ થાય અને સર્વ પ્રકારનાં દાનનું જે ફળ થાય, તે બધું ફળ અહિંસાની બરાબરી કરી શકતું નથી—સર્વથી અહિંસાનું ફળ અધિક છે. ૨૬.

સર્વવેદાધિગમનં, સર્વતીર્થાવગાહનમ્ ।

સર્વયજ્ઞફલં ચૈવ, નૈવ તુલ્યમહિંસયા ॥ ૨૭ ॥

ઈતિહાસ સમુચ્ચય, અ૦ ૨૮, શ્લોક ૫૦.

સર્વ વેદોના જ્ઞાનથી જે ફળ થાય, સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી જે ફળ થાય અને સર્વ યજ્ઞોનું જે ફળ થાય; તે બધું અહિંસાના ફળની તુલના કરી શકતું નથી. ૨૭.

અહિંસા પરમં દાન-મહિંસા પરમો દમઃ ।

અહિંસા પરમો જાપઃ, અહિંસા પરમં શુભમ્ ॥ ૨૮ ॥

इतिहास समुच्चय, अ० २८, श्लोक ५१.

અહિંસા એ ઉત્તમ દાન છે, અહિંસા ઉત્તમ દમ (ઇન્દ્રિ-
યોનું દમન) છે, અહિંસા જ ઉત્તમ જપ છે અને અહિંસા જ
ઉત્તમ શુભ (કલ્યાણ) છે. ૨૮.

અહિંસાનું મહાત્મ્ય.

नास्त्यहिंसापरं पुण्यं, नास्त्यहिंसापरं सुखम् ।

नास्त्यहिंसापरं ज्ञानं, नास्त्यहिंसापरो दमः ॥ २९ ॥

इतिहास समुच्चय, अ० २९, श्लोक १९७.

અહિંસાથી ખીન્નું કોઈ ઉત્તમ પુણ્ય નથી, અહિંસાથી ખીન્નું
કોઈ ઉત્તમ સુખ નથી, અહિંસાથી ખીન્નું કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાન નથી
અને અહિંસાથી ખીન્નું કોઈ ઉત્તમ ઇન્દ્રિય દમન નથી. અર્થાત્
અહિંસા જ મોટામાં મોટું પુણ્ય, સુખ, જ્ઞાન અને દમન છે. ૨૯.

અહિંસાનું ફળ—

दीर्घमायुः परं रूप-मारोग्यं श्लाघनीयता ।

अहिंसायाः फलं सर्व, किमन्यत् कामदैव सा ॥ ३० ॥

योगशास्त्र, द्वि० प्र०, श्लोक ५२.

લાંબું આયુષ્ય, સાડું રૂપ, નીરોગતા અને લોકમાં પ્રશંસા
પ્રાપ્ત થાય, આ સર્વ અહિંસાનું ફળ છે; એટલે જેણે પૂર્વે

અહિંસા વ્રત પાળ્યું હોય તેને બીજા જન્મમાં આ સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશેષ શું કહેવું ? તે અહિંસા સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુને આપનારી છે. ૩૦.

સર્વજીવદયાર્થં તુ, યે ન હિંસન્તિ પ્રાણિનઃ ।

નિશ્ચિતં ધર્મસંયુક્તા—સ્તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૩૧ ॥

મહાભારત, શાન્તિ પર્વ, અ૦ ૩૩, શ્લોક ૭૨.

જેઓ સર્વ જીવની દયા પાળવા માટે પ્રાણીઓની હિંસા કરતા નથી, તે મનુષ્યો ધર્મયુક્ત-પુણ્યશાળી થઈને અવશ્ય સ્વર્ગે જાય છે. ૩૧.

ન હિંસયતિ યો જન્તૂન્, મનોવાકાયહેતુભિઃ ।

જીવિતાર્થાપનયનૈઃ, પ્રાણિભિર્ન સ હિંસ્યતે ॥ ૩૨ ॥

મહાભારત, શાન્તિ પર્વ, અ૦ ૧૭૪, શ્લોક ૨૭.

જે મનુષ્ય મન, વચન અને કાયા વડે પ્રાણીઓને હણતો નથી, તે મનુષ્યને જીવિત અને ધનનો નાશ કરવા વડે બીજા પ્રાણીઓ હણતા નથી. ૩૨.

યદ્ ધ્યાયતિ યત્કુરુતે, રતિં વધ્નાતિ યત્ર ચ ।

તદવાપ્નોત્યયત્નેન, યો હિનસ્તિ ન કિંચન ॥ ૩૩ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લોક ૪૭.

જે પુરૂષ કોઈ પણ પ્રાણીને હણતો નથી તે પુરૂષ; જે વસ્તુનું મનમાં ધ્યાન કરે, જે કોઈ શુભ કામ કરે અને જે વસ્તુ ઉપર અભિલાષા કરે, તે સર્વ વસ્તુને યત્ન વિનાજ પામે છે. ૩૩.

યથાઽઽત્માનિ ચ પુત્રે ચ, સર્વભૂતેષુ યસ્તથા ।

હિતકામો હરિસ્તેન, સર્વદા તોષ્યતે સુખમ્ ॥ ૩૪ ॥

વિષ્ણુ પુરાણ, અ૦ ૩, પૃષ્ઠ ૧૪.

જે મનુષ્ય પોતાના આત્માની જેમ અને પુત્રની જેમ સર્વ પ્રાણિઓને વિષે હિતને ઈચ્છે છે, તે મનુષ્ય હમેશાં શ્રી હરિને સુખે કરીને પ્રસન્ન કરી શકે છે. ૩૪.

રૂપમારોગ્યમૈશ્વર્ય, શ્રુતિં સ્વર્ગતિમેવ ચ ।

પ્રાપ્નોત્યહિંસ્રઃ પુરુષઃ, પ્રાહેદમુશના મુનિઃ ॥ ૩૫ ॥

ઈતિહાસ સમુચ્ચય, અ૦ ૨૭, શ્લોક ૩૧.

ઉશના મુનિ કહે છે કે-જે પુરુષ પ્રાણિઓની હિંસા કરતો નથી તે રૂપ, નીરોગતા, ઐશ્વર્ય, શાસ્ત્ર તથા સ્વર્ગની ગતિને પામે છે. ૩૫.

તમેવમુત્તમં ધર્મ-મહિંસાધર્મરક્ષણમ્ ।

યે ચરન્તિ મહાત્માનો, વિષ્ણુલોકં વ્રજન્તિ તે ॥ ૩૬ ॥

ઈતિહાસ સમુચ્ચય, અ૦ ૨૮, શ્લોક ૫૫.

આવી રીતે જે મહાત્માઓ અહિંસાધર્મના રક્ષણરૂપ તે ઉત્તમ ધર્મનું આચરણ કરે છે-પાલન કરે છે, તેઓ વિષ્ણુ-લોક (વૈકુંઠ) માં જાય છે. ૩૬.

લક્ષ્મીઃ પાણિતલે તસ્ય, સ્વર્ગસ્તસ્ય ગૃહાજ્ઞણે ।

કુરુતે યો જનઃ સર્વ-જીવરક્ષાં સદાઽઽદરાત્ ॥ ૩૭ ॥

પુણ્યધન નૃપ કથા, પત્રાંક ૮, શ્લોક ૨૦૪.

જે મનુષ્ય નિરંતર આદરપૂર્વક સર્વ પ્રાણિઓની રક્ષા કરે છે, તેના હાથમાં જ લક્ષ્મી રહેલી છે, અને તેના ઘરના આંગણામાં સ્વર્ગ રહેલું છે. ૩૭.

દયા (૨)

धर्मो जीवदयातुल्यो, न कापि जगतीतले ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन, कार्या जीवदयाजङ्गिभिः ॥ १ ॥

हेमचन्द्रસૂરિ.

આ પૃથ્વીપીઠ ઉપર કોઈ પણ ઠેકાણે જીવદયા જેવો બીજો કોઈ ઉત્તમ ધર્મ નથી, તેથી મનુષ્યોએ સર્વ પ્રયત્ન વડે જીવદયા કરવી યોગ્ય છે. ૧.

यो नात्मने न गुरवे न च बन्धुवर्गे,

दीने दयां न कुरुते न च भृत्यवर्गे ।

किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके,

काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते. ॥ ૨ ॥

જૈન પંચતન્ત્ર, પૃષ્ઠ ૬, શ્લોક ૧૧.

જે મનુષ્ય પોતાના આત્મા ઉપર, ગુરુ ઉપર, બંધુવર્ગ ઉપર, દીન માણસ ઉપર અને ચાકરવર્ગ ઉપર દયા કરતો નથી, તેના જીવિતનું ફળ આ મનુષ્યલોકમાં શું છે ? અર્થાત્ તેનું જીવિત નિષ્ફળ છે. કારણ કે કાગડો પણ ચિરકાળ જીવે છે અને બળિદાન (અન્નાદિ) ખાય છે; પણ તેનું જીવિત નકામું છે, તેમ દયા વિનાના મનુષ્યનું જીવન પણ નકામું છે. ૨.

ધર્મતત્ત્વમિદં જ્ઞેયં, શ્રુવનત્રયસંમતમ્ ।

યદ્યા સર્વભૂતેષુ, ત્રસેષુ સ્થાવરેષુ ચ ॥ ૩ ॥

પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, સર્ગ ૧, શ્લોક ૫૬૨ (ચ૦ મં૦).

ત્રણ ભુવનને સંમત એવું આ ધર્મનું તત્ત્વ બાણુનું કે-
ત્રસ અને સ્થાવર સર્વ જીવોને વિષે દયા રાખવી. ૩.

લાવણ્યરહિતં રૂપં, વિદ્યયા વર્જિતં વપુઃ ।

જલત્યક્તં સરો ભાતિ, તથા ધર્મો દયાં વિના ॥ ૪ ॥

દ્વિજ્જુલ પ્રકરણ, શ્લોક ૪.

લાવણ્ય વિનાનું રૂપ, વિદ્યા વિનાનું શરીર અને જળ
વિનાનું સરોવર જેવું ભાસે છે, તેવો દયા વિનાનો ધર્મ ભાસે
છે. અર્થાત્ તે સર્વે જેમ શોભતા નથી તેમ દયા વિનાનો
ધર્મ શોભતો નથી. ૪.

ક્રીડાભૂઃ સુકૃતસ્ય દુષ્કૃતરજઃસંહારવાત્યા ભવો-

દન્વન્નોર્વ્યસનાગ્નિમેઘપટલી સંજ્ઞેતદૂતી શ્રિયામ્ ।

નિઃશ્રેણિસ્ત્રિદિવૌકસઃ પ્રિયસસ્ત્રી મુક્તેઃ કુગત્યર્ગલા,

સત્ત્વેષુ ક્રિયતાં કૃપૈવ ભવતુ કલેશૈરશેષૈઃ પરૈઃ ॥ ૫ ॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૫.

હે જીવ! માત્ર સર્વ પ્રાણિઓની ઉપર કૃપાજ કર; બીજા
સમગ્ર કલેશોએ કરીને સર્થુ-બીજાં કષ્ટદાયક કોઈ પણ ધર્મકૃત્યો
કરવાની જરૂર નથી. કેમકે તે દયા જ પુણ્યને કીડા કરવાની
પૃથ્વી છે, પાપરૂપી ધૂળને ઉડાડી દેવામાં મોટા વાયરા સમાન

છે, સંસારરૂપી સાગરને તરવામાં વહાણુ સમાન છે, દુઃખરૂપી અગ્નિને ખુઆવવામાં મેઘના સમૂહરૂપ છે, લક્ષ્મીનો સંકેત કરવામાં હૂતી સમાન છે, સ્વર્ગરૂપી મહેલ ઉપર ચડવાની નીસરણી સમાન છે, મુક્તિની પ્રિય સખી સમાન છે અને નરકાદિક કુગતિને અટકાવનારી અર્ગલા (ભોગળ) સમાન છે. ૫.

દયાઽન્નના સદા સેવ્યા, સર્વકામફલપ્રદા ।

સેવિતાઽસૌ કરોત્યાશુ, માનસં કરુણામયમ્ ॥ ૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૬૧.

સર્વ મનવાંછિત ફળને આપનારી દયારૂપી સ્ત્રી સદા સેવવા લાયક છે, કેમકે તેની સેવા કરવાથી તે મનુષ્યના મનને દયામય કરે છે. ૬.

અહિંસાલક્ષણો ધર્મોઽધર્મશ્ચ પ્રાણિનાં વધઃ ।

તસાદ્ધર્માર્થિભિર્લોકૈઃ કર્તવ્યા પ્રાણિનાં દયા ॥ ૭ ॥

મહા ભારત, જ્ઞાન્તિ પર્વ, અ૦ ૩૩, શ્લોક ૪૨.

અહિંસા એ ધર્મનું લક્ષણ છે, અને પ્રાણીનો વધ કરવો એ અધર્મ છે; તેથી ધર્મના અર્થી લોકોએ પ્રાણિઓ ઉપર દયા કરવી. ૭.

દયાહીનં નિષ્ફલં સ્યાન્નાસ્તિ ધર્મસ્તુ તત્ર હિ ।

एते वेदा अवेदाः स्युर्दया यत्र न विद्यते ॥ ૮ ॥

પદ્મપુરાણ, સ્કન્ધ ૨, અ૦ ૩૬, શ્લોક ૪૧.

દયા વિનાનાં સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ છે, જ્યાં દયા નથી ત્યાં ધર્મ પણ નથી. જેમાં દયા ન હોય તે વેદો પણ અવેદરૂપ જ છે એમ જાણવું. તાત્પર્ય કે-જેમાં દયા ન હોય તે વેદ જ ન કહેવાય, અર્થાત્ વેદમાં દયા જ છે. ૮.

દયા-દાનપરો નિત્યં, જીવમેવ પ્રરક્ષયેત્ ।

ચાણ્ડાલો વા સ શૂદ્રો વા, સ વૈ બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ॥ ૯ ॥

પદ્મપુરાણ, खण्ड २, अ० ३६, श्लोक ४२.

જે માણસ નિરંતર દયા-દાનમાં જ તત્પર રહી જીવનું રક્ષણ જ કરે છે, તે માણસ જાતે ચાંડાળ હોય કે શૂદ્ર હોય તો પણ તે બ્રાહ્મણ જ કહેવાય છે. ૯.

चर्म-बल्कलचीराणि, कूर्चमुण्ड-शिखा-जटाः ।

न व्यपोहन्ति पापानि, शोधकौ तु दया-दमौ ॥ १० ॥

दान चन्द्रिका, श्लोक ८२.

ચર્મ અને છાલનાં વસ્ત્ર, ચીંથરાનું વસ્ત્ર, પંચકેશ મુંડન, શિખા અને જટા આ સર્વ પ્રકારના વેષ પાપને દૂર કરી શકતા નથી. માત્ર દયા અને દમન જ આત્માને શુદ્ધ કરનાર છે. ૧૦.

દયાની શ્રેષ્ઠતા—

सर्वे वेदा न तत् कुर्युः, सर्वे यज्ञाश्च भारत ! ।

सर्वे तीर्थाभिषेकाश्च, यत् कुर्यात् प्राणिनां दया ॥ ११ ॥

महा भारत, अनुशासन पर्व, अ० ११४, श्लोक १८.

હે ભારત (યુધિષ્ઠિર) ! પ્રાણિઓ પરની દયા જે પુણ્યાદિક કાર્ય કરે છે, તે કાર્ય સર્વ વેદો કરી શકતા નથી, સર્વે યજ્ઞો પણ કરી શકતા નથી અને સર્વ તીર્થોના અભિષેક (સ્નાન) પણ કરી શકતા નથી. ૧૧.

एकतः क्रतवः सर्वे, समाप्तवरदक्षिणाः ।

एकतो भयभीतस्य, प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १२ ॥

इतिहास समुच्चय, अ० ४, श्लोक ३.

એક બાબુ ઉત્તમ દક્ષિણા આપીને સંપૂર્ણ કરેલા સર્વ યજ્ઞો એટલે યજ્ઞોનું પુણ્ય રાખીએ, અને એક બાબુ ભયથી ત્રાસ પામેલા એક પ્રાણિના પ્રાણનું રક્ષણ એટલે રક્ષણનું પુણ્ય રાખીએ, તો જીવદયાનું પુણ્ય વધે છે. ૧૨.

न सा दीक्षा न सा भिक्षा, न तद्दानं न तत्तपः ।

न तद्द्यानं न तन्मौनं, दया यत्र न विद्यते ॥ १३ ॥

सूक्त मुक्तावली, पृष्ठ १४३, श्लोक १०. *

જેમાં દયા ન હોય એવી દીક્ષા નિરર્થક છે, એવી ભિક્ષા નિરર્થક છે, એવું દાન નકામું છે, એવું તપ વૃથા છે, એવું ધ્યાન વૃથા છે અને એવું મૌનવ્રત પણ નકામું છે. દયા હોય તો જ તે સર્વે સાર્થક છે. ૧૩.

દયાનું ક્ષણ—

सर्वसत्त्वे दयां मैत्रीं, यः करोति सुमानसः ।

जयत्यसावरीन् सर्वान्, ब्राह्मभ्यन्तरसंस्थितान् ॥ १४ ॥

तत्त्वामृत, श्लोक २६३.

સારા મનવાળો જે પુરૂષ સર્વ પ્રાણી ઉપર દયાને તથા મૈત્રીને કરે છે, તે પુરૂષ બાહ્ય તથા આંતર્યંતર સર્વ શત્રુઓને જીતે છે. ૧૪.

આયુર્દીર્ઘતરં વપુર્વરતરં ગોત્રં ગરીયસ્તરં,
વિત્તં ભૂરિતરં બલં बहुतरं स्वामित्वमुच्चैस्तरम् ।
आरोग्यं विगतान्तरं त्रिजगति श्लाघ्यत्वमल्पेतरं,
संसाराम्बुनिधिं करोति सुतरं चेत्तः कृपार्द्रान्तरम् ॥ ૧૫ ॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૮.

જેનું ચિત્ત દયાથી ભીંજાયેલું હોય, તેને અત્યંત લાંબું આયુષ્ય મળે છે, શરીર મજબુત બને છે, ઉચ્ચ ગોત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, ઘણું ધન મળે છે, ઘણું બળ થાય છે, મોટું સ્વામીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, આંતર રહિત-નિરંતર આરોગ્યપણું રહે છે, ત્રણ જગતમાં તે ઘણી પ્રશંસાને પામે છે, તથા તે સંસાર રૂપી સમુદ્રને સુખેથી તરવા લાયક કરે છે. ૧૫.

यो बन्धन-वध-क्लेशान्, प्राणिनां न चिकिर्षति ।
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः, सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ ૧૬ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લોક ૪૬.

જે મનુષ્ય; પ્રાણિઓને બંધન, વધ કે બીજું કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ આપવા ઇચ્છતો નથી, તે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણિઓના હિતને ઇચ્છતો હોવાથી અત્યંત સુખને ભોગવે છે. ૧૬.

ધ્યાનયોગપરા નિત્યં, યાં ગતિં યાન્તિ યોગિનઃ ।
તથૈવ યાતિ તાં મર્ત્યઃ, સર્વભૂતદયાપરઃ ॥ ૧૭ ॥

इतिहास समुच्चय, अ० २८, श्लोक ४७.

નિરંતર ધ્યાનયોગમાં તત્પર રહેનારા યોગીઓ જે ગતિમાં જાય છે, તે જ ગતિમાં સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવામાં તત્પર રહેનારો પુરૂષ પણ જાય છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ અને મોક્ષ ગતિને પામે છે. ૧૭.

દયા વિનાનું બધું નિષ્ફલ—

દયાં વિના દેવ-ગુરુક્રમાર્ચાસ્તપાંસિ સર્વેન્દ્રિયયન્ત્રણાનિ ।
દાનાનિ શાસ્ત્રાધ્યયનાનિ સર્વં, સૈન્યં ગતસ્વામિ યથા વૃથૈવ ॥ ૧૮ ॥

उपदेश तरङ्गिणी, (य० वि० ग्रं०) पृष्ठ २३७.

દેવ અને ગુરૂના ચરણની સેવા, તપ, સર્વ ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, સર્વ પ્રકારનાં દાન અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ; આ સર્વ જો દયા ન હોય તો સ્વામી વિનાના સૈન્યની જેમ વૃથા છે. ૧૮.

નાના જંતુઓની રક્ષા અને તેનું ફળ—

अहिंसापूर्वको धर्मो, यस्मात्सर्वहिते रतः ।

यूका-मत्कुण-दंशार्दीस्तस्मात्तानपि रक्षयेत् ॥ ૧૯ ॥

जैन पञ्चतन्त्र, पृष्ठ १९१, श्लोक ९४.

જેથી કરીને અહિંસાપૂર્વક ધર્મ સર્વ જીવોના હિતને વિષે રક્ત છે, તેથી કરીને તે જૂ, માકડ અને હાંસ વિગેરે જંતુઓની પણ રક્ષા કરવી. ૧૯.

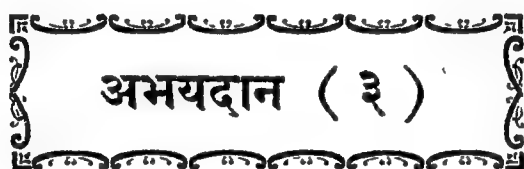

યૂકા-મત્કુળ-દંશાદીન્, યે સદાઽજ્ઞાનિનસ્તથા ।

પુત્રવત્ પરિરક્ષન્તિ, તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ૨૦ ॥

પદ્મ પુરાણ, અ૦ ૧૬, શ્લોક ૪૬.

જે પુરૂષો જૂ, માકડ અને ડાંસ વિગેરે, તથા ખીજ પણ અજ્ઞાની (ક્ષુદ્ર) જંતુઓનું હુમેશાં પોતાના પુત્રની જેમ રક્ષણ કરે છે, તે મનુષ્યો સ્વર્ગે જાય છે. ૨૦.

માર્યમાણસ્ય હેમાદ્રિં, રાજ્યં વાઽથ પ્રયચ્છતુ ।

તદનિષ્ઠં પરિત્યજ્ય, જીવો જીવિતુમિચ્છતિ ॥ ૧ ॥

યોગ શાસ્ત્ર (પ્ર૦ સમા) પૃષ્ઠ ૭૧.

હણાતા એવા પ્રાણીને સુવર્ણનો મેરૂપર્વત આપો કે મોટું રાજ્ય આપો, તો પણ તેને તે અનિષ્ઠ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરીને તે પ્રાણી ફક્ત જીવવાને જ ઇચ્છે છે. માટે જીવિત (અભય) દાન જ સર્વોત્તમ છે. ૧.

હેમ-ધેનુ-ધરાદીનાં, દાતારઃ સુલભા ભુવિ ।

દુર્લભઃ પુરુષો લોકે, યઃ પ્રાણિષ્વભયપ્રદઃ ॥ ૨ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, સ્કન્ધ ૨, અ૦ ૭, શ્લોક ૧૩.

પૃથ્વી ઉપર, સુવર્ણ, ગાયો અને પૃથ્વી વિગેરેનું દાન

કરનાર પુરૂષો મુલ્કલ છે, પરંતુ પ્રાણિઓને અભયદાન આપે તેવો પુરૂષ આ જગતમાં દુર્લભ છે. ૨.

वरमेकस्य सत्त्वस्य, दत्ता ह्यभयदक्षिणा ।
न तु विप्रसहस्रेभ्यो, गोसहस्रमलङ्कृतम् ॥ ૩ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, સ્કન્ધ ૨, અ૦ ૭, શ્લોક ૧૧.

એકજ પ્રાણિને અભયરૂપ દક્ષિણા આપવી સારી છે, પરંતુ હજારો પ્રાણિઓને અલંકાર વડે શણગારેલી હજાર ગાયોરૂપ દક્ષિણા આપવી સારી નથી. અર્થાત્ ગોદાન કરતાં અભયદાનનું ફળ મોટું છે. ૩.

कपिलानां सहस्राणि, यो विप्रेभ्यः प्रयच्छति ।
एकस्य जीवितं दद्यान्न च तुल्यं युधिष्ठिर ! ॥ ૪ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, સ્કન્ધ ૬, અ૦ ૧૩, શ્લોક ૫૨.

હો યુધિષ્ઠિર ! જે પુરૂષ પ્રાણિઓને હજારો ગાયોનું દાન કરે અને બીજો કોઈ પુરૂષ એક જીવને જીવિતદાન આપે, તે તે ગોદાનનું પુણ્ય આ અભયદાનની તુલ્ય થતું નથી. ૪.

जीवानां रक्षणं श्रेष्ठं, जीवा जीवितकाङ्क्षिणः ।
तस्मात्समस्तदानेभ्योऽभयदानं प्रशस्यते ॥ ૫ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, સ્કન્ધ ૮, અ૦ ૧૧, શ્લોક ૩૩.

સર્વ જીવો જીવિતની ઇચ્છાવાળા હોય છે, તેથી સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરવું તેજ શ્રેષ્ઠ છે અને તેથી કરીને જ સમગ્ર

દાનો કરતાં અભયદાન અધિક પ્રશંસાપાત્ર છે-વખાણવા લાયક છે. ૫.

યો દદ્યાત્ કાશ્ચનં મેરું, કૃત્સ્નાં ચૈવ વસુન્ધરામ્ ।

एकस्य जीवितं दद्यान्न च तुल्यं युधिष्ठिर ! ॥ ६ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, સ્કંધ ૮, અ૦ ૧૧, શ્લોક ૫૩.

જે પુરૂષ સુવર્ણના મેરૂપર્વતનું તથા સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન કરે, અને બીજો કોઈ પુરૂષ એક જીવને જીવન આપે-અભયદાન આપે, તો હે યુધિષ્ઠિર ! તે બંને તુલ્ય થતા નથી અર્થાત્ અભયદાનનું પુણ્ય ઘણું વધી જાય છે. ૬.

અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા—

यो ददाति सहस्राणि, गवामश्वशतानि च ।

अभयं सर्वसत्त्वेभ्यस्तदानमतिरिच्यते ॥ ७ ॥

મહા ભારત, શાન્તિ પર્વ, અ૦ ૩૦૪, શ્લોક ૫.

જે મનુષ્ય હજારો ગાયો અને સેંકડો અશ્વોનું દાન કરે, અને જે કોઈ બીજો મનુષ્ય સર્વ પ્રાણિઓને અભયદાન આપે, તો તે અભયદાન પૂર્વના દાન કરતાં અધિક થાય છે. ૭.

दत्तमिष्टं तपस्तप्तं, तीर्थसेवा तथा श्रुतम् ।

सर्वेऽप्यभयदानस्य, कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ८ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, અ૦ ૪, શ્લોક ૧૯.

જામે તેટલું દાન દીધું હોય, પૂજા કરી હોય કે યજ્ઞ કર્યા

હોય, તપ કર્યો હોય, તીર્થસેવા કરી હોય તથા જ્ઞાન મેળવ્યું હોય; તો પણ તે બંધુ મળીને એક જ પ્રાણિને આપેલા અભયદાનની સોજમી કળા (સોજમા અંશ) ને પણ લાયક થતું નથી. ૮.

નાતો ભૂયસ્તપોધર્મઃ, કશ્ચિદન્યોઽસ્તિ ભૂતલે ।
પ્રાણિનાં ભયમીતાનામભયં યત્ પ્રદીયતે ॥ ૯ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, અ૦ ૧૧, શ્લોક ૫.

ભયથી ત્રાસ પામેલા પ્રાણિઓને જે અભયદાન આપવું, તેના કરતાં બીજે કોઈ આ પૃથ્વી પર શ્રેષ્ઠ તપધર્મ નથી. ૯.

મહતામપિ દાનાનાં, કાલેન ક્ષીયતે ફલમ્ ।
મીતાભયપ્રદાનસ્ય, ક્ષય એવ ન વિદ્યતે ॥ ૧૦ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, અ૦ ૧૩, શ્લોક ૨૬.

મોટા મોટા દાનોનું ફળ પણ કાળે કરીને ક્ષીણ થાય છે, પરંતુ ભય પામેલા પ્રાણિને જે અભયદાન આપવામાં આવ્યું હોય, તો તેના ફળનો ક્ષય થતો જ નથી. ૧૦.

એકતઃ કાશ્ચનો મેરુર્વહુરત્ના વસુંધરા ।
એકતો મયમીતસ્ય, પ્રાણિનઃ પ્રાણરક્ષણમ્ ॥ ૧૧ ॥

દાન ચન્દ્રિકા, શ્લોક ૮૧.

એક તરફ સુવર્ણના મેરુપર્વતનું અને ઘણા રત્નોવાળી પૃથ્વીનું દાન કરવું, તથા એક તરફ (બીજી બાજુ) ભયથી

ત્રાસ પામેલા પ્રાણિના પ્રાણનું રક્ષણ કરવું, તે બન્ને બરાબર છે, અથવા તે બન્નેમાં પ્રાણિના રક્ષણનું પુણ્ય અધિક છે. ૧૧.

અભયદાનનું ફળ—

યો ભૂતેષ્વભયં દદ્યાદ્, ભૂતેભ્યસ્તસ્ય નો ભયમ્ ।

યાદૃગ્ વિતીર્યતે દાનં, તાદૃગાસાદ્યતે ફલમ્ ॥ ૧૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લોક ૪૮.

જે મનુષ્ય, પ્રાણિઓને અભયદાન આપે છે, તે પુરૂષને કોઈ પણ પ્રાણિઓ થકી ભય પ્રાપ્ત થતો નથી. કેમકે જેવું દાન અપાય છે, તેવું જ ફળ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨.

આદેયઃ સુભગઃ સૌમ્યસ્ત્યાગી ભોગી યશોનિધિઃ ।

ભવત્યભયદાનેન, ચિરંજીવી નિરામયઃ ॥ ૧૩ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૩૩, શ્લો૦ ૧૦.

અભયદાન આપવાથી પ્રાણી આદેય એટલે સર્વજન તેના વચનને માને એવો થાય છે, સારા ભાગ્યવાળો થાય છે, સૌમ્ય—સુંદરતાવાળો, દાની, ભોગી, કિર્તિના નિધાનરૂપ, ચિરકાળના આયુષ્યવાળો અને નીરોગી થાય છે. ૧૩.

અભયં સર્વભૂતેભ્યો, દત્ત્વા યશ્વરતે મુનિઃ ।

ન તસ્ય સર્વભૂતેભ્યો, ભયમુત્પદ્યતે ક્વચિત્ ॥ ૧૪ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૯૦, શ્લોક ૪.

જે મુનિ સર્વ પ્રાણિઓને અભયદાન આપીને વિચરે છે,

તેને સર્વ પ્રાણિઓ થકી કોઈ પણ વખત ભય ઉત્પન્ન થતો નથી. ૧૪.

અભયં સર્વસત્ત્વેભ્યો, યો દદાતિ દયાપરઃ ।

તસ્ય દેહાદિમુક્તસ્ય, મયં નાસ્તિ કુતશ્ચન ॥ ૧૫ ॥

માર્કણ્ડ પુરાણ, અ૦ ૧૮, શ્લોક ૮.

દયામાં તત્પર એવો જે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણિઓને અભય દાન આપે છે, તે મનુષ્યને બીજા ભવોમાં કોઈથી ભય થતો નથી. એટલે કે તેનો મોક્ષ થાય છે, અથવા પરભવમાં તેને ભય રહેતો નથી. ૧૫

હિંસા (૪)

હિંસાનું સ્વરૂપ—

પञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च,

उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः ।

प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता—

स्तेषां वियोगીकरणं तु हिंसा ॥ ૧ ॥

ઉપદેશ પ્રાસાદ, સ્તમ્ભ ૫, વ્યાખ્યાન ૬૪.

પાંચ ઇન્દ્રિયો, ત્રણ બળ (મન બળ, વચન બળ અને કાય બળ), ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ (શ્વાસોચ્છ્વાસ) અને આયુષ્ય, આ દશ પ્રાણો ભગવાને કહ્યા છે, તેમનો વિયોગ કરવો તે હિંસા કહેવાય છે. ૧.

હિંસા નિષેધ—

આત્મવત્સર્વભૂતેષુ, સુખદુઃખે પ્રિયાપ્રિયે ।

ચિન્તયન્નાત્મનોઽનિષ્ટાં હિંસામન્યસ્ય નાચરેત્ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૨૦.

પોતાની જ જેમ સર્વ પ્રાણિઓને સુખ એટલે મુખના સાધન સ્ત્રી, ધન વિગેરે પ્રિય છે; અને દુઃખ એટલે દુઃખનાં સાધન વધ, બંધ વિગેરે અપ્રિય છે. એમ વિચારીને મનુષ્યે પોતાને પોતાની હિંસા અનિષ્ટ-અપ્રિય છે તેમ ખીલ્લને પણ અપ્રિય હોય એમ ધારી અન્યની હિંસા કરવી નહીં. ૨.

દમો દેવ-ગુરૂપાસ્તિર્દાનમધ્યયનં તપઃ ।

સર્વમપ્યેતદફલં, હિંસાં ચેન્ન પરિત્યજેત્ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૩૧.

જો હિંસાનો ત્યાગ કર્યો ન હોય તો ઇદ્રિયોનું દમન, દેવ-ગુરૂની સેવા, દાન, અધ્યયન અને તપ એ સર્વ નિષ્ફળ છે. ૩.

વિશ્વસ્તો મુગ્ધધીર્લોકઃ, પાત્યતે નરકાવનૌ ।

અહો ! નૃશંસૈર્લોભાન્ધૈર્હિંસાશાસ્ત્રોપદેશકૈઃ ॥ ૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર, શ્લોક ૩૨.

અહો ! આશ્ચર્ય છે કે ફૂર, લોભમાં અંધ થયેલા અને હિંસાના શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરનારા પુરૂષો; વિશ્વાસુ અને સરળ બુદ્ધિવાળા લોકોને નરકની પૃથ્વીમાં નાંખે છે. (હિંસાનો ઉપદેશ કરે છે તેથી તેઓ બન્ને નરકે જાય છે.) ૪.

અવ્યવસ્થિતમર્યાદૈર્વિમૂઢૈર્નાસ્તિકૈર્નરૈઃ ।

સંશયાત્મભિરવ્યક્તૈર્હિંસા સમનુવર્ણિતા ॥ ૫ ॥

મહાભારત, શાન્તિ પર્વ, અ૦ ૨૬૪, શ્લોક ૪.

જેઓ મર્યાદામાં રહેલા નથી, અત્યંત મૂઢ છે, પરલોકા-
દિને વિષે શંકાવાળા છે અને કાંઈ પણ સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકતા
નથી, એવા નાસ્તિક નરોએ હિંસા વર્ણવેલી છે. ૫.

શારીરમાનસૈર્દુઃસ્વૈર્વહુધા વહુદેહિનઃ ।

સંયોજ્ય સામ્પ્રતં જીવ !, ભવિષ્યસિ કથં સ્વયમ્ ॥૬॥

ચોગસાર, પ્ર૦ ૫, શ્લોક ૪૦

હે જીવ ! તેં ઘણા પ્રાણિઓને ઘણે પ્રકારે શરીર સંબંધી
અને મન સંબંધી દુઃખોમાં નાખ્યા છે, તેથી હવે તારું શું થશે ? ૬.

કુર્યાદ્વર્ષસહસ્રં તુ, અહન્યહનિ મજ્જનમ્ ।

સાગરેણાપિ કૃત્સ્નેન, વધકો નૈવ શુદ્ધયતિ ॥ ૭ ॥

દેવી ભાગવત, સ્કંધ ૬, અ૦ ૧૩, શ્લોક ૩૩.

પ્રાણિનો વધ કરનાર મનુષ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી હમૈશાં
આખા સમુદ્રના જળ વડે સ્નાન કરે, તો પણ તે શુદ્ધ થતો
નથી જ. ૭.

આત્મા વિષ્ણુઃ સમસ્તાનાં, વાસુદેવો જગત્પતિઃ ।

તસ્માન્ન વૈષ્ણવૈઃ કાર્યા, પરહિંસા વિશેષતઃ ॥ ૮ ॥

ઇતિહાસ સમુચ્ચય, અ૦ ૨૮, શ્લોક ૪૮.

જગતના પતિ વાસુદેવ ભગવાન પોતે જ સર્વ પ્રાણિઓના આત્મારૂપ છે, તેથી વૈષ્ણવોએ વિશેષે કરીને-અવશ્ય પરની હિંસા કરવી નહિ. ૮.

હિંસામાં ધર્મ છેજ નહિ—

શમ-શીલ-દયામૂલં, હિત્વા ધર્મં જગદ્વિતમ્ ।

અહો ! હિંસાઽપિ ધર્માય, જગદે મન્દબુદ્ધિભિઃ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૪૦.

શમ, શીળ અને દયા જ ધર્મનું મૂળ-કારણ છે અને એજ જગતના જીવોને હિતકારક છે; આવા વાસ્તવિક ધર્મને છોડીને અહો ! અઝકલહીન મનુષ્યોએ હિંસાને પણ ધર્મ માટે કહી છે-હિંસામાં પણ ધર્મ માન્યો છે. ૯.

પ્રમાદેન યથા વિદ્યા, કુશીલેન યથા ધનમ્ ।

કપટેન યથા મૈત્રી, તથા ધર્મો ન હિંસયા ॥ ૧૦ ॥

હિંગુલ પ્રકરણ, શ્લોક ૨.

જેમ પ્રમાદથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી, કુશીલ વડે જેમ ધન મળતું નથી, જેમ કપટ વડે મિત્રાઈ થતી નથી, તેમ હિંસા વડે ધર્મ થઈ શકતો નથી. ૧૦.

યદિ ગ્રાવા તોયે તરતિ તરણિર્યદ્યુદયતે,

પ્રતીચ્યાં સપ્તાર્ચિર્યદિ ભજતિ શૈત્યં કથમપિ ।

યદિ ક્ષમાપીઠં સ્યાદુપરિ સકલસ્યાપિ જગતઃ,

પ્રસૂતે સત્ત્વાનાં તદપિ ન વધઃ ક્વાપિ સુકૃતમ્ ॥૧૧॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૬.

જો કદાચ પથ્થર જળમાં (પાણી ઉપર) તરે, જો સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, જો અગ્નિ કોઈ પણ પ્રકારે શીત-
જતાને પામે અને જો કદાચ પૃથ્વીપીઠ સમગ્ર જગતની ઉપર
થઈ જાય, તો પણ પ્રાણિઓનો વધ કોઈ પણ ઠેકાણે પુણ્યને.
ઉત્પન્ન કરતો નથી. ૧૧.

સ કમલવનમગ્નેર્વાસરં માસ્વદસ્તા—

દમૃતમુરગવક્ત્રાત્ સાધુવાદં વિવાદાત્ ।

રુગપગમમર્જીર્ણાઙ્ગીવિતં કાલકૂટા—

દમિલપતિ વધાદ્ યઃ પ્રાણિનાં ધર્મમિચ્છેત્ ॥૧૨॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૭.

જો મનુષ્ય પ્રાણિઓના વધથી ધર્મને ઇચ્છે છે, તે મનુષ્ય
અગ્નિથી કમળના વનની ઉત્પત્તિને ઇચ્છે છે, સૂર્યના આથ-
મવાથી દિવસને ઇચ્છે છે, સર્પના મુખમાંથી અમૃતની ઇચ્છા
રાખે છે, વિવાદ (કલ્યા) માંથી સારા વાદને ઇચ્છે છે, અણ-
ણીથી રોગની શાંતિ ઇચ્છે છે, અને કાલકૂટ જાતિના વિષથી
જીવવાને ઇચ્છે છે આ સર્વ જેમ અશક્ય છે તેમ હિંસાથી
ધર્મ થવો અશક્ય છે. ૧૨.

અન્ધે તમસિ મજ્જામઃ, પશુમિર્યે યજામહે,

હિંસા નામ ભવેદ્ ધર્મો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

પૂર્વ મીમાંસા, શ્લોક ૮૩.

જો અમે પશુઓ વડે યજ્ઞ કરીએ છીએ તેથી અંધ તમસ્
(નરક) માં ડુબીએ છીએ. હિંસા એ ધર્મ છે અથવા હિંસાથી

જગતના પતિ વાસુદેવ ભગવાન પોતે જ સર્વ પ્રાણિઓના આત્મારૂપ છે, તેથી વૈષ્ણવોએ વિશેષે કરીને-અવશ્ય પરની હિંસા કરવી નહિ. ૮.

હિંસામાં ધર્મ છેજ નહિ—

શમ-શીલ-દયામૂલં, હિત્વા ધર્મં જગદ્વિતમ્ ।

અહો ! હિંસાઽપિ ધર્માય, જગદે મન્દબુદ્ધિભિઃ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૪૦.

શમ, શીળ અને દયા જ ધર્મનું મૂળ-કારણ છે અને એજ જગતના જીવોને હિતકારક છે; આવા વાસ્તવિક ધર્મને છોડીને અહો ! અધ્ધલહીન મનુષ્યોએ હિંસાને પણ ધર્મ માટે કહી છે—હિંસામાં પણ ધર્મ માન્યો છે. ૯.

પ્રમાદેન યથા વિદ્યા, કુશીલેન યથા ધનમ્ ।

કપટેન યથા મૈત્રી, તથા ધર્મો ન હિંસયા ॥ ૧૦ ॥

હિંગુલ પ્રકરણ, શ્લોક ૨.

જેમ પ્રમાદથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી, કુશીલ વડે જેમ ધન મળતું નથી, જેમ કપટ વડે મિત્રાઈ થતી નથી, તેમ હિંસા વડે ધર્મ થઈ શકતો નથી. ૧૦.

યદિ ગ્રાવા તોયે તરતિ તરણિર્યદ્યુદયતે,

પ્રતીચ્યાં સપ્તાર્ચિર્યદિ ભજતિ શૈત્યં કથમપિ ।

યદિ ક્ષમાપીઠં સ્યાદુપરિ સકલસ્યાપિ જગતઃ,

પ્રસૂતે સત્ત્વાનાં તદપિ ન વધઃ ક્વાપિ સુકૃતમ્ ॥૧૧॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૬.

જો કદાચ પથ્થર જળમાં (પાણી ઉપર) તરે, જો સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, જો અગ્નિ કોઈ પણ પ્રકારે શીત-ળતાને પામે અને જો કદાચ પૃથ્વીપીઠ સમગ્ર જગતની ઉપર થઈ જાય, તો પણ પ્રાણિઓનો વધ કોઈ પણ ઠેકાણે પુણ્યને ઉત્પન્ન કરતો નથી. ૧૧.

સ કમલવનમગ્નેર્વાસરં માસ્વદસ્તા-

દમૃતમુરગવક્ત્રાત્ સાધુવાદં વિવાદાત્ ।

રુગપગમમર્જીર્ણાજીવિતં કાલકૂટા-

દમિલપતિ વધાદ્ યઃ પ્રાણિનાં ધર્મમિચ્છેત્ ॥૧૨॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૭.

જે મનુષ્ય પ્રાણિઓના વધથી ધર્મને ઇચ્છે છે, તે મનુષ્ય અગ્નિથી કમળના વનની ઉત્પત્તિને ઇચ્છે છે, સૂર્યના આથ-મવાથી દિવસને ઇચ્છે છે, સર્પના મુખમાંથી અમૃતની ઇચ્છા રાખે છે, વિવાદ (કલ્યા) માંથી સારા વાદને ઇચ્છે છે, અણ-ણથી રોગની શાંતિ ઇચ્છે છે, અને કાલકૂટ જાતિના વિષથી જીવવાને ઇચ્છે છે આ સર્વ જેમ અશક્ય છે તેમ હિંસાથી ધર્મ થવો અશક્ય છે. ૧૨.

અન્થે તમસિ મજ્જામઃ, પશુમિર્યે યજામહે,

હિંસા નામ ભવેદ્ ધર્મો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

પૂર્વ મીમાંસા, શ્લોક ૮૩.

જે અમે પશુઓ વડે યજ્ઞ કરીએ છીએ તેથી અંધ તમસ્ (નરક) માં ડુબીએ છીએ. હિંસા એ ધર્મ છે અથવા હિંસાથી

જેમ સમુદ્રમાં શિલાપર ચડેલા મનુષ્યો જળમાં ડૂળી જાય છે-તરી શકતા નથી, તેમ હિંસાવડે આશ્રિત થયેલા (હિંસા કરનારા) પુરૂષો દુર્ગતિમાં જાય છે-ડૂબે છે. ૧૯.

યાવન્તિ પાંશુરોમાણિ, પશુગાત્રેષુ ભારત ! ।

તાવદ્વર્ષસહસ્રાણિ, પચ્યન્તે પશુઘાતકાઃ ॥ ૨૦ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૨૨, શ્લોક ૧૭.

હો ભારત ! પશુના શરીરને વિષે જેટલી ધૂળ અને રૂંવાડા છે, તેટલા હજાર વર્ષ સુધી પશુની હિંસા કરનારા પુરૂષો નરકમાં પચાય છે-દુઃખ ભોગવે છે. ૨૦.

ન વેદૈર્નૈવ દાનૈશ્ચ, ન તપોભિર્નિ ચાધ્વરૈઃ ।

કથંચિત્ સદ્ગતિં યાન્તિ, પુરુષાઃ પ્રાણિહિંસકાઃ ॥ ૨૧ ॥

સાંખ્ય મીમાંસા, પટલ ૫, વાક્ય ૧૯.

પ્રાણીની હિંસા કરનારા પુરૂષો વેદનો પાઠ કરવાથી સદ્ગતિ પામતા નથી, દાન દેવાથી સદ્ગતિ પામતા નથી, તપ કરવાથી સદ્ગતિ પામતા નથી, યજ્ઞો કરવાથી સદ્ગતિ પામતા નથી, તેમ જ બીજાં કોઈ પણ ધર્મકાર્યથી સદ્ગતિને પામતા નથી. અર્થાત્ દુર્ગતિમાં જ જાય છે. ૨૧.

સંકલ્પ હિંસાનો દોષ—

યદિ સંકલ્પતો હિંસામન્યસ્યોપરિ ચિન્તયેત્ ।

તત્પાપેન નિજાત્મા હિ, દુઃસ્વાવનૌ ચ પાત્યતે ॥ ૨૨ ॥

ઉપદેશ પ્રાસાદ, સ્તંભ ૫, વ્યા૦ ૬૭.

જો મનમાં સંકલ્પ કરવાથી પણ ખીજા ઉપર હિંસાનું ચિંતવન કરે, એટલે મનમાં પણ હિંસા કરવાનો વિચાર કરે, તો તે માણસ તે પાપ વડે પોતાના આત્માને દુઃખની પૃથ્વીમાં (નરકમાં) નાંખે છે. ૨૨.

હિંસાથી દાનની નિષ્ફળતા—

સપ્તદ્વીપં સરત્નં ચ, દદ્યાન્મેરું સુકાશ્વનમ્ ।

યસ્ય જીવદયા નાસ્તિ, સર્વમેતન્નિરર્થકમ્ ॥ ૨૩ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦ ૫૩, શ્લોક ૯૨.

રત્નો સહિત સાત દ્વીપની પૃથ્વીનું તથા સુવર્ણમય મેરૂ પર્વતનું દાન આપે, તો પણ જેને જીવદયા નથી તેને આ સર્વ દાન નિર્ર્થક (વ્યર્થ) છે. ૨૩.

યજ્ઞ તથા બલિદાન હિંસાનો નિષેધ—

દેવોપહારવ્યાજેન, યજ્ઞવ્યાજેન યેઽથવા ।

ઘ્નન્તિ જન્તૂન્ ગતઘ્નના, ઘોરાં તે યાન્તિ દુર્ગતિમ્ ॥૨૪॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લોક ૩૯.

દેવ પૂજના બહાનાથી કે યજ્ઞના બહાના વડે જે નિર્દય મનુષ્યો પ્રાણીઓને હણે છે, તેઓ ઘોર દુર્ગતિમાં જાય છે. ૨૪.

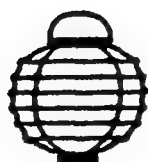
યા યોગીન્દ્રહૃદિ સ્થિતા ત્રિજગતાં માતા કૃપૈકવ્રતા,

સા તુષ્યેચ્છ્વપચીવ કિં પશુવધૈર્માસાસવોત્સર્જનૈઃ ।

તસ્યાદ્વીરવરાવધારય તદાચારસ્ય યદ્વોધકં,

રક્ષોભિર્વિરચય્ય તચ્ચ વચનં તન્ત્રે પ્રવેશીકૃતમ્ ॥ ૨૫ ॥

કૃપારૂપ જ એક વ્રતવાળી ત્રણ જગતની માતા, કે જે યોગીંદ્રોના હૃદયમાં રહેલી છે, તે ચંડાલણીની જેમ પશુનો વધ કરીને માંસ અને મદિરા આપવાથી શું તુષ્ટમાન થાય ? ન જ થાય. તેથી હે શ્રેષ્ઠ વીર ! તું જરા વિચાર કર. આવા હિંસાના આચારને જણાવનારૂં જે વચન છે, તે રાક્ષસોએ એટલે રાક્ષસ જેવા મનુષ્યોએ રચીને તાંત્રશાસ્ત્રમાં ઘુસાડી દીધું છે. ૨૫.

માંસ (૫)

માંસ ભક્ષણ નિષેધ.

સઘઃ સંમૂર્ચ્છિતાનન્તજન્તુસંતાનદૂષિતમ્ ।

નરકાધ્વનિ યાથેયં, કોઽશ્ચીયાત્ પિશિતં સુધીઃ ? ॥૧॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃતીય પ્રકાશ, શ્લોક ૩૩.

તત્કાળ સંમૂર્ચ્છિત અનંત પ્રાણિઓના સમૂહની ઉત્પત્તિથી દોષવાળું થયેલું અને નરકના માર્ગનું ભાતારૂપ માંસ કોણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ખાય ? કોઈએ ખાવું ન જોઈએ. ૧.

નિઃકર્ણેષ્વિવ ગીતિરીતિરફલા સદ્ધ્યાનધૌરેયતા,

કારુણ્યસ્ય કથા વૃથા મૃગીદૃશાં દૃક્કેલિરંધેષ્વિવ ।

નિર્જીવેષ્વિવ વસ્ત્રવેશરચના વૈદગ્ધ્યબુદ્ધિર્મુઘા,

માંસાસ્વાદિષુ દેહિષુ પ્રણયિતા વ્યર્થા લતેવાગ્નિષુ ॥૨॥

કસ્તૂરી પ્રકરણ, શ્લોક ૧૬.

જેમ કાન વિનાના માણસોની પાસે ગાયનની રીતિ—ગાયન કરવું નકામું છે, તેમ માંસ ખાનારાઓનું ધ્યાનમાં શ્રેષ્ઠપણું નકામું છે. જેમ આંધળા માણસો પાસે સ્ત્રિઓની દૃષ્ટિકીકા નકામી છે, તેમ માંસ ખાનારાઓ પાસે દયાની વાતો કરવી

નકામી છે. જેમ મહાંઓને સારાં વસ્ત્રો પહેરાવવાની રચના કરવી નકામી છે, તેમ માંસલક્ષકોની ચતુરાધ્યુક્ત બુદ્ધિ નકામી છે. અને જેમ અગ્નિમાં વેલડી વાવવી નકામી છે, તેમ માંસ ખાનારા મનુષ્યોને વિષે પ્રેમ કરવો નકામો છે. ૨.

હિત્વા હારમુદારમૌક્તિકમયં તૈર્ધીયતેઽર્હિર્ગલે,

ત્યક્ત્વા ક્ષીરમનુષ્ણધામધવલં મૂત્રં ચ તૈઃ પીયતે ।

મુક્ત્વા ચંદનમિંદુકુંદવિશદં તૈર્ભૂતિરભ્યંગ્યતે,

સંત્યજ્યાપરમોજ્યમદ્ભુતતરં યૈરામિષં ભુજ્યતે ॥ ૩ ॥

કસ્તૂરી પ્રકરણ, શ્લોક ૧૭.

જે માણસો ઉત્તમ પ્રકારનાં લોળનો છોડીને માંસ લક્ષણ કરે છે, તે માણસો મોટાં મોટીઓથી બનેલા સુંદર હારનો ત્યાગ કરીને પોતાના ગળામાં સર્પને ધારણ કરે છે; ઠંડા સફેદ મનોહર દુધને છોડીને મૂત્ર-પેસાબને પીવે છે, અને ચંદ્ર તથા તથા મોઘરાના કુલની જેવા સફેદ ચંદન-સુખડના વિલેપનને છોડીને પોતાના શરીરે રાખ ચોળે છે. ૩.

અસ્રે વસતિ રુદ્રશ્ચ, માંસે વસતિ जनार्दनः ।

शुक्रे वसति ब्रह्मा च, तस्मान्मांसं न भक्षयेत् ॥ ४ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૫૭.

પ્રાણિઓના લોહીને વિષે મહાદેવ વસે છે, માંસને વિષે વિષ્ણુ વસે છે અને વીર્યને વિષે બ્રહ્મા વસે છે, તેથી માંસનું લક્ષણ ન કરવું જોઈએ. ૪.

અસ્થિન વસતિ રુદ્રશ્ચ, માંસે ચાસ્તિ જનાર્દનઃ ।

શુક્રે વસતિ બ્રહ્મા ચ, તસ્માન્માંસં ન મક્ષયેત્ ॥ ૫ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અ૦ ૧૩, શ્લોક ૩૪.

પ્રાણિઓનાં હાડકાંમાં મહાદેવ રહે છે, માંસમાં વિષ્ણુ રહે છે અને વીર્યમાં બ્રહ્મા રહે છે, તેથી માંસ ખાવું ન જોઈએ. ૫.

યદિ યજ્ઞાંશ્ચ વૃક્ષાંશ્ચ, યૂપાંશ્ચોદિર્ય માનવાઃ ।

વૃથા માંસં ન સ્વાદન્તિ, નૈષ ધર્મઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૬ ॥

મહાભા૦, શાંતિપર્વ, અ૦ ૨૬૫, શ્લોક ૮.

જો કે કેટલાક મનુષ્યો યજ્ઞ, વૃક્ષ અને યૂપ (યજ્ઞસ્તાંભ) - ને ઉદ્દેશીને માંસ ખાય છે, તેઓ વૃથા એટલે વિધિ વિના માંસ ખાતા નથી. તો પણ તે ધર્મ પ્રશંસા કરવા લાયક નથી. ૬.

ન મક્ષયતિ યો માંસં, ન ચ હન્યાન્ન ઘાતયેત્ ।

તદ્(સ) મિત્રં સર્વભૂતાનાં, મનુઃ સ્વાયંધ્રુવોઽબ્રવીત્ ॥ ૭ ॥

મહાભા૦, અનુશા૦, અ૦ ૧૧૪, શ્લોક ૧૨.

જે મનુષ્ય માંસભક્ષણ કરતો ન હોય, કોઈ પ્રાણીને હણતો ન હોય અને કોઈ પાસે હણાવતો ન હોય, તે મનુષ્ય સર્વ પ્રાણિઓનો મિત્ર છે, એમ સ્વયંભૂના પુત્ર મનુએ કહ્યું છે. ૭.

યો યજેતાશ્વમેધેન, માસિ માસિ યદવ્રતઃ ।

વર્જયેન્મધુ માંસં ચ, સમમેતદ્ યુધિષ્ઠિર ! ॥ ૮ ॥

મહાભારત, વિરાટપર્વ, અ૦ ૧૬, શ્લોક ૧૪.

કોઈ પુરૂષ વ્રત ગ્રહણ કર્યા વિના અર્થાત્ મધ અને માંસનો ત્યાગ કર્યા વિના માંસે માંસે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે અને બીજો કોઈ માણસ માત્ર મધ અને માંસનો ત્યાગ કરે, તો હે યુધિષ્ઠિર ! તે બંનેનું ક્ષણ સરખું છે. ૮.

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં, માંસમુત્પદ્યતે ક્વચિત્ ।

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યસ્તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્ ॥ ૯ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૪૮.

પ્રાણીની હિંસા કર્યા વિના કદાપિ માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પ્રાણીનો વધ સ્વર્ગ આપનાર નથી, તેથી માંસનો ત્યાગ કરવો. ૯.

સમુત્પત્તિં ચ માંસસ્ય, વધ-વન્ધૌ ચ દેહિનામ્ ।

પ્રસમીક્ષ્ય નિવર્તેત, સર્વમાંસસ્ય ભક્ષણાત્ ॥ ૧૦ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૪૯.

માંસની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે તે વિચારીને તથા પ્રાણીઓના વધ-બંધનને જોઈ-વિચારીને સર્વ પ્રકારના માંસના ભક્ષણથી નિવર્તન કરવું. કોઈ પણ પ્રકારનું માંસ ખાવું નહીં. ૧૦.

ન હિ માંસં તૃણાત્કાષ્ટાદ્, ઉપલાદ્ વાઽપિ જાયતે ।

હત્વા જન્તૂન્ ભવેન્માંસં, તસ્માત્તત્ પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૧ ॥

इति० समु०, अ० २७, श्लो० १४.

ઘાસ, કાષ્ટ અથવા પથ્થરમાંથી કાંઈ માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી. પ્રાણીને હણવાથી જ માંસ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે માંસનો ત્યાગ કરવો. ૧૧.

માંસનો શબ્દાર્થ—

માં સ ભક્ષયિતાઽમુત્ર, यस्य માંસમિહાદ્મ્યહમ્ ।

एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ૧૨ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૫૫.

આ ભવમાં હું જેનું માંસ ખાઉં છું, તે મને પરભવમાં ખાશે. એમ માંસ શબ્દનું માંસપણું પાડિતો કહે છે—‘ માં ’ એટલે મને ‘ સઃ ’ એટલે તે ખાશે, એવો માસ નો શબ્દાર્થ થાય છે. ૧૨.

માંસ ભક્ષણના દોષો—

चिखादिषति यो मांसं, प्राणिप्राणापहारतः ।

उन्मूलयत्यसौ मूलं, दयाऽऽख्यं धर्मशाखिनः ॥ ૧૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૮.

જે મનુષ્ય બીજા પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ કરી તેનું માંસ ખાવાને ઇચ્છે છે, તે મનુષ્ય ધર્મરૂપી વૃક્ષના દયા નામના મૂળને ઉખેડી નાંખે છે. ૧૩.

अशनीयन् सदा मांसं, दयां यो हि चिकीर्षति ।

ज्वलति ज्वलने वल्लीं, स रोपयितुमिच्छति ॥ ૧૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃતીય પ્રકાશ, શ્લો૦ ૧૯.

જે માણસ હમેશા માંસને ખાય અને દયા કરવાને ઇચ્છે, તે પુરૂષ બળતા અગ્નિમાં વેલડી વાવવાને ઇચ્છે છે. અર્થાત્ માંસ ખાનાર દયા પાળી શકે જ નહિ. ૧૪.

માંસાસ્વાદનલુબ્ધસ્ય, દેહિનં દેહિનં પ્રતિ ।

હન્તું પ્રવર્તેતે બુદ્ધિઃ, શાકિન્યા ઇવ દુર્ધિયઃ ॥ ૧૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃતીય પ્રકાશ, શ્લો ૨૭.

માંસનું લક્ષણ કરવામાં લુબ્ધ આસક્ત થયેલા મનુષ્યની બુદ્ધિ, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી શાકિની-ડાકણની જેમ દરેક પ્રાણીને હણવા માટે પ્રવર્તે છે. ૧૫.

યે મક્ષયન્તિ પિશિતં, દિવ્યમોજ્યેષુ સત્સ્વપિ ।

સુધારસં પરિત્યજ્ય, મુચ્ચતે તે હલાહલમ્ ॥ ૧૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃતીય પ્રકાશ, શ્લો ૨૮.

દિવ્ય-સ્વાદિષ્ટ મનોહર ભોજન વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ જેઓ માંસનું લક્ષણ કરે છે, તેઓ અમૃત રસનો ત્યાગ કરીને હળાહળ વિષ ખાય છે એમ જાણવું. ૧૬.

ન ધર્મો નિર્દયસ્યાસ્તિ, પલાદસ્ય કુતો દયા ।

પલલુબ્ધો ન તદ્વેત્તિ, વિદ્યાદ્ વોપદિશેન્ન હિ ॥ ૧૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ ૦ પ્ર ૦, શ્લો ૨૯.

દયા રહિત પુરુષને ધર્મ હોતો નથી. તેમજ માંસ ખાનાર રાક્ષસને દયા ક્યાંથી હોય ? નજ હોય. પણ આ વાતને માંસ ખાવામાં લુબ્ધ-આસક્ત થયેલો પુરુષ જાણી શકતો નથી. કદાચ જાણતો હોય તો પણ તે તેના નિષેધ માટે ઉપદેશ આપી શકે જ નહિ. ૧૭.

માંસાશનાન્નરક એવ તતઃ સ દેવ—

સ્તલ્લોલુપં હરિનૃપં કૃતવાન્ સરોષઃ ।

કિં પાકપેશલતરાશનદત્તતૃષ્ણે,

કિંપાકમોજિનિ મૃતેરપિ સંશયોઽસ્તિ ? ॥ ૧૮ ॥

કર્પૂરપ્રકર સટીક, શ્લોક ૧૦૮.

માંસનું લક્ષણ કરવાથી નરક જ મળે છે, અને તેટલા જ માટે પૂર્વના વેરને લીધે રોષયુક્ત એવા દેવતાએ હરિનૃપતિને તે—માંસમાં લોલુપ કર્યો હતો. દ્રષ્ટાંત કહે છે કે, પકવપણાથી મનોહર લક્ષ્ય વસ્તુને વિષે અતિ લાલચુ બનેલા એવા, કિંપાકના કૃણનું લોજન કરનારાને વિષે શું મરણનો સંશય રહે છે ? અર્થાત્ તે અવશ્ય મરે છે. ૧૮.

સ્નેહો દયાંઽપિ હૃદિ કાઽઽમિષલોલુપાનાં ? ,

કિં ચિલ્લણાઽપિ પતિમાંસદલાનિ નૈચ્છત્ ? ।

નાશ્નાતિ કિં નિજકુટુંબમપિ દ્વિજિહ્વી ? ,

સ્થાનં સ્વમન્યદપિ કિં દહતીહ નાગ્નિઃ ? ॥ ૧૯ ॥

કર્પૂરપ્રકર સટીક, શ્લોક ૧૦૯.

માંસને વિષે લોલુપ એવા પ્રાણીઓના હૃદયને વિષે સ્નેહ કે દયા ક્યાંથી હોય ? શું ચિલ્લણા જેવી પટ્ટરાણીએ પણ પોતાના પતિ—શ્રેણિકરાબના માંસની ઈચ્છા નહોતી કરી ? દ્રષ્ટાંત કહે છે કે—સાપણ શું પોતાના કુટુંબ—અચ્ચાંઓનું નથી લક્ષણ કરતી ? અથવા તો અગ્નિ શું પોતાના અને પરના સ્થાનને નથી બાળતો ? અર્થાત્ સાપણ પોતાના કુટુંબનું

લક્ષણ કરે છે, અને અગ્નિ પોતાના તથા પરના સ્થાનને બાળે છે. ૧૯.

માંસાદનાત્પ્રણશ્યંતિ, દેહશ્રીઃ સુમતિઃ સુખમ્ ।

શૌચં સત્યં યશઃ પુણ્યં, શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ-સદ્ગતિઃ ॥૨૦॥

હિંગુલપ્રકરણ, માંસપ્રક્રમ, શ્લોક ૧.

માંસ લક્ષણ કરવાથી શરીરની શોભા, ઉત્તમ બુદ્ધિ, સુખ, ત્યાગ-પવિત્રતા, સત્ય, યશ, પુણ્ય, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ તથા ઉત્તમ ગતિ નાશ પામે છે. ૨૦.

માંસાદનાજ્જનનાં હિ, જાયતે વિભ્રમો ધ્રુવમ્ ।

નિર્દયત્વમશોચ્યં ચ, દુર્ધર્દુઃસ્વપરંપરા ॥ ૨૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માંસપ્રક્રમ, શ્લોક ૨.

માંસ લક્ષણથી માણસોને ખરેખર વિભ્રમ-ભ્રાંતિ, નિર્દયપણું, અપવિત્રપણું, દુર્બુદ્ધિ, તથા દુઃખોની શ્રેણિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧.

પ્રપશ્યંતિ પશૂન્ યત્ર, મનસ્તત્ર પ્રવર્તતે ।

રાગતા માંસપુષ્ટે સ્યાદ્, દુર્બલત્વે વિરાગતા ॥ ૨૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માંસપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

માંસ લુપ્થ માણસ જ્યાં પશુઓને જુએ છે, ત્યાં તેનું મન તેમાં પ્રવર્તે છે, જે પશુ માંસથી પુષ્ટ થએલું હોય તેના પર તેના રાગ બંધાય છે તથા જે પશુ દુર્બલ હોય તેના પ્રત્યે તેને વિરાગપણું-અરૂચિ થાય છે. ૨૨.

પાપકર્મઘટે પૂર્ણે રૌદ્રધ્યાનવશંગતે ।

માંસશુભૂ મરણં પ્રાપ્ય, વ્યથાં સહતે દુર્ગતેઃ ॥ ૨૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માંસપ્રક્રમ, શ્લોક ૪.

માંસ લક્ષણ કરનારો માણસ, તેના પાપ કર્મોનો ઘડો ભરાઈ જવાથી રૌદ્ર ધ્યાનને વશ થઈ મૃત્યુ પામીને નરકની વેદના સહન કરે છે—નરકમાં જાય છે. ૨૩.

સા રેવતી યા નરકે પ્રવિષ્ટા, માંસાદનાદ્ ભીમકુર્મકર્મકર્ત્રી ।
શ્રીશ્રેણિકેનાપિ પલાશનાચ્ચ, પ્રાપ્તા હિ પીઢા નરકસ્ય તીવ્રા ॥૨૪॥

હિંગુલપ્રકરણ, માંસપ્રક્રમ, શ્લોક ૫.

ભયંકર કુર્મ કરનારી તે પ્રસિદ્ધ રેવતીને માંસ લક્ષણથી નરકમાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો; અને શ્રી શ્રેણિક રાજાએ પણ માંસલક્ષણથી નરકની ભયંકર પીડા મેળવી. ૨૪.

તિલ-સર્ષપમાત્રં તુ માંસં થો મક્ષયેન્નરઃ ।

સ એવ નરકં યાતિ યાવચ્ચન્દ્ર-દિવાકરૌ ॥ ૨૫ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦ ૧૪, શ્લોક ૩૧.

જે માણસ તલ કે સરસવના દાણા જેટલું પણ માંસ ખાય છે, તે માણસ આ પૃથ્વીપર જ્યાં સુધી સૂર્ય ચંદ્ર છે ત્યાં સુધી નરકમાં જઈને રહે છે. ૨૫.

યસ્તુ મત્સ્યાનિ માંસાનિ, મક્ષયિત્વા પ્રપદ્યતે ।

અષ્ટાદશાપરાર્ધં ચ, કલ્પયામિ વસુન્ધરે ! ॥ ૨૬ ॥

વરાહપુરાણ, અ૦ ૧૧૭, શ્લોક ૨૧.

વરાહ કહે છે કે-હૈ પૃથ્વી ! જે માણસ મત્સ્ય-માછલાંને કે માંસને ખાઈને મારી પાસે આવે છે, તેને હું અઠાર દોષ-વાળો ગણું છું. ૨૬.

માંસાશિનશ્ચ દૃશ્યન્તે, રોગાર્ત્તા મૃશદુર્બલાઃ ।

અમાંસાદા નીરોગાશ્ચ, વલવન્તઃ સુસ્થાન્વિતાઃ ॥ ૨૭ ॥

इतिहास समु०, अ० २७, श्लो० १०.

માંસ ખાનારા ઘણા મનુષ્યો રોગીષ્ટ અને અત્યંત દુર્બળ જોવામાં આવે છે, તથા માંસ નહિં ખાનારા મનુષ્યો નીરોગી, જળવાન અને સુખી જોવામાં આવે છે. તેથી માંસ ખાવું યોગ્ય નથી. ૨૭.

માંસના ત્યાગનું ફળ—

यावज्जीवं तु यो मांसं, विषवत् परिवर्जयेत् ।

वसिष्ठो भगवानाह, स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥

इतिहास समु०, अ० २७, श्लो० २९.

પૂજ્ય વસિષ્ઠ ઋષિ કહે છે કે જે મનુષ્ય જીવિત પર્યંત વિષની જેમ માંસનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, તે મનુષ્ય સ્વર્ગ-લોકમાં જાય છે. ૨૮.

હિંસાથી ધર્મ નજ થાય.

પ્રાણિઘાતાત્તુ યો ધર્મમીહતે મૃદમાનસઃ ।

સ વાઙ્છતિ સુધાવૃદ્ધિં, કૃષ્ણાહિમુલ્કોટરાત્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ.

જે મૂઢ મનવાળો મનુષ્ય, પ્રાણીઓને મારવાથી ધર્મને ઇચ્છે છે—ધર્મ થાય એમ માને છે; તે મનુષ્ય કૃષ્ણસર્પના મુખરૂપી વિવર—છિદ્રમાંથી અમૃતની વૃદ્ધિને ઇચ્છે છે એમ જાણવું. માટે યજ્ઞમાં પશુઓનો હોમ કરવાથી કે દેવ—દેવીઓ પાસે પશુ-ઓનું બલિદાન દેવાથી કેાઇ દિવસ ધર્મ—પુણ્ય થાય જ નહિ. ૧.

યજ્ઞની હિંસાથી સ્વર્ગ નથી મળતું.

વૃક્ષાંશ્ચિત્ત્વા પશૂન્ હત્વા, કૃત્વા રુધિરકર્દમસ્ ।

દગ્ધ્વા વહ્નૌ તિલાજ્યાદિ, ચિત્રં સ્વર્ગોઽમિલપ્યતે ॥ ૨ ॥

સ્કન્દ પુરાણ, અ૦ ૫૮.

વૃક્ષોને છેદીને, પશુઓને હણીને, રુધિર—લોહીનો કાદવ કરીને તથા અગ્નિમાં તલ, ઘી વિગેરે બાળીને જે સ્વર્ગ મેળવવાની ઇચ્છા કરાય છે તે મોટા આશ્ચર્યની વાત છે. ૨.

યૂપં છિત્વા પશુન્ હત્વા, કૃત્વા રૂધિરકર્દમાન્ ।
યદ્યેવં ગમ્યતે સ્વર્ગે, નરકે કેન ગમ્યતે ? ॥ ૩ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦ ૧૦, શ્લોક ૧૧.

યૂપ (યજ્ઞસ્તંભ) ને છેદીને, પશુઓને હુણીને તથા લોહીનો કાઢવ કરીને જો આ પ્રમાણે સ્વર્ગે જવાતું હોય તો નરકમાં કેણુ જશે ? અર્થાત્ કેઈ નહિં જાય. તાત્પર્ય એ છે કે-યજ્ઞને ઉદ્દેશીને પણ કરેલી હિંસા હિંસા જ છે, તેથી પણ નરકે જ જવું પડે છે. ૩.

નાહં સ્વર્ગફલોપભોગતૃષિતો નામ્યર્થિતસ્ત્વં મયા,
સન્તુષ્ટસ્તૃણમક્ષણેન સતતં સાધો ! ન યુક્તં તવ ।
સ્વર્ગે યાન્તિ યદિ ત્વયા વિનિહતા યજ્ઞે ધ્રુવં પ્રાણિનો,
યજ્ઞં કિં ન કરોષિ માતૃ-પિતૃભિઃ પુત્રૈસ્તથા વાન્ધવૈઃ ? ॥૪॥

ધનપાલ કાવ્ય, સર્ગ ૭, શ્લોક ૧૬.

લોજરાજાએ ધનપાળ કવિને પુછ્યું કે-આ યજ્ઞમાં હોમવા માટે બકરો બાંધ્યો છે, તે શું બોલે છે ? ત્યારે ધનપાળે કહ્યું કે-તે આ પ્રમાણે બોલે છે:-હું સ્વર્ગના કૃણના ઉપલોગને માટે તરફ્યો (ઇચ્છાવાળો) નથી, તથા મેં તારી પાસે ‘ મને યજ્ઞમાં હોમજો ’ એવી પ્રાર્થના પણ કરી નથી, વળી હે સારા રાજા ! હું નિરંતર તૃણનું ભક્ષણ કરીને સંતોષ માનું છું. માટે તારે મને મારવો યોગ્ય નથી. વળી જો યજ્ઞમાં તેં હથેલા પ્રાણીઓ કદાચ સ્વર્ગે જતા હોય તો તારા માતા, પિતા, પુત્ર અને બાંધવો

વડે કેમ યજ્ઞ કરતો નથી ? અર્થાત્ તેઓનો યજ્ઞમાં હોમ કરીને તેમને સ્વર્ગમાં કેમ મોકલતો નથી ? ૪.

નિહતસ્ય પશોર્યજ્ઞે, સ્વર્ગપ્રાપ્તિર્યદીપ્યતે ।

સ્વપિતા યજમાનેન, કિં ન તસ્મિન્નિહન્યતે ? ॥ ૫ ॥

જો યજ્ઞમાં હજીલા પશુને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ ઇચ્છાતું—મનાતું હોય, તો યજ્ઞ કરનાર પુરૂષ પોતાના પિતાને તે યજ્ઞમાં કેમ નથી હણતો ? પોતાનો પિતા પણ સ્વર્ગે જશે. ૫.

સૌ કોઈ દુર્બલને મારે છે—

અશ્વં નૈવ ગજં નૈવ, વ્યાઘ્રં નૈવ ચ નૈવ ચ ।

અજાપુત્રં બલિં દદ્યાદ્, દૈવો દુર્બલઘાતકઃ ॥ ૬ ॥

નૈપદ્ય; યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ, શ્લો ૦ ૧૦૭.

યજ્ઞમાં અશ્વનું બળિદાન દેતા નથી, હાથીનું દેતા નથી, તેમજ વાઘ વિગેરેનું પણ દેતા નથી, માત્ર અજાપુત્ર—બકરાનું બલિદાન દેવાય છે. તો વિધાતા—વિધિ દુર્બલનો જ ઘાત કરનાર છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૬.

યજ્ઞાર્થં પશવઃ સ્ત્રષ્ટા, યદીતિ વદતિ સ્મૃતિઃ ।

તન્માંસમશ્નતઃ સ્માર્ત્તા, વારયન્તિ ન કિં નૃપાન્ ? ॥ ૭ ॥

સ્કન્દ પુરાણ, અ ૦ ૫૮.

જો યજ્ઞને માટે પશુઓ સરજ્યા છે એમ સ્મૃતિ કહેતી હોય—સ્મૃતિના ગ્રંથમાં કંઈ હોય, તો તે સ્મૃતિના રચનારાઓ

માંસ ખાનારા રાજાઓને કેમ નિષેધ કરતા નથી ? રાજાઓ
યજ્ઞ વિના પણ માંસ ખાય છે, તેમને માંસ ખાતા અટકાવ્યા
કેમ નહિ ? ૭.

ભાવયજ્ઞ—

સર્વસંજ્ઞાન્ પશૂન્ કૃત્વા, ધ્યાનાંગનાવાહુતિં ક્ષિપેત્ ।

કર્માણિ સમિધશ્ચૈવ, યાગોઽયં સુમહાફલઃ ॥ ૮ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૫૭.

સર્વ સંગ-મમત્વભાવને પશુરૂપ કરીને તેની ધ્યાનરૂપી અગ્નિમાં
આહુતિ આપવી-હોમ કરવો, તથા તેમાં કર્મરૂપી લાકડાંઓ
નાખવા, આવા પ્રકારનો યજ્ઞ મોટા ફળને આપનારો થાય છે. ૮.

રાયસૂયસહસ્રાણિ, અશ્વમેધશતાનિ ચ ।

અનન્તભાગતુલ્યાનિ, ન સ્યુસ્તસ્ય કદાચન ॥ ૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૫૮.

હજારો રાજસૂય યજ્ઞો અને સેંકડો અશ્વમેધ યજ્ઞો કર્યા
હોય તોપણ તે આ ભાવયજ્ઞના અનંતમા અંશની તુલ્ય પણ
કદાપિ થતા નથી. ૯.

સત્યં યૂપં તપો હ્યગ્નિઃ, કર્માણિ સમિધો મમ ।

અર્હિસામાહુતિં દદ્યાદ્, એષ યજ્ઞઃ સતાં મતઃ ॥ ૧૦ ॥

દાન ચન્દ્રિકા, શ્લોક ૭૯.

મારે સત્યરૂપી યૂપ (યજ્ઞસ્તંભ) છે, તપરૂપી અગ્નિ છે
અને કર્મરૂપી સમિધ (લાકડું) છે, તેમાં અહિંસારૂપી ઘીની
આહુતિ દેવી. આવો યજ્ઞ સત્પુરુષોને માન્ય છે. ૧૦.

ધ્યાનાગ્રૌ-જીવકુण्डस्थे, दममारुतदीपिते ।

असत्कर्मसमित्क्षेपैरग्निहोत्रं कुरुत्तमम् ॥ ११ ॥

વ્યાસ; દેવી ભાગવત, સ્કન્ધ ૭, અ૦. ૧૬, શ્લો૦ ૩૪.

જીવરૂપી કુંડમાં રહેલા અને દમરૂપી વાયુએ સળગાવેલા—
તેજ કરેલા ધ્યાનરૂપી અગ્નિને વિષે અસત્કર્મ—અશુભ કર્મરૂપી
સમિધ—લાકડાં નાખીને તું ઉત્તમ અગ્નિહોત્ર કર. ૧૧.

कषायपशुभिर्दुष्टैर्धर्मकामार्थनाशकैः ।

शममन्त्रहतैर्यજ્ઞં, विधेहि विहितं बुधैः ॥ १२ ॥

વ્યાસ; દેવી ભાગવત, સ્કં૦ ૯, અ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૪૩.

ધર્મ, અર્થ—દ્રવ્ય અને કામને નાશ કરનારા દુષ્ટ કષાય
(ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે) રૂપી પશુઓને શમતા-
રૂપી મંત્રવડે હુણીને તે વડે તું પંડિતોએ કરેલા યજ્ઞને કર. ૧૨.

ज्ञानपालीपरिक्षिप्ते, ब्रह्मचर्य-दयाऽम्भसि ।

स्नात्वाऽतिविमले तीर्थे, पापपङ्कावहारिणि ॥ १३ ॥

વ્યાસ; કૂર્મ પુરાણ, અ૦ ૩૧, શ્લો૦ ૭૫.

જ્ઞેની ચોતરફ જ્ઞાનરૂપી પાણ ખાંધેલી છે, જેમાં બ્રહ્મચર્ય
અને દયારૂપી જળ રહેલું છે, અને જે પાપરૂપી કાદવ-મેલનો
નાશ કરનાર છે, એવા અતિ નિર્મળ તીર્થમાં સ્નાન કરીને—તું
સ્નાન કર અને પછી લાવ યજ્ઞ કર. ૧૩.

સત્ય (૭)

સત્યનું સ્વરૂપ—

પ્રિયં પથ્યં વચસ્તથ્યં, સૂનૃતવ્રતંમુચ્યતે ।

તત્તથ્યમપિ નો તથ્યમપ્રિયં ચાહિતં ચ યત્ ॥ ૧ ॥

ત્રિ. શ. પુ. ચરિત્ર, પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૬૨૩.

પ્રિય, હિતકારક અને સત્ય એવું વચન બોલવું તે સત્યવ્રત કહેવાય છે. પરંતુ જે વચન અપ્રિય અને અહિતકારક હોય તે વચન સત્ય હોય તો પણ તે સત્ય નથી—અસત્ય જ છે. ૧.

સત્યસ્ય વચનં શ્રેયઃ, સત્યાદપિ હિતં વદેત્ ।

યદ્ભૂતહિતમત્યન્તમેતત્ સત્યં મતં મમ ॥ ૨ ॥

મહાભારત, શાંતિ પર્વ, અ૦ ૩૩૭, શ્લો૦ ૧૩.

જે સત્ય વચન છે તે કલ્યાણકારક છે. સત્ય કરતાં પણ હિતકારક વચન બોલવું યોગ્ય છે. કેમકે જે વચન પ્રાણીઓને અત્યંત હિતકારક હોય તેવા વચનને મેં (ભગવાને) સત્ય માનેલું છે. ૨.

ઉક્તેઽનૃતે ભવેદ્યત્ર, પ્રાણિનાં પ્રાણરક્ષણમ્ ।

અનૃતં તત્ર સત્યં સ્યાત્, સત્યમપ્યનૃતં ભવેત્ ॥ ૩ ॥

મહાભારત, વિરાટ પર્વ, અ૦ ૩૪, શ્લો૦ ૧૦.

જ્યાં અસત્ય વચન બોલવાથી પ્રાણીઓના પ્રાણનું રક્ષણ થતું હોય ત્યાં તે અસત્ય વચન સત્યરૂપ થાય છે, અને પ્રાણીની હિંસા થતી હોય એવું સત્ય વચન પણ અસત્ય છે. ૩.

ચાર પ્રકારનું સત્ય—

અવિસંવાદનયોગઃ, કાય-મનો-વાગજિહ્વતા ચૈવ ।

સત્યં ચતુર્વિધં તત્ત્વ, જિનવરમતેઽસ્તિ નાન્યત્ર ॥ ૪ ॥

પ્રશમરતિ પ્રકરણ, શ્લોક ૧૭૪.

પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ વચનનો ઉચ્ચાર કરવો અને તન મન વચનની એકતા-અકુટિલતા આદરવી, એમ આ ચાર પ્રકારનું સત્ય શ્રી જિનેશ્વર શાસનમાં કહ્યું છે, અન્યત્ર કહેલું નથી. ૪.

અવાસ્તવિક સત્ય—

ન સત્યમપિ માષેત, પરપીडाकरं वचः ।

लोकेऽपि श्रूयते यस्मात्, कौशिको नरकं गतः ॥ ५ ॥

योगશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લોક ૬૧.

સત્ય છતાં પણ જે વચન પરને પીડા કરનાર હોય તેવું વચન બોલવું નહિ. કેમકે લોકમાં સંભળાય છે કે તેવું વચન બોલવાથી કૌશિક નામનો તાપસ નરકે ગયો. ૫.

સત્યની શ્રેષ્ઠતા—

अग्निना सिच्यमानोऽपि, वृक्षो वृद्धिं न चाप्नुयात् ।

तथा सत्यं विना धर्मः, पुष्टिं नायाति कर्हिचित् ॥ ६ ॥

હિંગુલં પ્રકરણ, મૃષાવાદ પ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

જેમ અગ્નિથી સિંચન કરાતું વૃક્ષ વૃદ્ધિ પામતું નથી (ઉલટું બળી જાય છે), તેમ સત્ય વિના-અસત્યથી ધર્મની પુષ્ટિ કદાપિ થતી નથી (ઉલટો ધર્મનો નાશ થાય છે). ૬.

સત્યે પ્રતિષ્ઠિતા લોકાઃ, ધર્મઃ સત્યે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

સત્યે પ્રતિષ્ઠિતં જ્ઞાનં, સર્વં સત્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૭ ॥

મહાભારત, શાંતિ પર્વ, અ૦ ૩૯, શ્લો૦ ૨૮.

સર્વ લોક-પૃથ્વીઓ સત્યને વિષે રહેલ છે-સત્યને આધારે રહેલ છે, ધર્મ પણ સત્યને વિષે રહેલો છે, જ્ઞાન પણ સત્યને વિષે રહેલું છે, અને સર્વ કોઈ પદાર્થ સત્યને વિષે જ રહેલા છે. ૭.

નાસ્તિ સત્યાત્ પરો ધર્મો, નાનૃતાત્ પાતકં પરમ્ ।

સ્થિતિર્હિં સત્યં ધર્મસ્ય, તસ્માત્સત્યં ન લોપયેત્ ॥ ૮ ॥

મહાભારત, શાંતિ પર્વ, અ૦ ૧૫૯, શ્લો૦ ૨૪.

સત્યથી બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી, અને અસત્યથી બીજું કોઈ મોટું પાપ નથી, ધર્મની સ્થિતિ સત્ય જ છે, તેથી સત્યનો લોપ કરવો નહિ. ૮.

અશ્વમેધસહસ્રં ચ, સત્યં ચ તુલયા ધૃતમ્ ।

અશ્વમેધસહસ્રાદ્ધિ, સત્યમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

મહાભારત, શાંતિ પર્વ, અ૦ ૧૫૯, શ્લો૦ ૨૬.

એક બાબુ હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞો અને બીજી બાબુ સત્ય એ બન્નેને ત્રાજવામાં નાંખ્યા હોય તો તેમાં હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોથી સત્યનું પુણ્ય વધારે થાય છે. ૯.

સર્વવેદાધિગમનં, સર્વતીર્થાવિગાહનમ્ ।

સત્યં ચ વદતો રાજન્ !, સમં વા સ્યાન્ન વા સમમ્ ॥ ૧૦ ॥

કુમારપાલ પ્રવંધ, (આ૦ સમા) પૃ૦ ૮૧, શ્લોક ૩, ❀

હે ભૂપતિ ! અધા વેદોનો અભ્યાસ કરવાથી તથા અધાં તીર્થોમાં જઈને સ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે તે અધું પુણ્ય, સત્ય બોલનારના પુણ્યની બરાબર થાય છે, અથવા બરાબર નથી પણ થતું. અર્થાત્ સત્ય બોલવાથી ઉત્પન્ન થતું પુણ્ય બીજાં અધાં પુણ્યો કરતાં વધી જાય છે. ૧૦.

સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી, સત્યેન તપતે રવિઃ ।

સત્યેન વાયવો ચાન્તિ, સર્વં સત્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

ચાણક્ય નીતિ, અ૦ ૫, શ્લોક ૧૯.

સત્યથી પૃથ્વી ધારણ કરાય છે એટલે નિરાધાર રહેલી છે, સત્યથી સૂર્ય તપે છે એટલે પ્રકાશ આપી રહ્યો છે, સત્યથી વાયુ નિરંતર વાય છે, ઘણું શું કહેવું? સત્યને વિષે જ સર્વ રહેલું છે. ૧૧.

સત્યવાદીની શ્રેષ્ઠતા—

અલીકં યે ન ભાષન્તે, સત્યવ્રતમહાધનાઃ ।

ધાત્રી પવિત્રીક્રિયતે, તેષાં ચરણરેણુભિઃ ॥ ૧૨ ॥

ધર્મ પરીક્ષા, (આ૦ સમા) પૃ૦ ૫૮. ❀

જેની પાસે સત્યવ્રતરૂપી મહા ધન છે એવા જે પુરૂષો

અસત્ય વચન બોલતા નથી, તેમના ચરણની રજ વડે આ પૃથ્વી પવિત્ર કરાય છે. ૧૨.

સત્ય વચનથી થતા ફાયદા—

વિશ્વાસાયતનં વિપત્તિદલનં દેવૈઃ કૃતારાધનમ્,
મુક્તેઃ પથ્યદનં જલાગ્નિશ્મનં વ્યાધ્રોરગસ્તમ્ભનમ્ ।
શ્રેયઃસંવનનં સમૃદ્ધિજનનં સૌજન્યસંજીવનં,
કીર્ત્તેઃ કેલિવનં પ્રભાવભવનં સત્યં વચઃ પાવનમ્ ॥૧૩॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૨૯.

પવિત્ર એવું સત્ય વચન વિશ્વાસનું ઘર છે, વિપત્તિને દૂળી નાંખનાર છે, દેવોએ આરાધેલું છે, મુક્તિના માર્ગમાં ભાતું છે, જળ અને અગ્નિના ભયને શમાવનારું છે, વાધ અને સર્પને સ્તાંભન કરનારું છે, કલ્યાણનું વશીકરણ છે, સમૃદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, સુજનપણાને જીવાડનાર છે, કીર્ત્તિને કીડા કરવાનું વન છે, અને પ્રભાવનું ઘર છે. માટે હમેશાં સત્ય જ બોલવું જોઈએ. ૧૩.

તસ્યાઽગ્નિર્જલમર્ણવઃ સ્થલમરિર્મિત્રં સુરાઃ કિંકરાઃ,
ક્રાન્તારં નગરં ગિરિર્ગૃહમહિર્માલ્યં મૃગારિર્મૃગઃ ।
પાતાલં વિલમસ્રમુત્પલદલં વ્યાલઃ શૃગાલો વિષં,
પીયૂષં વિષમં સમં ચ વચનં સત્યાશ્રિતં વક્તિ યઃ ॥૧૪॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૩૨.

જે પુરૂષ સત્યયુક્ત વચન બોલે છે, તેને અગ્નિ જળ જેવો થાય છે, સમુદ્ર સ્થળ જેવો થાય છે, શત્રુ મિત્ર જેવો થાય છે, દેવો કિંકર જેવા થાય છે, અરણ્ય નગર જેવું થાય છે, પર્વત ઘર જેવો થાય છે, સર્પ માળા જેવો થાય છે, સિંહ મૃગ જેવો થાય છે, પાતાળ નાના બિલ જેવું થાય છે, શસ્ત્ર કમળની પાંખડી જેવું થાય છે, મદોન્મત્ત હાથી શીયાળ જેવો થાય છે, વિષ અમૃત જેવું થાય છે, અને વિષમ-કઠણ કાર્ય સમાન-સહેલા કાર્ય જેવું થાય છે. ૧૪.

અસત્ય-મૃષાવાદ ૮

અસત્યનું સ્વરૂપ—

કામાલ્લોભાદ્વ્યાત્ક્રોધાત્, સાક્ષિ-વાદાત્તથૈવ ચ ।

મિથ્યા વદતિ યત્પાપં, તદસત્યં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧ ॥

માનસોલ્લાસ, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૩૫.

કામથી, લોભથી, લયથી, ક્રોધથી, સાક્ષી પૂરવાથી, વાદ-વિવાદ કરવાથી તથા મિથ્યા-નકામું જે પાપવાળું (જેનાથી કર્મબંધ થાય તેવું અર્થાત્ બીજાને અહિતકારક) વચન બોલવું, તે અસત્ય કહ્યું છે. ૧.

દેવતાસન્નિધૌ વાક્યં, બ્રૂતે શપથપૂર્વકમ્ ।

તદ્દ્વયોલ્લ(યં લ)હ્યયતે મોહાત્ત્ત્વાસત્યં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૨॥

માનસોલ્લાસ, અ૦ ૧, શ્લો૦ ૩૬.

દેવતાની સમીપે રહીને જે વચન બોલ્યા હોઈએ, અથવા સોગનપૂર્વક જે વચન બોલ્યા હોઈએ, તે બન્નેનું મોહને લીધે જે ઉદ્વેગન કરવું, તે અસત્ય વચન કહ્યું છે. ૨.

ચાર પ્રકારનું અસત્ય—

અભૂતોદ્ભાવનં ચાદ્યં, દ્વિતીયં ભૂતનિહ્વનમ્ ।

અર્થાન્તરં તૃતીયં ચ, ગર્હા નામ ચતુર્થકમ્ ॥ ૩ ॥

एतच्चतुर्विधासत्यं, श्वभ्रादिदुःखहेतुकम् ।

જ્ઞાત્વાઽનૃતં વ્રતં ગ્રાહ્યં, યેનાતિસૌખ્ય-વૈભવમ્ ॥ ૪ ॥

उपदेश प्रा०, भा० १, स्तम्भ ६, व्या० ७६.

અસત્ય ચાર પ્રકારનું છે. તેમાં પહેલું અભૂતોદ્ભાવન એટલે ન હોય તે કહેવું તે, બીજું ભૂતનિન્હવ એટલે સત્ય વસ્તુને છુપાવવી તે, ત્રીજું અર્થાંતર એટલે પદાર્થના ખરા સ્વરૂપને છુપાવી બીજું કલ્પિત સ્વરૂપ કહેવું તે, અને ચોથું ગહર્ષ એટલે નિંદા કરતાં અસત્ય બોલવું તે. આ ચારે પ્રકારનું અસત્ય નરકાદિક દુઃખનું કારણ છે. એમ જાણીને અસત્યના ત્યાગરૂપ આ બીજું મત ગ્રહણ કરવું કે જેથી અતિ સુખ અને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય. ૩-૪.

ये प्रकारनुं असत्य—

सूक्ष्म-बाह्यभेदाभ्यां, मृषावादं द्विधा स्मृतम् ।

તીવ્રસંકલ્પજં સ્થૂલં, સૂક્ષ્મં હાસ્યાદિસંભવમ્ ॥ ૫ ॥

उपदेश प्रा०, भा० १, स्तम्भ ६, व्या० ७५.

સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય એ બે ભેદ વડે મૃષાવાદ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં જે તીવ્ર સંકલ્પથી મૃષાવાદ થાય તે સ્થૂલ-બાહ્ય કહેવાય છે, અને હાસ્યાદિકથી જે મૃષા-અસત્ય બોલાય તે સૂક્ષ્મ મૃષાવાદ કહેવાય છે. ૫.

स्थूल असत्य—

कन्या-गो-भूम्यलीकानि, न्यासापहरणं तथा ।

કૂટસાક્ષ્યં ચ પશ્ચેતિ, સ્થૂલાસત્યાનિ સંત્યજેત્ ॥ ૬ ॥

त्रि० श० पु० चरित्र, पर्व १, स० ३, श्लो० ६३१.

કન્યા સંબંધી, ગાય સંબંધી અને ભૂમિ સંબંધી જીવું
ખોલવું તથા થાપણુ ઓળવવી અને ખોટી સાક્ષી પૂરવી, આ પાંચ
પ્રકારનાં સ્ત્રૂલ-ખોટાં અસત્યનો ગૃહસ્થોએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો. ૬.

અસત્યનો નિષેધ—

सर्वलोकविरुद्धं यद्, यद् विश्वसितघातकम् ।

यद्विपक्षश्च पुण्यस्य, न वदेत् तदसन्नृतम् ॥ ૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લો ૫૫.

જે અસત્ય વચન સર્વ લોકોને વિરુદ્ધ છે, જે વિશ્વાસી
મનુષ્યનો ઘાત કરનારું છે, અને જે પુણ્યનો શત્રુ છે, તેવું
અસત્ય વચન કદાપિ ખોલવું નહિં. ૭.

અસત્યની નિષ્ફળતા—

याऽरण्ये रोदनात् सिद्धिर्या सिद्धिः क्लीबकोपनात् ।

कृतम्रसेवनात् सिद्धिः, सा सिद्धिः कुटभाषणात् ॥ ૮ ॥

હિંગુલ પ્રક૦, મૃષાવાદ પ્રક્રમ, શ્લો ૨.

અરણ્યમાં રૂદન કરવાથી જે સિદ્ધિ થાય, નપુંસકના ક્રોધથી જે
સિદ્ધિ થાય, અને કૃતમ્રની સેવાથી જે સિદ્ધિ થાય, તેવી સિદ્ધિ અસત્ય
વચનથી થાય છે, અર્થાત્ કોઈની કાંઈ પણ સિદ્ધિ થતી નથી. ૮.

અસત્યની અધમતા—

एकत्रासत्यजं पापं, पापं निःशेषमन्यतः ।

द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ ૦ પ્ર ૦ શ્લો ૬૪ ની ટીકાનો શ્લો ૧૦;

કુમારપાલ પ્રવચ્ચ, (આ ૦ સમા) પૃ ૮૧, શ્લો ૧.

એક તરફ અસત્યથી ઉત્પન્ન થયેલું પાપ અને બીજી તરફ બીજાં સર્વ પાપ, એ બન્નેને ત્રાજવામાં નાંખીને તોળીયે તો પહેલું-અસત્યનું પાપ વધી જાય છે. ૯.

સાત અસત્યવાદી—

વણિક્ પण्याङ्गना दस्युर्द्यूतकृत् पारदारिकः ।

દ્વારપાલશ્ચ કૌલશ્ચ, સપ્તાસત્યસ્ય મન્દિરમ્ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૧, સ્તમ્ભ ૬, વ્યા૦ ૮૯. ૐ

વણિક, વેશ્યા, ચોર, જુગારી, પરસ્ત્રી લપટ, દ્વારપાળ અને કૌલ એટલે તાંત્રિક મતવાળો આ સાત મનુષ્યો અસત્યનું ધર છે—કેવળ અસત્યવાદી જ છે. ૧૦.

અસત્યના દોષો—

घोरां दुर्गतिमेत्यलीकलवमप्यभ्यर्थितोऽपि ब्रुवन्,

वादे नारद-पर्वताख्यसुहृदोर्यद्वद्रसुर्भूपतिः ।

चक्रेऽर्चाविधुरो विरंचिरनृतात् केतक्यनिष्ठा मृषा-

साक्ष्यात् किं न हरिर्मवेन महितः सत्यात्परीक्षाक्षणे ॥૧૧॥

કર્પૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૩૫.

અન્ય માણસે પ્રાર્થના કર્યા છતાં પણ કોઈ મનુષ્ય લેશમાત્ર પણ જુદું બોલે તો તે ભયંકર દુર્ગતિ પામે છે. જેમ નારદ અને પર્વત એ બે મિત્રોના વિવાદમાં વસુરાજ અસત્ય બોલી દુર્ગતિ પામ્યો. દ્રષ્ટાંત કહે છે કે-શું મહાદેવે પ્રહ્માને જુદું બોલવાથી અપૂન્ય કર્યા નથી ? કેતકીને જુદી

સાક્ષીથી અનિષ્ટ કરી નથી ? અને પરીક્ષાને અવસરે સત્ય વચન બોલવાથી વિષ્ણુને પૂજ્ય કર્યા નથી ? અર્થાત્ કર્યા છે. ૧૧.

પુણ્યાનાં પ્રકટપ્રવાસપટહઃ પ્રસ્થાનસન્મંગલં,

માહાત્મ્યસ્ય યદત્ર મન્ત્ર ઇવ યત્કીર્ત્તેઃ સમુચ્ચાટને ।

આત્માઽપિ સ્વયમેવ લજ્જત ઇવ પ્રાયો યદુચ્ચારણે,

તન્મુશ્વાનૃતમાદૃતઃ કુરુ સખે ! સત્યેન સત્યં મુખે ॥૧૨॥

સંવેગ દ્રુમ કન્દલી, શ્લોક ૧૩.

હે સખે ! જે અસત્ય વચન પુણ્યોનો પ્રગટ રીતે પ્રવાસ કરાવવામાં પટહ (ઢાલ) રૂપ છે, જે મહાત્માપણુને પ્રયાણુ કરાવવામાં ઉત્તમ મંગલરૂપ છે, જે કીર્તિનું ઉચ્ચાટન કરવામાં મંત્રરૂપ છે, અને જેનો ઉચ્ચાર કરવામાં પ્રાયે કરી આત્મા પોતે પણ શરમાતો હોય તેમ લાગે છે, તેવા અસત્ય વચનને છોડી દે, અને પ્રતિજ્ઞાથી મુખમાં સત્ય વચનને આદર પૂર્વક ચહુણુ કર. ૧૨.

અસત્યતો લઘીયસ્ત્વમસત્યાદ્વચનીયતા ।

અધોગતિરસત્યાચ્ચ, તદસત્યં પરિત્યજેત્ ॥ ૧૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લોક ૦ ૫૬.

અસત્ય બોલવાથી જગતમાં લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે, અસત્યથી નિંદા પ્રાપ્ત થાય છે અને અસત્યથી અધોગતિ (નરકાદિ નીચ ગતિ) પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી અસત્યનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. ૧૩.

અસત્યવચનં પ્રાજ્ઞઃ, પ્રમાદેનાપિ નો વદેત્ ।

શ્રેયાંસિ યેન મજ્યન્તે, વાત્યયેવ મહાદ્રુમાઃ ॥ ૧૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ ૦ પ્ર ૦, શ્લોક ૦ ૫૭.

ડાહ્યા માણસે પ્રમાદથી (ભૂલથી) પણ અસત્ય વચન બોલવું નહિં. કેમકે મહાવાયુવડે જેમ મોટા વૃક્ષો ભાંગી જાય છે તેમ અસત્યવડે કદ્યાણો ભાંગી જાય છે—પુણ્ય કર્મનો નાશ થાય છે. ૧૪.

અસત્યવચનાદ્વૈર—વિષાદાપ્રત્યયાદયઃ ।

પ્રાદુઃપન્તિ ન કે દોષાઃ ? , કુપથ્યાદ્વ્યાધયો યથા ॥ ૧૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લો ૫૮.

અસત્ય વચનથી વેર, ખેદ, અવિશ્વાસ વિગેરે ક્યા ક્યા દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી ? જેમ કુપથ્યથી વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અસત્યથી સર્વ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૫.

નિગોદેષ્વથ તિર્યક્ષુ, તથા નરકવાસિષુ ।

ઉત્પદ્યન્તે મૃષાવાદપ્રસાદેન શરીરિણઃ ॥ ૧૬ ॥

પારદારિક—દસ્યૂનામસ્તિ કાચિત્ પ્રતિક્રિયા ।

અસત્યવાદિનઃ પુંસઃ, પ્રતિકારો ન વિદ્યતે ॥ ૧૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લો ૫૯—૬૦.

અસત્ય વસત બોલવાથી મનુષ્યો નિગોદને વિષે, તિર્યચને વિષે તથા નારકીને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૬.

પરસ્ત્રી ગમન કરનારા અને ચોરી કરનારા મનુષ્યોનો કાંઈક પણ પ્રતિકાર (પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ) થઈ શકે છે, પરંતુ અસત્યવાદી પુરૂષનો પ્રતિકાર (પાપથી મુક્ત થવાનો ઉપાય) કાંઈ પણ નથી. ૧૭.

મન્મનત્વં કાહલત્વં, મૂકત્વં મુખરોગિતા ।

વીક્ષ્યાસત્યફલં કન્યાલીકાદ્યસત્યમુત્સૃજેત્ ॥ ૧૮ ॥

ત્રિ. શ. પુ. ચરિત્ર, પર્વ ૧, સં ૩, શ્લો ૬૩.

ખોખડું ખોલવું, ખોલતાં જીભ ઝલાય, મુંગાપણું ગ્રાસ થાય અને મુખને વિષે રોગ થાય, આ સર્વ અસત્ય ખોલવાનું કૃણ છે એમ જાણીને ગૃહસ્થોએ કન્યા સંબંધી વિગેરે પાંચે પ્રકારના અસત્યનો ત્યાગ કરવો. ૧૮.

માનાદ્વા यदि वा लोभात्, क्रोधाद्वा यदि वा भयात् ।
यो न्यायमन्यथा ब्रूते, स याति नरकं नरः ॥ १९ ॥

જૈન પંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૯૧, શ્લો૦ ૯૭. ❀

માનથી, લોભથી, ક્રોધથી કે ભયથી જે માણસ ન્યાયને અન્યથા પ્રકારે-જુદી રીતે બોલે છે-અસત્ય બોલે છે, ખોટો ન્યાય કરે છે, તે પુરૂષ નરકે જાય છે. ૧૯.

असत्यमप्रत्ययमूलकारणं,

कुवासनासन्न समृद्धिवारणम् ।

विपन्निदानं परवञ्चनोर्जितं,

कृतापरार्थं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥ ૨૦ ॥

સૂક્તમુ૦, (હિ૦ હં૦) પૃ૦ ૧૪૬, શ્લો૦ ૩. ❀

અસત્ય વચન અવિશ્વાસનું મૂળ કારણ છે, ખરાબ વાસનાનું ઘર છે, સંપત્તિનો નાશ કરનાર છે, વિપત્તિનું કારણ છે, ખીજા જનોને ઠગવાથી વિસ્તાર પામેલું છે, તથા સર્વ અપરાધને કરનાર છે. તેથી પંડિતોએ તેનો ત્યાગ કર્યો છે. ૨૦.

धर्महानिरविश्वासो, देहार्थव्यसनं तथा ।

असत्यभाषिणां निन्दा, दुर्गतिश्चोपजायते ॥ ૨૧ ॥

ઉત્ત૦ સૂ૦, પ્ર૦ અ૦ ૨૪ ગાથાની મા૦ વિ૦ કૃત ટીકામાં.

અસત્યવાદી મનુષ્યોને ધર્મની હાનિ થાય છે, લોકોનો અવિશ્વાસ થાય છે, શરીર અને ધનનો નાશ થાય છે, લોકમાં નિંદા થાય છે અને પરલોકમાં દુર્ગતિ થાય છે. ૨૧.

મૃષાવાદીના પક્ષપાતનું ફળ—

અસત્યવક્તુર્ભુવિ પક્ષપાતં,
કુર્યાન્ન વિદ્વાન્ કિલ સંક્રટેઽપિ ।
તેન ધ્રુવં હિ વસુરાજવત્સઃ,
ઙ્હાપવાદં નરકં પરત્ર ॥ ૨૨ ॥

હિંગુલ પ્રકૃ; મૃષાવાદપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૪.

આ પૃથ્વી ઉપર વિદ્વાન પુરૂષે સંકટ આવે તો, પણ અસત્ય બોલનારનો પક્ષપાત કદાપિ કરવો નહિ. કારણ કે અસત્ય બોલનારનો પક્ષ કરવાથી તે પુરૂષ વસુ નામના રાજાની જેમ અવશ્ય આ લોકમાં અપવાદ-નિંદાને અને પરલોકમાં નરકને પામે છે. ૨૨.

અચૌર્ય (૧)

અચૌર્ય—અદત્તાદાન ત્યાગનું સ્વરૂપ—

અનાદાનમદત્તસ્યાસ્તેયવ્રતમુદીરિતમ્ ।

બાહ્યપ્રાણા નૃણામર્થો, હરતાં તં હતા હિ તે ॥ ૧ ॥

ત્રિં ૦ શં ૦ પું ૦ ચં ૦ પર્વ ૧૦, સં ૩, શ્લો ૦ ૬૨૪.

સ્વામિએ નહિ આપેલી વસ્તુને જે ગ્રહણ ન કરવી તે અચૌર્ય વ્રત કહેવાય છે. ધન, મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણ છે, તેથી તે ધનને હરણ કરનારાએ તેના તે પ્રાણો પણ હરણ કર્યા જ છે, એમ જાણવું. ૧.

અચૌર્ય વ્રતથી થતા ફાયદા—

પરાર્થગ્રહણે યેષાં, નિયમઃ શુદ્ધચેતસામ્ ।

અભ્યાયાન્તિ શ્રિયસ્તેષાં, સ્વયમેવ સ્વયંવરાઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિં ૦ પ્રં ૦, શ્લો ૦ ૭૪.

શુદ્ધ ચિત્તવાળા જે પુરૂષોને પરધનને ગ્રહણ કરવાનો સર્વથા નિયમ—ત્યાગ છે, તે પુરૂષોની પાસે લક્ષ્મી—સંપદાઓ પોતાની મેળે જ સ્વયંવરા થઈને આવે છે. ૨.

સ્વર્ણાદિકેઽપ્યન્યધને પુરઃસ્થે,

સદા મનીષા દૃષદીવ યેષામ્ ।

સંતોષપીયૂષરસેન તૃપ્તા-

સ્તે દ્યાં લભન્તે ગૃહમેધિનોઽપિ ॥ ૩ ॥

ઉપદેશ પ્રાસાદ, સ્તમ્ભ ૬, વ્યા ૦ ૬.

સુવર્ણ વિગેરે અન્યનું ધન પોતાની પાસે પડેલું હોય તો પણ તેમાં જે મનુષ્યોની પથ્થર જેવી બુદ્ધિ હોય-તે પરધનને પથ્થરરૂપ માનતા હોય, તે મનુષ્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા હોય તો પણ સંતોષરૂપી અમૃતરસથી તૃપ્ત થયેલા હોવાથી સ્વર્ગે જાય છે. ૩.

તમભિલષતિ સિદ્ધિસ્તં વૃણીતે સમૃદ્ધિ-

સ્તમભિસરતિ કીર્તિર્મુશ્વતે તે મવાર્તિઃ ।

સ્પૃહ્યતિ સુગતિસ્તં નેક્ષતે દુર્ગતિસ્તં,

પરિહરતિ વિપત્તં યો ન ગૃહ્ણાત્યદત્તમ્ ॥ ૪ ॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લો ૦ ૩૩.

જે મનુષ્ય અદત્તને ગ્રહણ કરતો ન હોય, તેને સિદ્ધિ ઇચ્છે છે, તેને સમૃદ્ધિ વરે છે, કીર્તિ તેની પાસે આવે છે, સંસારની ખીડા તેને છાડી દે છે, સુગતિ તેને ઇચ્છે છે, દુર્ગતિ તેની સન્મુખ જોતી નથી, અને વિપત્તિ તેનો ત્યાગ કરે છે. ૪.

અદત્તં નાદત્તે કૃતસુકૃતકામઃ કિમપિ યઃ,

શુભશ્રેણિસ્તસિન્ વસતિ કલહંસીવ કમલે ।

અચૌર્ય—અહતાદાન ત્યાગનું સ્વરૂપ—

અનાદાનમદત્તસ્યાસ્તેયંવ્રતમુદીરિતમ્ ॥

બાહ્યપ્રાણા નૃણામર્થો, હરતા તં હતા હિ તે ॥ ૧ ॥

ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ ચ૦, પર્વ ૧૦, સ૦ ૩, શ્લો ૬૨૪.

સ્વામિએ નહિં આપેલી વસ્તુને જે ગ્રહણ ન કરવી તે અચૌર્ય વ્રત કહેવાય છે. ધન, મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણ છે, તેથી તે ધનને હરણ કરનારાંએ તેના તે પ્રાણ પાણુ હરણ કર્યા જ છે, એમ બાણુ. ૧.

અચૌર્ય વ્રતથી થતા ફાયદા—

પરાર્થગ્રહણે યેષાં, નિયમઃ શુદ્ધચેતસામ્ ।

અભ્યાયાન્તિ શ્રિયસ્તેષાં, સ્વયમેવ સ્વયંવરાઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લો ૭૪.

શુદ્ધ ચિત્તવાળા જે પુરૂષોને પરધનને ગ્રહણ કરવાનો સર્વથા નિયમ—ત્યાગ છે, તે પુરૂષોની પાસે લક્ષ્મી—સંપદાઓ પોતાની મેળે જ સ્વયંવરા થઈને આવે છે. ૨.

સ્વર્ણાદિકેઽપ્યન્યધને પુરઃસ્થે,

સદા મજીષા દૃષદીવ યેષામ્ ।

સંતોષપીયૂષરસેન તૃપ્તા-

સ્તે દ્યાં લભન્તે ગૃહમેધિનોઽપિ ॥ ૩ ॥

ઉપદેશ પ્રાસાદ, સ્તમ્ભ ૬, વ્યા ૦ ૬.

સુવર્ણ વિગેરે અન્યનું ધન પોતાની પાસે પડેલું હોય તો પણ તેમાં જે મનુષ્યોની પૃથ્થર જેવી બુદ્ધિ હોય-તે પરધનને પૃથ્થરરૂપ માનતા હોય, તે મનુષ્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા હોય તો પણ સંતોષરૂપી અમૃતરસથી તૃપ્ત થયેલા હોવાથી સ્વર્ગે જાય છે. ૩.

તમભિલષતિ સિદ્ધિસ્તં વૃણીતે સમૃદ્ધિ-

સ્તમભિસરતિ કીર્તિર્મુશ્વતે તં ભવાર્તિઃ ।

સ્પૃહયતિ સુગતિસ્તં નેક્ષતે દુર્ગતિસ્તં,

પરિહરતિ વિપત્તં યો ન ગૃહ્ણાત્યદત્તમ્ ॥ ૪ ॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લો ૦ ૩૩.

જે મનુષ્ય અદત્તને ગ્રહણ કરતો ન હોય, તેને સિદ્ધિ ઇચ્છે છે, તેને સમૃદ્ધિ વરે છે, કીર્તિ તેની પાસે આવે છે, સંસારની પીડા તેને છોડી દે છે, સુગતિ તેને ઇચ્છે છે, દુર્ગતિ તેની સન્મુખ જોતી નથી, અને વિપત્તિ તેનો ભાગ કરે છે. ૪.

અદત્તં નાદત્તે કૃતસુકૃતકામઃ કિમપિ યઃ,

શુભશ્રેણિસ્તસિન્ વસતિ કલહંસીવ કમલે ।

વિપત્તસાદ્ દૂરં વ્રજતિ રજનીવામ્બરમણે-

વિનીતં વિદ્યેવ ત્રિદિવ-શિવલક્ષ્મીર્ભજતિ તમ્ ॥ ૫ ॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લોક ૩૪.

જેણે પુણ્ય-સુકૃતને વિષે ઇચ્છા કરી છે એવો જે પુરૂષ કોઈનું કાંઈ પણ અદત્ત (માલીકના આખ્યા વિના) ગ્રહણ કરતો નથી, તેવા પુરૂષને વિષે કમળ ઉપર રાજહંસી વસે છે તેમ કલ્યાણની શ્રેણિ વસે છે, સૂર્યથી જેમ રાત્રિ દૂર જાય છે તેમ તેવા પુરૂષથી વિપત્તિ દૂર જાય છે અને વિનયવાળાને જેમ વિદ્યા લગે છે-પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેવા પુરૂષને સ્વર્ગ અને મોક્ષની લક્ષ્મી લગે છે-પ્રાપ્ત થાય છે. ૫.

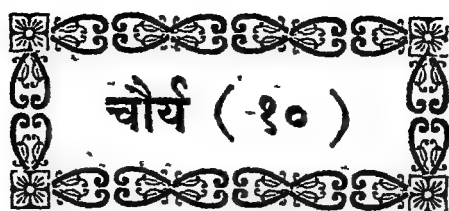
યદા સર્વં પરદ્રવ્યં, બહિર્વા યદિ વા ગૃહે ।

અદત્તં નૈવ ગૃહ્ણાતિ, બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ૬ ॥

બૃહદ્ આહ્નિક, શ્લો ૬૭.

જ્યારે બહાર અથવા ઘરમાં રહેલા સર્વ પ્રકારના પરધનને તેના સ્વામીએ આખ્યા વિના મનુષ્ય ગ્રહણ ન જ કરે (ગ્રહણ ન જ કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા કરે) ત્યારે તે મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે છે, અથવા બ્રહ્મ-મોક્ષને પામે છે. ૬.

चौर्य (-१०)

ચાર પ્રકારનું અહત્તાહાન*—

तदाद्यं स्वामिनाऽदत्तं, जीवादत्तं तथाऽपरम् ।

तृतीयं तु जिनादत्तं, गुर्वदत्तं तुरीयकम् ॥ १ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૨, પૃ૦ ૧૭૦.

ચોરી (અહત્તાહાન) ચાર પ્રકારની છે. તેમાં વસ્તુના સ્વા-
મીએ નહિ આપેલી વસ્તુ લેવી તે ૧, તે વસ્તુના જીવે નહિ
આપેલું લેવું તે ૨, જિનેશ્વરે નહિ આપેલી (અર્થાત્ નિષેધેલી)
વસ્તુ લેવી તે ત્રીજો પ્રકાર ૩ અને ગુરૂએ આપ્યા વિના-
ગુરૂની આજ્ઞા વિના લેવું તે ચોથો પ્રકાર ૪. આ ચાર પ્રકાર-
નું અહત્ત લેવું તે ચોરી છે. (આ શ્લોક જૈન સાધુઓને
ઉદ્દેશીને લખાયેલો છે.) ૧.

અહત્તાહાન નિષેધ—

पतितं विस्मृतं नष्टं, स्थितं स्थापितमाहितम् ।

अदत्तं नाददीत स्व, परकीयं क्वचित्सुधीः ॥ २ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૬.

હાથા પુરૂષે; ધણીએ નહિ આપેલું પારકું ધન કોઈ
ઠેકાણે પડી ગયેલું હોય, ભૂલી જવાયું હોય, નાશ પામેલું—જોવાયેલું

* અહત્તાહાન=વસ્તુના માલિકે નહિ આપેલી વસ્તુ લેવી તે.

હોય, રહી ગયેલું હોય, સ્થાપન કરેલું હોય કે કોઈને
ભળાવેલું હોય તે ગ્રહણ કરવું નહિં. ૨.

अयं लोकः परलोको, धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।

મુષ્ણતા પરકીયં સ્વં, મુષિતં સર્વમપ્યદઃ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૭.

પારકું ધન ચોરતા પુરૂષે તેનો આ ભવ, પરભવ, ધર્મ,
ધૈર્ય, ધૃતિ અને બુદ્ધિ એ સર્વને પણ ચોરી લીધું છે એમ
ભાણવું. એકલું ધન જ ચોર્યું છે એમ નહિં. (અહિં ધૈર્ય
એટલે આપત્તિમાં પણ મુંઝાવું નહિં તે, અને ધૃતિ એટલે
સ્વસ્થતા-ચિત્તની નિર્ભયતા.) ૩.

एकस्यैकं क्षणं दुःखं, मार्यमाणस्य जायते ।

સપુત્ર-પૌત્રસ્ય પુનર્યાવિજીવં હતે ધને ॥ ૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૮.

હિંસા કરવામાં જેની હિંસા થાય છે તેને એકને જ માત્ર
ક્ષણવારનું જ દુઃખ થાય છે. પરંતુ તેનું ધન હરણ કરવાથી
તો તેને તથા તેના પુત્ર-પૌત્રાદિકને જીવન પર્યંત દુઃખ થાય છે. ૪.

कुक्षिं शाकेन पूर्यत, यदि स्तोकं धनार्जनम् ।

પરં નાદત્તમાદદ્યાદતઃ સ્યાદ્ધૂપતેર્ભયમ્ ॥ ૫ ॥

હિંગુલ પ્ર૦, અદત્તાદાનપ્રક્રમ, શ્લો૦ ૨.

જો શોડું ધન ઉપાર્જન થતું હોય તો મનુષ્યે કેવળ શાક-
વડે જ પોતાનું ઉદર ભરવું યોગ્ય છે, પરંતુ ધણીનું નહિં

આપેલું ધનાદિક અહણ કરવું નહિ, કે જો અહણ કરતાં રાજાનો
ભય લાગે. ૫.

અનિષ્ટઃ સ્વચરે, ઘૂકઃ, સ્વામિદ્રોહી નરેષુ ચ ।

અનિષ્ટાદપ્યનિષ્ટં ચ, અદત્તમપલક્ષણે ॥ ૬ ॥

હિંગુલ પ્રકૃ, અદત્તાદાનપ્રક્રમ, શ્લોક ૪.

પક્ષીઓમાં ધુવડ અનિષ્ટ છે, મનુષ્યોમાં સ્વામીનો દ્રોહ
કરનાર અનિષ્ટ છે અને અપલક્ષણમાં અદત્ત-ચોરી અનિષ્ટમાં
પણ અનિષ્ટ છે. ૬.

અદત્તાદાનમાહાત્મ્યમહો વાચામગોચરમ્ ।

યદર્થમાદદાનાનામનર્થોઽભ્યેતિ સર્વાનિ ॥ ૭ ॥

કસ્તૂરી પ્રકરણ, અદત્તપ્રક્રમ, શ્લોક ૧૪૫.

અહો ! અદત્તાદાન—ચોરીનું મહાત્મ્ય કેવું છે ? કે અર્થ
એટલે ધનને ચોરનાર મનુષ્યોના ઘરમાં અનર્થ—આપત્તિ આવે છે. ૭.

અદત્તાદાનના દોષો—

દૌર્ભાગ્યં પ્રેષ્યતાં દાસ્યમજ્જ્ઞહેદં દરિદ્રતામ્ ।

અદત્તાત્તફલં જ્ઞાત્વા, સ્થૂલસ્તેયં વિવર્જયેત્ ॥ ૮ ॥

ત્રિ. શ. પુ. ચ. પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લોક ૬૩૨.

અદત્ત-વસ્તુના સ્વામીએ નહિ આપેલી વસ્તુ અહણ કર-
વાથી દુર્ભાગ્યપણ, પ્રેષ્યતા (પરદેશ મોકલી શકાય તેવા દાસ-
પણ) અંગનો છેદ (માર વિગેરે) તથા દરિદ્રતા એ સર્વ
ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જાણીને સ્થૂળ ચોરીનો તો અવશ્ય

ત્યાગ કરવો. (બની શકે તો સર્વ પ્રકારની-સૂક્ષ્મ ચોરીનો પણ ત્યાગ કરવો.) ૮.

યાતનાં વિવિધામત્રં, પરત્ર નરકે ગતિમ્ ।
દૌર્ભાગ્યં ચ દરિદ્રત્વં, લભતે ચૌર્યતો નરઃ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૧, (પ્ર૦ સ૦) પૃ૦ ૧૭૨.

ચોરી કરવાથી મનુષ્ય આ લવમાં વિવિધ પ્રકારની પીડાને પામે છે, અને મર્યા પછી પર લોકમાં નરકની ગતિને પામે છે. ત્યાંથી પણ નીકળીને દુર્ભાગ્ય અને દરિદ્રપણાને પામે છે. ૯.

કાતરાણાં યથા ધૈર્યં, વન્ધ્યાનાં સંતતિર્યથા ।
ન વિશ્વાસસ્તથા લોકે, નૃણામદત્તહારિણામ્ ॥ ૧૦ ॥

હિંગુલ પ્રક૦, અદત્તા૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧.

જેમ કાચર-ળીકણ મનુષ્યોને ધીરજ હોતી નથી, અને જેમ વંધ્યા સ્ત્રીને સંતતિ હોતી નથી, તેમ ચોરી કરનાર મનુષ્યોનો લોકમાં વિશ્વાસ થતો નથી. ૧૦.

અદત્તં ધનં નાદદ્યાત્, સુખલિપ્સુર્હિ માનવઃ ।
સ સદ્યો દુઃખમાપ્નુયાન્મણ્ડુકચૌરવત્ કિલ ॥ ૧૧ ॥

હિંગુલ પ્રક૦, અદત્તા૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૩.

સુખ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષે કોઈનું નહિ આપેલું ધન ગ્રહણ કર્યું નહિ. જે પારકું ધન ગ્રહણ કરે છે તે તત્કાળ મંડુક ચોરની જેમ દુઃખને પામે છે. ૧૧.

ચૌર્ય સ્વેન ચં વર્ણકેન ચ કૃતં મૂઢા દુરંતં ભવેત્,
રાજા મંડિકશાલકોઽપિ ન હતઃ કિં મૂલદેવેન સઃ ? ।
કિં ચૈતત્ત્રિજગત્ત્રિયોઽપિ મદનસ્તચ્ચિત્તચૌર્યોઽયતઃ,
જ્ઞાપં પ્રાપ ન કિં પ્રજાપતિગિરા દાહં ચ રૌદ્રાગ્નિના ॥૧૨॥

કર્પૂર પ્રકર, શ્લો ૦. ૧૧૭.

હે મૂઢ મનુષ્યો ! પોતે અથવા પોતાના જાતલાઈએ કરેલ ચોરીનું કામ અને દુઃખદાયક નીવડે છે. કારણકે મૂળદેવ નામના રાજાએ મંડિક નામના પોતાના સાળાનો પણ નાશ કર્યો હતો. વળી ત્રણ લોકના પ્રાણિઓને પ્રિય એવો પણ કામદેવ જ્યારે પ્રહ્લાદ અને શંકરજીના ચિત્તની ચોરી કરવા ગયો ત્યારે તેને પ્રહ્લાદએ શ્રાપ આપ્યા અને શંકરજીના ત્રીજા નેત્રે બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો. ૧૨.

યન્નિર્વર્તિતકીર્તિધર્મનિધનં સર્વાંગસાં સાધનં,
પ્રોન્મીલદ્વય-બંધનં વિરચિતક્ષિપ્તાશયોદ્ધોધનં ।
દૌર્ગત્યૈકનિબંધનં કૃતસુગત્યાશ્લેષસંરોધનં,
પ્રોત્સર્પ્યત્પ્રધનં જિઘૃક્ષતિ ન તદ્દીમાનદત્તં ધનમ્ ॥૧૩॥

સિન્દૂર પ્રકરણ, શ્લો ૦. ૩૫.

(૧) ચૌર્ય; ઉત્પન્ન કરેલ કીર્તિ અને ધર્મનો નાશ કરનાર છે, જે સર્વ અપરાધોનું સાધન-કારણ છે, જે વધ-બંધનને મેળવનાર છે, જે ક્ષિપ્ત પરિણામને ઉત્પન્ન કરનાર છે, જે દુર્ગતિનું એક કારણ છે, જે સુગતિના આલિંગનને-પ્રાપ્તિને રોધ કરનાર છે, તથા જે મરણને પણ આપનાર છે, તે અહત્ત ધન-કોઈએ નહિ આપેલું ધન બુદ્ધિમાન પુરૂષ ગ્રહણ કરવાને ઈચ્છતો નથી. ૧૩.

બ્રહ્મચર્ય (૧૧)

અહચર્યના ૧૮ ભેદો—

દિવ્યૌદારિકકામાનાં, કૃતાનુમતિ-કારિતૈઃ ।

મનોવાકાયતસ્ત્યાગો, બ્રહ્માષ્ટાદશધા મતમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રથમ પ્રકાશ, શ્લો ૦ ૨૩

દિવ્ય એટલે વૈકિય શરીર (અર્થાત્ દેવ) સંબંધી અને ઔદારિકશરીર એટલે મનુષ્ય તથા તિર્યચ સંબંધી કામ-લોગનો; કરવું કરાવવું અને અનુમોદન એ ત્રણ કરણવડે મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગથી જે ત્યાગ કરવો તે અઠાર પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય કહેલું છે. (વૈકિય શરીર સંબંધી મૈથુન મન વડે કરવું ૧, વચનવડે કરવું ૨, કાયાવડે કરવું ૩. એ જે રીતે મન, વચન અને કાયાવડે કરાવવાના ત્રણ લેદ તેથી અનુમોદનનો ત્રણ લેદ મળી નવ લેદ થયા. તેજ પ્રમાણે ઔદારિક શરીર સંબંધી મૈથુનના નવ લેદ ગણવાથી અઠાર લેદ થાય છે.) ૧.

દિવ્યાત્કામરતિસુखात्, ત્રિવિધં ત્રિવિધેન વિરતિરિતિ નવકમ્ ।
 ઔદારિકાદપિ તથા, તદ્ બ્રહ્માષ્ટાદશવિકલ્પમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રશમરતિ પ્રકરણ, શ્લો ૦ ૧૭૭.

દિવ્ય (દેવ સંબંધી) મૈથુનને સેવવું નહિ, સેવરાવવું નહિ, અનુમોદવું નહિ એ ત્રણ કરણવડે કરીને મનથી, વચ-

નથી, કાયાથી ત્યાગ કરવો એ નવ ભેદ થયા. અર્થાત્ મનથી સેવવું નહિ, સેવરાવવું નહિ, અનુમોદવું નહિ; એજ પ્રમાણે વચન અને કાયાના ત્રણ ત્રણ ભેદો ગણતાં નવ ભેદો થયા. એવીજ રીતે ઔદારિક શરીરથી અર્થાત્ મનુષ્ય અને તિર્યચના મૈથુનનો પણ ઉપર પ્રમાણેના નવ ભેદોથી ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યના અઠાર ભેદો થાય છે. ૨.

બ્રહ્મચર્યના ૮ ભેદો—

સ્મરણં કીર્તનં કેલિઃ, પ્રેક્ષણં ગુહ્યભાષણમ્ ।

સઙ્કલ્પોઽધ્યવસાયશ્ચ, ક્રિયાનિર્વૃત્તિરેવ ચ ॥ ૩ ॥

एतन्मैथुनमष्टाङ्गं, प्रवदन्ति मनीषिणः ।

विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥ ૪ ॥

દક્ષસ્મૃતિ, અ૦ ૬.

શ્રીનું સ્મરણ કરવું, તેનું કીર્તન કરવું, તેની સાથે કીડા-રમત કરવી, તેની સન્મુખ જોવું અથવા તેનાં અંગોપાંગ જોવાં, તેની સાથે છાની વાત કરવી, તેના વિષેનો વિચાર કરવો, કામ-લોગનો નિશ્ચય કરવો અને ક્રિયા કરવી-વિષય સેવવો. આ આઠ પ્રકારનું મૈથુન પંડિતોએ કહ્યું છે અને તે આઠનો જ ત્યાગ કરવો, તેજ આઠ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય છે. ૩-૪.

ગૃહસ્થોના ચોથા અણુવ્રતનું સ્વરૂપ—

સંતોષઃ સ્વેષુ દારેષુ, ત્યાગશ્ચાપરયોષિતામ્ ।

પ્રથયન્તિ ગૃહસ્થાનાં, ચતુર્થ તદણુવ્રતમ્ ॥ ૫ ॥

ઉપદેશ ગ્રા૦, મા૦ ૧, (પ્ર૦ સ૦) પૃ૦ ૧૮૦.

॥ પોતાની સ્ત્રીને વિષે સંતોષ અને પર સ્ત્રીનો ત્યાગ, એ ગૃહસ્થોનું યોથું આણુમત કહેલું છે. ૫.

પ્રહયર્થ પાલન—

માત્રા સ્વસ્રા દુહિત્રા વા, ન વિવિક્તાસનો ભવેત્ ।

બલવાનિન્દ્રિયગ્રામો, વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥ ૬ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૨૧૫.

॥ માતા, બહેન કે પુત્રીની સાથે પણ એકાંતમાં (એક આસન ઉપર) બેસવું નહિ. કારણ કે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ બળવાન છે, તેથી તે વિદ્વાનને પણ આકર્ષણ કરે છે—બેસે છે, અર્થાત્ પ્રહયર્થના પરિણામને પાડી દે છે. ૬.

અમાવાસ્યામષ્ટમીં ચ, પૌર્ણમાસીં ચતુર્દશીમ્ ।

બ્રહ્મચારી ભવેન્નિત્યમનૃતૌ સ્નાતકો દ્વિજઃ ॥ ૭ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૯, શ્લો૦ ૩૨.

સ્નાતક (વેદ લાણીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગયેલા) બ્રાહ્મણે અમાવાસ્યા, આઠમ, પૂર્ણિમા, ચૌદશ તથા ઋતુ વિનાના સર્વ દિવસોમાં બ્રહ્મચારી થવું જોઈએ—પ્રહયર્થ પાળવું જોઈએ. (ઋતુ આવે ત્યારથી સોળ દિવસ સુધી ઋતુના દિવસો કહેવાય છે. અર્થાત્ સત્તરમા દિવસથી ઋતુ આવે ત્યાંસુધીના ઋતુ વિનાના ગણાય છે. ઋતુના પણ પહેલા ચાર દિવસો વર્જ્ય કહેા છે.) ૭.

પચ્ચષ્ટમીં પચ્ચદર્શીં, દ્વાદર્શીં ચ ચતુર્દર્શીમ્ ।

બ્રહ્મચારી ભવેન્નિત્યં, તદ્વજ્જન્મત્રયાહનિ ॥ ૮ ॥

પદ્મ પુ૦, અ૦ ૫૪, શ્લો૦ ૧૧.

છઠ્ઠ, આઠમ, પુનમ (અને અમાસ), બારશ અને ચૌદશ તથા તેજ પ્રમાણે જન્મના ત્રણ દિવસ એટલે કે જન્માષ્ટમી, રામનવમી અને મહાશિવરાત્રિ આટલી તિથિએ નિરંતર બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. ૮.

બ્રહ્મચારીનું સ્વરૂપ—

રામાસક્લં પરિત્યજ્ય, વ્રતં બ્રહ્મ સમાચરેત્ ।

બ્રહ્મચારી સ વિજ્ઞેયો, ન પુનર્બદ્ધઘોટકઃ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૨, (પ્ર૦ સ૦) પૃ૦ ૨૮.

જે પુરૂષ, સ્ત્રીના સંગનો ત્યાગ કરીને એટલે છતી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મચર્યવ્રતનું આચરણ કરે, તે બ્રહ્મચારી જાણવો. પરંતુ બાંધી રાખેલા ચક્રવર્તીનાં ઘોડાને બ્રહ્મચારી કહી શકાય નહિં. ૯.

બ્રહ્મચારિઓની ઉચ્ચ દશા—

કુણ્ડલે નામિજાનામિ, નામિજાનામિ કક્ષણે ।

નૂપુરે ત્વમિજાનામિ, નિત્યં યાદાબ્જવન્દનાત્ ॥ ૧૦ ॥

પદ્મપુરાણ.

લક્ષ્મણજી રામચંદ્રજીને કહે છે કે—સીતાનાં કુંડળો કેવાં છે તે હું જાણતો નથી; તેનાં કંકણનિષ્પણ હું જાણખતો નથી.

પરંતુ હમેશાં તેનાં ચરણકમળને હું વંદન કરતો હતો, તેથી તેનાં નૃપુર (અંઝર) ને હું ઓળખું છું ૧૦.

બ્રહ્મચારિઓને ત્યાજ્ય વસ્તુઓ—

સ્નાનમુદ્વર્તનાભ્યઙ્ગં, નચ-કેશાદિસત્ક્રિયામ્ ।

ગન્ધ-માલ્યં પ્રદીપં ચ, ત્યજન્તિ બ્રહ્મચારિણઃ ॥ ૧૧ ॥

શ્રાદ્ધપ્રતિ૦ વૃ૦, (દે૦ લા૦) પૃ૦ ૩.

સ્નાન, ઉદ્વર્તન (શરીરે સુગંધિ દ્રવ્ય લગાવવું તે), અભ્યંગ (શરીરે તેલ ઓળવું તે), નખનો સત્કાર (નખ કાપવા તે), કેશનો સત્કાર (હળમત કરાવવી, કેશમાં તેલ નાંખવું, સાબુ વિગેરેથી ધોવા વિગેરે), ગંધ (શરીરે ચંદન વિગેરેનો સુગંધિ લેપ), પુષ્પની માળા વિગેરે અને દીવો, આ સર્વ પદાર્થોનો બ્રહ્મચારીઓ ત્યાગ કરે છે. ૧૧.

બ્રહ્મચર્યં ધ્રુવં યજ્ઞઃ, પરબ્રહ્મૈકકારણમ્ ।

દેહશોભા તદર્થં હિ, ત્યજ્યતે બ્રહ્મચારિભિઃ ॥ ૧૨ ॥

દાન ચન્દ્રિકા, શ્લો૦ ૭૮.

બ્રહ્મચર્ય જ યજ્ઞ છે અને બ્રહ્મચર્ય જ પરબ્રહ્મ (મોક્ષ) નું એક (અદ્વિતીય) કારણ છે. તેથી તે બ્રહ્મચર્યની રક્ષાને માટે જ બ્રહ્મચારીઓ શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરે છે. ૧૨.

બ્રહ્મચર્યની શ્રેષ્ઠતા—

યઃ સ્વદારેષુ સન્તુષ્ટઃ, પરદારપરાદ્મુખઃ ।

સ ગૃહી બ્રહ્મચારિત્વાદ્, યતિકલ્પઃ પ્રકલ્યતે ॥ ૧૩ ॥

કુમારપાલ પ્રવચ્ચ, (આત્મા૦ સ૦) પત્ર ૮૪.

જે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતુષ્ટ (સંતોષ માનતો) હોય, અને પરસ્ત્રીથી અરાહુમુખ હોય (પરસ્ત્રીનો ત્યાગી હોય); તે ગૃહસ્થ હોવા છતાં સાધુ જેવો ગણાય છે. ૧૩.

एकरात्र्युषितस्यापि, या गतिर्ब्रह्मचारिणः ।

न सा क्रतुसहस्रेण, चक्रं शक्या युधिष्ठिर ! ॥ १४ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, શ્લોક ૨૯.

હે યુધિષ્ઠિર ! માત્ર એક જ રાત્રિ બ્રહ્મચારીપણે રહેલા બ્રહ્મચારીની જે (શુભ) ગતિ થાય છે, તેવી ગતિ હજાર યજ્ઞ-વડે પણ થાય એમ કહી શકાય તેમ નથી, અર્થાત્ હજાર યજ્ઞ કરનારની પણ તેવી (શુભ) ગતિ થતી નથી. ૧૪.

शुचि भूमिगतं तोयं, शुचिर्नारी पतिव्रता ।

शुचिर्धर्मपरो राजा, ब्रह्मचारी सदा शुचिः ॥ १५ ॥

ચાણક્યનીતિ.

ભૂમિ ઉપર (અંદર) રહેલું પાણી પવિત્ર છે, પતિવ્રતા સ્ત્રી પવિત્ર છે, ધર્મમાં તત્પર રહેલો રાજા પવિત્ર છે, અને બ્રહ્મચારી તો સર્વદા પવિત્ર છે. ૧૫.

अह्ययर्थनां ३७—

प्राणभूतं चरित्रस्य, परब्रह्मैककारणम् ।

समाचरन् ब्रह्मचर्यं, पूजितैरपि पूज्यते ॥ १६ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીયપ્રકાશ, શ્લો ૧૦૪.

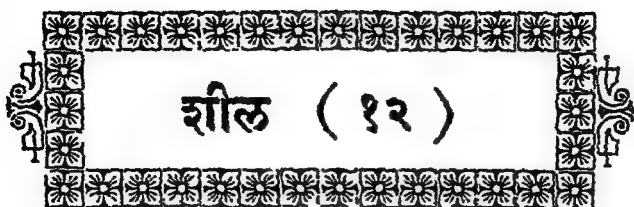
દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ આરિત્રના પ્રાણરૂપ અને મોક્ષના એક (અદ્વિતીય) કારણભૂત એવા બ્રહ્મચર્યને પાળનાર પુરૂષ દેવેન્દ્ર, નરેન્દ્રાદિક મૂળ્યોવડે પણ પૂજાય છે-નમસ્કારાદિક વડે વંદાય છે. ૧૬.

ચિરાયુષઃ સુસંસ્થાનાઃ, દૃઢસંહનના નરાઃ ।
તેજસ્વિનો મહાવીર્યાઃ, ભવેયુર્બ્રહ્મચર્યતઃ ॥ ૧૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીયપ્રકાશ, શ્લો ૧૦૫.

મનુષ્યો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાથી લાંબા આયુષ્યવાળા થાય છે, સારા સંસ્થાનવાળા (સારી આકૃતિવાળા), મજબૂત સંહનનવાળા (દૃઢ શરીરવાળા), ઉત્તમ તેજવાળા અને મોટા વીર્ય (પરાક્રમ) વાળા થાય છે. ૧૭.

शीलની શ્રેષ્ઠતા—

न मुक्ताभिर्न माणिक्यैर्न वस्त्रैर्न परिच्छदैः ।

अलङ्कियेत शीलेन, केवलेन हि मानवः ॥ १ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૭૯, શ્લો૦ ૧૦.

મનુષ્ય મોતીના અલંકારો (ધરેણાં) વડે, માણિક્યવડે, વસ્ત્રો-વડે કે પરિવારવડે શોભતો નથી. માત્ર એક શીલવડે જ શોભે છે. ૧.

अग्निर्जलं द्विषन्मित्रं, तालपुटं सुधानिभम् ।

सिंधुः स्थलं गिरिर्भूमिर्हेतुः शीलस्य तत्र च ॥ २ ॥

હિંગુલ પ્રકરણ, શીલપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

અગ્નિ જે જલરૂપ થાય છે, શત્રુ મિત્રરૂપ થાય છે, ઝેર અમૃતતુલ્ય થાય છે, સમુદ્ર સ્થલરૂપ થાય છે, તથા પર્વત જે ભૂમિરૂપ થાય છે, તેમાં પણ શીલનો જ હેતુ છે—શીલના પ્રભાવથી જ આ બધું બને છે. ૨.

अथवा जायमानस्य, यच्छीलमनुजायते ।

श्रूयते तन्महाराज !, नामृतस्यापसर्पति ॥ ३ ॥

મહાભારત, જ્ઞાન્તિપર્વ, અ૦ ૮, શ્લો૦ ૧૦.

અથવા જન્મ પામતા મનુષ્યની પાછળ જે શીલ (સદાચારીપણાનો સ્વભાવ) ઉત્પન્ન થાય છે, તે હે મહારાજ ! નહિં મરેલાની પાસેથી જતું નથી. એટલે તે જન્મ થતાંજ સાથે ઉત્પન્ન થયેલો સદાચારીપણાનો સ્વભાવ મર્યા વિના જતો નથી (મરણાંત સુધી રહે છે.) એમ સંભળાય છે. ૩.

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो,
 ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
 अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता,
 सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ४ ॥
 (મર્તૃહરિ) નીતિ શ્લોક, શ્લોક ૮૦.

ઐશ્વર્યનું ભૂષણ સજ્જનપણું છે, શૂરતાનું ભૂષણ વાણીનો સંયમ છે, જ્ઞાનનું ભૂષણ ઉપશમ (શાંતિ) છે, શાસ્ત્રનું ભૂષણ વિનય છે, પાત્રને વિષે દાન કરવું તે ધનનું ભૂષણ છે, ક્રોધ ન કરવો તે તપનું ભૂષણ છે, ક્ષમા રાખવી તે સમર્થ મનુષ્યોનું ભૂષણ છે, કપટ રહિતપણું એ ધર્મનું ભૂષણ છે, સર્વ મનુષ્યોનું પરમ (શ્રેષ્ઠ) ભૂષણ શીલ છે, અને તે શીલ સર્વ ગુણોને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત છે. ૪.

निशानां च दिनानां च, यथा ज्योतिर्विभूषणम् ।
 सतीनां च यतीनां च, तथा शीलमखण्डितम् ॥ ५ ॥

(પદ્માનન્દ) વૈરાગ્યશતક, શ્લોક ૬૮.

જેમ રાત્રિ અને દિવસોનું ભૂષણ જ્યોતિષ (ચંદ્ર અને સૂર્ય) છે; તેમ સતીઓ અને યતિઓ (મુનિઓ) નું ભૂષણ અખંડિત શીલ છે. ૫.

વિદેશેષુ ધનં વિદ્યા, વ્યસનેષુ ધનં મતિઃ ।

પરલોકે ધનં ધર્મઃ, શીલં સર્વત્ર વૈ ધનમ્ ॥ ૬ ॥

ક્ષેમેન્દ્ર કવિ.

પરદેશમાં વિદ્યા જ ધનરૂપ છે, કષ્ટમાં બુદ્ધિ જ ધનરૂપ છે, પરલોકમાં ધર્મ જ ધનરૂપ છે, અને જો એક શીલ જ હોય તો તે સર્વ ઠેકાણે ધનરૂપ છે. ૬.

શીલનાં ફળ—

શીલેન રક્ષિતો જન્તુર્ન કેનાપ્યભિભૂયતે ।

મહાહ્રદપ્રવિષ્ટસ્ય, કિં કરોતિ દવાનલઃ ? ॥ ૭ ॥

ધર્મક૦, (દે૦ લા૦) પૃ૦ ૭૯, શ્લો૦ ૬.

શીલવડે રક્ષણ કરાયેલો પ્રાણી કોઈથી પણ પરાલવ પામતો નથી. જળના મોટા દ્રહમાં પેઢેલા પ્રાણીને દવાનળ શું કરી શકે ? કાંઈપણ કરી શકે નહિ. ૭.

જ્ઞાનાદિસર્વધર્માણાં, જીવિતં શીલમેવ યે ।

રક્ષન્તિ પ્રાણિનસ્તેષાં, કીર્તિર્માતિ ન વિષ્ટપે ॥ ૮ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૧, (પ્ર૦ સ૦) પૃ૦ ૧૮૬.

જ્ઞાનાદિક સર્વ ધર્મોનું જીવિત શીલ જ છે, તેનું--શીલનું જ પ્રાણીઓ રક્ષણ કરે છે, તેમની કીર્તિ જગતમાં માતી નથી. ૮.

અમરાઃ કિંકરાયન્તે, સિદ્ધયઃ સહસજ્જતાઃ ।

સમીપસ્થાગ્રિની સંપન્છીલારશાલિનામ્ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશ પ્રા૦, મા૦ ૧, (પ્ર૦ સ૦) પૃ૦ ૧૮૮.*

શીલરૂપી અલંકાર-ઘરેણુંવડે શોભતા મનુષ્યોની પાસે દેવો કિંકર-સેવકરૂપ થાય છે, સર્વ સિદ્ધિઓ સાથે જ રહે છે, અને સંપત્તિ-દોલત સમીપમાં રહે છે. ૯.

व्याघ्र-व्याल-जलानलादिविपदस्तेषां व्रजन्ति क्षयं,
कल्याणानि समुल्लसन्ति विबुधाः सान्निध्यमध्यासते ।
कीर्तिः स्फूर्तिर्मियार्त्तिं यात्युपचयं धर्मः प्रणश्यत्यघं,
स्वर्निर्वाणसुखानि संनिदधते ये शीलमाविब्रते ॥ १० ॥

સિન્દુર પ્ર૦, શ્લો૦ ૩૮.

જેઓ શીળને ધારણ કરે છે તેમની વ્યાઘ્ર, સર્પ, જળ અને અગ્નિ વિગેરે સંબંધી આપત્તિઓ-પીડાઓ નાશ પામે છે, કલ્યાણો ઉદ્ભાસ પામે છે-પ્રાપ્ત થાય છે, દેવતાઓ સાન્નિધ્ય-સહાય કરે છે, કીર્તિ વિસ્તારને પામે છે, ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે, પાપ નાશ પામે છે, તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખો સમીપે રહે છે. ૧૦.

वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणात्,
मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरङ्गायते ।
व्यालो माल्यगुणायते विपरसः पीयूषवर्षायते,
यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतरं शीलं समुन्मीलति ॥ ११ ॥

(મર્તૃહરિ) નીતિ જા૦, શ્લો૦ ૭૮.

સર્વ લોકને અત્યંત પ્રિય એવું શીલ જે મનુષ્યના શરીરમાં ઉદ્ભાસ પામે છે-રહેલું છે, તે મનુષ્યને તત્કાળ અગ્નિ જળ સમાન થાય છે, સમુદ્ર નીક સમાન થાય છે, મેરૂ પર્વત નાના

પથ્થર જેવો થાય છે, સિંહ તત્કાળ મૃગ સમાન થાય છે, સર્પ પુષ્પની માળા સમાન થાય છે, અને વિષનો રસ અમૃતની વૃષ્ટિ સમાન થાય છે. ૧૧.

શીલબ્રહ્મનું જીવન વ્યર્થ છે—

વરં પ્રવેશો જ્વલિતં હુતાશનં,
ન चापि भग्नं चिरसञ्चितव्रतम् ।

વરં હિ મૃત્યુઃ સુવિશુદ્ધચેતસો,
ન चापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રકૃતાન્ગ, પત્ર ૬૩. *

ઉત્તરા૦ (કમલસંયમી ટીકા) પત્ર ૬૩. *

બળતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો સારો છે. પરંતુ ચિરકાળ-થી-લાંબા સમયથી એકઠું કરેલું (પાળેલું) વ્રત ભાંગવું સાડું નથી. વિશુદ્ધ ચિત્તવાળાનું મરણ સાડું છે. પરંતુ શીલ રહિત મનુષ્યનું જીવન સારું નથી. ૧૨.

વરં શૃङ्गोत्सङ्गाद्गुरुशिखरिणः क्वापि विषमे,
पतित्वाऽयं कायः कठिनदृषदन्ते विगलितः ।

વરં ન્યસ્તો હસ્તઃ ફણિપતિમુખે તીક્ષ્ણદશને,
વરં વહ્નૌ પાતસ્તદપિ ન કૃતઃ શીલવિલયઃ ॥ ૧૩ ॥

(ભર્તૃહરિ) નીતિશ૦, સ્લો૦ ૭૭.

ઉંચા પર્વતના શિખર ઉપરથી કોઈપણ વિષમ સ્થાનને વિષે આ શરીર પડીને કઠણ પથ્થરને પ્રાંતે ગળી પડે-ટુકડે ટુકડા થઈ જાય તે સાડું છે, તીક્ષ્ણ દાઢવાળા સર્પના મુખમાં

હાથ નાંખવો સારો છે, તથા બળતા અગ્નિમાં પડવું સારું છે પરંતુ શીલનું બંડન કરવું તે સારું નથી. ૧૩.

દુઃશીલતાને ધિક્કાર—

યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિરક્તા,

સાઽપ્યન્યમિચ્છતિ જનં સ જનોઽન્યસક્તઃ ।

અસ્મત્કૃતે ચ પરિતુષ્યતિ કાચિદન્યા,

ધિક્ તાં ચ તં ચ મદનં ચ હિમાં ચ માં ચ ॥ ૧૪ ॥

(ભર્તૃહરિ) નીતિશૉ, શ્લો ૨.

હું નિરંતર જે પ્રિયાનું ચિંતવન કરું છું, તે પ્રિયા મારા ઉપર રાગ રહિત છે—મારાથી વિરક્ત છે, અને તે મારી પ્રિયા હોવા છતાં પણ અન્ય (અશ્વપાળ) પુરૂષને ઇચ્છે છે. તે અન્ય પુરૂષ અન્ય સ્ત્રી (ગણિકા) ને વિષે આસક્ત છે, તે અન્ય સ્ત્રી (ગણિકા) અમારે માટે—અમારા સંયોગને માટે સંતોષ પામે છે (અથવા પરિતપ્યતિ એટલે પરિતાપ પામે છે); તેથી તે પ્રિયાને, તે અન્ય પુરૂષને, કામદેવને, આ ગણિકાને અને મને પણ ધિક્કાર છે. (આ પ્રમાણે ભર્તૃહરિ પોતાની પ્રિયાને અન્યમાં આસક્ત થયેલી બાણીને કહે છે.) ૧૪.

દુઃશીલતાના દોષો—

વ્રતાનામપિ શૈષાણાં, ચતુર્થવ્રતમજ્જકે ।

લીલયા મેદતામાહુસ્તસ્માહુઃશીલતાં ત્યજેત્ ॥ ૧૫ ॥

ઉપદેશપ્રા૦, મા૦ ૧, (પ્ર. સ.) પૃ. ૧૮૭.

ચોથા વ્રતનો--અદ્વયર્થવ્રતનો લંગ થવાથી બાકીના સર્વ વ્રતોનો હીલાવડે જ લંગ થાય છે. એમ (પૂર્વાચાર્યોએ) કહ્યું છે. તેથી કુશીળપણનો ત્યાગ કરવો. ૧૫.

દત્તસ્તેન જગત્યકીર્તિપટહો ગોત્રે મષીકૂર્ચકઃ,

ચારિત્રસ્ય જલાઙ્ગલિર્ગુણગણારામસ્ય દાવાનલઃ ।

સદ્ધ્વેતઃ સકલાપદાં શિવપુરદ્વારે કપાટો દૃઢઃ

શીલં યેન નિજં વિલુપ્તમશ્વિલં ત્રૈલોક્યચિન્તામણિઃ॥૧૬॥

સિન્દૂર પ્રક૦, શ્લો. ૩૭.

જેણે ત્રણ લોકમાં ચિંતામણિ રત્ન સમાન પોતાનું સમગ્ર શીલ દોખ્યું છે, તેણે જગતમાં પોતાની અકીર્તિનો-અપયશનો પડકાર વગડાવ્યો છે, પોતાના ગોત્રમાં મેશનો-કાજળનો કુચડો દીધો છે, ચારિત્રને જલાંજલિ દીધી છે, ગુણના સમૂહરૂપ ઉદ્યાનમાં દાવાનળ આપ્યો છે, સમગ્ર આપદાઓને આવવાનો સંકેત આપ્યો છે, અને મોક્ષનગરના દ્વારમાં દૃઢ ભોગળ દીધું છે. ૧૬.

અબ્રહ્મચર્ય-મૈથુન (૧૩)

મૈથુન સેવનમાં હિંસા—

યોનિયન્ત્રસમુત્પન્નાઃ, સુસૂક્ષ્મા જન્તુરાશયઃ ।

પીડ્યમાના વિપદ્યન્તે, યત્ર તન્મૈથુનં ત્યજેત્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિઃ પ્ર૦, શ્લોક ૭૯.

જે મૈથુન સેવતાં સ્ત્રીની યોનિરૂપી યંત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા અતિ સૂક્ષ્મ (જીભા) જંતુના સમૂહો પીડા પામીને (પીલાઈને) મરણ પામે છે, તે મૈથુન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ૧.

દીક્ષા પછી મૈથુન સેવનનો દોષ—

યસ્તુ પ્રવ્રજિતો ભૂત્વા, પુનઃ સેવેત મૈથુનમ્ ।

ષટ્વિર્વર્ષસહસ્રાણિ, વિષ્ટાયાં જાયતે કૃમિઃ ॥ ૨ ॥

વાયુપુરાણ, અઃ ૩૬, શ્લોઃ ૭૭.

શતાતપસ્મૃતિ, અઃ ૧૯.

જે મનુષ્ય પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા લીધા પછી ફરીને મૈથુન સેવે છે, તે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી વિષ્ટાને વિષે કૃમિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨.

અબ્રહ્મ-મૈથુનના દોષો—

રમ્યમાપાતમાત્રે યત્, પરિણામેઽતિદારુણમ્ ।

કિંપાકફલસંકાશં, તત્ કઃ સેવેત મૈથુનમ્ ? ॥ ૩ ॥

ત્રિઃ શઃ પુઃ ચઃ પર્વ ૧, સઃ ૩, શ્લોઃ ૭૭.

જે મૈથુન આરંભમાં રમણીય લાગે છે અને પરિણામે કિંપાકના ક્ષણની જેમ અત્યંત લયંકર થાય છે, તેવા મૈથુનને કોણ સેવે ? કોઈ પણ ડાહ્યો માણસ સેવે નહિં. કિંપાકનાં ક્ષણ ખાતી વખતે સારાં લાગે છે અને પરિણામે મૃત્યુ પમાડે છે. ૩.

કમ્પઃ સ્વેદઃ શ્રમો મૂર્છા, અમિર્ગ્લાનિર્બલક્ષયઃ ।

રાજયક્ષમાદિરોગાશ્ચ, ભવેયુર્મૈથુનોત્થિતાઃ ॥ ૪ ॥

ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ ચ૦, પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૭૮.

મૈથુન સેવવાથી (સેવનારને) શરીરે કંપારો, પરસેવો, શ્રમ (થાક), મૂર્છા, ભ્રમ, ગ્લાનિ, બળનો ક્ષય અને રાજયક્ષમા (ક્ષય) વિગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. ૪.

વાક્ય-મન્ત્ર-રસાદીનાં, સિદ્ધિઃ કીર્ત્યાદયો ગુણાઃ ।

નશ્યન્તિ તત્ક્ષણાદેવ, અબ્રહ્મસેવનાન્નૃણામ્ ॥ ૫ ॥

અબ્રહ્મ (મૈથુન) સેવવાથી મનુષ્યોને પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલી વચનની, મંત્રની અને સુવર્ણાદિક રસ વિગેરેની સિદ્ધિ તથા કીર્તિ વિગેરે શુભોત્કાણ નાશ પામે છે. ૫.

યાસ્તામિસ્તાન્ધતામિસ્તા-રૌરવાદ્યાસ્તુ યાતનાઃ ।

શુદ્ધે નરો વા નારી વા, મિથઃ સદ્ગ્નેન નિર્મિતાઃ ॥ ૬ ॥

પુરૂષ હો કે સ્ત્રી હો તે; પરસ્પરના સંગથી-મૈથુન સેવનથી નીપજવેલી જે તામિસ્ત, અંધતામિસ્ત અને રૌરવ વિગેરે નરકોની યાતના (પીડાઓ) છે, તે સર્વ પીડાઓને ભોગવે છે. ૬.

કામ-વિષય (૧૪)

કામ-વિષય સેવન નિષેધ—

પ્રથમતરમથેદં ચિન્તનીયં તદાસીદ્,
 બહુજનદયિતેન પ્રેમ કૃત્વા જનેન ।
 હૃતહૃદય ! નિરાશ ! ક્લીબ ! સંતપ્યસે કિં ?,
 ન હિ જહ ! ગતતોયે સેતુબન્ધાઃ ક્રિયન્તે ॥ ૧ ॥

આચા૦ સૂત્ર વૃ૦, પત્ર ૧૩૬.*

જેતું હૃદય હરણ કરાયું છે અને જેની આશા નાશ પામી છે, એવા જઠ અને નપુંસક હે ચિન્ત ! તારે આ પ્રથમથી જ વિચારવાનું હતું. ઘણી સ્ત્રિઓને પ્રિય એવા પુરૂષની સાથે અથવા ઘણા પુરૂષોને પ્રિય એવી સ્ત્રીની સાથે પ્રેમ કરીને હવે શા માટે તું દુઃખ પામે છે ? કેમકે પાણી ગયા પછી પાણ બાંધવામાં આવતી નથી, કદાચ આવે તો તે નકામી છે. તેમ તારે પણ પ્રેમ બાંધ્યા પહેલાંજ વિચાર કરવાની જરૂર હતી. (નપુંસક હોય તે સ્ત્રી અથવા પુરૂષની સાથે પ્રેમ જોડે તો પણ તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થતી નથી, તેમ મન નપુંસક છે, માટે મનને સ્ત્રી અથવા પુરૂષની સાથેના પ્રેમમાં જોડવું સર્વથા નકામુંજ છે.) ૧.૧.

આપાતરમ્યે પરિણામદુઃખે,
 સુખે કથં વૈષયિકે રતોઽસિ ।

જહોઽપિ કાર્યં રચયન્ હિતાર્થી,
કરોતી વિદ્વન્ ! યદુદર્કતર્કમ્ ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ, ષષ્ઠોઽધિકાર, શ્લો ૦ ૨.

“ લોગવતી વખતે માત્ર સુંદર લાગતા પણ પરિણામે દુઃખ દેનારા વિષય સુખમાં તું કેમ આશક્ત થયો છે ? હે નિપુણ ! પોતાનું હિત ઇચ્છનાર મૂર્ખ--પ્રાકૃત માણસ પણ કાર્યના પરિણામનો તો વિચાર કરે છે જ, તેમ તારે પણ લોગ લોગવતાં પહેલાં તેનાથી થવાનાં અનિષ્ટ પરિણામોનો વિચાર કરવાની જરૂર છે. ૨.

તસ્માત્ કામઃ સદા હેયો, મોક્ષસૌખ્યં જિઘૃક્ષુભિઃ ।
સંસારં ચ પરિત્યક્તું, વાઙ્છદ્ધિર્યતિસત્તમૈઃ ॥ ૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૦૯.

તેથી કરીને મોક્ષના સુખને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છનાર તથા સંસારનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છનાર ઉત્તમ યતિઓએ-મુનિઓએ સર્વદા કામનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. ૩.

યદિ ભવતિ સમુદ્રઃ સિન્ધુતોયેન તૃપ્તો,

યદિ કથમપિ વહ્નિઃ કાષ્ઠસંઘાતતથ્થ ।

અયમપિ વિષયેષુ પ્રાણિવર્ગસ્તદા સ્યા-

દિતિ મનસિ વિદન્તો મા વ્યધુસ્તેષુ યત્નમ્ ॥ ૪ ॥

(અમિતગતિ) સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૫.

જો સમુદ્ર નદીઓનાં પાણીથી તૃપ્ત થતો હોય, અને જો

કોઈ પણ પ્રકારે અગ્નિ કાષ્ટના સમૂહથી તૃપ્ત થતો હોય, તો આ પ્રાણીવર્ગ પણ વિષયોને ભોગવવાથી તૃપ્ત થાય. આ પ્રમાણે મનમાં જાણનારા પડિતો તે વિષયોમાં યત્ન કરતા નથી-વિષય સેવન કરવાની ઇચ્છા કરતા નથી. ૪.

यदिह भवति सौख्यं वीतकामस्पृहाणां,
न तदमरविभूनां नापि चक्रेश्वराणाम् ।

इति मनसि नितान्तं प्रीतिमाधाय धर्म,

भजत जहित चैतान्कामशत्रून्दुरन्तान् ॥ ૫ ॥

(અમિતગતિ) સુમા૦ રત્નસં૦, શ્લોક ૧૦.

આ જગતમાં કામ-ભોગની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરનારા પુરુષોને જે સુખ છે, તે સુખ દેવેન્દ્રોને નથી તેમ જ ચક્રવર્તિઓને પણ નથી. આ પ્રમાણે જાણી મનમાં અત્યંત પ્રીતિને ધારણ કરી માત્ર એક ધર્મને જ સેવો, અને અંતે-પરિણામે દુઃખ દેનારા કામ-ભોગરૂપી શત્રુઓનો ત્યાગ કરો. ૫.

अजानन्माहात्म्यं पततु शलभस्तीव्रदहने,

स मीनोऽप्यज्ञानाद्भडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।

विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-

अमुञ्चामः कामानहह ! गहनो मोहमहिमा ॥ ૬ ॥

(મર્તૃહરિ) વૈરાગ્યશતક, શ્લોક ૧૮.

અગ્નિના મહાત્મ્ય (સામર્થ્ય) ને નહિ જાણનાર પતંગીયો ભલે ઉચ્ચ-દેદીપ્યમાન અગ્નિમાં પડે-પડીને મરણ પામે, તથા તે મત્સ્ય પણ અજ્ઞાનને લીધે ભલે બડિશ (લોહાના કાંટા) સહિત માંસને ખાય-ખાઈને મરે. પરંતુ અમે તો જાણકાર છતાં પણ વિપત્તિ-પીડાના સમૂહ કરીને વ્યાપ્ત એવા વિષયોને

મૂકતા નથી. અહો ! મોહનો મહિમા ગહન છે--મોહને જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈ પણ છોડી શકતું નથી. ૬.

સ્ત્રીસેવા ત્યાગ ભાવના—

કાઽત્ર શ્રીઃ શ્રોણિવિમ્વે સ્વદુદરપુરે વાઽસ્તિ સ્વદ્વારવાચ્યે ?,
 લક્ષ્મીઃ કા કામિનીનાં કુચકલશયુગે માંસપિન્ડસ્વરૂપે ? ।
 કા કાન્તિર્નેત્રયુગમે જલકલુષજુષિ શ્લેષ્મ-રક્તાદિપૂર્ણે ?,
 કા શોભા વક્રગર્તે નિગદત યદહો ! મોહિનસ્તાઃ સ્તુવન્તિ ॥૭॥

સુમાધિત રત્ન સન્દોહ, શ્લો ૦ ૧૧૦.

સ્ત્રિઓના ઝરતા ઉદરવડે પૂર્ણ અને છિદ્રરૂપ દ્વારવડે નિંદ્ય
 એવા નિતંબને વિષે શી શોભા છે ? માંસના પિંડરૂપ સ્તનયુ-
 ગદને વિષે કંઈ શોભા છે ? જળ-આંસુથી મલિનતાને પામેલા
 નેત્ર યુગદને વિષે શી કાંતિ છે ? અને શ્લેષ્મ તથા રક્ત-રૂધિર
 વિગેરેથી ભરેલા મુખરૂપી ખાડાને વિષે કંઈ શોભા છે ? તે તમે
 કહો. (કાંઈપણ શોભા નથી), છતાં મોહી-કામી જનો સ્ત્રિઓની
 પ્રશંસા કરે છે તે આશ્ચર્ય છે. ૭.

શશ્વન્માયાં કરોતિ સ્થિરયતિ ન મનો મન્યતે નોપકારં,
 યા વાક્યં વક્ત્યસત્યં મલિનયતિ કુલં કીર્તિવહ્નીં લુનાતિ ।
 સર્વાર્મ્મૈકહેતુર્વિરતિસુખરતિધ્વંસિની નિન્દનીયા,
 તાં ધર્મારામભક્તીં મજતિ ન મનુજો માનિનીં માન્યબુદ્ધિઃ ॥૮॥

જે સ્ત્રી નિરંતર માયા-કપટને કરે છે, મનને સ્થિર રાખતી
 નથી-અપદતા વાળી છે, કરેલા ઉપકારને માનતી નથી, અસત્ય

વચન બોલે છે, કુળને મલિન કરે છે, કીર્તિરૂપી લતાનો નાશ કરે છે, સર્વ પ્રકારના આરંભનું કારણ છે, વિરતિના સુખના આનન્દનો નાશ કરનારી છે, અને જે અત્યંત નિંદનીય છે, તેવી ધર્મરૂપી ઉદ્યાન-બગીચાને ભાંગી નાંખનારી સ્ત્રીને સારી બુદ્ધિવાળો પુરૂષ સેવતો જ નથી. ૮.

કામોત્પત્તિમાં મન, સ્વભાવ વિગેરે પણ કારણો છે—

|| સિંહો બલી દ્વિરદ-શૂકરમાંસમોજી,

સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલૈકવારમ્ ।

પારાપતઃ સ્વરશિલાક્રમ્ભોજનોઽપિ,

કામી ભવત્યનુદિનં વદ કોઽત્ર હેતુઃ ? ॥ ૯ ॥

ઉપદેશ પ્રા०, મા० ૧, (પ્ર० સ०) પૃ० ૬૯.*

સિંહ મહા બળવાન છે અને તે હાથી તથા શૂકરનું માંસ ખાય છે, છતાં એક વર્ષમાં એકજ વાર કામ-લોગ સેવે છે, અને પારેવું કઠણ પથ્થરની કાંકરીઓ ખાય છે તો પણ તે હમેશાં કામી હોય છે—વારંવાર મૈથુન સેવે છે. તેનું શું કારણ ? તે તું કહે. અર્થાત્ લોજન પર કામનો એકાંત આધાર નથી. પણ કામોત્પત્તિમાં મન અને સ્વભાવ વિગેરે પણ કારણભૂત જણાય છે. માટે મનને બહુ દૃઢ રાખવાની જરૂર છે. ૯.

કામની પ્રબળતા—

|| ગતે પ્રેમાવન્ધ્યે પ્રણયવહુમાને ચ ગલિતે,

|| નિવૃત્તે સદ્ભાવે જન ઇવ જને ગચ્છતિ પુરઃ ।

તમુત્પ્રેક્ષ્યોત્પ્રેક્ષ્ય પ્રિયસચિ ! ગતાંસ્તાંશ્ચ દિવસાન્
 ન જાને કો હેતુર્દલતિ શતઘા યન્ન હૃદયમ્ ॥ ૧૦ ॥

આચા૦ સૂત્ર વૃ૦, પત્ર ૧૩૬. *

પ્રેમનો અનુબંધ જતો રહ્યો, પ્રણય-નમ્રતાનું બહુમાન
 ગળી ગયું, મનનો સદ્ભાવ નિવૃત્ત થયો અને આવો પુરૂષના
 જેવો પુરૂષ એટલે ઉત્તમ પુરૂષરૂપ પ્રિયજન (પતિ) આગળ-
 પરલોકમાં ગયો; તોપણ હે પ્રિય સખી ! તે પ્રિયને વિચારીને
 તથા તે ગયેલા દિવસોને વિચારીને અર્થાત્ પ્રિયના સંગમમાં
 અથવા પ્રિયના વિરહમાં ગયેલા દિવસોને વિચારીને જે માફ
 હૃદય કાટીને ટુકડે ટુકડાં થઈ જતું નથી, તેનો શો હેતુ હશે ?
 તે હું સમજી શકતી નથી. ૧૦.

કામેન વિજિતો બ્રહ્મા, કામેન વિજિતો હરિઃ ।

કામેન વિજિતઃ શમ્ભુઃ, શક્રઃ કામેન નિર્જિતઃ ॥૧૧॥

આત્મપુરાણ, અ૦ ૭૬, શ્લો૦ ૮૨.

કામદેવે બ્રહ્માને જીત્યા છે, કામદેવે વિષ્ણુને જીત્યા છે,
 કામદેવે મહાદેવને જીત્યા છે અને કામદેવે ઈશ્વરને જીત્યા છે.
 (માટે આત્મકલ્યાણના અભિલાષિઓએ કામદેવથી ચેતતા રહેવું
 જરૂરનું છે.) -૧૧.

વિશ્વામિત્ર-પરાશરપ્રભૃતયો યે ચા(વાતા)મ્બુ-પત્રાશિન-

સ્તેઽપિ સ્ત્રીમુરવપદ્મજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈવ મોહં ગતાઃ ।

આહારં સઘૃતં પયોદધિયુતં યે ભુજ્જતે માનવા-

સ્તેષામિન્દ્રિયનિગ્રહઃ કથમહો ! દમ્ભઃ સમાલોક્યતામ્ ।૧૨।

(ભર્તૃહરિ) શૃંગાર શ૦, શ્લો૦ ૬૫.

વિશ્વામિત્ર અને પરાશર વિગેરે ઋષિઓ કે જેઓ વાયુ, જળ અને પર્ણ-પાંદડાનું લોજન કરનારા હતા, તેઓ પણ મનોહર સ્ત્રીનું મુખકમળ જોવા માત્રથી જ મોહ પામ્યા. તો પછી જે મનુષ્યો ધી સહિત અને દૂધ દહીં યુક્ત ઉત્તમ આહારનું લોજન કરે છે, તેઓને ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ શી રીતે સંભવે ? અહો ! દુનિયામાં દંભ કેવો છે ? તે જુઓ. (અર્થાત્ બ્રહ્મચારિઓએ ધી, દુધ, દહિં યુક્ત આહારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.) ૧૨.

કામ-ભોગથી તૃપ્તિ થતી નથી—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मैव, भूय एवाभिवर्धते ॥ १३ ॥

મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૧૪.

કામ-ભોગ ભોગવવાથી કદાપિ તે કામ-વિષયની તૃષ્ણાની શાંતિ થતી નથી. પરંતુ જેમ ધી વિગેરે હોમનાં દ્રવ્યો હોમવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ કામ-વિષય ભોગવવાથી વિષયની તૃષ્ણા ઉલટી ફરી ફરીને વૃદ્ધિજ પામે છે. ૧૩.

વિષયત્યાગોપાય—

असंयमकृतोत्सेकान्, विषयान् विषसंनिभान् ।

निराकुर्यादखण्डेन, संयमेन महामतिः ॥ १४ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૮૩.

અસંયમવડે વૃદ્ધિ (ગર્વ) પમાડેલા અને વિષની જેવા વિષયોને મહા બુદ્ધિમાન પુરૂષે અખંડ સંયમ (ચારિત્ર) વડે ફર કરવા જોઈએ. ૧૪.

વૈરાગ્યભાવનામન્ત્રૈસ્તં નિવાર્ય મહાવલમ્ ।

સ્વચ્છન્દવૃત્તયો ધીરાઃ, સિદ્ધિસૌખ્યં પ્રપેદિરે ॥ ૧૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૦૭.

તે મહા બળવાન કામરૂપી પિશાચને વૈરાગ્યની ભાવના-
રૂપી મંત્રવડે નિવારણ કરીને સ્વતંત્ર વૃત્તિવાળા ધીર પુરૂષો
સિદ્ધિ સુખને પામ્યા છે. ૧૫.

ઉપવાસોઽવમૌદર્યં, રસાનાં ત્યજનં તથા ।

સ્નાનસ્થાસેવનં ચૈવ, તામ્બૂલસ્ય ચ વર્જનમ્ ॥ ૧૬ ॥

અસેવેચ્છાનિરોધસ્તુ, જ્ઞાનસ્ય સ્મરણં તથા ।

એતે હિ નિર્જરોપાયાઃ મદનસ્ય મહારિપોઃ ॥ ૧૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૧૬-૧૧૭.

ઉપવાસ, ઊનોદરી, ધી-હુધ-દહિં વગેરે રસોનો ત્યાગ,
સ્નાનનો ત્યાગ, તાંબૂલનું વર્જન, કામસેવાનો ત્યાગ, કામની
ધૃષ્ટિનો નિરોધ અને જ્ઞાનનું સ્મરણ, આ સર્વે કામદેવરૂપી
મહા શત્રુનો વિનાશ કરવાના ઉપાયો છે. ૧૬-૧૭.

વિષય ત્યાગનું ફળ—

અવશ્યં યાતારશ્ચિરતરમુષિત્વાઽપિ વિષયાઃ,

વિયોગે કો ભેદસ્ત્યજતિ ન જનો યત્સ્વયમમૂન ।

વ્રજન્તઃ સ્વાતન્ત્ર્યાદતુલપરિતાપાય મનસઃ,

સ્વયં ત્યક્તા હ્યેતં શિવસુખમનન્તં વિદધતિ ॥ ૧૮ ॥

(મર્તૃહરિ કૃત) વૈ ૦ ૩૦, શ્લો ૦ ૧૨.

આ વિષયો ઘણા કાળ સુધી રહીને પણ અવશ્ય જતા રહેવાના જ છે. છતાં મનુષ્ય પોતે આ વિષયોને તજતો નથી. તો બન્ને પ્રકારના વિયોગમાં શો તકાવત છે ? તે તકાવત બતાવે છે-જો વિષયો પોતે સ્વતંત્રપણાથી જતા રહે છે તો તે મનને અત્યંત પરિતાપ દુઃખ ઉપજાવે છે અને જો મનુષ્ય પોતે જ તેનો ત્યાગ કરે તો તે ત્યાગ તેને અનંત મોક્ષસુખ આપનાર થાય છે. ૧૮.

કામ ત્યાગની શ્રેષ્ઠતા—

ધન્યાસ્તે વંદનીયાસ્તે, તૈસ્ત્રૈલોક્યં પવિત્રિતમ્ ।

યૈરેષ ભુવનક્લેશી કામમલ્લો વિનિર્જિતઃ ॥ ૧૯ ॥

ધર્મવિન્દુ ટીકા, (આ. સ.) પૃ૦ ૪૬.

જેઓએ જગતને કલેશ પમાડનારા કામરૂપી મલ્લને છુટ્યો છે, તે જ પુરૂષો ધન્ય છે, તે જ વંદનાને લાયક છે, અને તેઓએ જ ત્રણે લોકને પવિત્ર કર્યા છે. ૧૯.

શૂરાન્મહાશૂરતમોઽસ્તિ કો વા ?

મનોજબાળૈર્વ્યથિતો ન યસ્તુ ।

પ્રાજ્ઞોઽતિધીરશ્ચ શમોઽસ્તિ કો વા ?

પ્રાપ્નો ન મેદં લલનાકટાક્ષૈઃ ॥ ૨૦ ॥

(શંકરાચાર્યકૃત) પ્રશ્નોત્તરમાલા.

આ જગતમાં શૂરથી પણ અત્યંત મહા શૂર કોણ છે ? ઉત્તર-જે કામદેવના બાણથી વ્યથા પામ્યો ન હોય તે. બુદ્ધિ-

માન, અત્યંત ધીર અને સમતાવાળો કોણ છે ? ઉત્તર-જે સ્ત્રીઓના કટાક્ષોવડે ભેદાયો ન હોય તે. ૨૦.

કામ-જયે વિરલ મનુષ્યો—

મત્તેમકુમ્ભદલને ભુવિ સન્તિ શૂરાઃ,

કેચિત્પ્રચ્છન્દમૃગરાજવધેઽપિ દક્ષાઃ ।

કિંતુ બ્રવીમિ વલિનાં પુરતઃ પ્રસહ્ય,

કન્દર્પદર્પદલને વિરલા મનુષ્યાઃ ॥ ૨૧ ॥

(મતૃહરિ કૃત) શૃંગાર શૃ, શ્લોક ૭૩.

પૃથ્વી ઉપર મદોન્મત્ત હાથીઓના કુંભસ્થળને દળી નાંખવામાં સમર્થ ધણા શૂરવીરો છે, અને પ્રચંડ સિંહનો વધ કરવામાં પણ કેટલાક હાથા (વીર) પુરૂષો છે, પરંતુ તે સર્વ યજ્ઞવાનોની પાસે હું આગ્રહથી કહું છું કે કામદેવનો ગર્વ દળી નાખવામાં શૂરવીરો તો વિરલા પુરૂષો જ છે—ધણા થોડા જ છે. ૨૧.

કામીના જીવનને ધિક્કાર—

યોગે પીનપયોધરાશ્ચિતતનોર્વિચ્છેદને વિમ્બતાં,

માનસ્યાવસરે ચટ્ટકિતવિધુરં દીનં મુખં વિમ્રતામ્ ।

વિશ્લેષસ્મરવહ્નિનાઽનુસમયં દન્દહ્યમાનાત્મનાં,

ઘ્રાતઃસર્વદશાસુ દુઃસ્વગહનં ધિક્કામિનાં જીવિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

(પદ્માનન્દકૃત) વૈરાગ્ય શતક, શ્લોક ૧૧.

હે ભાઈ ! જેઓ પુષ્ટ સ્તનવડે વ્યાપ્ત શરીરવાળી સ્ત્રીના સંયોગમાં વિચ્છેદ-વિયોગ થવાની સંભાવનાથી ભય પામે છે, સ્ત્રી

જ્યારે માનમાં આવે છે—રીસાય છે, તે વખતે જેઓ ખુશામતના વચનવડે વ્યાસ એવા દીન મુખને ધારણ કરે છે, તથા વિયોગમાં કામરૂપી અગ્નિવડે જેમનો આત્મા નિરંતર બળ્યા કરે છે, તેવા કામીજનોના જીવિતને ધિક્કાર છે. કેમકે તેમનું જીવિત સર્વ દશામાં દુઃખથી વ્યાપ્ત જ છે. ૨૨.

કામાન્ધ મનુષ્યો—

દृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्यन्धः पुरोऽवस्थितं,
 रागान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति ।
 कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलशश्रीमल्लतापल्लवा-
 नारोप्याशुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ॥ २३ ॥

આચારાજ્ઞ સૂ૦ ટી. (આ. સ.) પૃ. ૧૦.*

આ જગતમાં જે અંધ પુરૂષ છે તે પોતાની પાસે રહેલી અત્યંત જોઈ શકાય તેવી વસ્તુને પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ જે પુરૂષ રાગથી અંધ થયેલો છે, તે તો જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે તેનો ત્યાગ કરી જે વસ્તુ નથી તેને જુઓ છે. કેમકે તે રાગાંધ પુરૂષ અપવિત્ર-અશુચિના સમૂહરૂપ સ્ત્રીના અવયવોને વિષે કુંદપુષ્પ, પૂર્ણ ચંદ્ર, કળશ-કુંભ અને શ્રીમાન-શોભાવાળા લતાના પલ્લવો-નવાંકુરોનો આરોપ કરીને આનંદ પામે છે. ૨૩.

दिवा पश्यति नो घूकः, काको नक्तं न पश्यति ।
 अपूर्वः कोऽपि कामान्धो, दिवानक्तं न पश्यति ॥ २४ ॥

उपदेशमाला भाषान्तर, (प्र० स०) पृ. ६३.*

ધુડપક્ષી રૂક્ત દિવસેજ જોઈ શકતો નથી, અને કાગડો

રાત્રે જોઈ શક્તો નથી, પરંતુ કામાંધ પુરૂષ તો કોઈ અપૂર્વ-
નવીન અંધ છે કે જે દિવસે અને રાત્રે પણ જોઈ શક્તો નથી-
કામની અંદર આસક્ત થયેલો હોવાથી રાત્રે અને દિવસે પણ
જોઈ શક્તો નથી. ૨૪.

માતરં સ્વસુતાં જાર્મિ, રાગાન્ધો નૈવ પश्यति ।

पशुवद्रमते तत्र, रामाऽपि स्वसुतादिषु ॥ २५ ॥

उपदेश प्रा०, स्तम्भ ७, व्याख्यान ९५.

વિષયના રાગથી અંધ થયેલો પુરૂષ પોતાનો માતાને,
પુત્રીને કે બહેનને જોતો નથી, અને તેમની સાથે પશુની જેમ
કીડા કરે છે. તે જ પ્રમાણે રાગાંધ થયેલી સ્ત્રી પણ પોતાના
પુત્રાદિકની સાથે રમે છે. ૨૫.

कामी त्यजति सद्वृत्तं, गुरोर्वाणीं ह्रियं तथा ।

गुणानां समुदायं च, चेतःस्वास्थ्यं तथैव च ॥ २६ ॥

तत्त्वामृत, श्लो० १०८.

કામી પુરૂષ સદાચાર, ગુરૂનો ઉપદેશ, લજ્જા, શુભોના
સમૂહ અને ચિત્તની સ્વસ્થતા એ સર્વનો ત્યાગ કરે છે. ૨૬.

मध्ये स्वां कृशतां कुरङ्गकदृशो भूनेत्रयोर्वक्रतां,
कौटिल्यं चिकुरेषु रागमधरे मान्द्यं गतिप्रक्रमे ।

काठिन्यं कुचमण्डले तरलतामक्ष्णोर्निरीक्ष्य स्फुटं,
वैराग्यं न भजन्ति मन्दमतयः कामातुरा ही नराः ॥ २७ ॥

वैराग्यं न भजन्ति मन्दमतयः कामातुरा ही नराः ॥ २७ ॥

(पद्मानन्दकृत) वैराग्यशतक, श्लो० १२.

મૃગના જેવા લોચનવાળી સ્ત્રીના ઉદરનું કૃશપણું, લૂકુટિ અને નેત્રની વક્રતા, કેશનું કુટિલપણું, ઓષ્ઠમાં રાગ (રંગ) સહિતપણું, ગતિમાં મંદપણું, કુચને વિષે કઠિનપણું અને નેત્રને વિષે અપળતા, આ સર્વે દોષો સ્ત્રીમાં રહેલા છે, તે સ્કુટ રીતે જોતાં છતાં પણ મંદ બુદ્ધિવાળા કામી પુરૂષો વૈરાગ્યને પામતા નથી, એ ખેદની વાત છે. ૨૭.

પાણ્ડુત્વં ગમિતાન્કચાન્પ્રતિહતાં તારુણ્યપુણ્યશ્રિયં,
 ચક્ષુઃ ક્ષીણબલં કૃતં શ્રવણયોર્બાધિર્યમુત્પાદિતમ્ ।
 સ્થાનઘ્રંશમવાપિતાશ્ચ જરયા દન્તાસ્થિમાંસત્વચઃ,
 પચ્યન્તોઽપિ જહા હહા હૃદિ સદા ધ્યાયન્તિ તાં પ્રેયસીમ્ ।૨૮।

(પદ્માનન્દકૃત) વૈરાગ્ય શતક, શ્લો ૧૩.

વૃદ્ધાવસ્થાએ મસ્તકના કેશ ધોળા કર્યાં, યુવાવસ્થાની પવિત્ર સુંદર લક્ષ્મી-શોભા હુણી નાંખી, નેત્રનું બળ ક્ષીણ કર્યું, કાનમાં બહેરાપણું ઉત્પન્ન કર્યું, તથા દાંત, અસ્થિ, હાડકાં માંસ અને ત્વચા-ચામડીને સ્થાનથી બ્રષ્ટ કર્યાં, આ સર્વને જોતાં છતાં પણ જડ પુરૂષો સર્વદા હૃદયમાં તે પ્રિયાનું જ ધ્યાન કરે છે, તે ખેદની વાત છે. ૨૮.

અન્યાયાર્જિતવિત્તવત્કચિદપિ ંદ્રં સમસ્તૈ રદૈ-
 સ્તાપાક્રાન્તતમાલંપત્રવદભૂદજ્ઞં વલીમજ્જુરમ્ ।
 કેશેષુ ક્ષણચન્દ્રવદ્ધવલિમા વ્યક્તં શ્રિતો યદ્યપિ
 સ્વૈરં ધાવતિ મે તથાપિ હૃદયં ભોગેષુ મુગ્ધં હહા ! ॥ ૨૯ ॥

(પદ્માનન્દકૃત) વૈરાગ્યશતક; શ્લો ૧૮.

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ ધન જેમ ઘરમાં રહેતું નથી, તેમ વૃદ્ધાવસ્થામાં મારા સર્વ દાંતો પડી ગયા છે, તાપથી ગ્દાનિ પામેલાં સુકાઈ-ગયેલાં તમાલના પાંદડાની જેમ મારું શરીર વળીયાવાળું થઈ ગયું છે, અને શુકલપક્ષના ચંદ્રની જેમ મારા કેશને વિષે સ્પષ્ટ રીતે શ્વેતતા આવી ગઈ છે, તો પણ ખેદની વાત છે કે મારું મુગ્ધ-અજ્ઞાની હૃદય કામભોગને વિષે ઈન્ધ્રિય પ્રમાણે દોડ્યા કરે છે. ૨૯.

લોકાર્ચિતોઽપિ કુલજોઽપિ बहुश्रुतोઽપિ,

ધર્મસ્થિતોઽપિ વિરતોઽપિ શમાન્વિતોઽપિ ।

અક્ષાર્થપન્નગવિષાકુલિતો મનુષ્ય-

સ્તન્નાસ્તિ કર્મ કુરુતે ન યદત્ર નિન્દ્યમ્ ॥ ૩૦ ॥

(અમિતગતિ) સુમાપિતરત્નસં૦, શ્લો૦ ૧૦૦.

ઈંદ્રિયોના વિષયરૂપી સર્પના વિષથી વ્યાકુલ થયેલો મનુષ્ય જો કે પોતે દોષમાં પૂજિત હોય, ઉંચા કુળમાં જન્મેલો હોય, પંડિત-વિદ્વાન્ હોય, ધર્મમાં રહેલો (ધર્મિષ્ઠ) હોય, વિરતિ-વાળો (વ્રતધારી) હોય અથવા શમતાયુક્ત હોય, તોપણ તે મનુષ્ય આ જગતમાં એવું કોઈ નિંદ્ય કાર્ય નથી કે જે કાર્ય તે નથી કરતો. અર્થાત્ તે સર્વ નિંદ્ય કાર્ય કરે છે ૩૦.

લોકાર્ચિતં ગુરુજનં પિતરં સવિત્રીં,

વન્ધું સનાભિમવલાં સુહૃદં સ્વસારમ્ ।

મૃત્યું પ્રશ્નું તનયમન્યજનં ચ મર્ત્યોં,

નો મન્યતે વિષયવૈરિવશઃ કદાચિત્ ॥ ૩૧ ॥

(અમિતગતિ) સુમાપિતરત્નસં૦, શ્લો૦ ૧૦૧.

વિષયરૂપી શત્રુને વશ થયેલો મનુષ્ય કદાપિ; લોકોમાં પૂજ્ય ગણાતા ગુરૂજનને, પિતાને, માતાને, બંધુને, પિતરાઈને, સ્ત્રીને, મિત્રને, બહેનને, ચાકરને, શેઠને (સ્વામીને), પુત્રને, તથા બીજા કોઈ પણ માણસને માનતો નથી—ગણકારતો નથી. અર્થાત્ કોઈની લજ્જા કે ભય વગેરેની દરકાર રાખતો નથી. ૩૧.

વયં येभ्यो जाता मृतिमुपगतास्तेऽत्र सकलाः,

समं यैः संबृद्धा ननु विरलतां तेऽपि गमिताः ।

इदानीमस्माकं मरणपरिपाटीक्रमकृतां,

न पश्यन्तोऽप्येवं विषयविरतिं यान्ति कृपणाः ॥ ૩૨ ॥

(અમિતગતિ) સુભાષિતરત્નસં૦, શ્લોક ૩૩૭.

અમે જેનાથી ઉત્પન્ન થયા હતા, તે સર્વ મૃત્યુને પામી ગયા છે, જેઓની સાથે અમે વૃદ્ધિ પામ્યા છીએ, તેઓ પણ વિરલતાને (ઓછાપણાને) પામ્યા છે—ઓછા થઈ ગયા છે, અર્થાત્ કેટલાક મરી ગયા અને કેટલાક પરદેશ ગયા, અને હુમણાં તો અમે મરણની પરપાટીને અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયા છીએ. આ સર્વ અમારી અવસ્થાને જોતાં છતાં પણ વિષયમાં આસક્ત થયેલા બાપડા મનુષ્યો વિષયથી નિવૃત્ત થતા નથી. ૩૨.

दुरन्तविषयास्वादपराधीनमना जनः ।

अन्धोऽन्धुमिव पादाग्रस्थितं मृत्युं न पश्यति ॥ ૩૩ ॥

જેનો પરિણામ અત્યંત ખરાબ છે એવા વિષયના આસ્વાદથી જેનું મન પરાધીન થયેલું છે એવો પુરૂષ જેમ અંધ માણસ પોતાના પગની પાસે રહેલા કુવાને જોઈ શકતો નથી

તેમ પોતાના પગની પાસે એટલે નજીકમાં જ રહેલા મૃત્યુને જોઈ શકતો નથી. ક્ષણ વારમાં જ મરી જવું છે માટે વિષયનો ત્યાગ કરી આત્મ સાધન કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. ૩૩.

કામ-વિષય સેવનના દોષો—

આપાતમાત્રમધુરાઃ, પરિણામેઽતિદારુણાઃ ।

શઠવાચ ઇવાત્યન્તં, વિષયા વિશ્વવશ્ચકાઃ ॥ ૩૪ ॥

ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ ચરિત્ર, પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૬૦.

જેમ શઠ-દુર્જનની વાણી સુખે મીઠી પણ પરિણામે ભયંકર હોય છે, તેમ વિષયો આરંભમાં અત્યંત મધુર લાગે છે, પણ પરિણામે તો તે અત્યંત ભયંકર છે. તથા આખા જગતને ઠગનારા છે. ૩૪.

વિષસ્ય વિષયાણાં ચ, પश्यतां महदन्तरम् ।

उपभुक्तं विषं हन्ति, विषयाः स्मरणादपि ॥ ૩૫ ॥

उपदेशप्रा०, स्तम्भ, ૭ व्याख्यान ૮૯.❀

જુઓ, વિષ અને વિષયોમાં મોટું અંતર છે, કેમકે વિષ તો ખાધું હોય તોજ હણે છે અને વિષયો તો સંભારવા માત્રથી પણ હણે છે. ૩૫.

सुखं विषयसेवायामत्यल्पं सर्षपादपि ।

दुःखं नाल्पतरं क्षौद्रबिन्द्वास्वादकमर्त्यवत् ॥ ૩૬ ॥

उपदेशप्रा०, स्तम्भ ૭, व्याख्यान ૯૬.

વિષયરૂપી શત્રુને વશ થયેલો મનુષ્ય કદાપિ; લોકોમાં પૂજ્ય ગણાતા ગુરૂજનને, પિતાને, માતાને, અંધુને, પિતરાઈને, સ્ત્રીને, મિત્રને, બહેનને, આકરને, શેઠને (સ્વામીને), પુત્રને, તથા બીજા કોઈ પણ માણસને માનતો નથી-ગણકારતો નથી. અર્થાત્ કોઈની લજ્જા કે ભય વગેરેની દરકાર રાખતો નથી. ૩૧.

વયં યેભ્યો જાતા મૃતિમુપગતાસ્તેઽત્ર સકલાઃ,

સમં યૈઃ સંવૃદ્ધા નનુ વિરલતાં તેઽપિ ગમિતાઃ ।

ઇદાનીમસ્માકં મરણપરિપાટીક્રમકૃતાં,

ન પશ્યન્તોઽપ્યેવં વિષયવિરતિં યાન્તિ કૃપણાઃ ॥ ૩૨ ॥

(અમિતગતિ) સુભાષિતરત્નસં૦, શ્લોક ૩૩૭.

અમે જેનાથી ઉત્પન્ન થયા હતા, તે સર્વ મૃત્યુને પામી ગયા છે, જેઓની સાથે અમે વૃદ્ધિ પામ્યા છીએ, તેઓ પણ વિરલતાને (ઓછાપણાને) પામ્યા છે-ઓછા થઈ ગયા છે, અર્થાત્ કેટલાક મરી ગયા અને કેટલાક પરદેશ ગયા, અને હુમણાં તો અમે મરણની પરપાટીને અનુક્રમે પ્રાપ્ત થયા છીએ. આ સર્વ અમારી અવસ્થાને જોતાં છતાં પણ વિષયમાં આસક્ત થયેલા બાપડા મનુષ્યો વિષયથી નિવૃત્ત થતા નથી. ૩૨.

દુરન્તવિષયાસ્વાદપરાધીનમના જનઃ ।

અન્ધોઽન્ધુમિવ પાદાગ્રસ્થિતં મૃત્યું ન પશ્યતિ ॥ ૩૩ ॥

જેનો પરિણામ અત્યંત ખરાબ છે એવા વિષયના આસ્વાદથી જેનું મન પરાધીન થયેલું છે એવો પુરૂષ જેમ અંધ માણસ પોતાના પગની પાસે રહેલા કુવાને જોઈ શકતો નથી

પિશાચેનેવ કામેન, ચ્છલિતં સકલં જગત્ ।

વંશ્રમીતિ પરાયત્તં, ભવાબ્ધૌ તન્નિરન્તરમ્ ॥ ૪૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૧૦૬.

પિશાચની જેવા કામદેવ વડે આ આખું જગત છળાયું છે, તેથી આ જગત પરાધીન થઈને નિરંતર સંસાર સમુદ્રમાં વારંવાર ભસ્યા કરે છે. ૪૦.

દદતિ વિષયદોષા યે તુ દુઃખં સુરાણાં,
કથમિતરમનુષ્યાસ્તેષુ સૌખ્યં લભન્તે ? ।

મદમલિનકપોલઃ ક્લિશ્યતે યેન હસ્તી,
ક્રમપતિતમૃગં સ ત્યક્ષ્યતીમારિરત્ર ? ॥ ૪૧ ॥

(અમિતગતિ) સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૪.

જે વિષયોડૂપી દોષો દેવોને પણ દુઃખ આપે છે, તે વિષયોમાં મનુષ્યો તો ક્યાંથી સુખ પામે ? ન જ પામે. જેના ગંડસ્થળ મદનજળથી મલિન થયા હોય એવા હાથીને પણ જે સિંહ કલેશ પમાડે છે, તે સિંહ પોતાના પગમાં (કાળમાં) આવેલા મૃગને શી રીતે ત્યાગ કરે ? ન જ કરે. ૪૧.

ધ્યાયતો વિષયાન્ પુંસઃ, સજ્જસ્તેષૂપજાયતે
સજ્ઞાત્ સંજાયતે કામઃ, કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥ ૪૨ ॥
ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ, સંમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।
સ્મૃતિઞ્ચંશાદુદ્ધિનાશો, બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥ ૪૩ ॥

મગવદ્ગીતા, અ ૨, શ્લો ૬૨-૬૩.

મધના ણિંદુનો આસ્વાદ કરનાર મનુષ્યની જેમ-મધણિંદુ-
વાના દૃષ્ટાંતની જેમ વિષયની સેવા કરવામાં-વિષયને સેવવામાં સર-
સવથી પણ ઘણું ઓછું સુખ છે, અને દુઃખ તો ઘણું મોટું છે. ૩૬.

મદનોઽસ્તિ મહાવ્યાધિર્દુશ્ચિકિત્સ્યઃ સદા વુઘૈઃ ।
સંસારવર્ધનોઽત્યર્થ, દુઃખોત્પાદનતત્પરઃ ॥ ૩૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૪.

સંસારને અત્યંત વધારનારો અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં
તત્પર એવો મદન-કામદેવ જ મોટો વ્યાધિ છે, તેની ચિકિત્સા
પાંડિતો પણ મુશ્કેલીથી કરી શકે છે. ૩૭.

યાવદ્યસ્ય હિ કામાગ્નિર્હૃદયે પ્રજ્વલત્યલમ્ ।
આશ્રયન્તિ હિ કર્માણિ, તાવત્તસ્ય નિરન્તરમ્ ॥ ૩૮ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૫.

જેના હૃદયમાં જ્યાં સુધી કામરૂપી અગ્નિ અત્યંત પ્રદીપ્ત
છે, ત્યાં સુધી નિરંતર કર્મો તેનો આશ્રય કરે છે-તેને કર્મ
બંધ થયા કરે છે. ૩૮.

દોષાણામાકરઃ કામો, ગુણાનાં ચ વિનાશકૃત્ ।
પાપસ્ય ચ નિજો બન્ધુરાપદાં ચૈવ સજ્જમઃ ॥ ૩૯ ॥

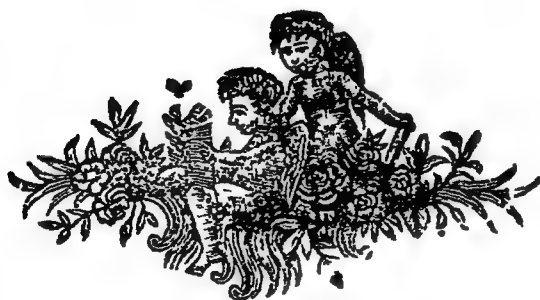
તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૦૪.

કામદેવ સર્વ દોષોની ખાણ છે, સર્વ ગુણોનો વિનાશ
કરનાર છે, પાપનો તો સ્વબંધુ છે, અને આપત્તિ-પીડાઓનો
સમાગમ-મિત્રજ છે. ૩૯.

શકાય તેવા હોતા નથી, તેથી શત્રુ કરતાં પણ કામરૂપી શત્રુ અતિ અનિષ્ટ છે.) ૪૫.

કામિનાં કામિનીનાં ચ, સજ્ઞાત્ કામી ભવેત્ પુમાન્ ।
દેહાન્તરે તતઃ ક્રોધી, લોભી મોહી ચ જાયતે ॥ ૪૬ ॥

કામી પુરૂષો અને કામી સ્ત્રીઓના સંગથી મનુષ્ય કામી થાય છે, અને ત્યારપછી બીજા દેહમાં-ભવાંતરમાં ક્રોધવાળો, લોભી અને મોહવાળો થાય છે. ૪૬.

વિષયોનું ધ્યાન કરનાર પુરૂષને તે વિષયનો સંગ ઉત્પન્ન થાય છે, વિષયોના સંગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્રોધથી સંમોહ (મૂર્છા) ઉત્પન્ન થાય છે, સંમોહથી સ્મૃતિનો નાશ થાય છે, સ્મરણના નાશથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, અને બુદ્ધિના નાશથી આત્મા નાશ પામે છે—આત્માના ગુણો નાશ પામે છે. ૪૨-૪૩.

શરદમ્બુધરચ્છાયાગત્વર્યો યૌવનશ્રિયઃ ।

આપાતરમ્યા વિષયાઃ, પર્યન્તપરિતાપિનઃ ॥ ૪૪ ॥

કિરાતા૦, સ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૧૨.

યૌવનની લક્ષ્મી-શોભા શરદ ઋતુના વાદળાની છાયાની જેમ ક્ષણવારમાં નાશ પામનારી છે, અને વિષયો આરંભમાં રમણીય લાગે છે, પણ પરિણામે પરિતાપ-સંતાપ ઉપજાવનારા છે. ૪૪.

શ્રદ્ધેયા વિપ્રલબ્ધારઃ, પ્રિયા વિપ્રિયકારિણઃ ।

સુદુસ્ત્યજાસ્ત્યજન્તોઽપિ, કામાઃ કષ્ટા હિ શત્રવઃ ॥ ૪૫ ॥

કિરાતાર્જુ૦, સ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૩૫.

કામલોગો કષ્ટ આપનારા શત્રુ તુલ્ય જ છે, કેમકે તે કામલોગો પ્રારંભમાં મનોહર લાગે છે તેથી વિશ્વાસ રાખવા લાયક જણાય છે, પણ પરિણામે તે વિશ્વાસઘાત કરનારા છે, પ્રિય લાગે છે છતાં અપ્રિયને કરનારા છે, અને તે કામલોગ મનુષ્યને તજે છે છતાં મનુષ્યો તેને તણ શકતા નથી. (શત્રુઓ તો છેતરનારા, અપ્રિય કરનારા અને તજનારા જ માત્ર હોય છે, પણ વિશ્વાસ કરવા લાયક, પ્રિય અને ન તણ

યશઃસુખપિપાસિતૈરયમસાવનર્થોત્તરૈઃ,

પરૈરપસદઃ કુતોઽપિ કથમપ્યપાકૃણ્યતે ॥ ૩ ॥

આચા૦ સૂ૦ વૃ૦, (આ. સ.) પૃ૦ ૧૩૫.❀

‘આ માફ છે અને આ હું છું’ એ પ્રમાણે મનુષ્યને જ્યાં-
સુધી અભિમાનરૂપી દાહજ્વર ચડેલો હોય છે, ત્યાંસુધી યમરાજના
સુખમાં જવાનું જ છે, તેથી શાંતિની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી. યશ
અને સુખની તૃણા-ઇચ્છા રાખનારા અને અનર્થમાં જ પ્રવર્ત-
નારા અન્ય જનો આ અધમ એવા અભિમાનરૂપી દાહજ્વરને
કોઇપણ ઠેકાણેથી કોઇપણ પ્રકારે ખેંચી લાવે જ છે. ૩.

તથાહિ યેન જાયન્તે, ક્રોધ-લોભાદયો મૃશમ્ ।

સ્વર્ણં રૂપ્યં ન તદ્દેયં ચરિત્રિમ્યશ્ચરિત્રહૃત્ ॥ ૪ ॥

વન્દારુવૃત્તિ (આ. સ.) પૃ૦ ૭૬-૧.

જેનાથી અત્યંત ક્રોધ, લોભ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તે
સુવર્ણ, રૂપું વિગેરે કાંઇપણ ચારિત્રવાળા મુનિઓને આપવું
નહિં. કેમકે તે સુવર્ણાદિક ચારિત્રનો નાશ કરનાર છે. ૪.

અસંતોષમવિશ્વાસમારમ્ભં દુઃસ્વકારણમ્ ।

મત્વા મૂર્છાફલં કુર્યાત્ પરિગ્રહનિયન્ત્રણમ્ ॥ ૫ ॥

ત્રિપષ્ટિ૦ પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૬૩૪.

મૂર્છાનો ત્યાગ નહિં કરવાથી દુઃખના કારણરૂપ અસંતોષ,
અવિશ્વાસ અને ઘણા આરંભો પ્રાપ્ત થાય છે, આ સર્વ
મૂર્છાનું જ ફળ છે, એમ જાણીને મનુષ્યે પરિગ્રહનું પ્રમાણ
કરવું જોઈએ. ૫.

परिग्रह (૧૫)

પરિગ્રહનું સ્વરૂપ—

અધ્યાત્મવિદો મૂર્છાં પરિગ્રહં વર્ણયન્તિ નિશ્ચયતઃ ।
 તસ્માદ્વૈરાગ્યેપ્સોરાકિશ્ચન્યં પરો ધર્મઃ ॥ ૧ ॥

પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણ, શ્લો ૦ ૧૭૮.

અધ્યાત્મ જ્ઞાનીઓ નિશ્ચયથી મૂર્છાનેજ પરિગ્રહ કહે છે. તેથી વૈરાગ્યના અર્થોને માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ એ ઉત્તમ ધર્મ છે. ૧.

પરિગ્રહ ત્યાગ—

સંસારમૂલમારમ્ભાસ્તેષાં હેતુઃ પરિગ્રહઃ ।
 તસ્માદુપાસકઃ કુર્યાદલ્પમલ્પં પરિગ્રહે ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લો ૦ ૧૧૦.

સંસારની વૃદ્ધિનું મૂળ—કારણ આરંભો છે અને તે આરંભોનું કારણ પરિગ્રહ છે, તેથી શ્રાવકે પરિગ્રહ ઓછો ઓછો કરતા રહેવું જોઈએ. ૨.

પરિગ્રહના દોષો—

મમાહમિતિ ચૈવ યાવદભિમાનદાહજ્વરઃ,
 કૃતાન્તમુખમેવ તાવદિતિ ન પ્રશાન્ત્યુન્નયઃ ।

રહિત એવા મનુષ્યના હાડકાને અસાધારણ રસની પ્રીતિથી ખાય છે—કરડે છે, તે વખતે પ્રોતાની પ્રાસે કદાચ ઇંદ્ર ઉભો હોય તો તેને પણ ‘આ મારું લોજન લઇ જશે’ એવી શંકાથી બુચે છે. હલકો—અજ્ઞાની માણસ પરિગ્રહની તુચ્છતા—નિઃસારતા માનતો જ નથી. ૮.

ધર્મનાં નિમિત્તથી રાખેલ પરિગ્રહ:—

પરિગ્રહાત્સ્વીકૃતધર્મસાધના—

મિધાનમાત્રાત્કિમ્ મૂઢ ! તુષ્યસિ ।

ન વેત્સિ હેમ્નાપ્યતિમારિતા તરી,

નિમજ્જયત્યંગિનમંબુધૌ દ્રુતમ્ ॥ ૯ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, ત્રયોદશમોઽધિકાર, શ્લોક ૨૫.

હે મૂઢ ! ધર્મના સાધનને ઉપકરણાદિનું નામ માત્ર આપીને સ્વીકારેલા પરિગ્રહથી તું કેમ હર્ષ પામે છે ? શું જાણતો નથી કે વહાણમાં બે સોનાનો પણ અતિભાર લથેા હોય તો તે પણ ખેસનાર પ્રાણીને તુરંત જ સમુદ્રમાં ખુડાડે છે ? ૯.

ધર્માર્થં यस્ય વિત્તેહા તસ્યાનીહા ગરીયસી ।

પ્રક્ષાલનાદ્ધિ પંકસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં વરમ્ ॥ ૧૦ ॥

પારાશરસ્મૃતિ શ્લોક. ૨૩૩.

જે (માણસ) ને ધર્મ કરવા માટે જ ધન (મેળવવા) ની ઇચ્છા હોય તેણે તો (ધનની) અનિચ્છા (રાખવી) જ ઉત્તમ

પરિગ્રહથી થતા દોષ—

સજ્ઞાદ્ ભવન્ત્યસન્તોઽપિ રાગ-દ્વેષાદયો દ્વિષઃ ।

મુનેરપિ ચલેચ્છેતો યત્ તેનાન્દોલિતાત્મનઃ ॥ ૬ ॥

યોગેશશસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, શ્લો ૦ ૧૦૯.

અછતા—અવિદ્યમાન એવા પણ રાગ દ્વેષ વિગેરે શત્રુઓ સંગથી (પરિગ્રહથી) ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે તે પરિગ્રહ વડે જેનું મન વ્યાકુળ થયું છે એવા મુનિનું ચિત્ત પણ અલાયમાન થાય છે. ૬.

કરોતિ હે દૈત્યસુત ! યાવન્માત્રં પરિગ્રહમ્ ।

તાવન્માત્રં સ એવાસ્ય દુઃખં ચેતસિ ચચ્છતિ ॥ ૭ ॥

હે દૈત્યપુત્ર (પ્રહ્લાદ) ! મનુષ્ય જેટલો પરિગ્રહ ધારણ કરે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે તેના ચિત્તમાં દુઃખ આપે છે. અર્થાત્ જેટલો પરિગ્રહ તેટલું દુઃખ. ૭.

પરિગ્રહની તુચ્છતા—

કૃમિકુલચિતં લાલાક્લિન્નં વિગન્ધિ જુગુપ્સિતં,

નિરુપમરસપ્રીત્યા સ્વાદન્નરાસ્થિ નિરામિષમ્ ।

સુરપતિમપિ શ્વા પાર્શ્વસ્થં સશક્લિતમીક્ષતે,

ન હિ ગણયતિ ક્ષુદ્રો લોકઃ પરિગ્રહફલ્ગુતામ્ ॥ ૮ ॥

આચા ૦ સૂ ૦ વૃ ૦, (આ. સ.) પૃ ૦ ૧૨૩.ૐ .

કુતરે! કીડાના સમૂહથી વ્યાસ, પોતાની જ લાળે કરીને આદ્ર્, ખરાબ ગંધવાળા, દુગંધા કરવા લાયક અને માંસ

સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. એટલા માટે આ (પરિગ્રહ પરિણામ)
મત લેવું ! ૧૨.

પ્રત્યર્થી પ્રશમસ્ય મિત્રમધૃતેર્મોહસ્ય વિશ્રામભૂઃ,
પાપાનાં સ્વનિરાપદાં પદમસદ્ધ્યાનસ્ય લીલાવનમ્ ।
વ્યાક્ષેપસ્ય નિધિર્મદસ્ય સચિવઃ શોકસ્ય હેતુઃ કલેઃ,
કેલીવેશ્મ પરિગ્રહઃ પરિહૃતેર્યોગ્યો વિવિક્તાત્મનામ્ ॥૧૩॥

સિન્દૂરપ્રકરણ. શ્લો ૪૩.

વિવેકી પુરૂષોએ પરિગ્રહનો ન્યાગ કરવો યોગ્ય છે. કેમકે
પરિગ્રહ શમતાનો શત્રુ છે, અધૃતિનો મિત્ર છે, મોહને વિશ્રાં-
તિનું સ્થાન છે, પાપની પ્રાણ છે, આપત્તિનું સ્થાન છે,
અશુભ ધ્યાનને કીડા કરવાનું ઉદ્યાન છે, વ્યાકુળતાનું નિધાન
છે, મદનો મંત્રી છે, શોકનો હેતુ છે, અને કલિને-કલેશને
કીડા કરવાનું ઘર છે. ૧૩.

કાલુષ્યં જનયન્ જહસ્ય રચયન્ ધર્મદુર્મોન્મૂલનં,
ક્લિશ્યન્નીતિકૃપાક્ષમાકમલિનીં લોભામ્બુધિં વર્દયન્ ।
મર્યાદાતટસ્થુજન્ શુભમનોહંસપ્રવાસં દિશન્,
કિં ન ક્લેશકરઃ પરિગ્રહનદીપૂરઃ પ્રવૃદ્ધિ ગતઃ ॥ ૧૪ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ શ્લો ૪૧.

પરિગ્રહરૂપી નદીનું પૂર વૃદ્ધિ પામ્યું હોય તો તે જહ
પુરૂષની કલુષતા-મલિનતા ઉત્પન્ન કરે છે, ધર્મરૂપી વૃક્ષોને ઉગેડી
નાંખે છે, નીતિ, કૃપા અને ક્ષમારૂપી કમલિનીને કલેશ પમાડે

છે. (કારણ કે પહેલાં કાદવમાં પગ બગાડીને પછી) કાદવને ધોવા કરતાં, દૂર ઉભા રહીને, કાદવને સ્પર્શ નહિં કરવો એ જ ઉત્તમ છે. ૧૦.

પરિગ્રહથી નુકસાન:—

રક્ષાર્થં खलु संयमस्य गदिता येऽर्था यतीनां जिनै-

र्वासः पुस्तकपात्रकंप्रभृतयो धर्मोपकृत्यात्मकाः ।

मूर्च्छन्मोहवशात् एव कुधियां संसारपाताय धिक्,

स्वं स्वस्यैव वधाय शस्त्रमधियां यद्युष्प्रयुक्तं भवेत् ॥૧૧॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ.

સાધુઓનાં ચારિત્રની રક્ષાને માટે જ જિનેશ્વરેએ ધર્મનો ઉપકાર કરનારા વસ્ત્ર, પુસ્તક અને પાત્ર વગેરે જે પદાર્થો કહેલા છે, તે જ (પદાર્થો વૃદ્ધિ પામતા) મોહના-મૂર્છાના વશથી કુબુદ્ધિવાળા સાધુઓને સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનારા જ થાય છે, (તેથી તે મોહને) ધિક્કાર છે. કેમકે કુબુદ્ધિ પુરુષોએ વિપરીત પ્રાપ્તરેહું પોતાનું શસ્ત્ર પોતાના જ વધને માટે થાય છે. ૧૧.

परिग्रहार्थमारंभमसंतोषाद्वितन्वते ।

સંસારવૃદ્ધિસ્તેનૈવ, ગૃહીત તદિદં વ્રતમ્ ॥ ૧૨ ॥

उपदेशप्रासाद भा० अष्टमस्तंभ व्या० ૧૦૯.

(પ્રાણી પોતાની) અસંતોષવૃત્તિથી પરિગ્રહ કરવા માટે આરંભ(:પાપ)ને આચરે છે. (અને) એ(આરંભ)થી

પરિગ્રહગ્રહાવેશાદ્ દુર્માષિતરજઃકિરામ્ ।

શ્રૂયન્તે વિકૃતાઃ કિં ન પ્રલાપા લિઙ્ગિનામપિ ॥ ૧૭ ॥

પરિગ્રહાષ્ટક, શ્લો ૦ ૨

પરિગ્રહરૂપી ગ્રહના આવેશથી, દુર્વચનરૂપી ધૂળને ઉડાડનારા વેષધારીઓના પણ વિકૃત પ્રલાપો શું સંભળાતા નથી ? (એટલે કે પરિગ્રહને આધીન માણસ બોલવાનું ભાન પણ શુભાવી બેસે છે.) ૧૭,

તપઃશ્રુતપરિવારાં શમસામ્રાજ્યસમ્પદમ્ ।

પરિગ્રહગ્રહસ્તા ત્યજેયુર્યોગિનોઽપિ હિ ॥ ૧૮ ॥

પારાશરસ્મૃતિ શ્લો ૦ ૧૫૯.

યોગી પુરૂષો પણ, જ્યારે પરિગ્રહરૂપી ગ્રહને આધીન થઇ જાય છે ત્યારે, તપ અને શાસ્ત્રજ્ઞાનના પરિવારવાળી શાંતિ-રૂપી સામ્રાજ્યની સંપત્તિને તણ દે છે. ૧૮.

પરિગ્રહાધિકં પ્રાણી પ્રાયેનારંભકારકઃ ।

સ ચ દુઃસ્વસ્થનિર્નૂનં તતઃ કલ્પ્યા તદલ્પતા ॥ ૧૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, અષ્ટમસ્તંભ વ્યા ૦ ૧૦૬.

પરિગ્રહને વધારવા માટે પ્રાણી ઘણેભાગે આરંભ(પાપ)ને કરનારો થાય છે. અને એ આરંભ દુઃખની આણુ રૂપ છે. એટલા માટે પરિગ્રહને ઓછો કરવાનો વિચાર કરવો જોઇએ. ૧૯.

પરિગ્રહમહત્વાદ્ધિ મજત્યેવ મવાંબુધૌ ।

મહાપોત ઇવ પ્રાણી ત્યજેત્ તસ્માત્ પરિગ્રહમ્ ॥ ૨૦ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, અષ્ટમસ્તંભ વ્યા ૦ ૧૦૬.

છે, લોભરૂપી સમુદ્રને વધારે છે, મર્યાદારૂપી કિનારાને લાંગી નાંખે છે, શુભ મનરૂપી હંસને પ્રવાસ આપે છે-કાઠી મૂકે છે. (હુંકમાં કહીએ તો) પરિગ્રહ શું શું કલેશને નથી કરતો ? ૧૪.

દ્વેષસ્યાયતનં ધૃતેરપચયઃ ક્ષાન્તેઃ પ્રતીપો વિધિ-

વ્યાક્ષેપસ્ય સુહૃન્મદસ્ય ભવનં ધ્યાનસ્ય કષ્ટો રિપુઃ ।

દુઃખસ્ય પ્રભવઃ સુખસ્ય નિધનં પાપસ્ય વાસો નિજઃ,

પ્રાઙ્જ્ઞસ્યાપિ પરિગ્રહો ગ્રહ इव ક્લેશાય નાશાય ચ ॥૧૫॥

સુત્રકૃતાંગસૂત્ર (આગમોદય સ૦) પૃ૦ ૧૩૪

ઢાઢ્યા (સમજી) માણસને પણ પરિગ્રહ એ ગ્રહની માફક કલેશ અને નાશને માટે થાય છે. (કારણ કે એ પરિગ્રહ), દ્વેષના સ્થાન સમાન છે; ધીરજના ક્ષય સમાન છે; ક્ષમાનો વિરોધી છે; વ્યાક્ષેપના મિત્ર સમાન છે; અહંકારના રહેઠાણ સમાન છે; ધ્યાનનો પાકો દુશ્મન છે; દુઃખનું કારણ છે; સુખનો નાશ કરનાર છે; અને પાપના વાસસ્થાન સમાન છે. (અર્થાત્ પરિગ્રહવાળાને આ બધું સહન કરવું પડે છે) ૧૫.

પરિગ્રહં ચેદ્વ્યજહા ગૃહાદેસ્તત્કિં નુ ધર્મોપકૃતિચ્છલાત્તમ્ ।

કરોષિ શ્યયોપધિપુસ્તકાદેર્ગરોઽપિ નામાંતરતોપિ હંતા ॥ ૧૬ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ત્રયોદશમોઽધિકાર, શ્લો૦, ૨૪.

ધર વિગેરે પરિગ્રહને તે તજી દીધા છે, તો પછી ધર્મના ઉપકરણને બહાને શય્યા, ઉપધિ, પુસ્તક વિગેરેનો પરિગ્રહ શામાટે કરે છે? એરને નામાંતર કર્યાથી પણ તે મારે છે. ૧૬.

મૂર્છાછિન્નધિયાં સર્વં જગદેવ પરિગ્રહઃ ।

મૂર્છયા રહિતાનાં તુ જગદેવાપરિગ્રહઃ ॥ ૨૩ ॥

જ્ઞાનસાર, પરિગ્રહાષ્ટક શ્લોક ૮.

મૂર્છા(પરિગ્રહની ભાવના)થી જેની બુદ્ધિ ઢંકાઈ ગઈ છે તે માણસ માટે આખું જગત્ પરિગ્રહ રૂપ છે, અને જે માણસો મૂર્છા વગરના છે તેમને આખું જગત્ અપરિગ્રહ રૂપ છે. ૨૩.

સાથો અપરિગ્રહઃ—

चित्तेऽन्तर्ग्रંથंगहने बहिर्निर्ग्रंथता वृथा ।

त्यागात् कंचुकमात्रस्य भुजगो नहि निर्विषः ॥ ૨૪ ॥

જ્ઞાનસાર, પરિગ્રહાષ્ટક શ્લોક ૪.

ચિત્ત જે આંતરિક પરિગ્રહમાં મગ્ન થયેલું હોય તો બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ નકામો છે; કારણ કે કાંચળી ઉતારી નાખવા માત્રથી સર્પ કાંઈ વિષ રહિત નથી બની જતો (એટલે કે— સાથો અપરિગ્રહ એ આંતરિક અપરિગ્રહ જ છે). ૨૪.

પરિગ્રહત્યાગનું ફળઃ—

त्यक्ते परिग्रहे साधोः प्रयाति सकलं रजः ।

पालित्यागे क्षणादेव सरसः सलिलं यथा ॥ ૨૫ ॥

જ્ઞાનસાર, પરિગ્રહાષ્ટક શ્લોક ૫.

જેમ પાણ દૂર થવાની સાથે જ સરોવરનું પાણી ચાલ્યું જાય છે તેવી જ રીતે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાથી સાધુની સમસ્ત (કર્મરૂપી) રજ ચાલી જાય છે. (એટલે કે પારગ્રહ એ કર્મ રજને રોકી રાખવામાં પાણ સમાન છે). ૨૫.

જેમ (બહુ ભારથી ભરેલું), મોટું વહાણ (સમુદ્રમાં) ડુબી જાય છે તેમ બહુ પરિગ્રહ (ના ભાર) થી પ્રાણી સંસાર સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે. ૨૦.

પરિગ્રહગ્રહની વિલક્ષણતા:—

ન પરાવર્તતે રાશે-ર્વક્રંતાં જાતુ નોજ્ઞતિ ।

પરિગ્રહગ્રહઃ કોઽયં, વિહંબિતજગત્ત્રયઃ ॥ ૨૧ ॥

પરિ० અષ્ટક० શ્લો० ૧.

જે રાશિથી પાછો ફરતો નથી, વક્રતાને કદાપિ છોડતો નથી, એવો ત્રણ જગતને વિહંબના કરનાર પરિગ્રહરૂપી ગ્રહ (ખરેખર !) વિચિત્ર છે ! (મંગલ વગેરે ગ્રહો એક રાશિમાંથી પાછા ફરી બીજી રાશિમાં જાય છે. વળી પોતાની વક્રતાનો ત્યાગ કરે છે અને બધા પ્રાણીઓને વિહંબના પમાડતા નથી, પણ પરિગ્રહરૂપી ગ્રહ પોતાની ક્રોધાદિ રાશિથી પાછો ફરતો નથી, અનાદિકાળથી પોતાની રાશિમાં રહે છે. માયા-વક્રતાનો ત્યાગ કરતો નથી. અને ત્રણ જગતને વિહંબના પમાડી રહ્યો છે માટે બધા ગ્રહોથી આ ગ્રહ વિલક્ષણ છે. ૨૧.

પરિગ્રહત્યાગ-અપરિગ્રહનું સ્વરૂપ:—

સર્વમાવેષુ મૂર્છાયાસ્ત્યાગઃ સ્યાદપરિગ્રહઃ ।

યદસંત્સ્વપિ જાંયેત મૂર્છયા ચિત્તવિપ્લવઃ ॥ ૨૨ ॥

ત્રિપષ્ટિ० પર્વ ૧, સર્ગ ૩, શ્લોક ૬૨૬

સર્વ પદાર્થોને વિષે મૂર્છામો (મમત્વનો-મારાપણનો) ત્યાગ કરવો તે જ અપરિગ્રહ છે, કારણ કે અછતા પદાર્થોને વિષે પણ જો મૂર્છા હોય તો તેથી ચિત્ત વ્યાકુળ થાય છે. ૨૨.

દિશાપરિમાણ (૧૬)

દિશાપરિમાણવ્રતનું સ્વરૂપ:—

દશસ્વપિ કૃતા દિક્ષુ, યત્ર સીમા ન લઙ્ઘયતે ।
 રૂપ્યાતં દિગ્વિરતિરિતિ, પ્રથમં તદ્ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧.

જે વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં જવા-આવવાના કરેલા નિયમની મર્યાદા ઉલ્લંઘન ન કરાય, તે દિગ્વિરતિ નામનું પહેલું ગુણવ્રત કહેલું છે. ૧.

દશદિગ્ગમને ચત્ર મર્યાદા કાપિ તન્યતે ।
 દિગ્વિરત્યાખ્યયા રૂપ્યાતં તદ્ગુણવ્રતમાદિમમ્ ॥ ૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦ અષ્ટમસ્તંભ વ્યા૦ ૧૧૦.

દશે દિશામાં જવા (આવવા)ની જેમાં કંઈપણ મર્યાદા કરવામાં આવે છે, તેને દિગ્વિરતિ નામનું પ્રથમ ગુણવ્રત કહે છે. ૨.

દિશાપરિમાણનું રૂપ:—

જગદાક્રમમાણસ્ય, પ્રસરલ્લોભવારિધેઃ ।
 સ્વલનં વિદધે તેન, યેનં દિગ્વિરતિઃ કૃતા ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૩

જહ જહ અપ્પો લોહો જહ જહ અપ્પો પરિગ્ગહારંભો ।
તહ તહ સુહ પવહ્હુઙ્ગ ધમ્મસ્સ ય હોઙ્ગ સંસિદ્ધિ ॥ ૨૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦ અષ્ટમસ્તંભ વ્યા૦ ૧૦૭

જેમ જેમ લોભ ઓછો થાય (અને) જેમ જેમ પરિગ્રહ અને આરંભ ઓછો થતો જાય તેમ તેમ સુખ વધતું જાય છે અને ધર્મની સિદ્ધિ થાય છે. ૨૬.

ત્યક્તપુત્રકલત્રસ્ય મૂર્છામુક્તસ્ય યોગિનઃ ।
ચિન્માત્રપ્રતિવદ્ધસ્ય કા પુદ્ગલનિયંત્રણા ॥ ૨૭ ॥

જ્ઞાનસાર, પરિગ્રહાષ્ટક. શ્લોક ૬.

(જે) યોગી પુરૂષે, પોતાના પુત્ર સ્ત્રી(આદિ)નો ત્યાગ કર્યો છે, જે મૂર્છા(પરિગ્રહની લાવના)થી મુક્ત છે અને જે જ્ઞાનમાત્રમાં જોડાયેલો છે તેને પુદ્ગલો શું બંધન કરી શકે? ૨૭.

યસ્યક્ત્વા તૃણવદ્ બાહ્યમાંતરં ચ પરિગ્રહમ્ ।
ઉદાસ્તે તત્પદાંભોજં પર્યુપાસ્તે જગત્ત્રયી ॥ ૨૮ ॥

જ્ઞાનસાર, પરિગ્રહાષ્ટક. શ્લોક ૩.

જે માણસ બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહનો તરણુની માફક ત્યાગ કરીને (જગતના પદાર્થો પ્રતિ) ઉદાસીનતાને ધારણ કરે છે તે માણસના ચરણકમળની ત્રણ જગત્ સેવા કરે છે. ૨૮.

ભોગોપભોગ (૧૭)

ભોગોપભોગવ્રતનું સ્વરૂપ:—

ભોગોપભોગયોઃ સંખ્યા શક્યા યત્ર વિધીયતે ।

ભોગોપભોગમાનં તદ્ દ્વૈતીયિકં ગુણવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

યોગ શા૦ પૃ૦ ૧૫૭ શ્લો૦ ૪ પ્ર૦ સ૦

જે વ્રતને વિષે, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે, ભોગ તથા ઉપભોગ(ના પદાર્થો)ની સંખ્યા કરવામાં આવે છે તે, ભોગોપભોગના પરિમાણ રૂપ, બીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. ૧.

ભોગ તથા ઉપભોગની વ્યાખ્યા:—

સક્રદેવ મુજ્યતે યઃ, સ ભોગોઽન્નસંગાદિકઃ ।

પુનઃ પુનઃ પુનર્ભોગ્ય ઉપભોગોઽન્નનાદિકઃ ॥ ૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫.

જે એક જ વાર ભોગવવામાં આવે તે અનાજ પુષ્પમાળા વિગેરે ભોગ કહેવાય છે; અને જે ફરી ફરી ભોગવવામાં આવે તે સ્ત્રી વિગેરે ઉપભોગ કહેવાય. ૨.

સકૃત્સેવોચિતો ભોગો જ્ઞેયોઽન્નકુસુમાદિકઃ ।

મુદ્ધુઃ સેવોચિતસ્તૂપભોગઃ સ્વર્ણાંગનાદિકઃ ॥ ૩ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦ અષ્ટમસ્તંભ વ્યા૦ ૧૧૪.

જે એક વખત ભોગવવા લાયક હોય તે અન્ન પુષ્પ વિગેરે પદાર્થો 'ભોગ' તરીકે ગણાય છે અને જે વારંવાર ભોગવવામાં આવતો હોય તે સુવર્ણ-સ્ત્રી આદિ પદાર્થો 'ઉપભોગ' ગણાય છે. ૩.

જે માણસે દિશાઓમાં ગમન કરવાનો નિયમ લીધો છે, તેણે જગતને દબાવતા અને ફેલાતા લોભ રૂપી સમુદ્રને આગળ વધતો અટકાવ્યો છે. ૩.

દિશાપરિભ્રાણીની વિશેષતા:—

चराचराणां जीवानां, विमर्दननिवर्तनात् ।

तप्तायोगोलकल्पस्य, सद्वृत्तं गृहिणोऽप्यदः ॥ ४ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૨.

(જેમ તપેલો લોહાનો ગોળો જ્યાં જાય ત્યાં જીવોનો નાશ કરે છે, તેમ) તપેલા લોહાના ગોળા સરખા ગૃહસ્થને પણ આ દિગ્વિરતિવ્રતમાં ચરાચર (ચાલતા અને સ્થિર) જીવોના વિમર્દનનું નિવર્તન હોવાથી આ વ્રત ઉત્તમ છે. (એટલે આ વ્રતમાં પાપથી નિવૃત્તિ થતી હોવાથી એ ગૃહસ્થને યોગ્ય છે.) ૪.

રસૈશ્ચલિતં નિઃસ્વાદં દ્વ્યક્ષાણાં યોનિસ્થાનકમ્ ।

પર્યુષિતં કુત્સિ(થિ)તાન્નં મક્ષણાદુઃખમાસદેત્ ॥ ૩ ॥

ઉપદે. પ્રા. મા. ૨ પૃ. ૫૩.

જેનો રસ ફરી ગયો હોય, જે સ્વાદ રહિત થયું હોય, જે દ્વીંદ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિનું સ્થાન થયું હોય, જે વાસી રહ્યું હોય અને જે અન્ન ખરાબ થયું હોય અથવા કોહી ગયું હોય, તે અન્ન ખાવાથી જીવ નરકાદિક દુઃખને પામે છે. ૩.

લશુનં ગૃજનં ચૈવ પલાણ્ડુ કવકાનિ ચ ।

વાર્તાકનાલિકાઽલાબુ હ્યવેયાજ્ઞાતિદૂષિતમ્ ॥ ૪ ॥

મવિષ્ય પુરાણ અ૦ ૧૬ શ્લો૦ ૧૭

લસણ, ગાજર, પલાંડુ(ડુંગળી), ખિલાડીના ટોપ, રીંગણા, કમળનું નાળ અને તુંબડું એ સર્વે જાતિથી જ દૂષિત છે (એટલે અલક્ષ્ય છે) ૪.

અમોજ્યં પ્રાહુરાહારં શુક્તં પર્યુષિતં તથા ।

અન્યત્ર મધુ-સક્તુમ્યાં મક્ષે(ક્ષ્યે)મ્યઃ સર્પિષો ગુહાત્ ॥ ૫ ॥

દેવલસ્મૃતિઃ શ્લો૦ ૧૭૨

અત્યંત ખાટો થઈ ગયેલ પદાર્થ; અને મધ તથા સાથવો અને ગોળ ઘીથી બનેલ લક્ષ્ય પદાર્થ સિવાયનો વાસી પદાર્થ અલક્ષ્ય છે. (એટલે કે મધ અને સાથવો તેમજ ગોળ ઘીના બનેલ પદાર્થ વાસી છતાં લક્ષ્ય છે) ૫.

અભક્ષ્ય (૧૮)

અભક્ષ્યના પ્રકાર:—

અનન્તકાયસન્ધાને ત્રહુવીજં ચામક્ષ્યકમ્ ।

આમગોરસમિશ્રં ચ દ્વિદલં સૂક્ષ્મસત્ત્વજમ્ ॥ ૧ ॥

ઉપદે૦ પ્રા૦ મા૦ ૨ પૃ૦ ૫૧ પ્ર૦ સ૦ ષા.

અનન્તકાય, (ઝોળ) અથાણું, બહુ બીજવાળાં ફળ, કાચું ફૂદ, કાચી છાશ વિગેરેથી મિશ્ર કરેલું દ્વિદલ (કઠોળ-તેની દાળ કે આટો વિગેરે) આ બધી વસ્તુઓ સૂક્ષ્મ જીવોને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને એટલા માટે એ અભક્ષ્ય છે ૧.

તુચ્છફલં ચ વૃન્તાકં રસેન ચલિતં તથા ।

અજ્ઞાતફલમેતાનિ હ્યમક્ષ્યાણિ દ્વાવિંશતિઃ ॥ ૨ ॥

ઉપદે૦ પ્રા. મા. ૨ પૃ. ૫૨ પ્ર. સ.

તુચ્છફળ (મહુડાં, લીંબુ, ખોર, કોઠાં વિગેરે), વૃન્તાક, રસવડે ચલિત થયેલું એટલે સ્વાદ રહિત થયેલું વાસી-ઉતરી ગયેલું, તથા અજ્ઞાત ફળ એટલે જે ફળ જાણવામાં ન હોય-અજાણ્યાં હોય, તે (સર્વ પ્રથમ કહેલાની સાથે મેળવતાં) બાવીશ અભક્ષ્ય છે ૨.

વૃન્તાકં શ્વેતવૃન્તાકં મૂલકં રક્તમૂલકમ્ ।
વર્જયેચ્ચેવ શાસ્ત્રજ્ઞ ઇત્યેવં મનુરબ્રવીત્ ॥ ૯ ॥

મહાભા૦ શાં૦ અ૦ ૧૫ શ્લો૦ ૫.

રીંગણાં, ઘોળા રીંગણાં, મૂળા અને રાતા મૂળાને શાસ્ત્ર સમજનાર માણસે વર્જવા જોઈએ, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૯.

અમક્ષ્યાણિ ન મક્ષ્યાણિ કન્દમૂલાનિ ભારત ! ।
નૂતનોદ્ગમપત્રાણિ વર્જનીયાનિ સર્વતઃ ॥ ૧૦ ॥

મહા ભારતે, શાન્તિ પર્વ, અ૦ ૨૮ શ્લો૦ ૨૩.

હો ભારત (યુધિષ્ઠિર) ! કંદમૂળ વિગેરે અલક્ષ્ય પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું નહીં. તેમજ નવા કોમળ ઉગેલાં પાંદડાઓ સર્વથા વર્જવા લાયક છે. ૧૦.

લગ્નનં ગૃજ્ઞનં ચૈવ પલાણ્ડુ કવકાનિ ચ ।

અમક્ષ્યાણિ દ્વિજાતીનામમેધ્યગ્રમવાણિ ચ ॥ ૧૧ ॥

મનુસ્મૃ૦ અ૦ ૫ શ્લો૦ ૫.

લસણ, ગાજર, ડુંગળી, બિલાડીના ટોપ તથા અપવિત્ર ખાતરથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ, એ સર્વ દ્વિજોને અલક્ષ્ય છે. ૧૧.

અલક્ષ્ય-ભક્ષણનું રૂળ:—

શ્વઘ્રદ્વારાણિ ચત્વારિ, દ્વિદલં સામગોરસમ્ ।

મધુજાલમપૂતામ્બુ, કન્દસન્ધાનમક્ષણમ્ ॥ ૧૨ ॥

મહાભારતે પ્રભાસપુરાણે.

અભક્ષ્યતા પ્રકાર અને ત્યાગ:—

फलान्यज्ञातनामानि पत्रपुष्पाण्यनेकधा ।

गुरुसाक्ष्यात्मसौख्यार्थं त्याज्यानि वंकचूलवत् ॥ ६ ॥

उपदे० आ. भा. २ पृ. ૫૫.

જેનું નામ જાણવામાં ન હોય એવાં અનેક પ્રકારનાં ફળો, પાંદડાઓ અને પુષ્પોને પોતાના સુખને માટે વંકચૂળની જેમ શુરૂની સાક્ષીએ ત્યાગ કરવા. ૬.

मद्यं मांसं नवनीतं मधूदुम्बरपञ्चकम् ।

अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥ ७ ॥

योगशास्त्र वृ० प्र० श्लो० ૬.

आमगोरससम्पृक्तं द्विदलं पुष्पितोदनम् ।

दध्यहर्द्वितयातीतं कुथितान्नं च वर्जयेत् ॥ ૮ ॥

योगशास्त्र વૃ૦ પ્ર૦ શ્લો૦ ૭.

મદિરા, માંસ, માખણ, મધ, પાંચ પ્રકારના ઉદુંબર, (ઉમરા), અનંતકાય, અજાણ્યા ફળ અને રાત્રે ભોજન, (આ સર્વ ધર્મી પુરૂષે તજવાના છે.) ૭.

કાચું ગોરસ-દૂધ, દહીં, છાશ વિગેરેમાં મિશ્ર થયેલું દ્વિદળ, વાસી થવાથી કુટ્ટી ગયેલો-ઉતરી ગયેલો ભાત, જે દિવસ ઉપરાંતનું દહીં અને કોહી ગયેલું અન્ન, આ સર્વ (અભક્ષ્ય-હોઈ) વર્જવાં જોઈએ ૮.

કંઠમૂળના ત્યાગનું કારણ:—

રક્તં મૂલકમિત્યાહુ-સ્તુલ્યં ગોમાંસમક્ષણમ્ ।

શ્વેતં તદ્વિદ્ધિ કૌન્તેય !, મૂલકં મદિરોપમમ્ ॥ ૧૫ ॥

મહાભારત શાંતિપર્વ, અ૦ ૩૩, શ્લો૦ ૭૦.

હે અર્જુન ! રાતો મૂળો ગાયના માંસના લક્ષણની તુલ્ય કહેલો છે. અને ઘોળો મૂળો મદિરા જેવો બાણવો. ૧૫.

ઉત્પદ્યન્તે વિપદ્યન્તે, યત્ર જીવા અનેકશઃ ।

અપિ પવિત્રં ચ તેષાં, સન્ધાનં પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૬ ॥

મહાભારતે પ્રભાસપુરાણે.

જે (વસ્તુઓ) માં અનેક જીવો ઉત્પન્ન થતા હોય અને નાશ થતા હોય તેવા (કંઠમૂળાદિ) પદાર્થોનું અથાણું, જે કે (દેખીતી રીતે) ચોક્કસ હોય, છતાં તેનો ત્યાગ કરવો બેધર્મ. ૧૬.

કંઠમૂળલક્ષણનું કડવું રૂણ:—

કંદમૂલાનિ યે મૂઢાઃ, સૂર્યદેવે જનાર્દને ।

મક્ષયન્તિ નરાઃ પાર્થ !, તે વૈ નરકગામિનઃ ॥ ૧૭ ॥

મહાભારત, પ્રભાસપુરાણે ગોવિન્દકીર્તિના.

હે અર્જુન, જે મૂર્ખ લોકો કંઠમૂળનું લક્ષણ કરે છે તે નરકે જાય છે. ૧૭

નરકના ચાર દ્વાર સમજવા. કાચા દુધ દહીં છાશ સાથેનું કઠોળ, મધ; અપવિત્ર પાણી અને કંદમૂળના અથાણાનું લક્ષણ. (અર્થાત્ આથી નરક મળે છે) ૧૨.

કંદમૂળલક્ષણના દોષ:—

મૂલકેન સમં મોજ્યં યસ્તુ મુઢ્ઢકતે નરાધમઃ ।

તસ્ય બુદ્ધિર્ન ચૈધેત ચાન્દ્રાયણશરીરિણઃ ॥ ૧૩ ॥

શિવપુરાણે, જ્ઞાનસંહિતાં, અ૦ ૬૩ શ્લો૦ ૪૮

જે અધમ પુરૂષ મૂળાની સાથે લોભ્ય પદાર્થ (અન્ન) ને જમે છે, તે પુરૂષ કદાચ ચાંદ્રાયણનો તપ કરે તો પણ તેની બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામતી નથી. (અહીં ચાંદ્રાયણવ્રત આ પ્રમાણે છે—શુદ્ધી ૧ ને દિવસે એક કોળીઓ ખાવો, બીજને દિવસે બે કોળીયા. એમ એક એક દિવસે એક એક કોળીયો ચડતાં પુનમે પંદર કોળીયા. પછી એ જ રીતે એક એક કોળીયો ઉતરતાં છેવટ અમાવાસ્યાને દિવસે એક કોળીયો ખાવો. આને જૈનશૈલી પ્રમાણે યવમધ્ય તપ કહેવાય છે.) ૧૩.

યસ્તુ વૃન્તાક-કાલિજ્ઞ-મૂલકાનાં ચ મક્ષકઃ ।

અન્તકાલે સ મૂઢાત્મા ન સ્મરિષ્યતિ માં પ્રિયૈ ! ॥ ૧૪ ॥

મહા૦ શાં૦ અ૦ ૩૧, શ્લો૦ ૭૧

જે માણસ રીંગણા, કાર્લિંગડા અને મૂળાનું લક્ષણ કરે છે, તે મૂઢ પુરૂષ હે પ્રિયા ! અંતકાળે મારું (ધર્મચરનું) સ્મરણ કરશે નહીં. ૧૪.

જે ગળીનું ખેતર વાવે તથા જે મૂળાનું ભક્ષણ કરે, તે મનુષ્ય જ્યાં સુધી ઔદ ઈદ્રો છે ત્યાંસુધી નરકમાંથી બહાર નીકળશે નહીં. ૨૧.

સુરા-લસુનસંસ્પૃષ્ટં, પીયૂષાદિસમન્વિતમ્ ।

સંસર્ગાદુચ્યતે તદ્વિ, શૂદ્રોચ્છિષ્ટવદાચરેત્ ॥ ૨૨ ॥

મવિષ્યત્પુરાણ અ૦ ૩૭ શ્લો૦ ૭૧.

મદિરા અને લસણથી મિશ્ર થયેલું અને પીયૂષ (નવી પ્રસવેલી ગાય વિગેરેના દૂધ) વડે વ્યાપ્ત થયેલું (અન્ન) સંસર્ગથી અભક્ષ્ય કહેવાય છે, (તેથી તે ખાધું હોય તો) શુદ્રના ઉચ્છિષ્ટ લોજનની જેટલું તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આચરવું-લેવું-જોઈએ. ૨૨.

ભૂમિજં વૃક્ષજં વાઽપિ, છત્રાકં ભક્ષયન્તિ યે ।

બ્રહ્મઘ્નાંસ્તાન્ વિજાનીયાદ્, બ્રહ્મવાદિષુ ગર્હિતાન્ ॥ ૨૩ ॥

યમસ્મૃતિ, શ્લો૦ ૧૧૯

જેઓ ભૂમિથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા ખિલાડીના ટોપનું ભક્ષણ કરે છે, તેઓને બ્રહ્મવાદી મુનિઓને વિષે નિંદાને પાત્ર એવા, બ્રહ્મહત્યારા બાણવા. ૨૩.

દિદ્દલનું સ્વરૂપ:-

જામડ પીલિજંતિ, નેહાઃ નહુ હવન્તિ તં વિદલં ।

વિદલે વિહુ ઉપ્પન્ને, નેહજુઅં હોઝ નો વિદલં ॥ ૨૪ ॥

ઉપ૦ ગ્રા૦, સ્તમ્ય ૮, વ્યા૦ ૧૧૮.

યસ્મિન્ ગૃહે સદા નાથ !, મૂલકં પચતિ નરઃ ।

સ્મશાનતુલ્યં તદ્વેશ્મ, પિતૃભિઃ પરિવર્જિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

શિવપુરાણે જ્ઞાનસંહિતા અ૦ ૭૩ શ્લોક ૮૩.

જે ઘરને વિષે માણસ (રસોયો) હમેશાં મૂળાને રાંધે છે, તે ઘર સ્મશાન તુલ્ય છે, અને તેથી પિતૃલોકે તેનો ત્યાગ કરે છે (એટલે કે પિતૃઓ તે ઘરોના પિંડાદિકને સ્વીકારતા નથી.) ૧૮.

પુત્રમાંસં વરં ભુક્તં, ન તુ મૂલકમ્ભક્ષણમ્ ।

મ્ભક્ષણાત્ નરકં યાતિ, વર્જનાત્ સ્વર્ગમાપ્નુયાત્ ॥ ૧૯ ॥

મહાભારત આદિપર્વ, અ૦ ૧ શ્લોક ૩૦.

પુત્રનું માંસ ખાવું તે સાડું છે પરંતુ મૂળાનું ભક્ષણ કરવું તે સાડું નથી. કેમકે મૂળાનું ભક્ષણ કરવાથી મનુષ્ય નરકે જાય છે, અને તેનો ત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગને પામે છે. ૧૯

ભુક્તં હલાહલં તેન, કૃતં ચામ્ભક્ષ્યમ્ભક્ષણમ્ ।

વૃન્તાકમ્ભક્ષણાચ્ચાપિ, નરા યાન્ત્યેવ રૌરવમ્ ॥ ૨૦ ॥

શિવપુરાણે, જ્ઞાનસંહિતા, અ૦ ૧૧ શ્લોક ૩૫,

જેણે અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કર્યું તેણે હળાહળ વિષ ખાધું છે એમ જાણવું. તથા રીંગણાના ભક્ષણ કરવાથી પણ માણસો રૌરવ નરકમાં જાય છે. ૨૦

નીલીક્ષેત્રં વપેદ્યસ્તુ, મૂલકં ચૌપદશ્યતે ।

ન તસ્ય નરકોત્તારો, યાવદિન્દ્રાશ્વતુર્દશ ॥ ૨૧ ॥

આત્મપુરાણ અ૦ ૫૩, શ્લોક ૭૧.

ચાર મહાવિકૃતિ. (૧૧)

મહાવિકૃતિની સંખ્યા:—

પ્રોચિતા વિકૃતયોઽત્ર ચરસ્ર-સ્તાસ્ત્યજન્તિ ભુવિ ભાવુકમર્ત્યાઃ।
પ્રાપ્નુવન્તિ મુરસમ્પદમુચ્ચૈ-જૈનશાસનજુષો યદિ તે હિ ॥ ૧ ॥

ઉપ૦ પ્રા૦, સ્તમ્ભ ૪, વ્યા૦ ૧૧૫.

અહીં ચાર વિગઈ કહી, તે ચારે વિગઈને પૃથ્વી ઉપર
જીવિક મનુષ્યો તજે છે. વળી જો તેઓ જૈન શાસનને સેવનારા
હોય તો ઉત્તમ પ્રકારની દેવ-સંપત્તિને પામે છે. ૧.

મહાવિકૃતિનાં નામ:—

મદ્યં દ્વિધા સમાદિષ્ટં, માંસં ત્રિવિધિમુચ્યતે ।

શ્વૌદ્રં ત્રિધાપિ ત્યાજ્યં ચ, મૃક્ષણં સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા. અષ્ટમસ્તંભ વ્યા. ૧૧૫

દારૂ જે પ્રકારનો કહેલો છે; માંસ ત્રણ પ્રકારનું કહેવાય છે;
મધ ત્રણ પ્રકારનું છે અને માંખણ ચાર પ્રકારનું છે આ
(ખધાય) નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨.

જેને પીલવાથી તેલ નીકળે નહીં, અને પીલતાં બે દળ (દાળ) બુદ્ધા પડે, તે દ્વિદલ કહેવાય છે. પરંતુ બે દળ થવા છતાં પણ તેલ યુક્ત હોય તો તે દ્વિદલ કહેવાય નહિ. (જેમ એરંડી રાઈ વિગેરે ને પીલવાથી બે દળ થાય છે, પરંતુ તેમાંથી તેલ નીકળતું હોવાથી એવી વસ્તુ દ્વિદલ કહેવાય નહિ.) ૨૪.

(ગોરસ યુક્ત) દ્વિદલના ત્યાગનું કારણ:—

આમગોરસસંપૃક્ત-દ્વિદલાદિષુ જન્તવઃ ।

દૃષ્ટાઃ કેવલિભિઃ સૂક્ષ્મા-સ્તસ્માત્તાનિ વિવર્જયેત્ ॥૨૫॥

યોગ. શા. પૃ. ૧૭૧ શ્લો ૭૧ પ્ર. સ.

કાચા ગોરસમાં-દહીં છાશ વિગેરેમાં નાંખેલા દ્વિદલને વિષે અત્યંત સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થતા કેવલીઓએ જોયા છે, તેથી તેવા દ્વિદળ વર્જવા જોઈએ. ૨૫.

(ગોર સયુક્ત) દ્વિદલ ભક્ષણનું પાપ;—

ગોરસં માષમધ્યે તુ, મુદ્ગાદિસ્તુ તથૈવ ચ ।

મધ્યમાણં ભવેન્નૂનં, માંસતુલ્યં યુધિષ્ઠિર ! ॥ ૨૬ ॥

પદ્મપુરાણ, અ ૦ ૧૧, શ્લો ૪૪.

અડદની અથવા મગ વિગેરે (કઠોળ) ની સાથે ગોરસ (કાચું-દૂધ-દહિં-છાશ) ભેળવીને ખાવામાં આવે. તો તે (ખરેખર) હે યુધિષ્ઠિર માંસ તુલ્ય સમજવું. (અર્થાત્ માંસ ભક્ષણ કરવાથી જે દોષ લાગે તે દોષ ગોરસ મિશ્રિત કઠોળ ખાવાથી લાગે છે.) ૨૬.

પમાડે છે, અને ઘણી મૂર્છા આપે છે, તેથી તે હલાહલ વિષ જેવી જ છે. ૫.

મધપાને કૃતે ક્રોધો, માનલોભશ્ચ જાયતે ।

મોહશ્ચ મત્સરશ્ચૈવ, દુષ્ટભાષણમેવ ચ ॥ ૬ ॥

મનુસ્મૃતિ. અ૦ ૭ શ્લો. ૪૧.

મદિરા પાન કરવાથી ક્રોધ, માન, લોભ, મોહ, ઈર્ષ્યા અને ખરાબ સંભાષણ (વિગેરે દોષો) ઉત્પન્ન થાય છે. ૬.

મધુપાને મતિભ્રંશો, નરાણાં જાયતે સ્વલુ ।

ધર્મેણ તેમ્યો દાતૃણાં, ન ધ્યાનં ન ચ સત્ક્રિયા ॥ ૭ ॥

મનુસ્મૃતિ અ. ૭ શ્લો. ૪૦.

દારૂ પીવાથી માણસોની બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. (અને) જે લોકો ધર્મબુદ્ધિથી તેઓને (દેવતાને ?) દારૂ અર્પણ કરે છે (તેમનામાં) નતો શુભ ધ્યાન રહે છે કે નતો શુદ્ધ ક્રિયા રહે છે. ૭.

यस्या धवो माधववासुदेवः, सुवर्णदुर्गा धनदेवदत्ता ।

सा द्वारिका प्रज्वलिता च नूनं, तत्रापि हेतुः किल मद्यपानम्. ॥ ८ ॥

હિંગુલપ્રકરણ મદિરાપાનક્રમ શ્લો. ૪.

જે દારિકા નગરીનાં સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ હતા, જેને સુવર્ણનો ગઢ હતો, તથા જેને કુબેરે આપી હતી, તે દારિકા જે બત્રી ગઈ, તેમાં પણ ખરેખર મધપાનજ હેતુભૂત હતું. ૮.

મહાવિકૃતિ અલક્ષ્ય હોવાનું કારણ:—

મદ્યં માંસે ચ મધુનિ, નવનીતે વહિષ્કૃતે ।

ઉત્પદ્યન્તે વિલીયન્તે, તદ્વર્ણાસ્તત્ર જન્તવઃ ॥ ૩ ॥

મહાભારત. પ્રભાસપુરાણ.

દારૂમાં, માંસમાં, મધમાં અને (છાશમાંથી) બહાર કાઢેલ માંખણમાં એવાજ વર્ણના જીવો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. (અને તેથી તે ચારે અલક્ષ્ય છે)

[૧ દારૂ]

દારૂથી નુકસાન:—

દોષાણાં કારણં મદ્યં, મદ્યં કારણમાપદામ્ ।

રોગાતુર ઇવાપથ્યં, તસ્માન્મદ્યં વિવર્જયેત્ ॥ ૪ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૯ શ્લો. ૧૭ (પ્ર. સ.).

મદિરા સર્વ દોષોનું કારણ છે, મદિરા આપત્તિનું કારણ છે, તેથી જેમ રોગી મનુષ્ય અપથ્યનો ત્યાગ કરે તેમ સર્વ જનોએ મદિરાનો ત્યાગ કરવો. ૪.

વિદધત્યક્લ્બશૈથિલ્યં, ગ્લપયન્તીન્દ્રિયાણિ ચ ।

મૂર્છામતુચ્છાં યચ્છન્તી, હાલા હાલાહલોપમા ॥ ૫ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૯ શ્લો. ૧૫ (પ્ર. સ.).

હાલા—મદિરા અંગની શિથિલતા કરે છે, ઇન્દ્રિયોને ગ્લાનિ,

દારૂના કારણે માણસ દુઃખી થાય છે, ધનનો નાશ કરે છે, મદવાળો થાય છે, (પોતાના) ભલા ખુરાને નથી જાણતો અને (સારો) માર્ગ મૂકીને અવળું કામ કરે છે. ભલા (દુનિયામાં) એવી કંઈ (ખરાબ) ક્રિયા છે કે જે (એ) નથી કરતો ? ૧૨.

तदिह दूषणमंगीगणस्य नो, विपमरिभुजगो धरणीपतिः ।
यदसुखं व्यसनभ्रमकारणं, वितनुते मदिरा गुणिनिन्द्रिता ॥ १३ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૧૭

જીવોતું જેટલું ખરાબ ઝેર, દુશ્મન, સાપ અને રાજા કરી શકે છે અને જેટલું દુઃખ આપી શકે છે તે બધુંય ગુણવાન પુરૂષોથી નિન્દાને પામેલ મદિરા કરી શકે છે. ૧૩.

मदिरापानमात्रेण, बुद्धिर्नश्यति दूरतः ।

वैदग्धीबन्धुरस्यापि, दौर्भाग्येणैव कामिनी ॥ १४ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૮ (પ્ર. સ.)

જેમ ચતુર પુરૂષની પણ પત્ની તેના દુર્ભાગ્યે કરીને, દૂર જતી રહે છે, તેમ ચતુરાઈ સહિત પુરૂષની પણ બુદ્ધિ માત્ર મદિરા પાન કરવાથી દૂર નાસી જાય છે. ૧૪.

देवताराधनं चैव, गुरुणां चैव सेवनम् ।

शिष्टसंगोऽपि नैवास्य, न धर्मो न च साधनम् ॥ १५ ॥

(જે પુરૂષો મધપાન કરે છે) તેને દેવતાનું આરાધન, શુદ્ધોની પૂજા, તેમ સારા પુરૂષોની સોળત નથી હોતી. વળી ધર્મ અને સાધન (અર્થ-કામ) (પણ) હોતાં નથી. ૧૫.

વિવેકઃ સંયમો જ્ઞાનં, સત્યં શૌચં દયા ક્ષમા ।

મદ્યાત્ પ્રલીયતે સર્વ, તૃણ્યા વહ્નિકણાદિવ ॥ ૯ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૯ શ્લો. ૧૬.

જેમ અગ્નિના કણિયાથી સર્વ ઘાસનો સમૂહ બળી જાય છે, તેમ મદિરા પાન કરવાથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય પવિત્રતા, દયા અને ક્ષમા એ સર્વ ગુણો લય-નાશ પામે છે. ૯.

શ્રૂયતે કિલ સામ્બેન, મદ્યાદન્ધંભવિષ્ણુના

હતં વૃષ્ણિકુલં સર્વ, પ્લોપિતા ચ પુરી પિતુઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તમ્ભ્ય ૮, વ્યા. ૧૧૫

એવું સંભળાય છે કે મદિરાથી મદાંધ બનેલા સાંબે સકલ વૃષ્ણિકુલનો નાશ કર્યો, અને પોતાના પિતાની નગરી બાળી. ૧૦.

વારુણીપાનતો યાન્તિ, કાન્તિકીર્તિમતિશ્રિયઃ ।

વિચિત્રાશ્ચિત્રરચના, વિલુઠ્ઠત્કજ્જલાદિવ ॥ ૧૧ ॥

યોગશા. ૧૫૮ શ્લો. ૧૩ (પ્ર. સ.)

જેમ કાળો રંગ રેલાવાથી વિચિત્ર પ્રકારની ચિત્રની રચના વિનાશ પામે છે, તેમ મદિરા પાન કરવાથી કાંતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી એ સર્વ નાશ પામે છે. ૧૧.

વ્યસનમેતિ કરોતિ ધનક્ષયં, મદમુપૈતિ ન વેત્તિ હિતાહિતમ્ ।

ક્રમમતીત્ય તનોતિ વિચેષ્ટિતં, ભજતિ મદ્યવશેન ન, કાં ક્રિયાં? ॥ ૧૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૦૮.

ન જાનાતિ પરં સ્વં વા, મદ્યાચ્છલિતચેતનઃ ।

સ્વામીયતિ વરાકઃસ્વં, સ્વામિનં કિઙ્કરીયતિ ॥ ૧૯ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૧૦ (પ્ર. સ.)

મધથી બેભાન બનેલો પુરૂષ પોતાને કે બીજાને જાણી શકતો નથી; એટલુંજ નહિ પણ રાંક બીચારો પોતાને (સહુનો) માલીક માની લે છે અને (પોતાના) માલીકને ગુલામરૂપ લેખે છે. ૧૯.

હસતિ નૃત્યતિ ગાયતિ વલ્ગતિ, અમતિ ધાવતિ મૂર્છતિ શોચતે ।
પતતિ રોદિતિ જલ્પતિ ગદ્ગદં, ધમતિ ધામ્યતિ મદ્યમદાતુરઃ ॥ ૨૦ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૪૯૯

મદિરામાં ચકચૂર થયેલો માણસ હસે છે, નાચે છે, ગાય છે, કુદકા મારે છે, લમે છે, દોડે છે, મૂર્છામાં પડે છે, શોક મગ્ન થાય છે, પછાડ ખાય છે, રોવે છે, ગળગળો થઈને બકવાદ કરે છે, અને કૂંકો મારે છે (મતલબ કે એક ગાંડાના જેવી ક્રિયાઓ કરે છે.) ૨૦.

મદ્યમત્તો ન જાનાતિ, સ્વજનાન્યજનાનિ ચ ।

ન શત્રું નૈવ મિત્રં ચ, ન કલત્રં ન માતરમ્ ॥ ૨૧ ॥

દારૂડીયો માણસ પોતાના કે પારકા માણસને પીછાનતો નથી, પોતાના મિત્ર કે શત્રુને પણ ઓળખી શકતો નથી તેમજ પોતાની પત્નીને કે માતાને પણ જાણતો નથી. ૨૧.

અસુમૃતાં વધમાચરતિ ક્ષણાદ્વ-દતિ વાક્યમસહ્યમસન્નૃતમ્ ।

પરકલત્રધનાન્યપિ વાંછતિ, ન કુરુતે કિમુ મદ્યમદાકુલઃ ? ॥ ૨૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૦૨

દાડ પીનારની દુર્દશા:—

મદ્યપાનરસે મગ્નો, નગ્નઃ સ્વપિતિ ચત્વરે ।

ગૂઢં ચ સ્વમભિપ્રાયં, પ્રકાશયતિ લીલયા ॥ ૧૬ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૧૨ (પ્ર. સ.)

મદિરા પાનમાં મૂઢ બનેલો માણસ નગ્ન થઈ બજારમાં પડ્યા રહે છે. અને રમતાં રમતાં પોતાની શુભ વાતો પણ પ્રકટ કરી નાંખે છે. ૧૬.

વ્યસનમેતિ जनैः परिभूयते, गदमुपैति न सत्कृतिमश्नुते ।

भजति नीचजनं व्रजति क्लमं, किमिह कष्टमियति न मद्यपः? ॥ ૧૭ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૦૩.

દાડડીયો દુઃખ પામે છે, લોકો વડે તિરસ્કૃત થાય છે, રોગ પામે છે, કોઈ શુભ કામ કરતો નથી, હલકા માણસની સોબત કરે છે અને કલાન્તિને પામે છે. અરે એવું શું છે કે જેને એ નથી માનતો? ૧૭.

भूतात्तवन्नरीनत्ति, रारटीति सशोकवत् ।

दाहज्वरार्त्तवद्भूमौ, सुरापो लोलुठीति च ॥ ૧૮ ॥

યોગશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૧૪ (પ્ર. સ.)

મદિરા પીનાર મનુષ્ય બાણે કે ભૂત પ્રેતથી ગ્રહણ કરાયો હોય તેમ અત્યંત નાર્યા કરે છે, શોકાતુરની જેમ અત્યંત ખૂમો પાડ્યા કરે છે, અને દાહ જ્વરથી પીડા પામ્યો હોય તેમ ભૂમિ પર લોટે છે. ૧૮.

જેમ વંધ્યા સ્ત્રીને સંતતિ હોતી નથી, કૃપણને યશ હોતો નથી અને બીકણને જીત મળતી નથી, તેમ મદિરાપાન કરનાર માણસને ઉત્તમ ગતિ મળી શકતી નથી. ૨૫.

સુરાં પીત્વા તુ યો મર્ત્યઃ, કદાચિદુપસર્પતિ ।

અપરાધં ચતુર્વિંશં, કલ્પયામિ વસુંધરે ! ॥ ૨૬ ॥

વરાહ પુ૦ અ૦ ૧૧૭ શ્લોક ૨૭

(લગવાન વરાહ કહે છે કે)- હે પૃથ્વી ! જે કોઈ પાણુ મનુષ્ય કદાચિત્ મદિરાનું પાન કરીને મારી પાસે આવે છે તો હું તેના (દારૂ પીવાના એક અપરાધને) ચોવીશ અપરાધ માનું છું. ૨૬.

एकतश्चतुरो वेदान्, ब्रह्मचर्यमथैकतः ।

एकतः सर्वपापानि, मद्यमांसं तथैकतः ॥ ૨૭ ॥

સ્કંધપુરાણ, અ૦, ૪૯, શ્લોક, ૬૩

એક તરફ ચારે વેદો અને એક તરફ એક બ્રહ્મચર્ય. (તેમાં બ્રહ્મચર્ય વધી જાય છે.) તે જ રીતે એક તરફ સર્વ પાપો અને એક તરફ મધ અને માંસ (તેમાં મધમાંસનું પાપ વધી જાય છે.) ૨૭.

દારૂ નહિ પીવાનું કારણ:-

भवति जन्तुगणो मदिरारसे, तनुतनुर्विविधो रसकायिकः ।

पिबति तं मदिरारसलालसः, श्रयति दुःखममुत्र ततो जनः ॥ ૨૮ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૦૭

દારૂના મદમાં મત્ત બનેલો માણસ પ્રાણીઓને મારી નાખે છે, અસત્ય અને જુઠું વાક્ય બોલે છે, અને પારકાની સ્ત્રીઓ અને ધનની પણ ઈચ્છા કરે છે. અરે ! એવી કઈ (ખરાબ) વસ્તુ છે કે જે એ નથી કરતો ? ૨૨.

पापाः कादम्बरीपान-विवशीकृतचेतसः ।

जननीं हा प्रियीयन्ति, जननीयन्ति च प्रियाम् ॥ २३ ॥

योगશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૯ (પ્ર. સ.)

અહો ! મદિરા પીવાથી જેમનું મન પરાધીન થયું છે એવા પાપી જેનો પોતાની માતાને પ્રિયા જેવી માને છે અને પ્રિયાને માતા જેવી માને છે. ૨૩.

मद्यपस्य शवस्येव, लुठितस्य चतुष्पथे ।

मूत्रयन्ति मुखे श्वानो, व्याप्ते विवरशङ्कया ॥ २४ ॥

योगશા. પૃ. ૧૫૮ શ્લો. ૧૧ પ્ર. સ.

ચૌટામાં શબની જેમ આખોટતા દારૂડીયાના પહોળા થયેલા મુખમાં, ખિલની શંકાએ કરીને, કુતરાઓ મુતરે છે. ૨૪.

દારૂ પીવાનું પાપ:-

संततिर्नास्ति बंध्यायाः, कृपणस्य यशो न हि ।

कातरस्य जयो नैव, मद्यपस्य न सद्व्रतिः ॥ २५ ॥

હિંગુલપ્રકરણ મદિરાપાનપ્રક્રમ શ્લોક ૩

[૨ માંસ.]

માંસાહારનું કડબું ક્ષણ:-

માંસાન્યશિત્વા વિવિધાનિ મર્ત્યો, યો નિર્દયાત્મા નરકં પ્રયાતિ ।
નિકૃત્ય શસ્ત્રેણ પરૈર્નિકૃષ્ટૈઃ, પ્રસ્વાદ્યતે માંસમસૌ સ્વકીયં ॥૩૧॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૪૩.

જે નિર્દય માણસ અનેક પ્રકારના માંસનું લક્ષણ કરીને
(એ પાપથી) નરકમાં જાય છે, તેનું માંસ (ત્યાં નરકમાં)
અન્ય ઘાતકી જીવો શસ્ત્રો વડે કાપીને ખાય છે. ૩૧.

માંસાશિનો નાસ્તિ દયાઽસુભાજાં, દયાં વિના નાસ્તિજનસ્ય
પુણ્યમ્ ।

પુણ્યં વિના યાતિ દુરન્તદુઃખં, સંસારકાંતારમલમ્બપારમ્ ॥૩૨॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૨૫

માંસાહારી માણસોને જીવોની દયા નથી હોતી; દયા
બગર માણસને પુણ્ય નથી થતું અને પુણ્યના અભાવે પાર
ન પામી શકાય એવા અને અતિ દુઃખદાયી એવા સંસારરૂપી
અરણ્યમાં જાય (રખડે) છે. ૩૨.

વરં વિષં મશ્વિતમુગ્રદોષં, યદેકવારં કુરુતેઽસુનાશમ્ ।

માંસં મહાદુઃખમનેકવારં, દદાતિ જગ્ધં મનસાપિ પુંસાં ॥૩૩॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૩૮

દાડના રસમાં એ રસના જેવા જ ઘણા ઘણા ઝીણા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (અને તેથી જ) દાડના રસમાં લુપ્ધ થયેલો માણસ તેને પીવે છે તે આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખ પામે છે. (કારણ કે તેમ કરવાથી અનંત જીવોની હિંસા થાય છે.) ૨૮.

દાડનો ત્યાગ:-

પ્રચુરદોષકરીં મદિરામિતિ, દ્વિતયજન્મવિવાધવિચક્ષણામ્ ।
નિચ્છિલતત્ત્વવિવેચકમાનસાઃ, પરિહરન્તિ સદા ગુણિનો જનાઃ ॥૨૯॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૨૨

આ પ્રમાણે—ઘણા દોષને કરવાવાળી અને બન્ને જન્મમાં દુઃખ આપવામાં કુશળ એવી મદિરાનો, બધા તત્ત્વોનું વિવેચન કરવાની મનોવૃત્તિવાળા ગુણવાળા પુરૂષો હમેશાં ત્યાગ કરે છે. ૨૯.

દાડ ત્યાગ કરવાનું ફળ:-

યસ્તુ સુપ્તે હૃપીકેશે, મદ્યમાંસાનિ વર્જયેત્ ।

માસે માસેઽશ્વમેધેન, સ યજેચ્ચ શતં સમાઃ ॥ ૩૦ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, પૂર્વાર્ધ, શ્લો ૦, ૨૦૯.

જે મનુષ્ય વિષ્ણુ શયન કરે ત્યારે (અર્થાત્ ચાતુર્માસમાં) મદ્ય માંસને વર્જે છે, તે મનુષ્ય સો વર્ષ સુધી મહિને મહિને અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે તેટલું ફળ પામે છે. ૩૦.

માંસાશનાઝીવવધાનુમોદ-સ્તતો મવેત્પાપમનંતમુગ્રમ્ ।
તતો વ્રજેદુર્ગતિમુગ્રદોષાં, મત્વેતિ માસં પરિવર્જનીયમ્ ॥૩૬॥

સુમાપિતરત્નસંદોહં શ્લો ૦ ૫૨૩

માંસ ખાવાથી જીવહિસાનું અનુમોદન થાય છે; એનાથી અનંત લયંકર પાપ બંધાય છે અને એ પાપથી લયંકર અત્યંત દોષવાળી દુર્ગતિ મળે છે. એમ સમજીને માંસનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. (એટલે કે પરંપરાએ દુર્ગતિનું કારણ હોવાથી માંસનો ત્યાગ કરવો.) ૩૬

માંસાહારથી નુકસાન અને તેનો ત્યાગ:—

કરોતિ માંસં બલમિન્દ્રિયાણાં, તતોઽભિવૃદ્ધિં મદનસ્ય તસ્માત્ ।
કરોત્યયુક્તિં પ્રવિચિન્ત્ય બુદ્ધ્યા,ત્યજન્તિ માંસં ત્રિવિધેન સન્તઃ૩૭

સુમાપિતરત્નસંદોહં શ્લો ૦ ૫૩૫

માંસ ઈંદ્રિયોને સજળ કરે છે. (એ સજળ ઈંદ્રિયો) થી કામની વૃદ્ધિ થાય છે અને એથી (માણસ) અનુચિત કાર્ય (પણ) કરે છે. આ પ્રમાણે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરીને સજ્જન પુરૂષે માંસનો મન, વચન, કાયાએ કરી ત્યાગ કરે છે. ૩૭.

નોટ:—આ (માસ) વિષયના વધુ શ્લોકો વિસ્તાર પૂર્વક, આજ પુસ્તકનાં ૩૭ અને તે પછીનાં પૃથોમાં આપવામાં આવેલ છે, એટલે ત્યાંથી જોવા.

(માંસ ખાવા કરતાં) લયંકર દોષ વાળું એર ખાવું એ વધારે સારું છે કે જેથી માત્ર એક વખત જ પ્રાણ જાય છે (પણ) મનથી પણ જો માંસ લક્ષણ કરવામાં આવે (એટલે કે માંસ ખાવાનો માત્ર વિચાર જ કરવામાં આવે) તો તે માણસોને અનેક વાર (દુર્ગતિમાં લઈ જઈને) મહા દુઃખ આપે છે. ૩૩.

ચિરાયુરારોગ્યસુરૂપકાન્તિ-પ્રીતિપ્રતાપપ્રિયવાદિતાઘાઃ ।

ગુણા વિનિંદ્યસ્ય સતાં નરસ્ય, માંસાશિનઃ સન્તિ પરત્ર નેમે ॥૩૪॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૪૦.

સજ્જન પુરૂષોમાં નિંદવા લાયક એવો જે માણસ માંસ ખાય છે તેને લાંબુ આયુષ્ય, આરોગ્ય, સુંદરરૂપ, તેજ, પ્રેમ પ્રતાપ, અને મધુરભાષીપણું વિગેરે ગુણો પરલવમાં મળતા નથી. ૩૪.

માંસનો ત્યાગ કરવાનું કારણ:—

અશ્નાતિ યો માંસમસૌ વિધત્તે, વધાનુમોદં ત્રસદેહભાજામ્ ।

ગૃહ્ણતિ રેફાંસિ તતસ્તપસ્વી, તેમ્યો દુરન્તં ભવમેતિ જન્તુઃ ॥૩૫॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૨૮

જે તપસ્વી માંસ ખાય છે તે યેદંદ્રિયાદિક જીવોની હિંસાનું અનુમોદન કરે છે. એ (હિંસા)થી પાપ બાંધે છે અને આથી દુર્ગતિમય સંસારમાં જાય છે. (એટલે કે ત્રસ જીવોની હિંસાનું કારણ હોવાથી, માંસનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.) ૩૫.

एकत्र मधुनो विन्दौ, भक्षितेऽसंख्यदेहिनः ।

यो हिनस्ति न कृपा तस्य, तस्मान्मधु न भक्षयेत् ॥ ૪૧ ॥

સુભાપિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૬૩.

જે માણસ મધનું એક ટીપું પણ ખાવામાં અસંખ્ય જીવોનો નાશ કરતો હોય તે માણસમાં દયા નથી રહેતી. તેથી મધ ખાવું ન જોઈએ. ૪૧.

भक्षिकामुखनिष्ठूतं, जन्तुलक्षक्षयोद्भवम् ।

कथमास्वाद्यते क्षौद्रं, सुधिभिर्नरकावहम् ? ॥ ૪૨ ॥

ઉપ૦ પ્રા૦, રત્નમ્ ૮, વ્યા૦ ૧૧૫*

માખીઓના મુખના થુંકસમાન, લાખો જીવડાંઓના નાશથી થયેલું અને નરક ગતિ આપનારું એવું મધ બુદ્ધિ-શાળી પુરૂષો કેમ ખાખે ? ૪૨.

भक्षिकामुखनिष्ठूतं, जन्तुघातोद्भवं मधु ।

अहो पवित्रं मन्वाना, देवस्नाने प्रयुज्यते ॥ ૪૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩ શ્લો ૪૧.

માખીઓના મુખથી થુંકેલ-નાંખેલ અને જીવોના ઘાતથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા મધને પવિત્ર માનતા લોકો તેને દેવના સ્નાનમાં વાપરે છે તે આશ્ચર્ય છે. ૪૩.

મધ ખાવાનું પાપ:--

भक्षयन् माक्षिकं क्षुद्र-जन्तुलक्षक्षयोद्भवम् ।

स्तोकजन्तुनिहन्तृभ्यः, शौनिकेभ्योऽतिरिच्यते ॥ ૪૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩ શ્લો ૩૭

[૩ મધ.]

મધ અભક્ષ્ય હોવાનું કારણ:-

अनेकजन्तुसंघात-निघातनसमुद्भवम् ।

जुगुप्सनीयं लालावत्, कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥ ३८ ॥

યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩, શ્લો. ૩૬.

અનેક જંતુઓના સમૂહના વિનાશથી ઉત્પન્ન થયેલું અને (અપવિત્ર) લાળની માફક ઘૂણાને ઉત્પન્ન કરનારું એવું મધ કોણ ખાય ?

एकैकोऽसंख्यजीवानां, घाततो मधुनः कणः ।

निष्पद्यते यतस्तेन, मध्वस्यति कथं बुधः ? ॥ ૩૯ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો. ૫૫૦

મધને! એક એક કણ અસંખ્ય જીવોનો ઘાતથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો પછી હાલો (સમજદાર) માણસ કઈ રીતે મધ ખાય ? ૩૯.

एकैककुसुमक्रोडा-द्रसमापीय मक्षिकाः ।

यद्रमन्ति मधूच्छिष्टं, तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥ ૪૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩, શ્લો. ૩૮.

એક એક પુષ્પના મધ્યથી રસનું પાન કરીને-રસને ચૂસીને માખીઓ જે મધને વમન કરે છે, તે ઉચ્છિષ્ટ (એકા) મધને ધર્મિષ્ઠ પુરૂષો ખાતા નથી. ૪૦.

શમો દમો દયા ધર્મઃ, સંયમઃ શૌચમાર્જવમ્ ।

પુંસસ્તસ્ય ન વિદ્યન્તે, યો લેલિ મધુ લાલસઃ ॥ ૪૮ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ ૫૫૬

જે (ખાવામાં) લોલુપ માણસ મધ ખાય છે તે માણસમાં શમ (શાંતિ) દમ (ઇન્દ્રિયોનું નિયમન), દયા, ધર્મ, આરિત્ર, શુદ્ધતા અને સરળતા રહેતાં નથી. (કારણકે મધ ખાવાના કુર પરિણામથી આ બધા શુભ પરિણામોનો નાશ થઈ જાય છે). ૪૮.

મધ ખાવાનું કડવું ફળઃ—

મધુનોઽપિ હિ માધુર્ય-મબોધૈરહહોચ્યતે ।

આસાદ્યન્તે યદાસ્વાદા-ચિરં નરકવેદનાઃ ॥ ૪૯ ॥

યોગશા. ત્વ. પ્ર. શ્લો ૦ ૪૦

અહો ! ખેદની વાત છે કે અજ્ઞાની જનો મધની મધુરતા વણુવે છે, કે જેના ભક્ષણથી ચિરકાળ સુધી નરકની વેદનાઓ (દુઃખો) પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯.

દુઃખાનિ યાનિ સંસારે, વિદ્યન્તેઽનેકભેદતઃ ।

સર્વાણિ તાનિ લમ્યન્તે, જીવેન મધુમક્ષણાત્ ॥ ૫૦ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૫૫

(આ) સંસારમાં અનેક પ્રકારના જે કાંઈ દુઃખો છે તે અધાય, જીવને મધ ખાવાથી, આવી પડે છે. ૫૦.

લાખો ઝીણા જંતુઓના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલા મધનું જે મનુષ્ય લક્ષણ કરે છે, તે થોડાક પ્રાણીઓને હણનારા કસાઈથી પણ વધી જાય છે (વધારે પાપ કરે છે). ૪૪.

મધ્વસ્યતઃ કૃપા નાસ્તિ, પુણ્યં નાસ્તિ કૃપાં વિના ।

વિના પુણ્યં નરો દુઃસ્વી, પર્યટ્ટેદ્ ભવસાગરે ॥ ૪૫ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લોક ૫૪૯.

મધ ખાનાર માણસમાં દયા હોતી નથી (કારણકે મધ અસંખ્ય જીવોના ઘાતથી બને છે); દયા વગર પુણ્ય નથી થતું અને પુણ્ય વગર માણસ (આ) સંસાર સમુદ્રમાં દુઃખી થઈને રખડ્યા કરે છે ૪૫.

एकत्रापि हते जन्तौ, पापं भवति दारुणम् ।

न सूक्ष्मानेकजंतूनां, घातिनो मधुपस्य किम् ? ॥ ४६ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લોક ૫૫૧

જો એક પણ જીવને મારવાથી લયંકર પાપ થાય છે (તો પછી) સૂક્ષ્મ એવાં અનેક જંતુઓનો સંહાર કરનારા એવા મધને પીનારનું શું (પૂછવું)? (અર્થાત્ મધ પીનારાના પાપનો તો હીસાબ જ નથી રહેતો.) ૪૬.

सप्तग्रामे च यत्पाप-मग्निना भस्मसात् कृते ।

तदेतज्जायते पापं, मधुबिन्दुग्रभक्षणात् ॥ ४७ ॥

મનુસ્મૃતિ અ૦ ૭

અગ્નિ વડે સાત ગામ ભસ્મીભૂત કર્યે છતે જેટલું પાપ લાગે, તેટલું પાપ મધનું ગિંદુમાત્ર ખાવાથી થાય છે. ૪૭.

યોઽત્તિ નામ મધુ મેષજેચ્છયા,

સોઽપિ યાતિ લઘુ દુઃસ્વમુલ્બળમ્ ।

કિં ન નાશયતિ જીવિતેચ્છયા,

મક્ષિતં જ્ઞાતિતિ જીવિતં વિષમ્ ? ॥ ૫૪ ॥

उप० प्रा०, स्तम्भ ८, व्या० ११५. *

જે (માણસ) ઓસડની ઇચ્છાથી (એટલે કે ઓસડ તરીકે) પણ મધ ખાય છે, તે પણ જલદી આકર્ષે દુઃખ પામે છે. (કેમકે) શું જીવવાની ઇચ્છા રાખીને પણ ખાધેલું ઝેર જીવંતીને જલદી નાશ નથી કરતું ? (એટલેકે-જેમ ઝેર ગમે તે દૃષ્ટિથી ખાવા છતાં મરણ ઉપજાવે છે તેજ પ્રમાણે ગમે તે બહાનાથી પણ મધ ખાવામાં પાપ લાગે જ છે અને તે પાપથી દુઃખ મળે છે.) ૫૪.

મધ અને ઝેર:—

वरं हलाहलं पीतं, सद्यः प्राणहरं विषम् ।

न पुनर्मक्षितं शश्वद्, दुःखदं मधु देहिनाम् ॥ ५५ ॥

सुभाषितरत्नसंदोह श्लो० ५५४.

(ખાતાની સાથે) તરત જ માણસને હરણ કરનારું હળા-હળ ઝેર પીવું વધુ સારું છે પણ હિમેશાં પ્રાણીઓને દુઃખ આપનારું મધ ખાવું સારું નથી. ૫૫.

યો દદાતિ મધુ શ્રાદ્ધે, મોહિતો ધર્મલિપ્સયા ।

સ યાતિ નરકં ઘોરં, સ્વાદકૈઃ સહ લમ્પટૈઃ ॥ ૫૧ ॥

મહાભારત, શાન્તિપર્વ, અ૦, ૧૭, શ્લો૦, ૨૪.

જે પુરૂષ ધર્મ પામવાની ઇચ્છાથી, મોહ પામીને, શ્રાદ્ધમાં મધને આપે છે, તે પુરૂષ, મધના સ્વાદમાં લંપટ થયેલા તેના ખાનારાઓની સાથે, ઘોર નરકમાં જાય છે. ૫૧.

યદ્યલ્પેઽપિ હૃતે દ્રવ્યે, લભન્તે વ્યસનં જનાઃ ।

નિઃશેષં મધુર્કર્યથ, મુષ્ણાન્તો ન કથં વ્યથુઃ ? ॥ ૫૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો૦ ૫૬૫

જો (આ સંસારમાં પારકાનું) થોડું પણ દ્રવ્ય હરણ કરવામાં આવે તો તે (ચોરીના દોષ)થી માણસો (રાજદર-બાર વિગેરે દ્વારા) હુઃખને પામે છે. તો પછી (જે માણસો) મધમાખીની (મધરૂપી) તમામ મીઠકતને ચોરી લેતા હોય તે લોકો કેમ હુઃખી ન થાય ? ૫૨.

દવા નિમિત્તે પણ મધ ન ખાવું:—

અપ્યોષધકૃતે જગ્ધં, મધુ શ્વભ્રનિવન્ધનમ્ ।

મશ્વિતઃ પ્રાણનાશાય, કાલકૂટકનોઽપિ હિ ॥ ૫૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશક ૩, શ્લો૦ ૩૯.

ઔષધને માટે પણ ખાધેલું મધ નરકનું કારણ થાય છે. કેમકે કામકૂટ ઝેરનો કણીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણના નાશને માટે થાય છે. ૫૩.

[૪ માખણ.]

માખણ અભક્ષ્ય હોવાનું કારણ:—

અન્તર્મુહૂર્ત્તપરતઃ, સુસૂક્ષ્મા જન્તુરાશયઃ ।

યત્ર મૂર્છન્તિ તન્નાદ્યં, નવનીતં વિવેકિભિઃ ॥ ૫૮ ॥

યોગશા. તૃતીય પ્રકાશ. શ્લો ૩૪.

જે (માખણ)માં એક અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી તરત જ અતિ સૂક્ષ્મ જંતુના સમૂહો સંમૂર્છિતપણે ઉપજે છે, તે માખણ વિવેકી જનોએ ખાવું નહીં. ૫૮.

ઉર્ધ્વમન્તર્મુહૂર્ત્ત સ્યુર્વહવો યત્ર જન્તવઃ ।

વિવેકિભિઃ કથંકાર, નવનીતં તદદ્યતે ? ॥ ૫૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ સ્તંભ ૮ વ્યા ૧૧૫.

જેમાં એક અંતર્મુહૂર્ત્ત પછી જ ઘણા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે એવું માખણ (સારાસારનો લેહ જાણનારા)— વિવેકી માણસો કેવી રીતે ખાય ? ૫૯.

માખણ ખાવાનું ક્ષણ:—

સંસૃજન્તિ વિવિધાઃ શરીરિણો, યત્ર સૂક્ષ્મતનવો નિરન્તરમ્ ।

તદ્દદાતિ નવનીતમદ્ગિનાં, પાપતો નિરયમત્ર સેવિનામ્ ॥૬૦॥

ઉપ ૦ પ્રા ૦, સ્તંભ ૮, વ્યા ૧૧૫.

મધનો ત્યાગ:—

સંસારમીરૂભિઃ સદ્ધિ-ર્જિનાજ્ઞાં પરિપાલિતુમ્ ।

યાવજ્જીયં પરિત્યાજ્યં, સર્વથા મધુ માનવૈઃ ॥ ૫૬ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લોક ૫૬૯.

સંસાર (ભ્રમણથી) ખીતા એવા સદ્ધન પુરૂષોએ, શ્રી
જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે, જીંદગી પર્યંત
મધનો દરેક પ્રકારે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૫૬.

વિજ્ઞાયેતિ મહાદોષં, મધુનો બુધસત્તમાઃ ।

સંસારાસારતસ્ત્રસ્તા, વિમુચન્તિ મધુ ત્રિધા ॥ ૫૭ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લોક ૫૭૦.

સંસારની અસરતાથી લયલીત થયેલા અને સમજદાર
એવા સજ્જન પુરૂષો, આ (ઉપર વર્ણન કવવામાં આવ્યું છે
તે) પ્રમાણે મધના મહાદોષને ધ્યાનમાં લઈને, મધનો મન,
વચન અને કાયાથી (સર્વથા) ત્યાગ કરે છે. ૫૭.

રાત્રિ-ભોજન. (૨૦)

રાત્રિભોજન નહિં કરવાનું કારણ:—

ભાનોઃ કરૈરસંસ્પૃષ્ટ-મુચ્છિષ્ટં પ્રેતસંચરાત્ ।

સૂક્ષ્મજીવાકુલં ચાપિ, નિશિ ભોજ્યં ન યુજ્યતે ॥ ૧ ॥

વિવેકવિલાસ ચતુર્થ ઉલ્લાસ શ્લો ૦ ૪

સૂર્યના કિરણોથી સ્પર્શ નહીં કરાયેલું, ભૂત-પ્રેતના સંચારથી ઉચ્છિષ્ટ (એકું) થયેલું અને સૂક્ષ્મ સંપાતિભ ભવેથી વ્યાપ્ત એવું રાત્રિ-ભોજન કરવું ઉચિત નથી ૧.

હન્નાભિપદ્મસદ્ગોચ-શ્વન્દરોચિરપાયતઃ ।

અતો નક્તં ન ભોક્તવ્યં, સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥ ૨ ॥

આયુર્વેદ, માધ્યન્દિની શાખા શ્લો ૦ ૧૨૯

સૂર્યઅસ્ત થવાથી મનુષ્યનાં હૃદય કમળ અને નાભિ કમળનો સંકેત થાય છે (તે બન્ને કમળો ખીડાઈ જાય છે) તેથી કરીને તથા સૂક્ષ્મ ભવે ભોજન સાથે ખવાઈ જાય તેથી કરીને રાત્રિએ ભોજન કરવું નહીં. ૨.

હિંસ્યન્તે પ્રાણિનઃ સૂક્ષ્મા, યત્રાશુચ્યભિમહ્યતે ।

તદ્રાત્રિભોજનં સંતો ન કુર્વન્તિ દયાપરાઃ ॥ ૩ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૭૬૬

જેમાં સૂક્ષ્મ શરીરવાળા વિવિધ જાતિના જંતુઓ નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે, તે માખણ તેને સેવનારા પ્રાણીઓને પાપથી નરક ગતિ આપે છે. ૬૦.

માખણનો ત્યાગ:—

एकस्यापि हि जीवस्य, हिंसने किमघं भवेत् ।

जन्तुजातमयं तत्क्रો, नवनीतं निषेवते ? ॥ ६१ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૩૫

એક જીવને પણ મારવામાં કેટલું (બધું) પાપ થાય છે ? તો પછી જંતુઓના સમુદાયથી ભરપુર એવા માખણનો કોણ (ડાહ્યો માણસ) ઉપયોગ કરે ? (અર્થાત્ એ મહા પાપથી બચવા માટે માખણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.) ૬૧.

મહાવિકૃતિ ત્યાગનું ફળ:—

मधुमांसस्त्रियो नित्यं, वर्जयन्तीह मानवाः ।

जन्मग्रभृति मद्यं च, दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ६२ ॥

શાંતિપર્વ અ. ૧૧ શ્લો૦ ૨૨

જે મનુષ્યો જન્મથી જ નિરંતર મધ, માંસ અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે, તથા મદિરાનો ત્યાગ કરે છે, તે કષ્ટોને તરી બાંધે છે. ૬૨.

દેવોએ પ્રાતઃકાળે ભોજન કર્યું છે, ઋષિઓએ મધ્યાહ્ન-કાળે ભોજન કર્યું છે, બપોર પછી ત્રીજા પ્રહરે પિતૃઓએ ભોજન કરેલું છે, અને સાંજે દૈત્ય તથા દાનવોએ ભોજન કર્યું છે:—(અર્થાત્ તે કાળે જે ભોજન કરે છે તે દૈત્ય-રાક્ષસ સમાન ગણાય છે.) ૬.

મૃતે સ્વજનમાત્રેऽપિ, સૂતકં જાયતે કિલ ।

અસ્તઙ્ગતે દિવાનાથે, ભોજનં ક્રિયતે કથમ્ ? ॥ ૭ ॥

માર્કઁ પુઁ અઁ ૨૩, શ્લોઁ, ૩૦

કોઈપણ સ્વજન માત્ર મરી જાય છે ત્યારે સૂતક લાગે છે, તો પછી સૂર્ય (કે જે દિવસનો સ્વામી છે તે) અસ્ત પામે-મરણ પામે ત્યારે શી રીતે ભોજન કરાય ? અર્થાત્ ન જ કરાય (સંબંધી જનના શબનો અગ્નિસંસ્કાર વિગેરે થયા પહેલાં સૂતક—અસ્પૃશ્યપાત્રું હોવાથી, ખાવા પીવા વીગેરે કોઈપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી.) ૭.

સન્ધ્યાયાં યક્ષરક્ષોભિઃ, સદા શુક્તં કુલોદ્વહ ! ।

સર્વવેલામતિક્રમ્ય, રાત્રૌ શુક્તમભોજનમ્ ॥ ૮ ॥

યજુર્વેદઆન્હિક, શ્લોઁ ૧૯

હે કુલોદ્વહ—રાજા ! સંધ્યા કાળને વિષે યક્ષ અને રાક્ષસોએ સંઘા ભોજન કર્યું છે. પરંતુ સર્વ વેળાને ઓળંગીને રાત્રિએ જે ભોજન કરવું તે તો અભોજન જ છે. ૮.

જેમાં (અસંખ્ય) સૂક્ષ્મ જીવોની હિંસા થાય છે,
(અને તે જીવોની હિંસાના કારણે) જેમાં અપવિત્રતા આવે
છે એવા પ્રકારનું રાત્રિભોજન દયાળુ એવા સજ્જનો નથી
કરતા. ૩.

ત્વયા સર્વમિદં વ્યાપ્તં, ધ્યેયોઽસિ જગતાં રવે ! ।

ત્વયિ ચાસ્તમિતે દેવ !, આપો રુધિર મુચ્યતે (ન્તે) ॥૪॥

સ્કન્દપુરાણાન્તર્ગતરુદ્રપ્રણીતકપાલમોચનસ્તોત્ર શ્લો ૦ ૨૪

હે સૂર્ય! આ સર્વ જગત્ તારાથી વ્યાપ્ત છે, તું ત્રણ
ભુવનના પ્રાણીઓને ધ્યાન કરવા લાયક છે. (માટે) હે દેવ!
તું અસ્ત પામે છે ત્યારે જળ પણ રુધિર સમાન કહેવાય છે
(અને તેથી રાત્રે તે પીવા લાયક નથી તો ભોજનનું શું
કહેવું ?) ૪.

અસ્તંગતે દિવાનાથે, આપો રુધિરમુચ્યતે ।

અન્નં માંસસમં પ્રોક્તં, માર્કણ્ડેન મહર્ષિણા ॥ ૫ ॥

માર્કણ્ડપુરાણ અ ૦ ૩૪, શ્લો ૦ ૫૩

સૂર્ય અસ્ત થયા પછી પ્રાણી રુધિર સમાન કહેવાય છે
અને અન્ન માંસ સમાન ગણાય છે એમ માર્કંડ નામના
મહર્ષિએ કહ્યું છે. ૫.

દૈવૈસ્તુ મુક્તં પૂર્વાહ્ને, મધ્યાહ્ને ઋપિભિસ્તથા ।

અપરાહ્ને ચ પિતૃભિઃ, સાયાહ્ને દૈત્યદાનવૈઃ ॥ ૬ ॥

યજુર્વેદઆહ્નિક, શ્લો ૦ ૨૪

રાત્રિ-ભોજનથી નુકશાન:—

કણ્ટકો દારુચ્છંદં ચ, વિતનોતિ ગલવ્યથામ્ ।

વ્યઙ્ગનાન્તર્નિપતિતસ્તાલુ, વિધ્યતિ વૃશ્ચિકઃ ॥ ૧૧ ॥

યોગશા. પ્ર. ૩ શ્લો ૦ ૫૧

રાત્રિએ ભોજન કરવાથી કદાચ ભોજનમાં કાંટો કે લાકડાનો સૂક્ષ્મ કકડો આંચો હોય તો ગળામાં વ્યથા કરે છે. શાકની અંદર વીંછી (કે ભમરો વિગેરે) આંચો હોય તો તે તાળવાને વીંધે છે. ૧૧.

મેઘાં પિપીલિકા હન્તિ, ચૂકા કુર્યાઙ્ગલોદરમ્ ।

કુરુતે મક્ષિકા વાન્તિ, કુષ્ઠરોગં ચ કોલિકઃ ॥ ૧૨ ॥

યોગશા. પ્ર. ૩ શ્લો ૦ ૫૦

(રાત્રે ભોજન કરવાથી ભોજનની અંદર) કીડી આવી ગઈ હોય તો ખુદ્દિનો નાશ થાય છે, જૂ આવી હોય તો તે જલોદરનો વ્યાધિ કરે છે, માખી આવી હોય તો તે વમન-ઉલટી કરાવે છે અને કરોળિયો આંચો હોય તો તે કુષ્ઠ-કોડ રોગને કરે છે. (તેથી આ બધા દોષોથી બચવા માટે રાત્રિભોજન તજવું ઘટે.) ૧૨.

વિલગ્નસ્તુ ગલે વાલઃ, સ્વરભંગાય જાયતે ।

ઇત્યાદયો દૃષ્ટદોષાઃ, સર્વેષાં નિશિ ભોજને ॥ ૧૩ ॥

યોગશા. પ્ર. ૩ શ્લો ૦ ૫૨

વાસરે ચ રજન્યાં ચ, યઃ સ્વાદન્નેવ તિષ્ઠતિ ।

ગૃહ્ણપુચ્છપરિભ્રષ્ટઃ, સ્પષ્ટં સ પશુરેવ હિ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૨*

જે માણસ દિવસે અને રાત્રે ખાતો જ રહે છે, તે શિંગડા અને પુંછડા વગરનો પ્રગટ રીતે પશુજ છે. (કારણ કે પશુ કોઈપણ ઉચિત અનુચિત કાળનો વિચાર કર્યા વગર ખાધ જ કરે છે.) ૯.

પયોદપટલસ્થેન (?), નાશ્નન્તિ રવિમંડલે ।

અસ્તંગતે તુ ભુંજાના, અહો માનોઃ સુસેવકાઃ ॥ ૧૦ ॥

આત્મપુરાણ, અ૦ ૩૩, શ્લો૦ ૪૩

સૂર્યમંડળ જ્યારે વાદળાઓની ઘટાથી આચ્છાદિત થઈ જાય છે ત્યારે, જે લોકો લોજનનો ત્યાગ કરે છે તે જ લોકો (જ્યારે) રવિમંડળ અસ્ત થઈ જાય તો પણ લોજન કરે ત્યારે તો એમની સૂર્યદેવની ભક્તી (!) પૂજાને ધન્યવાદ જ ઘટે છે. (અર્થાત્ સૂર્ય વાદળાથી ઢંકાઈ જાય ત્યારે લોજનનો ત્યાગ કરીને સૂર્ય પૂજાનો ડોળ કરનારા સૂર્યઅસ્ત પામે ત્યારે લોજન કેમ કરી શકતા હશે ?)

નોટ—આ શ્લોકમાં પટલસ્થેન એ તૃતીયાના સ્થાને સપ્તમી જોઈએ. વળી સૂર્ય વાદળાથી ઢંકાઈ ગયો હોય ત્યારે લોજન ત્યાગ કરવાનો આચાર આજે ક્યાંય નજરે પડતો નથી. જે અહિં કહેલ વસ્તુનો અર્થ સૂર્ય-અહણ જેવો થતો હોય ત્યાં કરવામાં આવે તો તે ણીલકુલ સંગત થાય છે. કારણકે સૂર્યનું અહણ થાય ત્યારે લોજન ત્યાગનું વિધાન અને આચાર બન્ને જોવામાં આવે છે. ૧૦.

રાત્રિભોજનનો ત્યાગ:—

ચતુર્વિધં ત્રિયામાયા-મશનં સ્યાદમધ્યકમ્ ।

યાવજ્જીવં તત્પ્રત્યાખ્યં, ધર્મેચ્છુમિરુપાસકૈઃ ॥ ૧૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તંભ ૮, વ્યા૦ ૧૧૬.

રાત્રિના સમયે ૧ ચારે પ્રકારનો આહાર અભક્ષ્ય ગણવામાં આવ્યો છે, એટલા માટે ધર્મની ઇચ્છાવાળા ઉપાસકો-શ્રાવકો એ એનું જીવન પર્યંત પચ્ચખાણુ કરવું જોઈએ. ૧૬.

તતો વૈકાલિકં કાર્યં, મિતાહારમનુત્સુકમ્ ।

ઘટિકાદ્વયશેષેઽહ્નિ, કાલૌચિત્યાશનેન ચ ॥ ૧૭ ॥

વિવેકવિલાસ, ચતુર્થ ઉલ્લાસ, શ્લો૦ ૩.

ત્યારપછી (દૈનિક વ્યાપાર સંબંધી કામકાજ કર્યા પછી) બે ઘડી દિવસ શેષ રહે ત્યારે ઉત્સુકતા રહિતપણે, કાંઈને ઉચિત ભોજનપડે, પરિમિત આહારવાળું વાળું કરવું. (એટલે કે રાત્રિ પડ્યા પહેલાં જ વાળું કરવું.) ૧૭.

૧ ચાર પ્રકારનો આહાર આ પ્રમાણે સમજવો:—

૧ અશન એટલે અનાજ, કઠોળ, શાક, મીઠાઈ, ઘી, દુધ, દહીં વિગેરે ભોજન તરીકે વપરાતા પદાર્થો; ૨ પાન એટલે પાણી વિગેરે, ૩ આદિમ એટલે લીલાં તથા સૂકાં ફળ, મેવો વિગેરે અને ૪ અદિમ એટલે મુખવાસ તથા દવા તરીકે વપરાતા સોપારી, તજ, લવીંગ, સુંદ, કાળાં મરી અજમો વિગેરે પદાર્થો.

રાત્રિભોજન કરવાથી ભોજનમાં આવેલો વાળ જો ગળામાં લાગ્યો હોય—વળગી રહ્યો હોય તો કંઠના સ્વરનો ભંગ થાય છે. (એટલે કે ગળુ બેસી જાય છે) આ વિગેરે ઘણા દોષો રાત્રિભોજન કરવાથી સર્વને થાય છે એમ પ્રત્યક્ષ જોયું છે. ૧૩

રાત્રિભોજનનું ફળ:—

સ્વપરસમયે ગર્હ્ય, આદ્યં સ્વપ્નસ્ય ગોપુરમ્ ।

સર્વજૈરપિ યત્યક્તં, પાપાત્મ્યં રાત્રિભોજનમ્ ॥ ૧૪ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ માં અષ્ટમસ્તંભ વ્યાં ૧૧૭

પોતાના અને બીજાના શાસ્ત્રોમાં નિંદાયેલું, નરકના પ્રથમ દ્વાર સમાન અને જેનો સર્વજોએ પણ ત્યાગ કર્યો છે એ રાત્રિભોજન પાપરૂપ છે. (અર્થાત્ રાત્રિભોજન કરવાથી નરક ગતિમાં જન્મ લેવો પડે છે) ૧૪.

ઉલ્કકાકમાર્જાર—ગૃધ્રશમ્બરશૂકરાઃ ।

અહિવૃશ્ચિકગોધાશ્ચ, જાયન્તે રાત્રિભોજનાત્ ॥ ૧૫ ॥

મહાભારત, જ્ઞાનપર્વ, અ. ૭૦ શ્લો ૨૦૩

રાત્રિભોજન કરવાથી (પ્રાણી) ઘૂવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, સાબર, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ઘો પણે ઉત્પન્ન થાય છે. (અર્થાત્ રાત્રિભોજન કરનારા મનુષ્યોને એવી નીચ યોનિમાં જન્મ લેવો પડે છે.) ૧૫.

રાત્રિભોજન ત્યાગનું ફળ:—

કરોતિ વિરતિં ધન્યો યઃ સદા નિશિભોજનાત્ ।

સોઽર્થ પુરુષાયુષસ્ય, સ્યાદવઙ્ગ્યમુપોષિતઃ ॥ ૨૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૯.

જે ભાગ્યશાળી હુમેશાં રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે (એટલે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરે છે) તે પોતાના આયુષ્યનો અરધો ભાગ ઉપવાસી થાય છે (અર્થાત્ અરધી જીંદગી જેટલા ઉપવાસનું તેને મહાનું ફળ મળે છે.) ૨૧.

અહો મુખેઽવસાને ચ, યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ।

નિશામ્ભોજનદોષજ્ઞો-ઽશ્નાત્યસૌ પુણ્યભાજનમ્ ॥ ૨૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૬૩.

રાત્રિભોજનના દોષનો જાણકાર જે મનુષ્ય દિવસની આદિમાં તથા દિવસને છેડે જળે ઘડી ત્યજીને ભોજન કરે છે તે પુણ્યનું ભોજન થાય છે. ૨૨.

નક્તં ન મોજયેદ્યસ્તુ, ચાતુર્માસ્થિં વિશેષતઃ ।

સર્વકામાનવામ્નોતિ, ઇહ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૨૩ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, પૂર્વાર્ષ, શ્લો૦ ૧૦૮.

જે મનુષ્ય રાત્રે ભોજન કરતો ન હોય અને વિશેષ કરીને ચાતુર્માસમાં (રાત્રે) ભોજન કરતો ન હોય, તે આ ભવ તથા પરભવમાં સર્વ મનોરથને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૩.

ત્રયીતેજોમયો માનુ-રિતિ વેદવિદો વિદુઃ ।

તત્કરૈઃ પૂતમશિલં, શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૧૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫૫.*

વેદના બાણકારો સૂર્યને (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામ-વેદ) એ પ્રમાણે ત્રણે તેજથી ભરેલ કહે છે, તેથી તેનાં કિશોરોએ કરી પવિત્ર થયેલ એવું સકળ શુભ કાર્ય કરવું. (અર્થાત્ સમગ્ર શુભ કાર્ય દિવસે જ કરવું જોઈએ. તો પછી ભોજનનું તો શું કહેવું ?) ૧૮.

નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં, ન શ્રાદ્ધં દેવતાંર્ચનમ્ ।

દાનં વા વિહિતં રાત્રૌ, ભોજનં તુ વિશેષતઃ ॥ ૧૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫૬.*

રાત્રિએ અગ્નિમાં આહુતિ આપવાનું એટલે હોમ કરવાનું કહ્યું નથી; તેમ જ સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજન અને દાન આપવાનું કહ્યું નથી તથા ભોજન કરવાનું તો વિશેષે કરીને કહ્યું નથી. ૧૯.

નોદકમપિ પાતવ્યં, રાત્રાવત્ર યુધિષ્ઠિર ! ।

તપસ્વિનાં વિશેષેણ, ગૃહિણાં ચ વિવેકિનામ્ ॥ ૨૦ ॥

માર્કન્ડપુરાણ, અ૦ ૩૦, શ્લો૦ ૨૨.

હે યુધિષ્ઠર ! વિશેષે કરીને તપસ્વીઓએ તથા વિવેકી ગૃહસ્થીઓએ રાત્રિને સમયે જળ પાણી પીવું નહી જોઈએ. (તો પછી ભોજનનું તો પૂછવું જ શું ?) ૨૦.

પંદર કર્મદાન (૨૧)

પંદર કર્મદાનનાં નામ—

અંગાર-વન-શકટ-ભાટક-સ્ફોટજીવિકા ।

દન્ત-લાક્ષા-રસકેશ-વિષવાણિજ્યકાનિ ચ ॥ ૧ ॥

યન્ત્રપીઢા નિર્લાંછનમસતીપોષણં તથા ।

દવદાનં સરઃશોષ ઇતિ પંચદશ ત્યજેત્ ॥ ૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તંભ ૯, વ્યા૦ ૧૨૩.

૧ અંગારકર્મ (એટલે કોયલા ઉત્પન્ન કરવા, ચૂનો પકાવવો વિગેરે અગ્નિ સંબંધી કામકાજ), ૨ વનકર્મ (એટલે વન વેચાતા રાખવા, વેચવા, કપાવવા વિગેરે વન સંબંધી કામ), ૩ શકટકર્મ (એટલે ગાડા, ગાડીયો વિગેરે સંબંધી કામકાજ), ૪ ભાટકકર્મ (એટલે ગાડા, બળદ, ઘોડા વિગેરે રાખીને એ ભાટે આપવા સંબંધી કામકાજ), ૫ સ્ફોટકકર્મ (એટલે કુવા ગળાવવા, જમીન ખોદાવવી વિગેરે ફોડવા સંબંધી કામ), એ પાંચ કર્મથી પોતાની આજીવિકા કરવી; ૬ દંતવાણિજ્ય (એટલે હાથી વિગેરેના દાંતનો વ્યાપાર કરવો), ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય (એટલે લાખ વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો), ૮ રસવાણિજ્ય (એટલે ઘી તેલ વિગેરે રસવાળી ચાને ચીકણી વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરવો),

एकभक्ताशनान्नित्य-मग्निहोत्रफलं लभेत् ।

अनस्तभोजनो नित्यं, तीर्थयात्राफलं भजेत् ॥ २४ ॥

स्कन्द पु०, स्कन्ध ७, अ० ११, श्लो० २३.

જે માણસ હુમેશાં એક વાર લોજન કરે, તે અગ્નિહોત્રના ફળને પામે છે, અને જે હુમેશાં સૂર્યાસ્ત પહેલાં લોજન કરે (અર્થાત્ રાત્રિલોજનનો ત્યાગ કરે) છે, તે તીર્થયાત્રાનું ફળ પામે છે. ૨૪.

ये रात्रौ सर्वदाऽऽहारं, वर्जयन्ति सुमेधसः ।

तेषां पक्षोपवासस्य, फलं मासेन जायते ॥ २५ ॥

महाभारत, शांतिपर्व, श्लो० १६.

જે સારી બુદ્ધિવાળા માણસો સર્વદા રાત્રિએ આહારનો ત્યાગ કરે છે, તેમને એક મહિના (સુધી રાત્રિલોજનનો ત્યાગ કરવા) થી પંદર ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫.

પંદર કર્મદાન (૨૧)

પંદર કર્મદાનનાં નામ—

અંગાર-વન-શકટ-ભાટક-સ્ફોટજીવિકા ।

દન્ત-લાક્ષા-રસકેશ-વિષવાણિજ્યકાનિ ચ ॥ ૧ ॥

યન્ત્રપીડા નિર્લાંછનમસતીપોષણં તથા ।

દવદાનં સરઃશોષ ઇતિ પંચદશ ત્યજેત્ ॥ ૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તંભ ૧, વ્યા૦ ૧૨૩.

૧ અંગારકર્મ (એટલે કોયલા ઉત્પન્ન કરવા, ચૂનો પકાવવો વિગેરે અગ્નિ સંબંધી કામકાજ), ૨ વનકર્મ (એટલે વન વેચાતા રાખવા, વેચવા, કપાવવા વિગેરે વન સંબંધી કામ), ૩ શકટકર્મ (એટલે ગાડા, ગાડીયો વિગેરે સંબંધી કામકાજ), ૪ ભાટકકર્મ (એટલે ગાડા, બળદ, ઘોડા વિગેરે રાખીને એ ભાડે આપવા સંબંધી કામકાજ), ૫ સ્ફોટકકર્મ (એટલે કુવા ગળાવવા, જમીન ખોદાવવી વિગેરે ફેડવા સંબંધી કામ), એ પાંચ કર્મથી પોતાની આજીવિકા કરવી; ૬ દંતવાણિજ્ય (એટલે હાથી વિગેરેના દાંતનો વ્યાપાર કરવો), ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય (એટલે લાખ વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો), ૮ રસવાણિજ્ય (એટલે ઘી તેલ વિગેરે રસવાળી ચાને ચીકણી વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરવો),

૯ કેશવાણિજ્ય (એટલે પશુઓના વાળ કે પક્ષિઓના પીંછા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો), ૧૦ વિષવાણિજ્ય (અપ્રીણ સોમલ વિગેરે પ્રકારના ઝેરનો વ્યાપાર કરવો); આ પાંચ પ્રકારનો વ્યાપાર કરવો; ૧૧ યંત્રપીલણ (એટલે તેલ વિગેરે પીલવાની ધાણી વિગેરે યંત્રો ચલાવવા), ૧૨ નિર્લાંછન (એટલે ખજાણ, પાડા વિગેરેની ખાતી-યાને ઈંદ્રિય છેદન-કરવી), ૧૩ અસત્તીપોષણ (એટલે કુલટા સ્ત્રી યા અયોગ્ય વ્યક્તિનું પોષણ કરવું), ૧૪ દ્વષ્ઠાન (એટલે વન વિગેરેમાં દાવાનળ લગાડવો), ૧૫ સરશેષણ (એટલે તળાવ, વાવ, કુવા, ઝરણાં વિગેરે સુંકવવાં); આ પંદર-કર્માદાન-કર્મ ઉપાર્જન કરવાનાં કારણો-નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧, ૨.

અજ્ઞારકર્મપ્રમુખાણિ પञ्च, કર્માણિ દન્તાદિક વિક્રયાણિ ।
વિહાય શુદ્ધવ્યવસાયકશ્ચ, ગૃહી પ્રશસ્યો જિનશાસનેઽસ્મિન્ ॥૩॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તમ્ભ ૯, વ્યા૦ ૧૨૩.

અંગારકર્મ વિગેરે પાંચ પ્રકારનાં કર્મ અને દંતવાણિજ્ય વિગેરે પાંચ પ્રકારના વાણિજ્યને છોડીને શુદ્ધ વ્યાપાર કરનાર ગૃહસ્થ આ જિનશાસનમાં પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે. ૩.

રસ તથા વિપના વ્યાપારનું ફળ:—

કન્યાવિક્રયિણશ્ચૈવ, રસવિક્રયિણસ્તથા ।

વિપવિક્રયિણશ્ચૈવ, નરા નિરયગામિનઃ ॥ ૪ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તમ્ભ ૯, વ્યા૦ ૧૨૩.ૐ

જે માણસો કન્યાવિક્રય કરનારા હોય; જે (ઘી તેલ વિગેરે) રસોનું વેચાણ કરનાર હોય અને જે (અપ્રીણ, સોમલ વિગેરે) વિષનો વેપાર કરનારા હોય તે નરકે જાય છે. ૪.

તલના વ્યાપારનું ફળ:—

તિલવલ્લપ્તતા તેષાં, તિલવત્ક્ષુદ્રતા પુનઃ ।

તિલવચ્ચ નિષીઘ્યન્તે, યે તિલવ્યવસાયિનઃ ॥ ૫ ॥

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસંહિતા, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૮૫.

જેઓ તલનો વેપાર કરે છે, તેઓ તલની જેમ લઘુતાને પામે છે, તલની જેમ ક્ષુદ્રતાને પામે છે, અને તલની જેમ પીડાય-પીડાય છે. ૫.

ઘાણીના ધંધાનું ફળ:—

તિલયન્ત્રં તુ કુર્વન્તિ, તિલસંખ્યા નરાધિપ ।

તાવદ્વર્ષસહસ્રાણિ, રૌરવે પરિપચ્યતે ॥ ૬ ॥

શિવપુરાણ, જ્ઞાનસંહિતા, અ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૮૬.

હો રાજા ! જેઓ તિલયન્ત્ર કરે છે એટલે તલની ઘાણીનો ધંધો કરે છે, તેઓ જેટલા સંખ્યાવાળા તલને પીલે છે તેટલા હજાર વર્ષ સુધી રૌરવ નામના નરકમાં પચાય છે અને દુઃખ પામે છે. ૬.

પાપમય વસ્તુના વ્યાપારનું ફળ:—

નીલીમદનલાક્ષાડયઃ-પ્રભૂતાગ્નિવિષાદયઃ ।

અનર્થકારિણસ્ત્યાજ્યા, बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ૭ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૦૩.

ગળી, મીણુ, લાખ, લોદું, અગ્નિ (અગ્નિજનક દ્રવ્યો) અને વિષ વિગેરે બહુ દોષવાળા અને મોટા અનર્થને કરનારા હોવાથી તેના (તેના વ્યાપારનો) બુદ્ધિશાળી પુરૂષોએ ત્યાગ કરવો ઘટે. ૭.

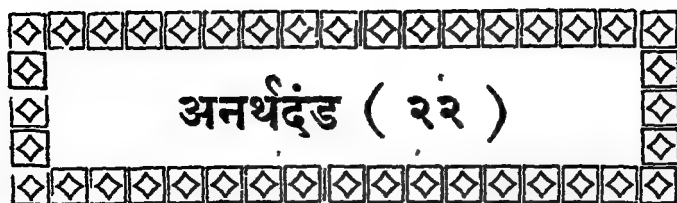
સ્થાપયેત્ ફાલ્ગુનાદૂર્ધ્વ, ન તિલાન્નાલસીમપિ ।

गुडदुष्परकादीनि, जन्तुघ्नानि घनागमे ॥ ૮ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તમ્ભ ૧, વ્યા. ૧૨૪.૬

ફાલગુ માસ પછી તલ કે અળસી રાખવી નહિ, તેમજ ગોળ કે ટોપરાં વિગેરે પણ રાખવાં નહિ; કારણકે, વધાકાળમાં તેમાં જીવોત્પત્તિ થવાથી ઘણા જીવોની હિંસા થાય છે. ૮.

અનર્થદંડ (૨૨)

અનર્થદંડનું સ્વરૂપ:—

શરીરાદ્યર્થદંડસ્ય, પ્રતિપક્ષતયાસ્થિતઃ ।

યોઽનર્થદંડસ્તત્યાગસ્તૃતીયં તુ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૯, વ્યા૦ ૧૩૧.

(પોતાના) શરીરાદિકને માટે જે સકારણ દંડ કરવો (એટલે કે સકારણ બીજા જીવોને દુઃખ આપવું), એનાથી જે અવળાપણે રહેલ (એટલે કે કોઈપણ પ્રકારના કારણ વગર માત્ર મનસ્વી પણે જીવોનો નાશ કરવો તે રૂપ જે) હોય તેનું નામ અનર્થદંડ છે. અને એનો ત્યાગ કરવો તે અનર્થ-દંડવિરમણ નામનું ત્રીજું ગુણવ્રત સમજવું.

અનર્થદંડનાં કારણો:—

કુતૂહલાદ્ ગીતનૃત્ત-નાટકાદિનિરીક્ષણમ્ ।

કામશાસ્ત્રપ્રસક્તિશ્ચ, ઘૂતમદ્યાદિસેવનમ્ ॥ ૨ ॥

જલક્રીડાઽઽન્દોલનાદિ-વિનોદો જન્તુયોધનમ્ ।

રિપોઃ સુતાદિના વૈરં, મક્ત્ત્વીદેશરાટ્કથાઃ ॥ ૩ ॥

રોગમાર્ગશ્રમૌ મુક્ત્વા, સ્વાપશ્ચ સકલાં નિશામ્ ।

एवमादि परिहरेत्, प्रमादाचरणं सुधीः ॥ ४ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૭૮-૭૯-૮૦.

કુતૂહળથી ગાયન, નાચ અને નાટકાદિ જોવાં; કામશાસ્ત્રમાં આસક્તિ રાખવી; જુગાર તથા મદિરા વિગેરેનું સેવન કરવું; જળમાં કીડા કરવી; હિંચોળા વિગેરેથી વિનોદ કરવો; જનાવરોનાં યુદ્ધ કરાવવાં; શત્રુના પુત્રાદિ સાથે વૈર રાખવું; ભોજન, સ્ત્રી, દેશ અને રાજાની કથા કરવી; તથા રોગ અને રસ્તાના પરિશ્રમ સિવાય આખી રાત્રિ સૂઈ રહેવું; એ આદિ પ્રમાદનાં આચરણુનો બુદ્ધિમાન પુરૂષે ત્યાગ કરવો જોઈએ. (કારણકે આ બધા અનર્થનાં કારણ હોઈ અશુભ કર્મબંધ કરાવે છે) ૨, ૩, ૪.

जीवाकुलेषु स्थानेषु, मञ्जनादिविधापनम् ।

रसदीपादिपात्राणि, आलस्यात् स्थग्यते न हि ॥ ५ ॥

उल्लाचं नैव बध्नाति, स्थाने महानसादिके ।

सर्वमेतत् प्रमादस्याचरणमभिधीयते ॥ ६ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ આ૦, સ્તંભ ૯, વ્યા૦ ૧૩૪.

જીવ જંતુઓથી ભરેલી જગ્યાએ નહાવા વિગેરેની ક્રિયા કરવી; ઘી, તેલ, દીવો, (કંઈ ભરેલા) વાસણુ વિગેરે ન ઢાંકવા; રસોડા, પાણીયારા વિગેરે સ્થળોએ અંદરવો ન બાંધવો; આ બધાને પ્રમાદનું આચરણ કહેવામાં આવે છે (અને તે, નિરર્થક જંતુઓની હિંસા-અનર્થક-નું કારણ હોઈ, મહા પાપમય છે.) ૫, ૬.

શારિકાશિખિમાર્જારિ-તામ્રચૂડશુકાદયઃ ।

અનર્થકારિણસ્ત્યાજ્યા, बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ७ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૮૦૨.

મેના, મોરં, બિલાંડી, કુકડા અને પોપંટ આદિ મહા-
અનર્થ કરનારાં અને બહુદોષવાળાં હોવાથી બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ
તેઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

कुतूहलान्नृत्यप्रेक्षां, कामग्रंथस्य शिक्षणम् ।

સુધીઃ પ્રમાદાચરણ-मेवमादि परित्यजेत् ॥ ८ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૧, વ્યા૦ ૧૩૫.

કૌતુકની દૃષ્ટિથી નાચ જોવાનો, કામશાસ્ત્ર વિગેરે કામ-
વિષયનાં પુસ્તકના શિક્ષણનો અને પ્રમાદચુક્ત આચરણ આદિક
(અનર્થનાં કારણો)નો ડાહ્યા માણસે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૮.

आर्तं रौद्रमपध्यानं, पापकर्मपदेशिता ।

હિંસોપકારિદાનં ચ, પ્રમાદાચરણં તથા ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો ૭૩.

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનરૂપ દુર્ધ્યાન કરવું, પાપમય
કાર્યનો ઉપદેશ આપવો, જેનાથી હિંસાને ઉત્તેજન મળે એવા
પ્રકારની (ઘંટી, સાંજેલું વિગેરે) વસ્તુઓનું દાન અને પ્રમા-
દરૂપ આચરણ (આ બધાંય અનર્થદંડના કારણો છે.). ૯.

રોગમાર્ગશ્રમૌ મુક્ત્વા, સ્વાપશ્ચ સકલાં નિશામ્ ।

एवमादि परिहरेत्, प्रमादाचरणं सुधीः ॥ ४ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તુ ૦ પ્ર૦, શ્લો ૦ ૭૮-૭૯-૮૦.

કુતૂહળથી ગાયન, નાચ અને નાટકાદિ જોવાં; કામશાસ્ત્રમાં આસક્તિ રાખવી; જુગાર તથા મદિરા વિગેરેનું સેવન કરવું; જળમાં ક્રીડા કરવી; હિંચોળા વિગેરેથી વિનોદ કરવો; જનાવરોનાં યુદ્ધ કરાવવાં; શત્રુના પુત્રાદિ સાથે વૈર રાખવું; ભોજન, સ્ત્રી, દેશ અને રાજ્યની કથા કરવી; તથા રોગ અને રસ્તાના પરિશ્રમ સિવાય આખી રાત્રિ સૂઈ રહેવું; એ આદિ પ્રમાદનાં આચરણુનો બુદ્ધિમાન પુરૂષે ત્યાગ કરવો જોઈએ. (કારણકે આ બધા અનર્થનાં કારણ હોઈ અશુભ કર્મબંધ કરાવે છે) ૨, ૩, ૪.

जीवाकुलेषु स्थानेषु, मञ्जनादिविधापनम् ।

रसदीपादिपात्राणि, आलस्यात् स्थग्यते न हि ॥ ५ ॥

उल्लाचं नैव बध्नाति, स्थाने महानसादिके ।

सर्वमेतत् प्रमादस्याचरणमभिधीयते ॥ ६ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા ૦, સ્તંભ ૯, વ્યા ૦ ૧૩૪.

જીવ જંતુઓથી ભરેલી જગ્યાએ નહાવા વિગેરેની ક્રિયા કરવી; ઘી, તેલ, દીવો, (કંઈ ભરેલા) વાસણુ વિગેરે ન ઢાંકવા; રસોડા, પાણીયારા વિગેરે સ્થળોએ ચંદરવો ન બાંધવો; આ બધાને પ્રમાદનું આચરણ કહેવામાં આવે છે (અને તે, નિરર્થક જંતુઓની હિંસા-અનર્થક દંડ-નું કારણ હોઈ, મહા પાપમય છે.) ૫, ૬.

શારિકાશિર્વિમાર્જરિ-તામ્રચૂડશુકાદયઃ ।
અનર્થકારિણસ્ત્યાજ્યાં, बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ७ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૮૦૨.

મેના, મોર, બિલાડી, કુકડા અને પોપટ આદિ મહા-
અનર્થ કરનારાં અને બહુદોષવાળાં હોવાથી બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ
તેઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

कुतूहलान्नृत्यप्रेक्षां, कामग्रंथस्य शिक्षणम् ।
सुधीः प्रमादाचरण-मेवमादि परित्यजेत् ॥ ८ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ ભા०, સ્તંભ ૧, વ્યા० ૧૩૫.

કૌતુકની દૃષ્ટિથી નાચ જોવાનો, કામશાસ્ત્ર વિગેરે કામ-
વિષયનાં પુસ્તકના શિક્ષણનો અને પ્રમાદયુક્ત આચરણ આદિક
(અનર્થનાં કારણો)નો ડાહ્યા માણસે ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૮.

आर्तं रौद्रमपध्यानं, पापकर्मोपदेशिता ।
हिंसोपकारिदानं च, प्रमादाचरणं तथा ॥ ९ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ० પ્ર०, શ્લો० ૭૩:

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનરૂપ દુધ્યાન કરવું, પાપમય
કાર્યનો ઉપદેશ આપવો, જેનાથી હિંસાને ઉત્તેજન મળે એવા
પ્રકારની (ઘંટી, સાંખેલું વિગેરે) વસ્તુઓનું દાન અને પ્રમા-
દપ્રતિષ્ઠિ આચરણ (આ બધાંય અનર્થદંડના કારણો છે.). ૯.

સંયુક્તાધિકરણત્વ-મુપભોગાતિરિક્તતા ।

મૌર્ખ્યમથ કૌકુચ્યં, કંદર્પોઽનર્થદંડગાઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા૦ ૧૩૬.

દળવા વિગેરેનાં અધિકરણો-સાધનો જોડેલાજ-તૈયારજ રાખવાં, પોતાના ઉપલોગની વસ્તુઓમાં (નકામો) વધારો કરવો, અતિવાચાળપણું રાખવું અને કુચ્છેષ્ટા કરવી. આ અનર્થદંડનાં કારણ છે. (એટલે કે આ બધાથી, નિર્રર્થક પ્રવૃત્તિના કારણે, પાપનો બંધ થાય છે.) ૧૦.

ચાર વિકથાઃ—

રાજાં સ્ત્રીणां च देशानां, भक्तानां विविधाः कथाः ।

સંગ્રામરૂપસદ્વસ્તુ-સ્વાદાદ્યા વિકથાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૧ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૯, વ્યા૦ ૧૩૩.

રાજાના યુદ્ધ સંબંધી કથા તે રાજકથા, સ્ત્રીના રૂપ વિગેરે સંબંધી ચર્ચા તે સ્ત્રીકથા, દેશની સારી ખોટી વસ્તુની ચર્ચા તે દેશકથા અને લોજનના સ્વાદ વિગેરેની ચર્ચા એ ભક્તકથા. એમ બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારની ચાર વિકથાઓ કહી છે. ૨૨

સામાયિક (૨૩)

સામાયિકનું સ્વરૂપ:—

ત્યક્તાર્તરૌદ્રધ્યાનસ્ય, ત્યક્તસાવધકર્મણઃ ।

મુહૂર્ત સમતા યા તાં, વિદુઃ સામાયિકવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૮૨.

જેભે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ત્યજ્યું છે, તથા જેભે સાવધ (પાપમય) કર્મ ત્યજ્યું છે, એવા ગૃહસ્થની જે મુહૂર્ત પર્યંતની સમતા, તેને સામાયિકવ્રત કહ્યું છે. ૧.

સમતા સર્વભૂતેષુ, સંયમઃ શુભભાવના ।

આર્તરૌદ્રપરિત્યાગ-સ્તદ્ધિ સામાયિકં વ્રતમ્ ॥ ૨ ॥

અષ્ટાહિકા.

સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમભાવ રાખવો, સંયમ કરવો, શુભ ભાવના ભાવવી, અને આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો, તે સામાયિક વ્રત કહેવાય છે. ૨.

મુહૂર્તવિધિસાવધ-વ્યાપારપરિવર્જનમ્ ।

આદ્યં શિક્ષાવ્રતં સામા-યિકં સ્યાત્ સમતાજુષાં ॥ ૩ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, દ્વિ૦ મા૦, પૃ૦ ૧૦, (પ્ર. સ.)

એક મુહૂર્ત (બે ઘડી) સુધી, સર્વ સાવધ-પાપયુક્ત વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે, સમતાને સેવનારા પુરુષોનું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે. ૩.

સામાયિકના પ્રકાર:—

સામાયિકં સ્યાત્ત્રૈવિધ્યં, સમ્યક્ત્વં ચ શ્રુતં તથા ।
ચારિત્રં તૃતીયં તચ્ચ, ગૃહિકમનગારિકમ્ ॥ ૪ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા૦ ૧૪૦.

સામાયિક ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) સમ્યક્ત્વ સામાયિક, (૨) શ્રુત સામાયિક અને (૩) ચારિત્ર સામાયિક. (તેમાં) ચારિત્ર સામાયિક બે પ્રકારનું સમજવું. પહેલું ગૃહસ્થનું સામાયિક અને બીજું સાધુઓનું ચારિત્ર. ૪.

સામાયિકનો વિધિ:—

ધર્મોપકરણાન્યત્ર, પશ્ચોક્તાનિ શ્રુતોદયૌ ।

તદાલમ્બ્ય વિધાતવ્યં, સામાયિકં શુભાસ્તિકૈઃ ॥ ૫ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા૦ ૧૪૩.

આ આગમરૂપી સમુદ્રને વિષે ધર્મના પાંચ ઉપકરણો કહ્યાં છે, તેનું આલંબન કરીને શુભ આશયવાળા આસ્તિક જનોએ સામાયિક કરવું યોગ્ય છે. (આ પાંચ ઉપકરણો આ પ્રમાણે સમજવા: પહેલું સ્થાપનાચાર્ય, બીજું મુહુર્તપત્તિ, ત્રીજું નવકારવાણી, ચોથું ચરવણો અને પાંચમું કટાસણું.) -પ.

સર્વારંભં પરિત્યજ્ય, કૃત્વા દ્રવ્યાદિશોધનમ્ ।

આવશ્યકં વિધાતવ્યં, વ્રતવૃદ્ધ્યર્થમુત્તમૈઃ ॥ ૬ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૮૦૬.

દરેક પ્રકારના આરંભ સમારંભનો (એટલે કે સાવધ યોગનો) ત્યાગ કરીને, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની શુદ્ધિ કરીને, પોતાના વ્રતની વૃદ્ધિ કરવાને માટે, ઉત્તમ પુરૂષોએ આવશ્યક (એટલે કે છ આવશ્યકમાંનું) સામાયિક નામનું આવશ્યક) કરવું જોઈએ. ૬.

સાચું સામાયિક:—

દ્વાત્રિંશદ્દોષનિર્મુક્તં, સામાયિકમુપાસકૈઃ ।

વિધિપૂર્વનનુષ્ઠેયં, તેનૈવ ફલમશ્રુતે ॥ ૭ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા ૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા ૦ ૧૪૨.

શ્રાવકોએ, બીસીસ દોષ રહિત સામાયિક, વિધિ પૂર્વક, કરવું જોઈએ. કારણકે એવું (સામાયિક) કરવાથી જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭.

સમતાનો અર્થ:—

इतो रागमहांभोधि-रितो द्वेषदवानलः ।

यस्तयोर्मध्यगः पंथाः, तत्साम्यमिति गीयते ॥ ८ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા ૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા ૦ ૧૩૮

એક તરફ રાગરૂપી મહાસાગર હોય અને બીજી તરફ દ્રેષરૂપી દાવાનલ હોય, તે જાનનેની મધ્યમાં રહેલો જે માર્ગ તે સામ્ય કહેવાય છે. (એટલે કે રાગ અને દ્રેષમાંથી એક પણ જેને ન સ્પર્શે તેને જ સમતા કહે છે.) ૮.

સામાયિકવ્રતના અતિચાર:—

કાયવાઙ્મનસાં દુષ્ટ-પ્રણિધાનમનાદરઃ ।

સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચ, સ્મૃતાઃ સામાયિકવ્રતે ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ. ૨૦૧, શ્લો. ૧૧૬. (પ્ર. સ.)

કાયા, વાણી અને મનનું દુષ્ટપ્રણિધાન-નિયમમાં ન રાખવું એટલે સાવધ વ્યાપારમાં પ્રવર્તવું તે, તથા સામાયિક કરવા ઉપર અનાદર અને સામાયિક કર્યું કે નથી કર્યું ઇત્યાદિક સ્મૃતિનો અભાવ, આ પાંચ સામાયિક વ્રતના અતિચાર છે. ૯.

સામાયિકની વિશેષતા:—

કર્મ જીવં ચ સંશ્લિષ્ટં, પરિજ્ઞાતાત્મનિશ્ચયઃ ।

વિભિન્નીકુરુતે સાધુઃ, સામાયિકશલાકયા ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ. ૫, શ્લો. ૫૨. (પ્ર. સ.)

જેણે આત્માનો નિશ્ચય જાણ્યો છે એવા સાધુ (ક્ષીર નીરની જેમ) મળેલાં કર્મને અને જીવને સામાયિકરૂપી શલાકા-સળી-એ કરીને જુદાં પાડે છે. (આત્મા અને કર્મને જુદાં કરવાં એ સામાયિકની વિશેષતા સમજવી.) ૧૦.

સામાયિકનું ક્ર્ણ:—

તપ્યેદ્વર્ષશતૈર્યથ, એકપાદસ્થિતો નર: ।

એકેન ધ્યાનયોગેન, કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૧૧ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, મા૦ ૨, પૃ૦ ૧૦૧. (પ્ર૦ સ૦).

માણુસ એક પગે ઉભો રહી સો વર્ષ સુધી તપ કરે, તો પણ તે (તપનું) ક્ર્ણ એક જ ધ્યાનયોગના સોળમા અંશ જેટલું પણ નથી થતું. (અર્થાત્ એ સો વર્ષના તપથી પણ માત્ર એક જ ધ્યાનયોગનું ક્ર્ણ અધિક છે.) ૧૧.

રાગાદિધ્વાન્તવિધ્વંસે, કૃતે સામાયિકાંશુના ।

સ્વસ્મિન્ સ્વરૂપં પश्यન્તિ, યોગિનઃ પરમાત્મનઃ ॥ ૧૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ૦ ૨૯૫, શ્લો૦ ૫૩. (પ્ર૦ સ૦)

સામાયિકરૂપી સૂર્યના કિરણવડે રાગાદિક અંધકારનો નાશ થવાથી, યોગી જનો પોતાના આત્માને વિષે પરમાત્માના રૂપને જુએ છે. ૧૨.

સામાયિકવ્રતસ્થસ્ય, ગૃહિણોઽપિ સ્થિરાત્મનઃ ।

ચન્દ્રાવતંસકસ્યેવ, ક્ષીયતે કર્મ સંચિતમ્ ॥ ૧૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૮૩.

સામાયિક વ્રતમાં રહેલા સ્થિર પરિણામવાળા ગૃહસ્થના પણ, ચન્દ્રાવતંસક રાજાની પેઠે, સંચય કરેલા કર્મ નષ્ટ થાય છે. ૧૩.

તદેવ સર્વગુણસ્થાનં, પદાર્થાનાં નમ इव ।

दुष्टकर्मविधातेन, सुध्यानतस्तथा भवेत् ॥ १४ ॥

उपदेशप्रासाद भा०, स्तंभ १०, व्या० १४१.

જેમ બધાય પદાર્થોનું સ્થાન આકાશ છે તેમ બધાય ગુણોનું સ્થાન એ (સામાયિક) છે. કારણકે (એમાં) દુષ્ટ-કર્મોનો નાશ થાય છે અને શુભ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪.

दानं सदा यच्छति मार्गणेभ्यः,

सुवर्णभूमेः स्वपतिश्च कश्चित् ।

ततोऽप्यधिकं गदितं मुनीन्द्रैः,

सामायिके पुण्यमतो विधेयम् ॥ १५ ॥

उपदेशप्रासाद, द्वि० भा०, पृ० ९१. (प्र० स०)

કોઈ રાજા વિગેરે સ્વામી, હંમેશાં યાચક જનોને સુવર્ણ પૃથ્વીનું દાન કરે તે પુણ્યથી પણ મુનીશ્વરોએ સામાયિકનું પુણ્ય અધિક કહ્યું છે, તેથી હંમેશાં સામાયિક કરવું જોઈએ. ૧૫.

देशसामायिकं श्राद्धो, वितन्वन् घटिकाद्वयम् ।

द्रव्यादीनां व्ययाभावा-दहो पुण्यं महद्भवेत् ॥ १६ ॥

उपदेशप्रासाद, भा० २, पृ० १००.

એ ઘડી-૪૮ મીનીટ-પ્રમાણ દેશ સામાયિકને કરનાર શ્રાવક આહો ! કાંઈ પણ ધનાદિકના ખર્ચ વિના જ મોટું પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે. ૧૬.

દેશાવકાશિક (૨૪)

દેશાવકાશિકવ્રતનું સ્વરૂપ:—

દિગ્વ્રતે પરિમાણં યત્, તસ્ય સંક્ષેપણં પુનઃ ।

દિને રાત્રૌ ચ દેશાવ-કાશિકવ્રતમુચ્યતે ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૮૪.

દિશાપરિમાણવ્રત ગ્રહણ કરતી વખતે (હસે) દિશાઓમાં જવાઆવવાની ભૂમિનું જે પરિમાણ રાખ્યું હોય, તેનો દિવસે તથા રાત્રે સંક્ષેપ કરવો, તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. ૧.†

દેશાવકાશિકવ્રતના અતિયાર:—

પ્રેખ્યપ્રયોગાનયનં, પુદ્ગલક્ષેપણં તથા ।

શદ્ધરૂપાનુપાતૌ ચ, વ્રતે દેશા-વકાશિકે ॥ ૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તંભ ૧૦, વ્યા૦ ૧૪૬.

† દિગ્વ્રત અને દેશાવકાશિકવ્રતમાં ફેર એટલો છે કે દિગ્વ્રતમાં ગ્રહણ કરેલ જવા આવવાની ભૂમિની મર્યાદા, આખી જાદગી સુધી પાળવાની હોઈ, એક જ હોય છે; જ્યારે દેશાવકાશિકવ્રતમાં રોજ રોજ, દિવસ અને રાત્રિ માટે, પોતાની જરૂરીયાત પ્રમાણે, ઓછી યા વધતી મર્યાદા રાખવાની હોઈ, તે જુદી જુદી થઈ શકે છે.

(ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે દેશાવકાશિક વ્રતમાં દિવસ અને રાતની જવા આવવાની હુદની મર્યાદા બાંધ્યા પછી માણસ પોતાની નિયમિત ભૂમિમાં રહેવા છતાં) નોકર વિગેરેને (પોતાના કામ માટે પોતાની મર્યાદિત ભૂમિમાંથી) બહાર મોકલે, બહારની ભૂમિમાંથી (બીજા પાસે) કંઈ મગાવે, કંઈ પણ કાંકરો કે એવી કોઈ ચીજ નાખીને બીજાનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચે, ખોંખારો ખાઈને કે એવો કોઈ શબ્દપ્રયોગ કરીને બીજાને પોતાના તરફ આકર્ષે અથવા તો પોતાનું રૂપ બતાવીને બીજાને પોતાની પાસે બોલાવે; આ પાંચમાંથી ગમે તે કરવાથી, દેશાવકાશિકવ્રતમાં ભંગ થતો હોવાથી, એ પાંચે એ વ્રતના અતિચાર કહ્યા છે. ૨

પૌષધ (૨૫)

પૌષધનું સ્વરૂપ:-

ચતુષ્પવ્યાં ચતુર્થાદિ, કુવ્યાપારનિષેધનમ્ ।

બ્રહ્મચર્ય ક્રિયાસ્નાના-દિત્યાગઃ પૌષધવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, વૃ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૮૫.

આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા; એ ચાર પર્વમાં ઉપવાસ વિગેરે તપ કરવો, સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, અને સ્નાન વિગેરે શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો; તે પૌષધવ્રત કહેલું છે. ૧

તપશ્ચતુર્થાદિ વિધાય ધન્યં-મન્યા નરાઃ પર્વસુ ચચતુર્ષુ ।

વ્યાપારભારં સકલં સપાપં, શરીરસત્કારમપિ ત્યજન્તઃ ॥ ૨ ॥

બ્રહ્મવ્રતં તીવ્રતરં દધાનાઃ, પ્રમાદહાનેન યતેઃ સમાનાઃ ।

શૂક્લન્તિ યત્પૌષધમેકચિત્તા એકાદશં તદ્વ્રતમામનન્તિ ॥ ૩ ॥

નરવર્મચરિત્ર.

પોતાના આત્માને ધન્ય માનનારા પુરૂષો, ચાર પર્વને વિષે ઉપવાસ વિગેરે તપને અંગીકાર કરી, સમગ્ર પાપ સહિત વ્યાપારનો ત્યાગ કરી, શરીરના સત્કારનો-શોભાનો-પણ ત્યાગ કરી, તીવ્ર બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરી, યતિની જેમ પ્રમાદનો ત્યાગ

(ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે દેશાવકાશિક વ્રતમાં દિવસ અને રાતની જવા આવવાની હુદની મર્યાદા બાંધ્યા પછી માણસ પોતાની નિયમિત ભૂમિમાં રહેવા છતાં) નોકર વિગેરેને (પોતાના કામ માટે પોતાની મર્યાદિત ભૂમિમાંથી) બહાર મોકલે, બહારની ભૂમિમાંથી (બીજા પાસે) કંઈ મગાવે, કંઈ પણ કાંકરો કે એવી કોઈ ચીજ નાખીને બીજાનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચે, ખોંખારો ખાઈને કે એવો કોઈ શબ્દપ્રયોગ કરીને બીજાને પોતાના તરફ આકર્ષે અથવા તો પોતાનું રૂપ બતાવીને બીજાને પોતાની પાસે બોલાવે; આ પાંચમાંથી ગમે તે કરવાથી, દેશાવકાશિકવ્રતમાં ભંગ થતો હોવાથી, એ પાંચે એ વ્રતના અતિચાર કહ્યા છે. ૨

पौषध (२५)

पौषधनुं स्वरूपः—

चतुष्पव्यां चतुर्थादि, कुव्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यं क्रियास्नाना-दित्यागः पौषधव्रतम् ॥ १ ॥

योगशास्त्र, तृ० प्र०, श्लो० ८५.

આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા; એ ચાર પર્વમાં ઉપવાસ વિગેરે તપ કરવો, સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, અને સ્નાન વિગેરે શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો; તે પૌષધવ્રત કહેલું છે. ૧

तपश्चतुर्थादि विधाय धन्यं-मन्या नराः पर्वसु यच्चतुर्षु ।

व्यापारभारं सकलं सपायं, शरीरसत्कारमपि त्यजन्तः ॥ २ ॥

ब्रह्मव्रतं तीव्रतरं दधानाः, प्रमादहानेन यतेः समानाः ।

गृह्णन्ति यत्पौषधमेकचित्ता एकादशं तद्ब्रतमामनन्ति ॥ ३ ॥

नरवर्मचरित्र.

પોતાના આત્માને ધન્ય માનનારા પુરૂષો, ચાર પર્વને વિષે ઉપવાસ વિગેરે તપને અંગીકાર કરી, સમગ્ર પાપ સહિત આપારને ત્યાગ કરી, શરીરના સત્કારનો-શોભાનો-પણ ત્યાગ કરી, તીવ્ર બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરી, ચત્તિની જેમ પ્રમાદનો ત્યાગ

કરી તથા ચિત્તને એકાગ્ર રાખી, જે પૌષધ વ્રતને ગ્રહણ કરે છે, તે અગ્યારમું વ્રત કહેલું છે. ૨, ૩.

ચત્વારિ સન્તિ પર્વાણિ, માસે તેષુ વિધીયતે ।

ઉપવાસઃ સદા યસ્તત્, પૌષધવ્રતમીર્યતે ॥ ૪ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૮૦૮.

એક મહિનામાં ચાર પર્વો (જે આઠમ અને જે ચઉદશ) કહેલા છે. એ (પર્વ દિવસો) માં ઉપવાસ કરવો અને પૌષધ-વ્રત કહે છે. ૪.

પૌષધનું વિધાન:—

ચતુર્દશ્યષ્ટમીરાત્રો-દ્વિષ્ઠપર્વસુ પૌષધઃ ।

વિધેયઃ સૌધસ્થેનેત્યં, પર્વણ્યારાધયેદ્ઘૃત્વી ॥ ૫ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃ. ૧૧૮. (પ્ર. સ.)

ચૌદશ, આઠમ, પુનમ અને અમાસની તિથિએ પોતાના ઘરમાં રહીને (પાણુ) પૌષધ કરવો જોઈએ, (અને) આ પ્રમાણે શ્રાવણે પર્વની આરાધના કરવી જોઈએ. ૫.

ગૃહિણોઽપિ હિ ધન્યાસ્તે, પુણ્યં યે પૌષધવ્રતમ્,

દુષ્પાલં પાલયન્ત્યેવ, યથા સ ચુલનીપિતા ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, તૃ ૦ પ્ર ૦, શ્લો ૦ ૮૬.

તે ગૃહસ્થો પાણુ ધન્ય છે કે જેઓ દુઃખે પાણી શકાય એવા પવિત્ર પૌષધવ્રતને ચુલનીપિતાની માફક પાળે છે. ૬.

સર્વારમ્ભપરિત્યાગાત્, પાશ્વિકાદિષુ પર્વસુ ।

વિધેયઃ પૌષધોઽજસ-મિવ સૂર્યયશા નૃપઃ ॥ ૭ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃ. ૧૨૦. (પ્ર. સ.)

(ચૌદશ વિગેરે) પાશ્વિકાદિકં તિથિને વિષે સર્વ આરંભનો ત્યાગ કરીને સૂર્યયશા રાજાની જેમ, નિરંતર પૌષધ કરવો જોઈએ. ૭.

સર્વેષ્વપિ તપોયોગઃ, પ્રશસ્તઃ કાલપર્વસુ ।

અષ્ટમ્યાં પશ્ચદશ્યાં ચ, નિયતં પૌષધં વસેત્ ॥ ૮ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, પૃ. ૨૧૩. (વિ. ધ. લ.)*

સર્વે પર્વતિથિને વિષે તપ કરવો જેમ કે તેના આઠમ અને પુનમ (તથા અભાવાસ્ય કરવો જોઈએ. ૮.

પૌષધના પ્રકારઃ—

પોષં ધર્મસ્ય ધેત્તે યત્, તદ્ભવેત્ પૌષધવ્રતમ્ ।

તત્તત્તુર્ધા સમાખ્યાત-માહારપૌષધાદિકમ્ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૨, પૃ. ૧૧૬. (પ્ર. સ.)

જે ધર્મની પુષ્ટિને ધારણ કરે છે, તે પૌષધવ્રત કહેવાય છે, તે આહારપૌષધ વિગેરે ચાર પ્રકારનું કહેલું છે. (આહારપૌષધ, શરીરસત્કારપૌષધ, પ્રહાયર્થપૌષધ અને અન્યાપારપૌષધ). ૯.

અહોરાત્રદિવારાત્રિ-ભેદાત્ ત્રેધા ચ પૌષધઃ ।

તત્ર ચત્વારિ કાર્યાણિ, વિચાર્યાણિ વિચક્ષણૈઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૨૮.

દિવસરાત્રિનો, દિવસનો અને રાત્રિનો, એવી રીતે ત્રણ ભેદે ત્રણ પ્રકારનો પૌષધ છે. તે પૌષધમાં વિચક્ષણ શ્રાવકોએ ચાર કાર્યોનો વિચાર કરવો. ૧૦ (તે આ પ્રમાણે—)

પૌષધમાં શુ કરવું:—

ચતુર્થાદિ તપઃ પાપ-વ્યાપારપરિવર્જનમ્ ।

બ્રહ્મચર્ય પરિત્યાગઃ, શરીરસંસ્કૃતેરપિ ॥ ૧૧ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૨૯.

ઉપવાસ વિગેરે કોઈપણ તપ; પાપપૂર્ણ વ્યાપારનો ત્યાગ; બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને શરીરસંસ્કારનો એટલો શરીરને વસ્ત્ર આભૂષણાદિકથી શણગારવાનો પણ ત્યાગ. -૧૧

પર્યાયાઃ સન્તિ યે ચાષ્ટૌ, નિર્ધાર્ય સૂરિભિઃ કૃતાઃ ।

પ્રતિક્રમણશબ્દસ્ય, કાર્ય તત્ પૌષધે મુદા ॥ ૧૨ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા.૦, સ્તંભ ૧૧, વ્યા. ૧૫૩.

જે પ્રતિક્રમણ શબ્દના આચાર્ય મહારાજોએ નિશ્ચય કરીને આઠ પર્યાય કરેલા છે, તે પ્રતિક્રમણ, પૌષધ કર્યો હોય ત્યારે, હુર્ધ્વ પૂર્વક; કરવું જોઈએ. ૧૨.

પ્રતિક્રમણશ્રુતસ્કંધ-મિર્યાપથિકં તથા ।

પ્રતિક્રમ્ય ક્રિયાઃ સર્વા, વિધેયાઃ પૌષધાદિકાઃ ॥૧૩॥

ઉપદેશપ્રાસાદ મા૦, સ્તમ્ભ ૧૧, વ્યા૦ ૧૫૮.

પૌષધાદિક ક્રિયાઓ, પ્રતિક્રમણ શ્રુતસ્કંધ, કે જેનું ખીણું નામ મિર્યાપથિકી એટલે ઇરીયાવહી છે તે, પડિકમીને પછી કરવી. ૧૩.

પૌષધમાં શું ન કરવું:—

પૌષધગ્રહણાયુક્તૈ-વિધેયં ધીધનૈર્જનૈઃ ।

ન પર્વસુ ચ વસ્ત્રાદિ-ધાવનં શીર્ષશોધનમ્ ॥ ૧૪ ॥

હલાદિખેટનં ચન્ત્ર-વાહનં ગૃહલિમ્પનમ્ ।

પુષ્પપત્રફલાદીનાં, ત્રોટનં મોટનં તથા ॥ ૧૫ ॥

ઉપદેશકલ્પવહ્ની, પછવ ૧૦, સ્તો ૩૦-૩૧.

પર્વદિવસોમાં પૌષધ ગ્રહણ કરીને ઉપયોગયુક્ત થયેલા બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ વસ્ત્રાદિ ધોવાનું કાર્ય કે મસ્તક સમારવાનું કામ ન કરવું. તેમજ હળ વિગેરેથી ખેડવું નહિ; ચંત્ર (ઘાણી વિગેરે) ચલાવવું નહિ; ઘર લિપવું નહિ તથા ફૂલ, પાંદડાં કે ફળ વિગેરેને તોડવાં કે મોડવાં નહિ. ૧૪, ૧૫.

પૌષધ કરવાનું કારણ:—

વિધેયઃ સર્વપાપાનાં, મથનાયૈવ પૌષધઃ ।

સઘઃ ફલત્યસૌ શુદ્ધ્યા, મહાશતકશ્રેષ્ઠિવત્ ॥ ૧૬ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, મા૦ ૩, પૃ. ૯૦. (પ્ર. સ.)

સર્વ પાપોનું મથન કરવા માટે પૌષધ કરવો જ જોઈએ. તે પૌષધ મન વિગેરેની શુદ્ધિવડે કરવાથી મહાશતક શેઠની જેમ તે તત્કાળ ફળ આપે છે. ૧૬.

પોષં પુષ્ટિં ચ ધર્મસ્ય, દધાતીત્યર્થસંશ્રયાત્ ।

કર્તવ્યઃ પૌષધઃ પર્વ-દિનેષુ શ્રાદ્ધપુજ્ઞવૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૨૭.

“ જે ધર્મની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ કરે તે પૌષધ ” એ પ્રમાણે પૌષધ શબ્દનો અર્થ થતો હોવાથી (પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિ કરવાના હેતુથી) ઉત્તમ શ્રાવકોએ, પર્વ દિવસોમાં, પૌષધ કરવો જોઈએ. ૧૭.

પૌષધનું ફળ:—

પૌષધેન પુમાનેકં, પવિત્રયતિ યો દિનમ્ ।

આયુર્દેવેષુ વધ્નાતિ, પલ્યોપમમિતં યથા ॥ ૧૮ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૩૨.

જે પુરૂષ પૌષધવડે એક પણ દિવસને પવિત્ર કરે છે, તે દેવલોકનું પલ્યોપમપ્રમાણ આયુષ્ય પામે છે. (માત્ર એક દિવસના પૌષધનું આટલું મહાન ફળ મળે છે તો પછી દરેક પર્વના દિવસે પૌષધ કરવાના ફળનું તો કહેવું જ શું ?) ૧૮.

उपवास (२६)

ઉપવાસનું સ્વરૂપ:—

त्यक्तभोगोपभोगस्य, सर्वारिंभविमोचिनः ।

चतुर्विंशान्त्याग, उपवासो मतो जिनैः ॥ ૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૦૯.

દરેક પ્રકારના ભોગ તથા ઉપભોગ નો ત્યાગ કરનાર અને બધા આરંભ સમારંભને—દૂર કરનાર માણસનો જે ચારે પ્રકારના (અશન, પાન, બાદિમ અને સ્વાદિમ) આહારનો ત્યાગ; તેને જિનેશ્વર ભગવાને ઉપવાસ માન્યો છે. (એટલે કે ઉપવાસમાં ચારમાંથી કોઈપણ પ્રકારનો આહાર ન કરી શકાય) ૧.

ઉપવાસમાં શું ન કરવું:—

असकृज्जलपानाच्च, ताम्बूलस्य च भक्षणात् ।

उपवासः प्रदूष्येत, दिवास्वापाच्च मैथुनात् ॥ ૨ ॥

વિષ્ણુમક્તિચંદ્રોદય, શ્લોક ૧૭૭.

વારંવાર જળ પીવાથી, તાંબૂલનું ભક્ષણ કરવાથી, દિવસે સુવાથી તથા મૈથુન સેવવાથી ઉપવાસ દૂષિત થાય છે (અર્થાત્ ઉપવાસમાં આ સર્વ ત્યાગ કરવા લાયક છે.) ૨.

પુષ્પાણિ ક્ષારવસ્ત્રાણિ, ગન્ધમાલ્યાનુલેપનમ્ ।
ઉપવાસે ન શુઘ્યન્તિ, દન્તધાવનમજ્જનમ્ ॥ ૩ ॥

લઘુશાતાતપસ્મૃતિ, પા. ૧૩૦, શ્લો ૭૫.

ઉપવાસને દિવસે પુષ્પ, ખારવસ્ત્ર, ગંધ, માળા, અનુલેપન,
(તેલ ચંદન વિગેરેનું ચોપડવું) દાતાણુ અને રનાન, આ
સર્વ કરવાં નહીં ૩.

ઉપવાસે તથા શ્રાદ્ધે, ન खादेद् દન્તધાવનમ્ ।
દન્તાનાં કાષ્ઠસંયોગો હન્તિ સપ્તકુલાન્યપિ ॥ ૪ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અધ્યાય ૨૧, શ્લો ૩૨.

ઉપવાસને દિવસે તથા શ્રાદ્ધને દિવસે દાતાણુ કરવું
નહીં. કેમકે દાંતને કાષ્ઠનો સંયોગ થાય તો તે સાત
પેઢીને હણે છે. ૪

સાચો ઉપવાસ:—

કષાયવિષયાહાર-ત્યાગો યત્ર વિધીયતે ।

ઉપવાસઃ સ વિજ્ઞેયઃ, શેષં લઙ્ઘનકં વિદુઃ ॥ ૫ ॥

ન્યાં (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્રેષ વિગેરે) કષાયોનો,
વિષય-કામવાસના-નો અંતે આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે
છે, તે ઉપવાસ જાણવો. તે સિવાય ખાકીનાને તો કેવળ
દાંધણુ જ સમજવી. ૫.

ઉપાવૃત્તસ્ય પાપેભ્યો, યસ્તુ વાસો ગુણૈઃ સહ ।

ઉપવાસઃ સ વિજ્ઞેયઃ, સર્વભોગવિવર્જિતઃ ॥ ૬ ॥

માર્ગશીર્ષેકાદશી, શ્લો ૦ ૧૭.

પાપથી પાછા હઠેલા પુરૂષનું શુભોની સાથે જે વસતું,
તેને સર્વ ભોગથી રહીત એવો, ઉપવાસ બાળવો. ૬.

[એકાદશી અને ઉપવાસ]

એકાદશીમાં ઉપવાસઃ—

एकादश्यां न भुञ्जीत, पक्षयोरुभयोरपि ।

वनस्थयतिधर्मोऽयं, शुक्लामेव सदा गृही ॥ ૭ ॥

અમ્નિપુરાણ, અ ૦ ૫૬, શ્લો ૦ ૮૯.

બન્ને પક્ષને વિષે અગ્યારશને દિવસે ભોજન ન કરવું,
એ વાનપ્રસ્થ તથા યતિનો ધર્મ છે, અને ગૃહસ્થીએ શુકલ
એકાદશીએ ભોજન કરવું નહીં. ૭.

रटन्तीह पुराणानि, भूयो भूयो वरानने ! ।

न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं, सम्प्राप्ते हरिवासरे ॥ ૮ ॥

કાલ્યાણનસ્મૃતિ, શ્લો ૦ ૪૪.

હે ઉત્તમ મુખવાળી સ્ત્રી ! પુરાણો વારંવાર પોકારીને કહે
છે કે. વિષ્ણુનો દિવસ-અગ્યારશ-પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભોજન ન
કરવું, ભોજન ન કરવું. ૮.

ગૃહસ્થો બ્રહ્મચારી ચ, આહિતાગ્નિસ્તથૈવ ચ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत, पक्षयोरुभयोरपि ॥ ૯ ॥

અગ્નિપુરાણ, અ૦ ૫૧, શ્લો૦ ૨૦.

ગૃહસ્થી, બ્રહ્મચારી અને જેણે અગ્નિ ધારણ કર્યો હોય એવો યાજ્ઞિક-અગ્નિહોત્રી; આ સર્વેએ બન્ને પક્ષમાં અગ્નિ-રશને દિવસે ભોજન કરવું નહીં. ૯.

उपवासे त्वशक्ताना-मशीतेरूर्ध्वजीविनाम् ।

एकभुक्तादिका कार्ये-त्याह बोधायनो मुनिः ॥ ૧૦ ॥

સ્મૃતિચંદ્રોદય, પૃ. ૫૪, શ્લો૦ ૮૧.

જેઓ ઉપવાસ કરવામાં અશક્ત હોય અને જેઓ એંશી વરસથી વધારે ઉમ્મરવાળા હોય, તેમણે (ઉપવાસના બદલે) એક વખત જમવું, એમ બોધાયન મુનિ કહે છે. ૧૦.

એકાદશીએ ઉપવાસ કેમ કરવો:—

यानि कानि च पापानि, ब्रह्महत्यासमानि च ।

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति, संग्राप्ते हरिवासरे ॥ ૧૧ ॥

કાત્યાયનસ્મૃતિ, શ્લો૦ ૩૩૦.

બ્રહ્મહત્યા જેવાં જે કોઈ મોટાં પાપો છે તે વિષ્ણુનો દિવસ-અગ્નિ-રશ-પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અન્નનો આશ્રય કરીને રહે છે. (એટલે અગ્નિ-રશને દિવસે જે ભોજન કરે તેને તે પાપો વળગે છે. તેથી તે દિવસે ઉપવાસ કરવો જોઈએ.) ૧૧.

એકાદશીના ઉપવાસનું ફળ:—

एकादश्युपवासस्य, कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।

एकतः क्रतवः सर्वे, सर्वतीर्थतपांसि च ॥ १२ ॥

પદ્મપુરાણ, સ્કં ૪, અ ૭ ૯, શ્લો ૦ ૩૬.

એક ઠેકાણે સર્વે યજ્ઞો, સર્વે તીર્થો અને સર્વે તપો રાખીએ, તો પણ તે સર્વે (નું પુણ્ય)-એકાદશીના ઉપવાસ (ના પુણ્ય) ના સોળમા અંશને પણ લાયક નથી. (એટલે કે એકાદશીના ઉપવાસના પુણ્ય પાસે તે સર્વનું પુણ્ય સોળમે ભાગે નથી.) ૧૨.

एकादशीं समासाद्य, निराहारा भवन्ति ये ।

तेषां विष्णुपुरे शश्वत्, स्थानमेव न संशयः ॥ १३ ॥

પદ્મપુરાણ, સ્કં ૦ ૩, અ ૦ ૧૫, શ્લો ૦ ૨૩.

એકાદશીનો દિવસ પામીને જેઓ નિરાહાર થાય છે-આહારનો ત્યાગ કરે છે, તેઓને વિષ્ણુપુર-વૈકુંઠને વિષે હિમ્-શાંને માટે સ્થાન મળે છે. તેમાં કાંઈ સંશય નથી. ૧૩.

એકાદશીએ ઉપવાસ ન કરવાનું પાપ:—

अष्टवर्षाधिको मर्त्यो, ह्यशीतिर्न हि पूर्यते ।

यो भूङ्क्ते मामके राष्ट्रे, विष्णोरहनि पापकृत् ॥ १४ ॥

स मे वध्यश्च, दण्ड्यश्च, निर्वास्यो विषयाद् वहिः ।

बृहन्नारदीयपुराण, अ ૦ ૧૬, શ્લો ૦ ૮.

આઠ વર્ષથી અધિક વયવાળો અને એંશી વર્ષની વય પૂરી ન હોય એવો, મારા રાજ્યમાં રહેનાર કોઈપણ મનુષ્ય, વિષ્ણુને દિવસે એટલે અગ્યારશને દિવસે ભોજન કરે, તો તે પાપી છે, તે મારે વધ કરવા લાયક છે, દંડ કરવા લાયક છે અને દેશનીકાલ કરવા લાયક છે. (એટલા માટે અગ્યારસનો ઉપવાસ કરવો.) ૧૪.

ઉપવાસનું ફળ:—

કર્મેન્ધનં યદજ્ઞાનાત્, સંચિતં જન્મકાનને ।

ઉપવાસશિખી સર્વં, તદ્ભસ્મીકુરુતે ક્ષણાત્ ॥ ૧૫ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૧૧.

સંસારરૂપી જંગલમાં (જીવે પોતાના) અજ્ઞાનના કારણે જે જે કર્મરૂપી લાકડું ભેળું થયું છે, તે તમામ ને ઉપવાસરૂપી અગ્નિ, એક ક્ષણમાત્રમાં, બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. (કર્મરૂપ ઇંધણને બાળીને સાફ કરવામાં ઉપવાસ અગ્નિ સમાન છે.) ૧૫.

પર્વતિથિ (૨૭)

પર્વતિથિનો નિર્ણય:—

ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા ।
શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં, કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ॥ ૧ ॥

उमास्वाति उपाध्याय.

તિથિનો ક્ષય હોય તો પૂર્વની તિથિ કરવી (એટલે કે પાંચમનો ક્ષય હોય તો ચોથને દિવસે પાંચમ કરવી અર્થાત્ ચોથનો ક્ષય કરી તે દિવસે પાંચમ કરવી) અને કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ હોય તો બીજી તિથિ કરવી (એટલે કે પાંચમની વૃદ્ધિ હોય તો બીજે દિવસે પાંચમ કરવી અર્થાત્ ચોથ ખેંચાવી.) તથા શ્રી મહાવીર સ્વામીનું જ્ઞાન અને નિર્વાણ લોકને અનુસરીને કરવું એટલે કે લોકિક તિથિને અનુસારે કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણની તિથિઓ ગણવી. ૧.

પર્વતિથિની સંખ્યા:—

षट्पूर्वी मासि विज्ञेया, पालनीया विवेकिभिः ।

द्वे अष्टम्यौ चतुर्दश्या-वमावास्या च पूर्णिमा ॥ ૨ ॥

उपदेशकल्पवल्ली, पल्लव १०, श्लोक १.

એ આઠમ, એ ચૌદશ, અમાસ અને પૂનમ; એ પ્રમાણે એક મહિનામાં છ પર્વ જાણવાં. વિવેકી મનુષ્યોએ એ પર્વનું પાલન કરવું ર.

પञ्चपर्वी तथा पक्षे, द्वितीया चैव पञ्चमी ।

अष्टम्येकादशी चैव, पूर्णिमा च तथा मता ॥ ૩ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૨.

વળી ઊન, પાંચમ, આઠમ અગીયારશ અને પૂનમ; એ પ્રમાણે એક પખવાડિયામાં પાંચ પર્વ માનેલાં છે. ૩.

अन्यान्यपि च खयातानि, वर्षे पर्वाण्यनेकशः ।

चतुर्मासीत्रिकं षट् चा-ऽष्टाहिकाः पर्ववार्षिकम् ॥ ૪ ॥

ઉપદેશકલ્પવल्ली, પલ્લવ ૧૦, શ્લોક ૩.

વળી વરસમાં ઊન પાંચ અનેક પર્વ પ્રસિદ્ધ છે. જેવાં કે, ત્રણ ચોમાસી, છ અઠ્ઠાઈ, અને વાર્ષિક પર્વ-સંવત્સરી. ૪.

चतुर्दश्यष्टमी चैव, अमावास्या च पूर्णिमा ।

पर्वाण्येतानि राजेन्द्र ! रविसंक्रान्तिरेव च ॥ ૫ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, સ્કંધ. ૭, અ. ૧૭, શ્લોક ૩૪.

હે રાજેન્દ્ર ! ચૌદશ, આઠમ અમાવાસ્યા, પૂર્ણિમા તથા સૂર્યની સંક્રાંતિના દિવસ, આ સર્વ પર્વ તિથિઓ છે. ૫.

કંઠ તિથિએ શું ન કરવું:—

દન્તકાષ્ઠમમાવાસ્યાં, ચતુર્દશ્યાં ચ મૈથુનમ્ ।

હન્તિ સપ્ત કુલાન્ કૃત્વા, તૈલામ્યજ્ઞં તથા વ્રતી ॥ ૬ ॥

વૃદ્ધશાતાતપસ્મૃતિ, શ્લો ૦ ૫૬.

કોઈ પણ માણસે જો અમાવાસ્યાને દિવસે દંતધાવન કરે, અને ચતુર્દશીની તિથિએ મૈથુનને સેવે, તથા વ્રતી (બ્રહ્મચારી, સંન્યાસી તથા ઉપવાસાદિક વ્રતવાળો કોઈ પણ) તેલનું મંદન કરે એટલે શરીરે તેલ ચોળીને સ્નાન કરે, તો તે સર્વ પોતાની સાત પેઢીને હણે છે એર્થાત્ તેમને કુળતિમાં નાંખે છે (તાત્પર્ય એ છે કે આ તિથિએ આ કાર્યનો નિષેધ છે.) ૬.

તૈલસ્ત્રીમાંસસંભોગી, પર્વસ્વેતેષુ વૈ પુમાન્ ।

વિષ્મૂત્રભોજનં નામ, પ્રયાતિ નરકં મૃતઃ ॥ ૭ ॥

મહાભારત, વિરાટપર્વ, અ ૦ ૩૦, શ્લો ૦ ૫૩.

આ પર્વતિથિને વિષે જે પુરૂષ તેલ, સ્ત્રી અને માંસનો ભોગવનાર થાય છે, તે મંત્રીને વિષ્મૂત્રભોજન નામના નરકમાં જાય છે. ૭.

ચતુર્દશ્યાં તથાષ્ટમ્યાં, પચ્ચદશ્યાં તથૈવ ચ ।

તૈલામ્યજ્ઞં તથા ભોગં, યોષિતશ્ચ વિવર્જયેત્ ॥ ૮ ॥

સ્કંધપુરાણ, અ ૦ ૬૯, શ્લો ૦ ૭૨.

ચૌદશ, આઠમ અને પુનમ (તથા અમાસ) આ તિથિએ તેલ ચોળીને સ્નાન તથા સ્ત્રીનો ભોગ વર્જવો જોઈએ. ૮

પર્વતિથિએ શેનો ત્યાગ કરવો:—

ફલપત્રાદિ શાકં ચ, ત્યક્ત્વા પુત્રધનાન્વિતઃ ।

મધુરસ્વરો ભવેદ્રાજ-ન્નરો વૈ ગુહવર્જનાત્ ॥ ૯ ॥

માર્કંડેપુરાણ, અ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૧૩.

પર્વતિથિએ જે પુરૂષ કળ, પત્ર વિગેરેનો તથા શાકનો ત્યાગ કરે છે, તે પુરૂષ પુત્ર અને ધનવડે યુક્ત થાય છે. તથા હે રાજા ! ગોળને તજવાથી પુરૂષ મધુર સ્વરવાળો થાય છે. (એટલે પર્વ દિવસે આનો ત્યાગ કરવો) ૯.

તૈલામ્યજ્ઞં નરો યસ્તુ, ન કરોતિ નરાધિપ ! ।

બહુપુત્રધનૈર્યુક્તો રોગહીનસ્તુ જાયતે ॥ ૧૦ ॥

મવિષ્ણોત્તરપુરાણ, અ૦ ૪૩, શ્લો૦ ૧૦.

હે રાજા (પર્વતિથિમાં) જે પુરૂષ તેલનું મદ્ય નથી કરતો, તે પુરૂષ ધણી પુત્રો અને ધનવડે યુક્ત થાય છે, તથા રોગ રહિત થાય છે. (એટલા માટે પર્વતિથિના દિવસે આનો ત્યાગ કરવો) ૧૦

દધિદુગ્ધપરિત્યાગા-દ્વોલોકં લભતે નરઃ ।

યામદ્વયં જલત્યાગા-ન્ન રોગૈઃ પરિભૂયતે ॥ ૧૧ ॥

માર્કંડેપુરાણ, અ૦ ૬, શ્લો૦ ૧૧.

(પર્વતિથિએ) દહીં દૂધનો ત્યાગ કરવાથી મનુષ્ય ગોલો-
કમાં જાય છે, તથા બે પ્રહર સુધી જળનો ત્યાગ કરે તો તે
રોગથી પરાભવ પામતો નથી. (એટલે પર્વતિથિએ આનો
ત્યાગ કરવો) ૧૧.

પુષ્પાદિભોગસંત્યાગાત્, સ્વર્ગલોકે મહીયતે ।

કદ્વમ્લતિક્તમધુરકષાયક્ષારજાન્ રસાન્ ॥ ૧૨ ॥

યો વર્જયેત્ સ વૈરુપ્યં, દૌર્ભાગ્યં નાપ્નુયાત્કવચિત્ ।

તામ્બૂલવર્જનાદ્રાજન્ ! ભોગી લાવણ્યમાપ્નુયાત્ ॥ ૧૩ ॥

મવિષ્યોત્તરપૂરાણ, અ૦ ૩૮, શ્લો ૮.

પર્વતિથિએ પુરૂષ પુષ્પાદિકના ભોગનો ત્યાગ કરવાથી
સ્વર્ગે જાય છે, કડવા, ખાટા, તીખા, મધુર, કષાય-તુરા અને
ક્ષારવાળા પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થયેલા રસોનો જે પુરૂષ ત્યાગ કરે
છે, તે વિરૂપણાને-કદરૂપણાને અને દૌર્ભાગ્યને કદાપિ
પામતો નથી, તથા હે રાજા ! તાંબૂલને વર્જવાથી ભોગી થાય
છે અને લાવણ્યને પામે છે. ૧૨, ૧૩.

પર્વતિથિનું ફળ:—

શુભાયુઃકર્મવન્ધાય, પર્વપાલનમદ્ગિનામ્ ।

તેન સદ્ધ્યાનદાનાદિ-વિષયે સ્થાપયેન્મનઃ ॥ ૧૪ ॥

ઉપદેશકેલ્પવલી, પહેલું ૧૦, શ્લો ૨૧.

પર્વના દિવસોનું પાલન (એટલે તે દિવસે જપ, તપ વિગેરે)
કરવું એ પ્રાણીઓના શુભ આયુષ્યકર્મના બંધ-સાટે છે. તેથી

(પર્વ દિવસે) મનને શુભ ધ્યાન, દાન વિગેરે વિષયમાં પરો-
વવું જોઈએ. ૧૪

લભતે સંતતિં દીર્ઘાં, તાપપક્વસ્ય વર્જનાત્ ।
ભૂમૌ સંસ્તરશાયી ચ, વિષ્ણોરનુચરો ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥

ભવિષ્યોત્તરપુરાણ, અ. ૪૧, શ્લો ૦ ૩૨.

(પર્વતિથિને દિવસે) તાપથી પાકેલા અન્નનો ત્યાગ
કરવાથી, લાંબી સંતતિ-પુત્ર પૌત્રાદિકની શ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે,
તથા ભૂમિ ઉપર સંસ્તર-સાદી ઉપર શયન કરનાર પુરૂષ
વિષ્ણુનો સેવક થાય છે-વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. ૧૫.

કંઈ તિથિનું શું ફળ:—

અષ્ટમી કર્મઘાતાય, સિદ્ધિલાભા ચતુર્દશી ।
પશ્ચમી કેવલજ્ઞાના, તસ્માન્નિતયમાચરેત્ ॥ ૧૬ ॥

મૌનેકાદશીપર્વકથા, શ્લો ૦ ૮૯. (ચ. ગ્ર.)

આઠમની તિથિ (આઠ) કર્મનો ઘાત કરનારી છે, ચૌદશ
સિદ્ધિનો લાભ કરનારી છે અને પાંચમ કેવળજ્ઞાનને આપનારી
છે, તેથી તે ત્રણે તિથિનું આરાધન કરવું, ૧૬

દ્વિતીયા પશ્ચમ્યષ્ટમ્યેકાદશી ચતુર્દશી પશ્ચ તિથયઃ ।
એતાઃ શ્રુતતિથયો ગૌતમગણધરેણ મણિતાઃ ॥ ૧૭ ॥

દ્વિતીયા દ્વિવિધે ધર્મે પશ્ચમી જ્ઞાને ચાષ્ટમી કર્મણિ ।
एकादश्यज्ञानां चतुर्दशी चतुर्दशपूर्वाणाम् ॥ ૧૮ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ ૦ ૧૦, શ્લો ૧-૨ (હિ. હં.) *

ળીજ, પાંચમ, આઠમ, અગ્યારશ અને ચૌદશ આ પાંચ તિથિઓને જોતમ ગણુધરે શ્રુતતિથિઓ કહેલી છે. તેમાં ળીજ એ પ્રકારના (સાધુ શ્રાવક) ધર્મને માટે છે, પાંચમ જ્ઞાનને માટે છે, આઠમ આઠ કર્મના ક્ષયને માટે છે, અગ્યારશ અગ્યાર અંગને માટે છે, અને ચૌદશ ચૌદ પૂર્વને માટે છે, (એટલે કે એ તિથિઓના આરાધ નથી તે તે વસ્તુને લાલ થાય છે) ૧૭, ૧૮.

[ચાતુર્માસ-પર્વ]

ચાતુર્માસનું કર્તવ્ય:—

સામાયિકાવચ્યકપૌષધાનિ, દેવાર્ચનસ્નાનવિલેપનાનિ ।
બ્રહ્મક્રિયાદાનદયામુખાનિ, મવ્યાશ્રતુર્માસકમણ્ડનાનિ ॥૧૧॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૫.

હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! સામાયિક, આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, દેવપૂજા, સ્નાત્ર, વિલેપન, બ્રહ્મચર્ય, જ્ઞાન અને દયા (અમારી પડહ) એ વિગેરે શુભ કાર્યો કરવાં, તે ચતુર્માસનાં આભૂષણો છે. ૧૬

વ્યાખ્યાનશ્રવણં જિનાલયગતિર્નિત્યં ગુરોર્વન્દનં,

પ્રત્યાખ્યાનવિધાનમાગમગિરાં ચિત્તે ચિરં સ્થાપનમ્ ।

કલ્પાકર્ણનમાત્મશક્તિતપસા સંવત્સરાંરાધનં,

શ્રાદ્ધૈઃ શ્લાઘ્યતપોધનાદિતિ ફલં લભ્યં ચતુર્માસિકે ॥૨૦॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૧૦, શ્લો૦ ૬.

ચોમાસાના ચાર માસમાં હમેશાં ગુરૂ પાસે વ્યાખ્યાન સાંભળવું, જિનચૈત્યમાં જઈ દર્શન તથા પૂજન વિગેરે કરવું, ગુરૂને વંદના કરવી, પ્રત્યાખ્યાન-મન્થનખાણુ કરવું, આગમની વાણીને ચિત્તમાં ચિરકાળ સુધી સ્થાપન કરવી, કલ્પસૂત્ર સાંભળવું, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપ કરીને સંવત્સરનું આરાધન કરવું, આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરવા લાયક તપરૂપી ધન થકી શ્રાવકોએ કૃણ પ્રાપ્ત કરવું. ૨૦

[એકાદશી-પર્વ]

એકાદશીમહાત્મ્ય:—

કૃષ્ણેનારાધિતા માર્ગશીર્ષસ્યૈકાદશી તિથિઃ ।

તેનારાધ્યતયા લોકે, જજ્ઞે સર્વજનેષ્વિયમ્ ॥ ૨૧ ॥

ઉપદેશકલ્પવલી, પહેલ ૧૦, શ્લોક ૨૦.

કૃષ્ણ મહારાજાએ માગશર માસની અગીયારશ આરાધી હતી, તેથી લોકમાં સમગ્ર મનુષ્યોમાં એ તિથિ આરાધ્યપણે થઈ. ૨૧.

એકાદશીએ શું ન કરવું:—

અસત્યભાષણં દ્યૂતં, દિવાસ્વાપં ચ મૈથુનમ્ ।

एकादश्यां न कुर्वीत, उपवासपरो नरः ॥ २२ ॥

એકાદશીમહાત્મ્ય, શ્લોક ૫૪.

એકાદશીને, દિવસે ઉપવાસ કરવામાં તત્પર થયેલા ગુરૂએ અસત્ય વચન બોલવું નહીં, દ્યૂત રમવું નહીં, દિવસે શયન કરવું નહીં અને મૈથુન સેવવું નહીં. ૨૨.

અતિથિવ્રત. (૨૮)

અતિથિનું સ્વરૂપ:—

સ્વયમેવ ગૃહં સાધુ-ર્યોત્રાત(ન્વં)તિ સંયતઃ ।

અન્વર્થવેદિભિઃ પ્રોક્તઃ, સોઽતિથિર્મુનિપુંગવૈઃ ॥ ૧ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૮૧૭.

જે (ઇંદ્રિયોત્તે) સંયમ કરનાર સાધુપુરૂષ પોતાની મેળે જ-આમંત્રણ વિના જ-ધરે પધારે તેને, (શાસ્ત્રોના) અર્થને જાણવાવાળા એવા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષોએ અતિથિ કહ્યો છે. ૧.

અજ્ઞાતકુલનામાન-મન્યતઃ સમુપાગતમ્ ।

પૂજયેદતિથિં સમ્યગ્ નૈકગ્રામનિવાસિનમ્ ॥ ૨ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અ ૦-૪, પૃ ૦-૨૨, શ્લો ૦ ૫૮.

જેનું કુળ અને નામ જાણવામાં નોંડાય, જે અન્ય ગામથી આવેલો હોય, અને જે એક ગામમાં રહેનારો ન હોય (એટલે કે હંમેશાં કરનાર હોય) એવા અતિથિ(સાધુ)ની સમ્યક્ પ્રકારે અન્નાદિકવડે પૂજા કરવી. ૨.

સાચો અતિથિ:—

હિરણ્યે વા સુવર્ણે વા, ધને ધાન્યે તથા વ ચ ।

અતિથિં ચ (તં) વિજાનીયા-દસ્ય લોભો ન વિદ્યતે ॥૩॥

ધર્મરત્નપ્રકરણ.

જેને ચાંદીને વિષે, સુવર્ણને વિષે, ધનને વિષે તથા ધાન્યને વિષે (જરા પણ) લોભ ન હોય તેને અતિથિ જાણવો. ૩.

સત્યાર્જવદયાયુક્તં, પાપારમ્ભવિવર્જિતમ્ ।

ઉગ્રતપસ્સમાયુક્તમતિથિં વિદ્ધિ તાદૃશમ્ ॥ ૪ ॥

કૂર્મપુરાણ, અ. ૪૯, શ્લો ૧૪.

સત્ય, સરળતા અને દયાવડે યુક્ત, પાપના આરંભથી રહિત અને ઉગ્ર તપસ્યાવડે સહિત, આવો જે હોય તેને તું અતિથિ જાણ. ૪.

અતિથિ તથા પરોણા:—

તિથિપર્વહર્ષશોકા-સ્ત્યક્તા યેન મહાત્મના ।

ધીમદ્ધિઃ સોઽતિથિર્જ્ઞેયઃ, પરઃ પ્રાઘૂર્ણિકો મતઃ ॥ ૫ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયોલ્લાસ, શ્લો ૧૪.

જે મહાત્માએ તિથિ, પર્વ હર્ષ અને શોકનો ત્યાગ કર્યો હોય તેને બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ અતિથિ જાણવો, તે સિવાય બીજાને પરોણા જાણવો. ૫.

તિથિપર્વોત્સવાઃ સર્વે, ત્યક્તા યેન મહાત્મના ।

અતિથિં તં વિજાનીયા-ચ્છેષમમ્યાગતં વિદુઃ ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર. ૧, પૃ. ૫૪. (પ્ર. સ.) *

જે મહાત્માએ તિથિ, પર્વ અને લગ્નાદિક ઉત્સવો, એ સર્વનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેને અતિથિ જાણવો. બાકીના સર્વ અભ્યાગત કહેવાય છે. ૬.

અનાહૂતમવિજ્ઞાતં, દાનકાલસમાગતમ્ ।

જાનીયાદતિથિં પ્રાજ્ઞ એતસ્માદ્વ્યત્યયે પરમ્ ॥ ૭ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયોલ્લાસ, શ્લો ૯.

જે નહીં બોલાવેલો, નહીં જાણીતો અને દાન દેવાને અવસરે અકસ્માત આવેલો હોય તેને કાઢ્યા પુરૂષે અતિથિ જાણવો. તે સિવાય બીજો હોય તેને પરોણો જાણવો. ૭.

અતિથિ પૂજા:—

આર્તવૃણ્ણાશ્વધામ્યાં યો વિવ્રસ્તો વા સ્વમંદિરમ્ ।

આગતઃ સોઽતિથિઃ પૂજ્યો વિશેષેણ મનીષિણા ॥ ૮ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયોલ્લાસ, શ્લો ૧૧.

ભુખ અને તરસથી પીડાયેલો અથવા ભય પામેલો એવો જે કોઈ માણસ પોતાના ઘરે આવે તે અતિથિની સુરપુરૂષે, વિશેષે કરીને (આદરમાનપૂર્વક), સેવા-ભક્તિ કરવી જોઈએ. ૮.

અતિથિવ્રતનું સ્વરૂપ:—

સદા ચાન્નાદિસંગ્રાસે, સાધૂનાં દાનપૂર્વકમ્ ।

મુજ્યતે યત્તદતિથિ-સંવિભાગાભિયં વ્રતમ્ ॥ ૯ ॥

ઉપદેશપ્રસાદ મા૦, સ્તંભ ૧૧, વ્યા૦ ૧૬૨.

હુમેશાં, અન્ન વિગેરે સાંમગ્રી પ્રાપ્ત થતાં, સાધુપુરુષોને દાન આપ્યા પછી જે લોજન (કરવાનો નિયમ) કરવામાં આવે તેને અતિથિસંવિભાગ નામનું વ્રત કહે છે. ૯.

અતિથિમ્યોઽશનાવાસ-વાસ:પાત્રાદિવસ્તુનઃ ।

યત્પ્રદાનં તદતિથિ-સંવિભાગવ્રતં ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તંભ ૧૧, વ્યા૦ ૧૬૩.

અતિથિઓને અન્ન, નિવાસ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વિગેરે વસ્તુઓનું જે દાન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ-વ્રત કહેવાય છે. ૧૦.

ચતુર્વિધો વરાહારો, દીયતે સંયતાત્મનામ્ ।

શિક્ષાવ્રતં તદાખ્યાતં, ચતુર્થ-ગૃહમેધિનામ્ ॥ ૧૧ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૬.

સંયમવાળા (અતિથિઓ) ને ચાર પ્રકારનો (અશન-લોજન, પાન-પાણી, આદિમ-ઔષધ અને સ્વાદિમ-મુખવાસ વિગેરે) ઉત્તમ આહાર આપવો તે વ્રતને, ગૃહસ્થોનું ચોથું (અતિથિસંવિભાગ નામનું) શિક્ષાવ્રત કહેવું છે. ૧૧.

અતિથિ સાથે કેમ વર્તવું :—

શ્રદ્ધામૃત્સત્ત્વવિજ્ઞાનતિતિક્ષામત્ત્યલુબ્ધતાઃ ।

એતે ગુણા હિતોદ્યુક્તૈર્ઘ્રિયન્તેઽતિથિપૂજને ॥ ૧૨ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૧૮.

શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ, સત્ત્વ, વિજ્ઞાન, સહિષ્ણુતા, ભક્તિ અને નિર્દોષપણું : આટલા ગુણો, (પોતાના આત્માના) હિતને માટે તત્પર એવા માણસે, અતિથિની સેવા ચાકરી કરતી વખતે ધારણ કરવા જોઈએ. ૧૨.

ન પ્રશ્નો જન્મનઃ કાર્યો ન ગોત્રાચારયોરપિ ।

નાપિ શ્રુતસમૃદ્ધીનાં, સર્વધર્મમયોઽતિથિઃ ॥ ૧૩ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયલ્લાસ, શ્લોક ૧૩.

અતિથિને એના જન્મ સંબંધી, એના ગોત્ર સંબંધી, એના આચાર વિચાર સંબંધી, એના જ્ઞાન સંબંધી કે એની સંપત્તિ સંબંધી; (એવા કોઈ પણ પ્રકારના અંગત) પ્રશ્નો પૂછવા ન જોઈએ; કારણ કે (ગમે તેવો હોવો છતાં) અતિથિ (તરીકે પોતાને ત્યાં આવેલા માણસ) ને દરેક પ્રકારે ધર્મમય ગણવામાં આવેલ છે. ૧૩.

પ્રતિગ્રહોચ્ચદેશાન્નિ-ક્ષાલનં પૂજનં નતિઃ ।

ત્રિશુદ્ધિરન્નશુદ્ધિશ્ચ, પુણ્યાય નવધા વિધિઃ ॥ ૧૪ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૧૯.

(અતિથિની સેવા કરવામાં) પાત્ર આપવું, ઉચ્ચા આસન ઉપર બેસાડવું, પગને ધોવા, પૂજા કરવી, નમસ્કાર કરવો, ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ એટલે મન પવિત્ર રાખવું, શુદ્ધ વચન

ખોલવું અને નિર્મળ કાયા રાખવી તથા (જે ભોજન આપવામાં આવે તે) ભોજન ચોકિયું રાખવું; આ પ્રમાણે પુણ્યની પ્રાપ્તિને માટે નવ પ્રકારનો વિધિ કહેલો છે. ૧૪.

અતિથિપૂજની વિશેષતા:—

ધર્મકૃત્યેષુ સારં હિ, વૈયાવૃત્ત્યં જગુર્જિનાઃ ।

તત્પુનર્ગ્લાનસંબન્ધિ, વિના પુણ્યં ન લભ્યતે ॥ ૧૫ ॥

સર્વ ધર્મકાર્યને વિષે વૈયાવૃત્ત્ય-સેવા સારભૂત છે એમ જિનેશ્વરે કહે છે. તેમાં પણ ગ્લાન-માંદા સાધુ વિગેરેની વૈયાવચ્ચ કરવાનો અવસર પુણ્ય વિના મળી શકતો નથી. ૧૫.

અતિથિની અવગણનું પાપ:—

અતિથિર્યસ્ય ભગ્નાશો ગૃહાત્ પ્રતિનિવર્તતે ।

સ તસ્મૈ દુષ્કૃતં દત્વા, પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥ ૧૬ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયહાસ, શ્લો ૧૬:

જે માણસના ઘરેથી અતિથિ નિરાશ થઈને પાછો ફરે છે તે અતિથિ (પોતાના) પાપને તે (ઘરવાળા)ને આપીને તે (ઘરવાળા)નું પુણ્ય લઈને ચાલ્યો જાય છે. (અર્થાત્ અતિથિનો સત્કાર નહિ કરવાથી પોતાના પુણ્યનો નાશ થાય છે અને સાથે સાથે પાપનો બંધ થાય છે.) ૧૬.

નામ્યુત્થાનક્રિયા યત્ર, નાલાપો મધુરાક્ષરઃ ।

ગુણદોષકથા નૈવ, તસ્ય હર્મ્યે ન ગમ્યતે ॥ ૧૭ ॥

મહાભારત, વિરાટપર્વ, અ ૧૯, શ્લો ૨૪.

જેને ઘેર (આવેલા અતિથિને માટે) ઉભા થવું વિગેરે સત્કારની ક્રિયા ન હોય, મધુર વચ્ચનથી ખોલાવવાનું ન હોય, તથા ગુણ દોષની કથા ન હોય, તેને ઘેર જવું યોગ્ય નથી. ૧૭.

અકિञ્ચનમસંવન્ધ-મન્યદેશાદુપાગતમ્ ।

અસંપૂજ્યાતિથિં મુञ્જન્, મન્વતં કામં વ્રજત્યથઃ ॥ ૧૮ ॥

વિષ્ણુપુરાણ, અ. ૪, શ્લો ૫૪.

જેની પાસે કાંઈપણ નથી એવા, જેની સાથે કાંઈપણ સંબંધ નથી એવા, અને જે બીજા દેશથી આવેલો છે એવો અતિથિની પૂજા કર્યા વિના (જમાડ્યા વિના) ભોજનને કરનાર ગૃહસ્થી પુરૂષ અત્યંત નીચે જાય છે-નરકે જાય છે. ૧૮.

મન્દિરાદિમુખો यस્ય, ગચ્છત્યતિથિપુંગવઃ ।

જાયતે મહતી તસ્ય, પુણ્યહાનિર્મનસ્વિનઃ ॥ ૧૯ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયસ્કંધ, શ્લો ૧૫.

જે માણસના ઘરથી, અતિથિ મોટું ફેરવીને (એટલે કે અસંતુષ્ટ-નિરાશ થઈને) આલ્યો જાય છે, તે મનસ્વી માણસના પુણ્યની મોટી હાનિ થાય છે. (એના ઘણા પુણ્યનો નાશ થાય છે). ૧૯.

અતિથિપૂજનું ફળઃ—

વૈયાવૃત્યં વિતન્વાનઃ, સાધૂનાં વરમાવતઃ ।

વધ્નાતિ તનુમાન્નન્દિ-ષેણવત્ કર્મ સુન્દરમ્ ॥ ૨૦ ॥

ઉપદેશગ્રાસાદ, મા. ૧, પૃ. ૨૮. (પ્ર. સ.)

બોલવું અને નિર્મળ કાયા રાખવી તથા (જે લોજન આપ-
વામાં આવે તે) લોજન ચોકળું રાખવું; આ પ્રમાણે પુણ્યની
પ્રાપ્તિને માટે નવ પ્રકારનો વિધિ કહેલો છે. ૧૪.

અતિથિપૂજની વિશેષતા:—

ધર્મકૃત્યેષુ સારં હિ, વૈયાવૃત્ત્યં જગુર્જિનાઃ ।

તત્પુનર્ગ્લાનસંબન્ધિ, વિના પુણ્યં ન લભ્યતે ॥ ૧૫ ॥

સર્વ ધર્મકાર્યને વિષે વૈયાવૃત્ત્ય-સેવા સારભૂત છે એમ
જિનેશ્વરે કહે છે. તેમાં પણ ગ્લાન-માંદા સાધુ વિગેરેની
વૈયાવચ્ચ કરવાનો અવસર પુણ્ય વિના મળી શકતો નથી. ૧૫.

અતિથિની અવજાનું પાપ:—

અતિથિર્યસ્ય મગ્નાશો ગૃહાત્ પ્રતિનિવર્તતે ।

સ તસ્મૈ દુષ્કૃતં દત્વા, પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥ ૧૬ ॥

વિવેકવિલાસ, તૃતીયહ્રાસ, શ્લોક-૧૬:

જે માણસના ઘરેથી અતિથિ નિરાશ થઈને પાછો
ફરે છે તે અતિથિ (પોતાના) પાપને તે (ઘરવાળા)ને આપીને
તે (ઘરવાળા)નું પુણ્ય લઈને ચાલ્યો જાય છે. (અર્થાત્
અતિથિનો સત્કાર નહિ કરવાથી પોતાનો પુણ્યનો નાશ થાય
છે અને સાથે સાથે પાપનો બંધ થાય છે.) ૧૬.

નામ્યુત્થાનક્રિયા યત્ર, નાલાપો મધુરાક્ષરઃ ।

ગુણદોષકથા નૈવ, તસ્ય હર્મ્યે ન ગમ્યતે ॥ ૧૭ ॥

મહાભારત, વિરાટપર્વ, અં ૧૯, શ્લોક ૨૪.

સંજ્વલનરૂપ કષાય એક પખવાડીયા સુધી રહે છે; પ્રત્યા-
ખ્યાનરૂપ કષાય ચાર માસ રહે છે; અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ કષાય એક
વર્ષ રહે છે; અને અનંતાનુબંધી કષાય જન્મ પર્યંત રહે છે. ૬.

કષાયજન્ય કુષ્ટ:—

કષાયકલુષો જીવો રાગરંજિતમાનસઃ ।

ચતુર્ગતિભવામ્મોઘૌ, ભિન્નનૌરિવ સીદતિ ॥ ૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૩૨.

કષાયરૂપી મેલથી યુક્ત અને જેનું મન રાગથી રંગાયેલું
હોય એવો જીવ (દેવ મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક રૂપ)
ચાર ગતિરૂપી સંસારસમુદ્રમાં, તૂટી ગયેલ વહાણની માફક,
નાશ પામે છે. ૭.

કામઃ ક્રોધસ્તથા મોહ-ત્ત્રયોઽપ્યેતે મહાદ્વિષઃ ।

एते न निर्जिता यावत्, तावत्सौख्यं कुतो नृणाम् ? ॥ ૮ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૭.

કામ-વાસના, ક્રોધ અને મોહ: આ ત્રણેય મહાન્ દુશ્મનો
છે. (તેથી) જ્યાંસુધી એમના હિપર વિજય કરવામાં ન
આવે ત્યાંસુધી માણસોને સુખ ક્યાંથી મળે ? ૮.

कषायविषयातीनां, देहिनां नास्ति निर्वृतिः ।

तेषां च विरमे सौख्यं, जायते परमाद्भुतम् ॥ ૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૯.

રાગદ્વેષમયો જીવઃ, કામક્રોધવશંગતઃ ।

લોભમોહમદાવિષ્ટઃ, સંસારે સંસરત્યસૌ ॥ ૪ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૫.

રાગ અને દ્વેષથી યુક્ત થયેલો, કામ અને ક્રોધને આધીન થયેલો, લોભ, મોહ અને મદથી વ્યાપ્ત થયેલો એવો આ જીવ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે. ૪.

કષાયોના અવાંતર પ્રકારઃ—

સ્યુઃ કષાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ શરીરિણામ્ ।

ચતુર્વિધાસ્તે પ્રત્યેકં, ભેદૈઃ સંજ્વલનાદિભિઃ ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૦ ૬.

પ્રાણીઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર કષાયો હોય છે, તે દરેક કષાય સંજ્વલન વિગેરે ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારના હોય છે. (સંજ્વલનકષાય, પ્રત્યાખ્યાનકષાય અપ્રત્યાખ્યાનકષાય અને અનંતાનુબંધી કષાયઃ એ ચાર પ્રકાર દરેક ક્રોધાદિક કષાયના છે) ૫.

કષાયોનું આયુષ્યઃ—

પક્ષં સંજ્વલનઃ પ્રત્યા-ખ્યાનો માસચતુષ્ટયમ્ ।

અપ્રત્યાખ્યાનકો વર્ષ, જન્માનન્તાનુબન્ધકઃ ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૦ ૭.

સંજ્વલનરૂપ કષાય એક પખવાડીયા સુધી રહે છે; પ્રત્યા-
ખ્યાનરૂપ કષાય ચાર માસ રહે છે; અપ્રત્યાખ્યાનરૂપ કષાય એક
વર્ષ રહે છે; અને અનંતાનુબંધી કષાય જન્મ પર્યંત રહે છે. ૬.

કષાયજન્ય કષ્ટ:—

કષાયકલુષો જીવો રાગરંજિતમાનસઃ ।

ચતુર્ગતિમવામ્મોઘૌ, મિન્નનૌરિવ સીદતિ ॥ ૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૩૨.

કષાયરૂપી મેલથી યુક્ત અને જેનું મન રાગથી રંગાયેલું
હોય એવો જીવ (દેવ મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક રૂપ)
ચાર ગતિરૂપી સંસારસમુદ્રમાં, તૂટી ગયેલ વહાણની માફક,
નાશ પામે છે. ૭.

કામઃ ક્રોધસ્તથા મોહ-સ્રયોઽપ્યેતે મહાદ્વિષઃ ।

એતે ન નિર્જિતા યાવત્, તાવત્સૌખ્યં કુતો નૃણામ્ ॥ ૮ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૭.

કામ-વાસના, ક્રોધ અને મોહઃ આ ત્રણેય મહાન્ દુશ્મનો
છે. (તેથી) જ્યાંસુધી એમના ઉપર વિજય કરવામાં ન
આવે ત્યાંસુધી માણસોને સુખ ક્યાંથી મળે ? ૮.

કષાયવિષયાર્તાનાં, દેહિનાં નાસ્તિ નિર્વૃત્તિઃ ।

તેષાં ચ વિરમે સૌખ્યં, જાયતે પરમાદ્ભુતમ્ ॥ ૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૯.

કષાયો અને વિષયોથી પીડા પામતા એવા પ્રાણીઓને (કષાય પણ) શાંતિ નથી મળતી. એ કષાય અને વિષયો જ્યારે શાંત થઈ જાય છે ત્યારે (જીવને) અત્યંત અફ્ફુત સુખ થાય છે. ૯.

સ ક્રોધમાનમાયાલોભૈરતિદુર્જયૈઃ પરામૃષ્ટઃ ।

પ્રાપ્નોતિ યાનનર્થાન્, કસ્તાનુદ્દેષ્ટુમપિ શક્તઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૨૪.

હુએ કરીને જીતા શકાય એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભવડે કરીને પરાભવ પામેલો એવો તે (જીવ) જે જે અનર્થોને-આફ્ફોતોને પામે છે એ બધાને કોણ કહી શકે ? ૧૦.

કષાયવશગો જીવઃ, કર્મ બધ્નાતિ દારુણમ્ ।

તેનાસૌ ક્લેશમાપ્નોતિ, ભવકોટિષુ દુસ્તરમ્ ॥ ૧૧ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૩૩.

કષાયોને આધીન થયેલો જીવ ભયંકર કર્મોને બાંધે છે. અને એથી એ કરોડો ભવમાં સુફેલીથી તરી શકાય એવા હુએને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧.

લોભમૂલોપાપાનિ, રસમૂલોપાપાનિ (શ્ર) વ્યાધયઃ ।

સ્નેહમૂલોપાપાનિ, ત્રીણિ ત્યક્ત્વા સુખી ભવ ॥ ૧૨ ॥

ઉપદેશમાલા भा ૦, પૃ ૦ ૪૯.

પાપનું મૂળ લોભ છે, વ્યાધિનું મૂળ રસ છે અને હુએનું મૂળ સ્નેહ છે. (તેથી) એ ત્રણેનો ત્યાગ કરીને જ માણસ સુખી થાય છે. ૧૨.

કષાયજન્ય નુકસાન:—

ઉત્સર્પન્તિ તે યાવત્, પ્રવલીભૂય દેહિષુ ।

સ તાવન્મલિનીભૂતો, જહાતિ પરમાત્મતામ્ ॥ ૧૩ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૧, શ્લો૦ ૫.

જ્યાંસુધી કષાયો ખળવાન થઈને, પ્રાણીઓને વિષે, વૃદ્ધિ પામે છે, ત્યાંસુધી મલિન થયેલો તે આત્મા પરમાત્મપણાને ત્યાગ કરે છે—પરમાત્મપણાને પામી શકતો નથી. ૧૩.

કામઃ ક્રોધશ્ચ લોભશ્ચ, દેહે તિષ્ઠન્તિ તસ્કરાઃ ।

જ્ઞાનરત્નમપાહારિ, તસ્માજ્ઞાગૃત જાગૃત ॥ ૧૪ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર ગદ્ય, પૃ૦ ૨૧. (પ્ર. સ.)

કામ, ક્રોધ અને લોભ એ વિગેરે ચોરો શરીરમાં જ રહેલા છે. તેઓએ જ્ઞાનરૂપી રત્ન હરણુ કર્યું છે, તેથી તમે જાગો, જાગો ! ૧૪.

કષાયાન્ શત્રુવત્ પર્યેદ્ વિષયાન્ વિષવત્તથા ।

મોહં ચ પરમં વ્યાધિ-મેવમૂર્ચુર્વિચક્ષણાઃ ॥ ૧૫ ॥

તત્ત્વામત, શ્લો૦ ૩૬.

કષાયોને શત્રુસમાન જોવા, વિષયોને ઝેરની માફક સમજવા અને મોહને મહાન્ રોગ સરખો જાણવો: એ પ્રમાણે બુદ્ધિશાળી માણસોએ કહ્યું છે. ૧૫.

તાવદ્ગુરુવચઃ શાસ્ત્રં, તાવત્તાવચ્ચ ભાવનાઃ ।

કષાયવિષયૈર્યાવન્ન મનસ્તરલીભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૪.

જ્યાંસુધી કષાય અને વિષયોવડે મન વ્યાકુળ થયું ન હોય, ત્યાંસુધી જ ગુરુનું વચન (મનમાં સ્થિર રહે છે), ત્યાં સુધી જ શાસ્ત્ર અને ત્યાં સુધી જ ભાવના (પણ મનમાં સ્થિર રહે છે. ૧૬.

કો ગુણસ્તવ કદાચ કપાયૈર્નિર્મમે ભજસિ નિત્યમિમાન્ યત્ ।

કિં ન પશ્યસિ દોષમમીષાં, તાપમત્ર નરકં ચ પરત્ર ॥ ૧૭ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિ ૦ ૭, શ્લો ૫.

તને કષાયોએ કયો ગુણ કર્યો ? અને તે ગુણ ક્યારે કર્યો કે તું તેઓને હંમેશાં સેવે છે. આ ભવમાં સંતાપ અને પર-ભવમાં નરક આપવારૂપ તેઓના દોષો છે તે શું તું દેખતો નથી ? ૧૭.

કોપે સતિ સ્યાત્કુત એવ મુક્તિઃ,

કામે તથા તત્પ્રતિબંધ એવ ।

રાગેઽપિ ચ સ્યાન્ન ફલે વિશેષ—

સ્તસ્માન્ન ચૈતે હૃદયેઽવધાર્યાઃ ॥ ૧૮ ॥

દ્વિજવદનચપેટિકા (હેમચંદ્ર).

જ્યાંસુધી કોપ હોય ત્યાંસુધી મનુષ્યની મુક્તિ ક્યાંથી થાય ? કામ હોય તોપણ તે મોક્ષનો પ્રતિબંધ જ થાય છે,

તેથી રાગ હોય તો પણ તે ક્રૂણમાં કાંઈપણ ફેરફાર નથી થતો. અર્થાત્ મોક્ષ મળે નહીં. તેથી કરીને તે ક્રોધાદિક હૃદયમાં ધારણ કરવા યોગ્ય નથી. ૧૮.

કયા ક્રપાયથી કેની હાનિ થાય:—

ક્રોધાત્ પ્રીતિવિનાશં, માનાદ્વિનયોપઘાતમાપ્નોતિ ।

શાઘ્યાત્પ્રત્યયહાર્નિ, સર્વગુણવિનાશનં લોભાત્ ॥ ૧૯ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૨૫.

માણસ ક્રોધથી પ્રેમનો નાશ પામે છે, માનથી વિનયનો નાશ પામે છે, લુચ્યાઈથી વિશ્વાસનો નાશ પામે છે અને લોભથી તમામ ગુણના નાશને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૯.

નાસ્તિ કામસમો વ્યાધિ-નાસ્તિ મોહસમો રિપુઃ ।

નાસ્તિ ક્રોધસમો વહ્નિ-નાસ્તિ જ્ઞાનસમં સુખમ્ ॥ ૨૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૮.

કામ-વાસનાના જેવો કોઈ રોગ નથી; મોહના જેવો કોઈ દુશ્મન નથી; ક્રોધના જેવો કોઈ અગ્નિ નથી અને જ્ઞાન સમાન કોઈ સુખ નથી. ૨૦.

નિત્યં ક્રોધાત્તપો રક્ષેચ્છ્રિયં રક્ષેચ્ચ મત્સરાત્ ।

વિદ્યાં માનાપમાનામ્યા-માત્માનં ચ પ્રમાદતઃ ॥ ૨૧ ॥

શાંતિપર્વ, અ० ૨૩૩, શ્લો० ૧૧*

હંમેશાં ક્રોધથી તપનું રક્ષણ કરવું, ઈર્ષ્યાથી લક્ષ્મીનું રક્ષણ કરવું, માન અને અપમાનથી વિદ્યાનું રક્ષણ કરવું, અને આત્માનું પ્રમાદથી રક્ષણ કરવું. (કારણકે તે તે કષાય તે તે વસ્તુનો નાશ કરનારા છે). ૨૧.

કષાય-અકષાયનો વિવેક:—

યત્કષાયજનિતં તવ સૌખ્યં, યત્કષાયપરિહાનિ ભવં ચ ।
તદ્વિશેષમથવૈતદુદર્કં, સંવિભાવ્ય ભજ ધીર વિશિષ્ટમ્ ॥ ૨૨ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધિ૦ ૭, શ્લો૦ ૬.

કષાય સેવનથી તને જે સુખ થાય અને કષાયના ક્ષયથી તને જે સુખ થાય તેમાં વધારે સુખ કયું છે (અથવા તો કષાયનું ને તેના ત્યાગનું પરિણામ કેવું આવે છે) તેનો વિચાર કરીને, તે જેમાંથી સાફ હોય તે હે પડિત ! તું આહરી લે. ૨૨.

કષાયોનો નાશ:—

કષાયાસ્તન્નિહન્તવ્યાસ્તથા તત્સહચારિણઃ ।

નોકષાયાઃ શિવદ્વારાગલીભૂતા મુમુક્ષુભિઃ ॥ ૨૩ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૧, શ્લો૦ ૧૦.

મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ કષાયોનો વિનાશ કરવો જોઈએ. તથા તે કષાયોના સહચારી નોકષાયો મોક્ષના બારણાના આંગળીચારૂપ હોવાથી, તેમનો પણ નાશ કરવો જોઈએ. ૨૩.

કષાયોનો ત્યાગ:—

કિં કષાયકલુષં કુરુષે સ્વં, કેષુ ચિન્નનુ મનોઽરિધિયાઽઽત્મન્ ।
તેઽપિ તે હિ જનકાદિકરૂપૈરિષ્ટાં દધુરનંતમવેષુ ॥ ૨૪ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, શ્લો० ૩૧.

હે આત્મન્ ! કેટલાક પ્રાણીઓ ઉપર શત્રુબુદ્ધિ રાખીને
તું તારા મનને શા સાડ કષાયથી મલીન કરે છે. ? (કારણકે)
તેઓજ માતૃપિતા વિગેરે રૂપોમાં, (પહેલાંના) અનંતા ભવોમાં,
તારી પ્રીતિ પામ્યા છે. (તેથી તેમના ઉપર કષાય ન કરવો) ૨૪.

કષાયોના જયનો ઉપાય:—

હન્તવ્યઃ ક્ષમયા ક્રોધો માનો માર્દવયોગતઃ ।

માયા ચાર્જવમાવેન, લોભઃ સંતોષપોષતઃ ॥ ૨૫ ॥

યોગસાર, પ્ર० ૧, શ્લો० ૧૧.

ક્ષમાવડે ક્રોધને હણવો, માર્દવવડે માનને હણવો, સરળતા વડે
માયાને હણવી, અને સંતોષના પોષણથી લોભને હણવો જોઈએ. ૨૫.

ક્ષમયા મૃદુભાવેન, ઋજુત્વેનાપ્યનીહયા ।

ક્રોધં માનં તથા માયાં, લોભં રુન્ધ્યાદ્ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર० ૪, શ્લો० ૮૨.

ક્ષમાવડે ક્રોધને રૂંધવો, માર્દવ-નમ્રતાવડે માનને રૂંધવો,
સરળતાવડે માયાને રૂંધવી, અને નિરપૃહતા-સંતોષ-વડે
લોભને રૂંધવો. ૨૬.

વિષયોરગદષ્ટસ્ય, કષાયવિષમોહિનઃ ।

સંયમો હિ મહામંત્રસ્ત્રાતા સર્વત્ર દેહિનઃ ॥ ૨૭ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૩૧.

વિષયરૂપી સાપથી કરડાયેલ અને કષાયરૂપી ઝેરથી મૂર્છા પામેલા એવા પ્રાણીનું સંયમરૂપી મહામંત્ર જ સર્વત્ર રક્ષણ કરી શકે છે. ૨૭.

ક્ષાન્ત્યા ક્રોધો મૃદુત્વેન, માનો માયાઽઽર્જવેન ચ ।

લોભશ્ચાનીહયા જેયાઃ, કષાયા इति संग्रहः ॥ ૨૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૨૩.

ક્ષમાવડે ક્રોધને જીતવો, નમ્રતાવડે માનને જીતવો, સરળતાવડે માયાને જીતવી, અને નિઃસ્પૃહતાવડે લોભને જીતવો, આ પ્રમાણે સર્વ કષાયોને જીતવા, તે (શાસ્ત્રોનું) તાત્પર્ય છે. ૨૮.

કષાયોના જયનું ફળ:—

કષાયવિજયે સૌખ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ નિગ્રહે ।

જાયતે પરમોત્કૃષ્ટ-માત્મનો ભવભેદિ યત્ ॥ ૨૯ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૩૫.

કષાયોના વિજય કરવામાં અને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવામાં આત્માને, ખડુંજ ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ મળે છે કે જે ભવનો નાશ કરનારૂં થાય છે. ૨૯.

ક્રોધ (૩૦)

ક્રોધજન્ય નુકસાન:—

હસ્ત્યેકદિનેનૈવ, તેજઃ ષાળ્મસિકં જ્વરઃ ।

ક્રોધઃ પુનઃ ક્ષણેનાપિ, પૂર્વકોઢ્યાર્જિતં તપઃ ॥ ૧ ॥

માત્ર એક દિવસનો જ તાવ, છ માસના તેજને હરે છે-
નાશ કરે છે, પરંતુ ક્રોધ તો એક ક્ષણમાં જ કોટિપૂર્વવડે
ઉપાર્જન કરેલા તપનો નાશ કરે છે. ૧.

ક્રોધઃ પરિતાપકરઃ, સર્વસ્યોદ્વેગકારકઃ ક્રોધઃ ।

વૈરાનુષંગજનકઃ ક્રોધઃ ક્રોધઃ સુગતિહન્તા ॥ ૨ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૨૬.

ક્રોધ સંતાપને કરવાવાળો છે, ક્રોધ બધાને ઉદ્વેગ કરવા-
વાળો છે, ક્રોધ વૈરયુક્ત સંબંધને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને ક્રોધ
સુગતિનો નાશ કરનાર છે. ૨.

ક્રોધેન વર્ધતે કર્મ, દારુણં ભવવર્ધનમ્ ।

શિક્ષા ચ ક્ષીયતે સદ્યસ્તપશ્ચ સમુપાર્જિતમ્ ॥ ૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૯૦.

ક્રોધથી સંસારની વૃદ્ધિ કરનારૂં એવું ભયંકર કર્મ વૃદ્ધિ પામે છે, ક્રોધથી (ગુરૂ વિગેરેએ આપેલી) શીખામણ નાશ પામે છે અને લાંબા સમયથી એકત્રિત કરેલ તપશ્ચર્યા તત્કાળ નષ્ટ થાય છે. ૩.

ક્ષમી યત્કુરુતે કાર્ય, ન તત્ક્રોધવશંવદઃ ।

કાર્યસ્ય સાધની પ્રજ્ઞા, સા ચ ક્રોધેન નશ્યતિ ॥ ૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૧૧, શ્લો૦ ૧૩. (હી. હં.) ❀

ક્ષમાવાન પુરૂષ જે કાર્ય કરે છે, તે કાર્ય ક્રોધને વશ થયેલો મનુષ્ય કરી શકતો નથી. કેમકે કાર્યને સાધનારી જે ખુદ્ધિ છે તે ક્રોધવડે નાશ પામે છે. ૪.

દોષં ન તં નૃપતયો રિપવોઽપિ રુપ્તાઃ,

કુર્વન્તિ કેસરિકરીન્દ્રમહોરગા વા ।

ધર્મ નિહત્ય ભવકાનનદાવવહ્નિં

યં દોષમત્ર વિદધાતિ નરસ્ય રોષઃ ॥ ૫ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૨૪.

સંસારરૂપી વનને બાળવામાં અગ્નિસમાન એવા ધર્મનો નાશ કરીને, ક્રોધ માણસનું જે નુકસાન કરે છે તે નુકસાન રાજાઓ, કોપાયમાન થયેલા શત્રુઓ, સિંહ, મોટા હાથીઓ કે મોટા નાગો નથી કરતા. (આ બધાયના નુકસાન કરતાં પણ ક્રોધે કરેલું નુકસાન ચઢી જાય છે). ૫.

સંચિતસ્યાપિ મહતો વત્સ ! ક્લેશેન માનવૈઃ ।

યશસસ્તપસશ્ચૈવ, ક્રોધો નાશકરઃ પરઃ ॥ ૬ ॥

હે પુત્ર ! મનુષ્યોએ મહા કલેશથી ઉપાર્જન કરેલા મોટા
યશ અને તપનો ક્રોધ અત્યંત નાશ કરે છે. ૬.

મૈત્રીયશોવ્રતતપોનિયમાનુકંપા—

સૌભાગ્યભાગ્યપઠનૈદ્રિયનિર્જયાદ્યાઃ ।

નશ્યંતિ કોપપુરુષૈરિહતાઃ સમસ્તા—

સ્તીત્રાગ્નિતપ્તરસવત્ ક્ષણતો નરસ્ય ॥ ૭ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૨૮.

તીવ્ર અગ્નિમાં ઉના થયેલા (પારાના) રસની જેમ, કોપ
રૂપી શત્રુથી હુણાએલાં એવાં મિત્રતા, યશ, વૃત્ત, તપ, નિયમ,
સદ્ભાગ્ય, ભાગ્ય, અભ્યાસ અને ઇન્દ્રિયિજ્ય વિગેરે તમામ
નાશ પામે છે. ૭.

માસોપવાસનિરતોઽસ્તુ તનોતુ સત્યં,

ધ્યાનં કરોતુ વિદધાતુ બહિર્નિવાસમ્ ।

બ્રહ્મવ્રતં ધરતુ મૈક્ષરતોઽસ્તુ નિત્યં,

રોષં કરોતિ યદિ સર્વમનર્થકં તત્ ॥ ૮ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૨૯.

મનુષ્ય ભલે માસ માસના ઉપવાસ કરવામાં તત્પર રહે,
સત્ય વચન બોલે, શુભ ધ્યાન કરે, બ્રહ્માર વ્રતમાં નિવાસ

કરે, પ્રહાર્યર્થને ધારણ કરે, અને નિત્ય ભિક્ષા માગીને ખાય, છતાં જો તે મનુષ્ય ક્રોધને કરતો હોય તો તે સર્વ સુકૃત નિરર્થક છે. ૮.

न तथाऽसिस्तथा तीक्ष्णः, सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधो हि जन्तूनां, शरीरस्थो विनाशकः ॥ ९ ॥

આપસ્તંભ સ્મૃતિ, અ. ૧૦, શ્લોક ૪.

જેવી રીતે શરીરમાં રહેલો ક્રોધ પ્રાણીઓનો વિનાશ કરે છે, તેવી રીતે, અત્યંત ધારવાળી તલવાર કે દુષ્ટ સર્પ પણ વિનાશ કરતા નથી. ૯.

कोपोऽस्ति यस्य मनुजस्य निमित्तमुक्तो

नो तस्य कोऽपि कुरुते गुणिनोऽपि भक्तिम् ।

आशीविषं भजति को ननु दंदशूकं,

नानोग्ररोगशमिना मणिनापि युक्तं ? ॥ ૧૦ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૨.

જે મનુષ્યને કારણ વિનાનો કોપ ઉત્પન્ન થતો હોય, તે પુરુષ કદાચ ગુણવાન હોય તો પણ તેની કોઈ પણ ભક્તિ કરતું નથી. (કેમકે) અત્યંત ઉચ્ચ વિષને ધારણ કરનાર સર્પ, જોકે તે વિવિધ પ્રકારના ઉચ્ચ રોગના નાશ કરનારા મણિવડે યુક્ત હોય, તો પણ તેને કોણ સેવે ? ૧૦.

જીવોપતાપકઃ ક્રોધઃ, ક્રોધો વૈરસ્ય કારણમ્ ।

દુર્ગતેર્વર્તની ક્રોધઃ, ક્રોધઃ શમસુખાર્ગલા ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૯.

ક્રોધ જીવને ઉપતાપ કરનાર છે, ક્રોધ વૈરનું કારણ છે, ક્રોધ દુર્ગતિનો માર્ગ છે, અને ક્રોધ શમતાના સુખને માટે આડખીલી રૂપ છે. ૧૧.

અવશ્યં નાશિનો બાહ્ય-સ્યાઙ્ગસ્યાસ્ય કૃતે તતઃ ।

ક્રોધઃ કાર્યો નાન્તરઙ્ગ-ધ્રુવધર્મધનાપહઃ ॥ ૧૨ ॥

ઉ૦સૂ૦ટી૦ (માવવિજય), અ૦ ૨, પૃ૦ ૬૦ *

તેથી કરીને અવશ્ય નાશ પામનારા આ બાહ્ય શરીરને માટે થઈને ક્રોધ કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે તે ક્રોધ આશ્વત્થંતર એવા નિશ્ચળ ધર્મરૂપી ધનનો નાશ કરનાર છે. ૧૨.

ક્રોધજન્ય નુકસાન અને ત્યાગઃ—

આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં,

દત્તે વૈરપરમ્પરાં પરિજનસ્યોદ્વેગમાપાદયેત્ ।

ધત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિધૌ ગન્ધદ્વિપત્ત્વં તતઃ,

ક્રોધસ્યેત્થમરે રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં દીયતે ? ॥ ૧૩ ॥

સંવેગદ્વેગકેન્દલી, શ્લો ૫.

ક્રોધ નિરંતર આત્માને પરિતાપ ઉપજાવે છે, ભવાંતરોને વિષે પણ અત્યંત વૈરની પરંપરા આપે છે, પોતાના પરિવારને

ઉદ્વેગ ઉપજાવે છે, તથા સદ્ગતિના માર્ગનો રોધ કરવામાં તે ગંધહસ્તીપણાને ધારણ કરે છે. તેથી અહો ! આવા ક્રોધરૂપી શત્રુને એક ક્ષણ વાર પણ કેમ સ્થાન આપવું જોઈએ ? ૧૩.

ક્રોધો નાશયતે બુદ્ધિ-માત્માનં ચ કુલં ધનમ્ ।

ધર્મનાશો ભવેત્કોપાત્, તસ્માત્તં પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૪ ॥

માનસો, અં ૭, શ્લો ૫૭.

ક્રોધ બુદ્ધિનો, આત્માનો, કુળનો અને ધનનો નાશ કરે છે, તથા કોપથી ધર્મનો નાશ થાય છે. તેથી તે ક્રોધનો (સર્વથા) ત્યાગ કરવો. ૧૪.

યેનાન્ધીકૃતમાનસો ન મનુતે પ્રાયઃ કુલીનોઽપિ સન્,

કૃત્યાકૃત્યવિવેકમેત્યધમવલ્લોકે પરિત્યાજ્યતામ્ ।

ધર્મ નો ગણયત્યતિપ્રિયમપિ દ્રેષ્ટિ સ્વયં સ્થિયતે,

સ ક્ષાન્તિશ્ચુરિકાધરેણ હૃદય ! ક્રોધો વિજેયસ્ત્વયા ॥ ૧૫ ॥

સંવેગદ્રુમકન્દલી, શ્લો ૪.

જેનું મન ક્રોધથી અંધ થયું હોય એવો માણસ કુલીન હોય તો પણ પ્રાયે કરીને કૃત્ય અકૃત્યના વિવેકને નાણુતો નથી, લોકમાં અધમ માણસની જેમ તજવા યોગ્ય થાય છે, ધર્મને ગણતો નથી, અત્યંત પ્રિય જન ઉપર પણ દ્રેષ કરે છે, અને પોતે પણ મનમાં જોદ પામે છે, આવા ક્રોધને હે હૃદય ! ક્ષમારૂપી છુરીને ધારણ કરીને તારે જીતવો યોગ્ય છે. ૧૫.

કોપઃ કરોતિ પિતૃમાતૃસુહૃજ્ઞનાના-

મપ્યગ્રિયત્વમુપકારિજનાપકારમ્ ।

દેહક્ષયં પ્રકૃતકાર્યવિનાશનં ચ,

મત્વેતિ કોપવશિનો ન ભવન્તિ ભવ્યાઃ ॥ ૧૬ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૩૮.

ક્રોધ પિતા, માતા અને મિત્રજનોનું પણ અપ્રિય કરે છે, ઉપકારી મનુષ્યોનો પણ અપકાર કરે છે, પોતાના શરીરનો ક્ષય કરે છે, અને આરભેલા કાર્યનો વિનાશ કરે છે. આ પ્રમાણે બાણીને ભવ્ય પ્રાણીઓ કદાપિ કોપને આધીન થતા નથી. ૧૬.

દુર્ગતિપ્રાપ્તે પક્ષો વિપક્ષઃ શુભકર્મણામ્ ।

સપક્ષ આપદઃ ક્રોધઃ, સ કેનાદ્રિયતે તતઃ ? ॥ ૧૭ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પૃ ૦ ૬, શ્લો ૦ ૨.

જે દુર્ગતિની પ્રાપ્તિમાં પક્ષપાત કરનાર, શુભ કર્મોનો શત્રુ રૂપ અને આપત્તિનો મિત્ર છે, તે ક્રોધનો કોણ આદર કરે ? ૧૭.

સુદુષ્ટમનસા પૂર્વ, યત્કર્મ સમુપાર્જિતમ્ ।

તદ્વિપાકે ભવેદુગ્રં, કોઞ્ચેષાં ક્રોધમુદ્વહેત્ ? ॥ ૧૮ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૧૧.

અત્યંત ખરાબ (કોપાયમાન) મનગડે પહેલાં જે કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હોય તે કર્મ જ્યારે વિપાકમાં આવે છે ત્યારે અત્યંત હિત થાય છે. તો પછી બીજાઓ ઉપર કોપ કોણ કરે ? ૧૮.

યો મિત્રં મધુનો વિકારકરણે સંત્રાસસંપાદને,
 સર્પસ્ય પ્રતિવિમ્બમજ્જદહને સપ્તાર્ચિષઃ સોદરઃ ।
 ચૈતન્યસ્ય નિષૂદને વિષતરોઃ સત્રહ્નચારી ચિરં,
 સ ક્રોધઃ કુશલામિલાષકુશલૈઃ પ્રોન્મૂલમુન્મૂલ્યતામ્ ॥૧૯॥

સિંદુરપ્રકરણ, શ્લો ૪૫.

જે ક્રોધ મનનો વિકાર કરવામાં મદિરાના મિત્ર સમાન છે, જે ત્રાસ પમાડવામાં સર્પના પ્રતિબિંબ સમાન છે, જે અંગને ખાળવામાં અગ્નિના ભાઈ સમાન છે, તથા જે ચૈતન્યનો નાશ કરવામાં વિષવૃક્ષનો ગુરૂભાઈ (સદૃશ) છે, તે ક્રોધને કલ્યાણને ઇચ્છવામાં કુશળ પુરૂષોએ ચિર કાળ સુધી જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવો યોગ્ય છે. ૧૯.

ક્રોપેન યઃ પરમમીપ્સતિ હન્તુમજ્ઞો,
 નાશં સ એવ લભતે શરભો ધ્વનન્તમ્ ।
 મેઘં લિલંધિષુરિવાન્યજનો ન કિંચિ-
 ચ્છન્નોતિ કર્તુમિતિ ક્રોપવતા ન માન્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૩૭.

ગર્જના કરતા મેઘને ઓળંગી જવાની ઇચ્છા રાખતું અષ્ટાપદ નામનું જાનવર જેમ (મેઘનો નાશ કરવા જતાં) પોતે નાશ પામે છે, તેવીજ રીતે ક્રોધ કરીને જે અજ્ઞાની માણસ ઘીજાને હણવાની ઇચ્છા રાખે છે તે ઘીજાને નુકસાન ન કરતાં પોતાનો જ નાશ કરે છે. આમ સમજીને માણસે ક્રોધી ન થવું. ૨૦.

ક્રોધ અને દુશ્મન:—

ક્રોધો નામ મનુષ્યસ્ય, શરીરાજ્ઞાયતે રિપુઃ ।

યેન ત્યજન્તિ મિત્રાણિ, ધર્માચ્ચ પરિહીયતે ॥ ૨૧ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પ્ર૦ ૨૧૧, શ્લો૦ ૯. (હી. હં.) *

ક્રોધ નામનો દુશ્મન મનુષ્યના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી મિત્રો તેનો ત્યાગ કરે છે, અને તે ધર્મથી બ્રષ્ઠ થાય છે. ૨૧.

વૈરં વિવર્ધયતિ સખ્યમપાકરોતિ,

રૂપં વિરૂપયતિ મિદ્યમતિં તનોતિ ।

દૌર્ભાગ્યમાનયતિ શાતયતે ચ કીર્તિં,

રોષોઽત્ર રોષસદૃશો ન હિ શત્રુરસ્તિ ॥ ૨૨ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૪૨.

ક્રોધ વૈરને વધારે છે, મિત્રતાને નાશ કરે છે, રૂપને કદ-રૂપું કરે છે, નિદ્ધવા લાયક બુદ્ધિને કરે છે, કમનસીબને લાંબે છે, અને કીર્તિને ઓછી કરે છે. (તેથી) ક્રોધ સમાન બીજો ક્રોધ દુશ્મન જ નથી. ૨૨.

ક્રોધ અને અગ્નિ:—

દુઃસ્વાર્જિતં સ્વલગતં વલમીકૃતં ચ,

ધાન્યં યથા દહતિ વહ્નિક્ષણઃ પ્રવિષ્ઠઃ ।

નાનાવિધવ્રતદયાનિયમોપવાસૈ—

રોષોઽર્જિતં ભવમૃતાં પુરુષુણ્યરાશિમ્ ॥ ૨૩ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૩૬-

મહા દુઃખથી મેળવેલા, ખળામાં લાવેલા અને ઢગલા કરેલા ધાન્યમાં જે અગ્નિનો કણ પડે તો તે સર્વ ધાન્યને બાળી નાંખે છે, તેમ વિવિધ પ્રકારના વ્રત, દયા, નિયમ અને ઉપવાસાદિક મહા કષ્ટવડે ઉપાર્જન કરેલા પ્રાણીઓના મોટા પુણ્યસમૂહને ક્રોધ બાળી નાંખે છે. ૨૩.

દેહં દહતિ ક્રોપાગ્નિસ્તત્ક્ષણં સમુદીરિતઃ ।

વર્ધમાનઃ શ્મં સર્વં, ચિરકાલસમર્જિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૮૯-

પ્રદીપ્ત થયેલો ક્રોધરૂપી અગ્નિ (પહેલાં તો) તેજ સમયે શરીરને બાળે છે અને પછી જે વધતો ગયો હોય તો લાંબા સમયથી એકત્રિત કરેલ શાંતિને બાળી નાંખે છે. ૨૪.

ઉત્પદ્યમાનઃ પ્રથમં, દહત્યેવ સ્વમાશ્રયમ્ ।

ક્રોધઃ કૃશાનુવત્પશ્ચાદન્યં દહતિ વા ન વા ॥ ૨૪ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રા ૪, શ્લોક ૧૦-

ક્રોધ, અગ્નિની જેમ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે, પ્રથમ તો પોતાના આશ્રયસ્થાનને-શરીરને-બાળે છે જ, અને પછી બીજાને બાળે કે ન પણ બાળે. (બીજાને અવશ્ય બાળે તેવો નિયમ નથી.) ૨૫.

ક્રોધો હિ શત્રુઃ પ્રથમો નરાણાં,
 દેહસ્થિતો દેહવિનાશકશ્ચ ।
 યથા સ્થિતઃ કાષ્ઠગતો હિ વહ્નિઃ,
 સ એવ વહ્નિર્દહતે શરીરમ્ ॥ ૨૬ ॥

માત્રકવિકૃતનીતિશાસ્ત્ર, શ્લો ૦ ૮૭.

મનુષ્યોનો પહેલો શત્રુ ક્રોધ જ છે, કેમકે તે શરીરમાં જ રહેલો છે અને શરીરનો જ નાશ કરે છે. જેમ કાષ્ઠમાં રહેલો અગ્નિ કાષ્ઠને બાળે છે, તેમ તે જ ક્રોધરૂપી અગ્નિ શરીરને બાળે છે. ૨૬.

ક્રોધ અને મદિરા:—

રાગં દૃશોર્વપુષિ કમ્પમનેકરૂપં,
 ચિત્તે વિવેકરહિતાનિ ચ ચિંતિતાનિ ।
 પુંસામમાર્ગગમનં સમદુઃખજાતં,
 ક્રોધઃ કરોતિ સહસા મદિરામદશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૨૭.

મદિરા પીવાથી ઉત્પન્ન થયેલ મદ આંખોમાં લાલી કરે છે, શરીરમાં ધ્રુબારી પેદા કરે છે, ચિત્તમાં અનેકરૂપ (વિબુદ્ધતા) ને કરે છે, વિવેકશૂન્ય વિચારો પેદા કરે છે અને પુરૂષોને હિંધા માર્ગે ગમન કરાવે છે: ક્રોધ પણ આ બધાય દુઃખના સમૂહને ઉત્પન્ન કરે છે. (એટલે કે ક્રોધ અને મદિરા સરખા જ દોષી છે.) ૨૭.

કોપયુક્ત પુરૂષ પોતાના આત્માને તથા બીજાને પણ હુણે છે, ધર્મનો ત્યાગ કરે છે, પાપનું આચરણ કરે છે, યોગ્યતાનો ત્યાગ કરે છે, પૂજ્ય ગુરૂજનને પૂજતો નથી, અને નિદવા લાયક-ખરાબ-વચનને બોલે છે. ભલા, ક્રોધી માણસ શું શું અકાર્ય નથી કરતો ? ૩૨.

સન્નિપાતજ્વરેણેવ, ક્રોધેન વ્યાકુલો નરઃ ।

કૃત્યાકૃત્યવિવેકે હા, વિદ્વાનપિ જડીભવેત્ ॥ ૩૩ ॥

સન્નિપાતના તાવની જેવા ક્રોધવડે વ્યાકુળ થયેલો પુરૂષ બે કદાચ વિદ્વાન્ હોય તો પણ કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યના વિવેચન કરવામાં જડ જેવો થાય છે. ૩૩.

ક્રોધી અને રાક્ષસઃ—

મ્રૂમંગમંગુરમુખો વિકારારૂપો

રક્તેક્ષ્ણો દશનપીડિતદંતવાસાઃ ।

ત્રાસં ગતોઽતિ મનુજો જનનિંદ્યવેષઃ,

ક્રોધેન કંપિતતનુર્ધ્રુવિ રાક્ષસો વા ॥ ૩૪ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૪૦.

ભમરના ભંગથી વિચિત્ર મોઢાવાળો, ભયંકર રૂપવાળો, લાલ આંખોવાળો, દાંતથી દબાયેલા હોઠવાળો, અતિ ત્રાસ પામેલો અને લોકોથી નિંદાયેલ વેષવાળો એવો ક્રોધથી કંપાયમાન શરીરવાળો માણસ અને રાક્ષસ એ બન્ને સરખા જ લાગે છે. ૩૪.

ક્રોધના નાશનો ઉપાય:—

ક્રોધવહેસ્તદહાય, શમનાય શુભાત્મભિઃ ।

શ્રયणीया क्षमैकैव, संयमारामसारणिः ॥ ૩૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો० ૧૧.

તે કારણ માટે ક્રોધરૂપી અગ્નિને શાંત કરવા માટે શુભ આત્માવાળા પુરૂષોએ સંયમરૂપી ઉદ્યાનમાં નીક જેવી એક ક્ષમાનો જ આશ્રય કરવો જોઈએ. ૩૫.

ક્રોધના ત્યાગનું રૂપ:—

પુણ્યં ચિતં વ્રતતપોનિયમોપવાસૈઃ

ક્રોધઃ ક્ષણેન દહતોઽધનવદ્વૃતાશઃ ।

મત્ત્વેતિ તસ્ય વશમેતિ ન યો મહાત્મા,

તસ્યાભિવૃદ્ધિમુપયાતિ નરસ્ય પુણ્યં ॥ ૩૬ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ. શ્લો० ૨૩.

વ્રત, તપ, નિયમ અને ઉપવાસ વિગેરેવડે જે પુણ્ય એકઠું કર્યું હોય તે સર્વને, જેમ અગ્નિ લાકડાંને બાળે તેમ, ક્રોધ એક ક્ષણવારમાં બાળી નાંખે છે, આ પ્રમાણે જાણીને જે મહાત્મા તે ક્રોધને વશ થયો ન હોય તે પુરૂષનું પુણ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૬.

ધૈર્ય ધુનાતિ વિધુનોતિ મતિ ક્ષણેન,

રાગં કરોતિ શિથિલીકુરુતે શરીરમ્ ।

ધર્મ હિનસ્તિ વચનં વિદધાત્યવાચ્યં,

ક્રોધો ગ્રહો રતિપતિર્મદિરામદશ્ચ ॥ ૨૮ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૬.

ગ્રહની માફક, કામદેવની માફક અને મદિરા પીવાથી ઉત્પન્ન થતા મદની માફક ક્રોધ ક્ષણમાં ધીરજને ઢીલી કરી નાખે છે, બુદ્ધિને ફેરવી નાખે છે, લાલાશ પેદા કરે છે, શરીરને શિથિલ બનાવી દે છે, ધર્મનો નાશ કરે છે અને ન બોલવાના વચનો બોલાવે છે. (એટલે કે ગ્રહથી પીડા પામેલ, કામપીડિત અને મદિરાના કેદમાં મસ્ત માણસના જેવી જ ક્રોધીની સ્થિતિ થાય છે.) ૨૮.

કેના ઉપર ક્રોધ કરવો:—

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર, દયાં કુર્વૌત માનવઃ ।

અપકારિણિ ચેત્ ક્રોધઃ, ક્રોધે ક્રોધઃ કથં ન તે ? ॥ ૨૯ ॥

પારાશરસંહિતા, પ્રા. ૨, શ્લોક ૧૦૩.

મનુષ્યે પોતાની જ ઉપમાવડે-પોતાના આત્માની જેમ સર્વ પ્રાણીને જાણીને-દયા કરવી. જો કદાચ અપકાર કરનાર ઉપર ક્રોધ કરવામાં આવતો હોય તો ક્રોધ ઉપર જ ક્રોધ કેમ ન કરવો ? (કારણ કે ક્રોધ જ મોટો અપકાર કરનાર છે. અને તેથી તેના ઉપર જ ક્રોધ કરવો ઉચિત છે.) ૨૯.

અપકારિણિ ક્રોધશ્ચેત્, ક્રોપે ક્રોપઃ કથં ન તે ? ।

ધર્માર્થિકામમોક્ષાણાં, પ્રસહ્ય પરિપન્થિનિ ॥ ૩૦ ॥

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રટીકા (કમલસંયમ), પૃ૦ ૨૨૭ ❀

જો તું અપકાર કરનાર ઉપર ક્રોધ કરતો હોય તો તું ક્રોધ ઉપર જ ક્રોધ કેમ નથી કરતો ? કેમકે તે ક્રોધ તારા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ સર્વનો બળવાન શત્રુ છે- નાશ કરનાર છે. ૩૦

ક્રોધીની દુર્દશા:—

જ્વલદ્ધ્રુવૂલવદ્ભ્રાતિ, ક્રાયઃ પ્રાયોઽતિક્રોધિનઃ ।

મુખે છાયાન્તરે દાહઃ, સર્વેષાં ભીમદર્શનં ॥ ૩૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પૃ૦ ૬, શ્લો૦ ૩.

પ્રાથે કરીને અત્યંત ક્રોધવાળા પુરૂષનું શરીર બળતા બાવળના જેવું જાળવલ્યમાન હોય છે. તેના મુખ ઉપર કદાચ છાયા (ઠંડક) હોય પણ એના અંતઃકરણમાં તો દાહ ભરેલો હોય છે. અને તેનું દર્શન સર્વને ભયંકર લાગે છે. ૩૧.

આત્માનમન્યમથ હન્તિ જહાતિ ધર્મ,

પાપં સમાચરતિ યુક્તમપાકરોતિ ।

પૂજ્યં ન પૂજયતિ વક્તિ વિનિન્દ્યવાક્યં,

કિં કિં કરોતિ ન નરઃ સ્વલુ ક્રોધયુક્તઃ ? ॥ ૩૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૩૦.

શાંતિનું સ્વરૂપ:—

વિકલ્પવિષયોત્તીર્ણઃ, સ્વભાવાલમ્બનં સદા ।
જ્ઞાનસ્ય પરિપાકો યઃ, સ શમઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૧.

માનસિક શુભાશુભ સંકલ્પ-વિકલ્પ રહિત, અને હમેશાં આત્માના જ સ્વભાવનું અવલંબન કરનારો એવો જે જ્ઞાનનો પરિપાક તે શમ કહેવાય છે. ૧.

સાથી શાંતિ:—

નવે વયસિ યઃ શાન્તઃ, સ શાન્ત ઇતિ મે મતિઃ ।
ધાતુષુ ક્ષીયમાણેષુ, શમઃ કસ્ય ન જાયતે ? ॥ ૨ ॥

ભાગવત, સ્કંધ ૧, અ ૧, શ્લો ૨૧.

જે પુરુષ પહેલી વયમાં શાંત હોય તે જ શાંત છે એમ મારો અભિપ્રાય છે. કેમકે શરીરની સર્વ ધાતુઓ ક્ષીણ થાય ત્યારે કોને શમ હોતો નથી ? (ત્યારે તો સર્વ કોઈ શાંત જ હોય છે. ૨.

શાંતિનું મહત્વ:—

શમ એવ પરં તીર્થ, શમ એવ પરં તપ: ।

શમ એવ પરં જ્ઞાનં, શમો યોગ: પરસ્તથા ॥ ૩ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १२, श्लो० ३३.

શાંતિ એ જ ઉત્તમ તીર્થ છે, શાંતિ જ ઉત્તમ તપ છે,
શાંતિ જ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને શાંતિ જ ઉત્તમ યોગ છે. ૩.

જ્ઞાનધ્યાનતપ:શીલ-સમ્યક્ત્વસહિતોઽપ્યહો ।

તં નામોતિ ગુણં સાધુર્યં પ્રાપ્નોતિ શમાન્વિત: ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો० ૫.

જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ કે સમ્યક્ત્વ સહિત એવો પણ
સાધુ યુક્ત એવા પ્રકારના ગુણને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી કે
જેવા પ્રકારના ગુણને શાંતિથી યુક્ત એવો સાધુ મેળવે છે. ૪.

સમ્યગ્દષ્ટિર્જ્ઞાની, ધ્યાનતપોવલયુતોઽત્યનુપશાન્ત: ।

તં લભતે ન ગુણં યં, પ્રશમગુણમુપાશ્રિતો લભતે ॥ ૫ ॥

प्रशमरति, श्लो० १२७.

સમ્યગ્દષ્ટિ (સુશ્રદ્ધાવાન), જ્ઞાની, ધ્યાન અને તપોબળ-
યુક્ત પણ ઉપશમ રહિત સાધુ, જેવો ગુણ ઉપશમ-શાંતિ-યુક્ત
સાધુ પામે છે, તેવો ગુણ પામી શકતો નથી. ૫.

आरुरुक्षुर्मुनिर्योगं, श्रयेद् बाह्यक्रियामपि ।

योगारूढ: शमादेव, शुद्ध्यत्यन्तर्गतक्रिय: ॥ ६ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો० ૩.

યોગ ઉપર ચડવાની ઈચ્છાવાળા મુનિએ આવશ્યકાદિ બાહ્ય ક્રિયાનો પણ આશ્રય કરવો. પરંતુ યોગ ઉપર ચડી ગયેલો અભ્યંતર ક્રિયાવાળો યોગી તો શમ થકી જ શુદ્ધ થાય છે. ૬.

स्वर्गसुखानि परोक्षान्यत्यन्तपरोक्षमेव मोक्षसुखम् ।

प्रत्यक्षं प्रशमसुखं, न परचक्षं न व्ययप्राप्तम् ॥ ७ ॥

સ્વર્ગનાં સુખ પરોક્ષ છે, અને મોક્ષનું સુખ અત્યંત પરોક્ષ છે. પ્રશમ-શાંતિનું સુખ જ પ્રત્યક્ષ છે, તે પરાધીન નથી તેમ જ ધનાદિકના ખર્ચથી પ્રાપ્ત થનારું પણ નથી-સ્વાભાવિકજ છે. ૭.

શાંતિમાં જ સુખ:—

पानीयं वा निरायासं, स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।

विचार्य खलु पश्यामि, तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ ८ ॥

हितોપદેશ.

એક તરફ કેઈ પણ જાતના કષ્ટ વગર મળેલું પાણી હોય અને એક તરફ જેની પાછળ ભય રહેલો છે એવું મિષ્ટાન્ન હોય: એ બેમાં સાડું કયું એ સંબંધી વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે તે જ સુખકારક છે કે જેમાં શાંતિ રહેલી છે. (અર્થાત્ એ અશાંત ભોજન કરતાં શાંતિવાળું પાણી વધારે સાડું છે.) ૮.

શાંતિરહિત પશુ સમાન:—

शमो हि न भवेद्येषां, ते नराः पशुसन्निभाः ।

समृद्धा अपि सच्छास्त्रे, कामार्थरतिसंगिनः ॥ ९ ॥

તત્વામૃત, શ્લો० ૨૬૫.

જે માણુસોમાં શાંતિ નથી હોતી તે મનુષ્યો પશુ સરખા જ સમજવા. કારણ કે તેવા લોકો ઉત્તમ શાસ્ત્રરૂપી સંપત્તિથી સમૃદ્ધ હોવા છતાં કામમાં અને અર્થમાં જ મગ્ન થયેલા હોય છે. ૯.

શાંતિનો ઉપાય:—

વિશુદ્ધપરિણામેન, શાંતિર્ભવતિ સર્વતઃ ।

સંક્લિષ્ટેન તુ ચિત્તેન, નાસ્તિ શાંતિર્ભવેષ્વપિ ॥ ૧૦ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૧૭૩.

મનના પરિણામ શુદ્ધ કરવાથી દરેક રીતે શાંતિ થાય છે; અને કલેશયુક્ત ચિત્ત કરવાથી અનેક ભવમાં પણ શાંતિ નથી મળતી. ૧૦.

વિહાય કામાન્ યઃ સર્વાન્, પુમાંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ, સ શાન્તિમધિગચ્છતિ ॥ ૧૧ ॥

મગવદ્ગીતા, અ ૨, શ્લો ૭૧.

જે પુરુષ સર્વ ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કરીને, નિઃસ્પૃહ-સ્પૃહા રહિત-થઈને વિચરે છે, તથા જે મમતા અને અહંકાર રહિત હોય છે, તે શાંતિને પામે છે. ૧૧.

શાંતિનું રૂપ:—

ગર્જજ્ઞાનગજોતુંગા રંગધ્યાનતુરંગમાઃ ।

જયન્તિ મુનિરાજસ્ય, શમસામ્રાજ્યસંપદઃ ॥ ૧૨ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૮.

ગર્જના કરતા એવા જ્ઞાનરૂપી હાથીઓએ કરીને અતિ ઉન્નત અને હર્ષયુક્ત ધ્યાનરૂપી અશ્વોવડે કરીને યુક્ત એવી, મુનિરાજની શમ-શાંતિ-રૂપી સામ્રાજ્યની સંપત્તિ વિજયવંત વર્તે છે. (એટલે કે શાંતિ રાખનાર મુનિ જ્ઞાન અને ધ્યાન એ એ બન્ને ઉપર આધિપત્ય મેળવી શકે છે). ૧૨.

શમસૂક્તસુધાસિદ્ધં, યેષાં નક્તં દિનં મનઃ ।

કદાપિ તે ન દહ્યન્તે, રાગોરગવિષોર્મિભિઃ ॥ ૧૩ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૭.

જેઓનું મન દિવસ અને રાત શાંતિભર્યાં સુવચનોરૂપી અમૃતથો સિંચાયેલું છે તેઓ, કોઈપણ દિવસ, રાગ (વસ્તુ-ધન-મેળવવાની આસક્તિ) રૂપી સર્પના ઝેરની ઉર્મિથી દાઝતા નથી-કલેશ પામતા નથી. ૧૩.

બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થો વા, વાનપ્રસ્થો યતિસ્તથા ।

સર્વે તેઽથ શમેનૈવ, ગ્રાણ્તુવન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૧૪ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० १२, श्लो० ३४.

બ્રહ્મચારી હોય કે ગૃહસ્થ હોય, વાનપ્રસ્થ હોય કે યતિ હોય, તે સર્વ એક શમવડે કરીને જ ઉત્તમ ગતિ (મોક્ષ)ને પામે છે. ૧૪.

अनिच्छन् कर्मवैषम्यं, ब्रह्मांशेन समं जगत् ।

आत्माभेदेन यः पश्ये-दसौ शिवंगमी शमी ॥ १५ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૨.

જે શમ ગુણવાળો મનુષ્ય કર્મથી થતી વિષમતાને ન ધમ્મિતો છતો, એટલે કે કર્મથી થતાં સુખ દુઃખ, ઉત્તમતા-નીચતા વિગેરે તરફ ઉપેક્ષા રાખતો છતો, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ જ્ઞાનના અંશ વડે સમગ્ર જગતને યોતાના આત્માથી અલેદપણે દેખે, તે મોક્ષગામી થાય છે. ૧૫.

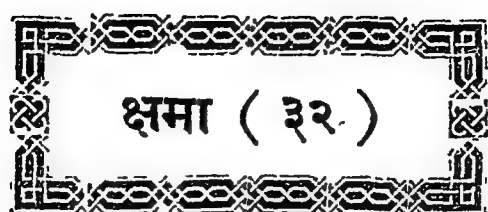
ધ્યાનવૃષ્ટેર્દયાનઘ્નાઃ, શમપૂરે પ્રસર્પતિ ।

વિકારતીરવૃક્ષાણાં, મૂલાદુન્મૂલનં ભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૦ ૪.

ધ્યાનરૂપી વરસાદથી, દયારૂપી નદીનો શાંતિરૂપી પાણીનો પ્રવાહ જ્યારે ફેલાવા લાગે છે ત્યારે વિકારરૂપી કાંઠાના વૃક્ષોનું મૂળથી જ ઉન્મૂલન થઈ જાય છે. ૧૬.

क्षમાનું આચરણ:—

ક્ષન્તવ્યો મન્દબુદ્ધીના-મપરાધો મનીષિના ।

ન હિ સર્વત્ર પાણ્ડિત્યં, સુલભં પુરુષે ક્વચિત્ ॥ ૧ ॥

બુદ્ધિમાન પુરુષે અત્ય બુદ્ધિવાળાનો અપરાધ માફ કરવો જોઈએ. કેમકે સર્વ પુરુષને વિષે કાંઈ પાંડિતાર્થ સુલભ હોતી નથી. ૧.

ક્ષમાનું મહત્ત્વ:—

ક્ષાન્તિરેવ મહાદાનં, ક્ષાન્તિરેવ મહાતપઃ ।

ક્ષાન્તિરેવ મહાજ્ઞાનં, ક્ષાન્તિરેવ મહાદમઃ ॥ ૨ ॥

મહાભારત, ઉત્તરાર્ધ, અ૦ ૧૧, શ્લો૦ ૧૨.

ક્ષમા જ મોટું દાન છે, ક્ષમા જ મોટો તપ છે, ક્ષમા જ મોટું જ્ઞાન છે, અને ક્ષમા જ મોટો દમ-ઈંદ્રિયદમન-છે. ૨.

નરસ્યાભૂષણં રૂપં, રૂપસ્યાભરણં ગુણઃ ।

ગુણસ્યાભૂષણં જ્ઞાનં, જ્ઞાનસ્યાભૂષણં ક્ષમા ॥ ૩ ॥

મણિરત્નમાલા (ક્ષેમેંદ્ર), શ્લો૦ ૫૫.

પુરુષનું આભૂષણ સારું રૂપ છે, રૂપનું આભૂષણ ગુણ છે, ગુણનું આભૂષણ જ્ઞાન છે, અને જ્ઞાનનું આભૂષણ ક્ષમા છે. ૩.

ક્ષમારૂપી સ્ત્રી:—

ઔચિત્યાંશુકશાલિનીં હૃદય હે શીલાઙ્ગરાગોજ્વલાં,
શ્રદ્ધાધ્યાનવિવેકમણ્ડનવર્તીં કારુણ્યહારાઙ્કિતામ્ ।
સદ્બોધાઙ્ગનરઙ્ગિનીં પરિલસન્નારિત્રપત્રાઙ્કુરાં,

નિર્વાણં યદિ વાઙ્મુક્તસીહ પરમક્ષાન્તિપ્રિયાં તદ્ભજ ॥ ૪ ॥

વૈરાગ્યશતક (પરમાનંદ), શ્લો ૬૨.

હે હૃદય ! જો તું મોક્ષની ઇચ્છા રાખતું હોય તો,
ઉચિતપણરૂપ વસ્ત્રવડે શોભતી, શીલરૂપી અંગરાગ વડે ઉન્નત
(દેહીપ્યમાન), શ્રદ્ધા, ધ્યાન અને વિવેકરૂપી અલંકારવાળી,
દયારૂપી હારવડે યુક્ત, સારા બોધરૂપી અંજનવડે અંજલિ
અને સારા આચરણરૂપ પીળવડે દેહીપ્યમાન એવી શ્રેષ્ઠ ક્ષમા-
રૂપી પ્રિયાને ભજ-અંગીકાર કર ! ૪.

મનસ્યાહ્લાદિની સેવ્યા, સર્વકાલં સુખપ્રદા ।

ઉપનેયા ત્વયા ભદ્ર, ક્ષમા નામ કુલાંગના ॥ ૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૨૬૮.

હે ભલા પુરુષ ! તારે, મનને આનંદ આપનારી, હમેશાં
સુખને આપવાવાળી એવી, ક્ષમાનામની કુળવાન સ્ત્રીની સથે
લગ્ન કરવું અને એની ઉપાસના કરવી ! ૫.

ક્ષમાવાનનું લક્ષણ:—

અદ્વિષ્ટઃ સર્વભૂતાનાં, મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।

નિર્મમો નિરહઙ્કારઃ, સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥ ૬ ॥

યતિધર્મસંગ્રહ, પૃ ૩૦.

સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દ્રેષ રહિત, મિત્રાઈવાળો, કઠ્ઠણાવાળો, મમતા રહિત, અહંકાર રહિત અને સુખ દુઃખમાં સમભાવ-વાળો જે પુરુષ હોય તે ક્ષમાવાન કહેવાય છે. ૬.

ક્ષમાવાન સાથો ધર્મી:—

ધર્મસ્ય દયા મૂલં. ન ચાક્ષમાવાન્ દયાં સમાધત્તે ।
તસ્માદ્યઃ શાન્તિપરઃ, સ સાધયત્યુત્તમં ધર્મમ્ ॥ ૭ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૧૬૮.

ધર્મનું મૂલ્ય-કારણ દયા જ છે, અને ક્ષમા રહિત મનુષ્ય દયા કરી શકતો નથી. તેથી જે ક્ષમાવાળો હોય તે જ ઉત્તમ ધર્મને સાધી શકે છે. ૭.

ક્ષમાવાન સાથેનું વર્તન:—

કુર્યાન્ન કર્કશં કર્મ, ક્ષમાશાલિનિ સજ્જને ।
પ્રાદુર્ભવતિ સપ્તાર્ચિર્મથિતાચ્ચન્દનાદપિ ॥ ૮ ॥

વિવેકવિલાસ, અષ્ટમોહાસ, શ્લો० ૩૯૬.

ક્ષમાવાન એવા સજ્જન પુરુષ તરફ (કોઈ દિવસ) કઠોર વર્તાવ નહીં કરવો, કારણકે (ઠંડુ એવું) ચંદન પણ જો ઘસવામાં આવે તો એમાંથી આગ પ્રગટે છે. ૮.

ક્ષમાવાનની ઉદાર ભાવના:—

દદતુ દદતુ ગાલીર્ગાલિમન્તો ભવન્તો
વયમપિ તદ્ભાવાદ્ગાલિદાનેઽસમર્થાઃ ।

जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं,
नहि शशकविषाणं कोऽपि कस्मै ददाति ॥ ९ ॥

જેઓ ક્ષમાના ગુણવાળા હોય છે તેઓ પોતાને ગાળો દેનારને આ પ્રમાણે કહે છે—તમે ગાળોવાળા છો, તેથી ભલે ગાળો આપો, આપો ! અમે તો ગાળોવાળા નથી—અમારી પાસે ગાળો નથી, તેથી અમે બીજાને ગાળો દેવામાં અસમર્થ છીએ. કેમકે જગતમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ જ છે કે જે વસ્તુ પોતાની પાસે વિદ્યમાન હોય તેજ બીજાને આપી શકાય છે. કેમકે કોઈ પણ સસલાતું શીંગડું કોઈને આપી શકતો નથી. (કેમકે સસલા પાસે શીંગડું છે જ નહીં.) ૯.

दोषेषु सत्सु यदि कोऽपि ददाति शपं,
सत्यं ब्रवीत्ययमिति प्रविचिन्त्य सद्यम् ।
दोषेष्वसत्सु यदि कोऽपि ददाति शपं,
मिथ्या ब्रवीत्ययमिति प्रविचिन्त्य सद्यम् ॥ १० ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૩૧.

આપણો દોષ હોય અને કોઈ આપણને ગાળો દે—આકોશ કરે તો આ સત્ય કહે છે એમ ધારીને તેનું વચન સહન કરવું જોઈએ. અને જો દોષ નહીં છતાં કોઈ ગાળો આપે તો આ ખોટું બોલે છે એમ વિચારીને તેનું વચન સહન કરવું જોઈએ. ૧૦.

अपकारिषु मा पापं, चिंतय त्वं कदाचन ।
स्वयमेव पतिष्यन्ति, कूलजाता इव द्रुमाः ॥ ११ ॥

જૈનપંચતંત્ર, શ્લોક ૧૬૪*.

હે ચિત્ત ! અપકાર કરનાર ઉપર તું કદાપિ પાપનું-તેનું
અહિત કરવાનું-ચિંતવન ન કર ! કેમકે જે પાપી હશે તે,
નદીના કાંઠા ઉપર ઉગેલા વૃક્ષોની જેમ, પોતાની મેળે જ
પડી જશે. ૧૧.

ક્ષમાનું ક્ષણ:—

ક્ષમયા ક્ષીયતે કર્મ, દુઃખદં પૂર્વસંચિતમ્ ।

ચિત્તં ચ જાયતે શુદ્ધં, વિદ્વેષમયવર્જિતમ્ ॥ ૧૨ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૬૯.

ક્ષમાથી પહેલાંનું ભેગું કરેલું અને દુઃખને દેવાવાળું એવું
કર્મ નાશ પામે છે; અને ચિત્ત પણ દ્વેષ અને લય રહિત
એવું શુદ્ધ થાય છે. ૧૨.

ક્ષમા ધનુઃ કરે यस્ય, દુર્જનઃ કિં કરિષ્યતિ ? ।

અતૃણે પતિતો વહ્નિઃ, સ્વયમેવોપશામ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

વૃદ્ધચાળાક્યનીતિ, અ ૦ ૨, શ્લો ૦ ૬૩.

જેના હાથમાં ક્ષમારૂપી ધનુષ હોય તેને દુર્જન માણસ
શું કરી શકે ? (કાંઈ પણ કરી શકે નહીં.) કેમકે ઘાસ
રહિત સ્થાનમાં પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળે જ શાંત થઈ
જાય છે. ૧૩.

માનની નિર્થકતા:—

સ્વચિત્તકલ્પિતો ગર્વઃ, કસ્ય નામ ન જાયતે ? ।

ઉત્પાદ્ય દિટ્ઠિભઃ પાદૌ, શેતે મજ્જમયાદિવ ॥ ૧ ॥

પોતાના મનથી કલ્પના કરેલો ગર્વ કોને થતો નથી ? સર્વને થાય છે. જેમકે ટીટોડી નામનું પક્ષી, જાણે કે પોતાના પગના ભારથી પૃથ્વી ભાંગી જશે એવો ભય પામ્યું હોય તેમ, પોતાના બન્ને પગ ઉંચા રાખીને સુવે છે. ૧.

સ્થાણુર્વા પુરુષો વાઙ્યં, દૃષ્ટેતિ તર્કયંતિ યમ્ ।

સ માની દૂરતસ્ત્યાજ્યો, નમ્રાદિગુણવર્જનાત્ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૨.

જેને જોઈને આ કુંકું છે કે પુરુષ છે, એવી રીતે લોકો તર્ક કરે છે એવા, નમ્રતાદિ ગુણોથી રહિત થએલા, માની મનુષ્યોનો દૂરથી જ ત્યાગ કરવો. ૨.

હીનયોનિષુ બમ્ભ્રમ્ય, ચિરકાલમનેકથા ।

ઉચ્ચગોત્રં સકૃત્પ્રાપ્તઃ, કસ્તતો માનમુદ્રહેત્ ? ॥ ૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૯૯.

હલકી થોનીઓમાં લાંબા સમય સુધી અનેક વંખત રખત

કપટી કરીને એકાદ વખત ઉંચા ગોત્રને મેળવીને કોણુ માણસ માનને ધારણુ કરે ? ૩.

અરણ્યજં તરોઃ પુષ્પં, સમુદ્રાંભશ્ચ શીતલમ્ ।

લાવણ્યં દંભિનાં તદ્વન્માનિમાનં નિરર્થકમ્ ॥ ૪ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૪.

જેમ વનમાં ઉત્પન્ન થએલું પુષ્પ, તથા સમુદ્રમાં રહેલું શીતલપાણી નિરર્થક છે તથા જેમ કપટી મનુષ્યનું લાવણ્ય નિરર્થક છે તેમ માનીનું માન નિરર્થક છે. ૪.

યઃ સ્તબ્ધો ગુરુણા સાક્રમન્યસ્ય નમનં કુતઃ ? ।

ન છાયાયૈ ન લાભાય, માની કંથેરવન્નૃણામ્ ॥ ૫ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૧.

જે માની માણસ ગુરૂની સમીપે પણ અક્રકડ રહે છે તે બીજાને નમસ્કાર કરે એ વાત જ શી કરવી ? અને એટલા જ માટે એવો માની માણસ કંથેરના વૃક્ષની પેઠે માણસોને છાયાદાયક કે લાભદાયક થઈ શકતો નથી. ૫.

મા તાત ! સાહસં કાર્ષીર્વિભવૈર્ગર્વમાગતઃ ।

સ્વગાત્રાણ્યપિ મારાય, મવન્તિ હિ વિપર્યયે ॥ ૬ ॥

હે ભાઈ ! વૈભવથી ગર્વ પામેલો તું સાહસ-વિચાર વિનાનું કાર્ય-ન કર ! કેમકે ભાગ્ય વિપરીત થશે-એટલે કે વૈભવનો માશ થશે-ત્યારે તારા પોતાના શરીરના અવયવો પણ તને ભારભૂત થશે. ૬.

માનથી નુકસાન:—

વિનયશ્રુતશીલાનાં, ત્રિવર્ગસ્ય ચ ઘાતકઃ ।

વિવેકલોચનં લુપ્તન્ માનોઽન્ધઙ્કરણો નૃણામ્ ॥ ૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૨.

માન (ગર્વ) વિનય, શ્રુત અને શીલનો નાશ કરે છે, ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગનો ઘાત કરે છે, વિવેક-રૂપી નેત્રનો દોષ કરે છે, અને મનુષ્યોને અંધ બનાવે છે. ૭.

હીનાધિકેષુ વિદધાત્યવિવેકમાવં,

ધર્મં વિનાશયતિ સંચિનુતે ચ પાપમ્ ।

દૌર્ભાગ્યમાનયતિ કાર્યમપાકરોતિ,

કિં કિં ન દોષમથવા કુરુતેઽભિમાનઃ ? ॥ ૮ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૪૫.

અભિમાન—(અભિમાની માણસ)—ઉંચ અને નીચનો ભેદ નથી ભેદ શકતો; ધર્મનો નાશ કરે છે; પાપને ભેગું કરે છે; દુર્ભાગ્યને લાવે છે; કરવા યોગ્ય કામને હર કરે છે; ભલા એવો કયો દોષ છે કે જે અભિમાન ન કરતો હોય ? ૮.

ઉત્તર્પયન્ દોષશાસ્ત્રા, ગુણમૂલાન્યધો નયન્ ।

ઉન્મૂલનીયો માનદ્રુ—સ્તન્માર્દવસરિત્પ્રવૈઃ ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૪.

દોષરૂપી શાખાઓને વિસ્તારતા અને ગુણરૂપી મૂળોને નીચે લઈ જતા એવા માનરૂપી વૃક્ષને નમ્રતારૂપી નદીના પૂર-પડે ઉખેડી નાખવો ભેદએ. ૯.

અહંકારો હિ લોકાનાં, નાશાય ન તુ વૃદ્ધયે ।

યથા વિનાશકાલે સ્યાત્, પ્રદીપસ્ય શિશ્વોજ્જ્વલા ॥૧૦॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૯૮.

જેવી રીતે દીવાની જ્યોત નાશ થવાના વખતે વધુ તેજ-
હાર થાય છે તે જ પ્રમાણે અહંકાર પણ માણસનો નાશ
કરે છે, નહિ કે વૃદ્ધિ. ૧૦.

આત્મા દત્તં માનવત્યાં લઘુત્વં, માનોન્મત્તે રાવણે દુર્મતિત્વમ્ ।

દુર્પોત્કૃષ્ટે કોણિકે દુર્ગતિત્વં, દુષ્ટાન્માનાત્સદ્ગતિઃ કેન લબ્ધા ? ॥૧૧॥

હિંગુલપ્રકરણ, માનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૫.

માનવતીને દૈવે લઘુતા આપી, તથા અહંકારથી ઉન્મત્ત
અનેકા રાવણને દુર્મતિપણું આપ્યું, કોણીકરાબને દુર્ગતિ-
વસ્તુ આપ્યું. એવી રીતે દુષ્ટ એવા માનથી કોણે સુગતિ
એળવી છે ? ૧૧.

નીતિં નિરસ્યતિ વિનીતમપાકરોતિ,

કીર્તિં શશાંકધવલાં મલિનીકરોતિ ।

માન્યાન્ ન માનયતિ માનવશેન હીનઃ,

પ્રાણીતિ માનમપહંતિ મહાનુભાવઃ ॥ ૧૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૪૪.

અભિમાનના કારણે હલકો થયેલો પ્રાણી નીતિનો નાશ
કરે છે; વિનયને વેગળો કરે છે; અંદ્રના જેવી ઉન્નયન કીર્તિને
કલંકિત કરે છે; અને માન આપવા લાયક માણસોને માન

નથી આપતો. આ પ્રમાણે સમજીને સારો માણસ માનને
ફર કરે છે. ૧૨.

શ્રુતશીલવિનયસંદૂષણસ્ય ધર્માર્થકામવિઘ્નસ્ય ।

માનસ્ય કોઽવકાશં, મુહૂર્તમપિ પણિતો દદ્યાત્ ? ॥ ૧૩ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો० ૨૭.

શાસ્ત્ર, શીલ, અને વિનયને દુષણરૂપ, ધર્મ અર્થ અને
કામને વિઘ્નરૂપ એવા માનને કોણ પંડિત પુરૂષ એક મુહૂર્ત
માત્ર પણ અવકાશ આપે ? ૧૩.

શિક્ષાં લભતે નો માની, વિદ્યામીયાન્ન કર્હિચિત્ ।

વિનયાદિક્રિયાશૂન્યઃ, સ્તંભવત્ સ્તબ્ધતાં ગતઃ ॥ ૧૪ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માનપ્રકમ, શ્લો० ૩.

વિનયાદિકની ક્રિયાથી શૂન્ય થએલો, તથા સ્તંભની પેઠે
સ્તબ્ધપણાને પ્રાપ્ત થએલો એવો અહંકારી માણસ શિક્ષા-
મણને પ્રાપ્ત કરતો નથી તથા કોઈપણ સમયે વિદ્યાને
મેળવતો નથી. ૧૪.

માનનો ત્યાગ:—

મા કુરુ ધનજનયૌવનગર્વ,

હરતિ નિમેષાત્ કાલઃ સર્વમ્ ।

માયામયમિદમશિલં હિત્વા,

બ્રહ્મપદં પ્રવિશાશુ ચિદિત્વા ॥ ૧૫ ॥

મોહમુદ્ધર (શંકરાચાર્ય), શ્લો० ૫.

ધન, કુટુંબી જન અને યુવાવસ્થાનો તું ગર્વ ન કર.
કેમકે એક ક્ષણ વારમાં કાળ સર્વને હરણ કરે છે. માટે હે
જીવ ! આ સર્વ માયામયને છોડીને તથા બ્રહ્મનું તત્ત્વ જાણીને
તું શીઘ્રપણે મોક્ષમાં પ્રવેશ કર ! ૧૫.

માનથી નુકસાન અને ત્યાગ:—

यस्मादाविर्भवति विततिर्दुस्तरापन्नदीनां,
यस्मिन् शिष्टाभिरुचितगुणग्रामनामापि नास्ति ।
यश्च व्याप्तं वहति वधधीधूम्यया क्रोधदावं,
तं मानान्द्रि परिहर दुरारोहमौचित्यवृत्ते: ॥ १६ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૪૯.

જે માનરૂપ પર્વતમાંથી ન ઓળંગી શકાય એવી આપત્તિ-
રૂપી નદીના સમૂહ પ્રગટ થાય છે, જેમાં ઉત્તમ પુરૂષોને પ્રિય
એવા ગુણરૂપી ગામનું નામ પણ નથી, વળી જે હિંસાબુદ્ધિ-
રૂપી ધૂમાડાવડે વ્યાપ્ત એવા ક્રોધરૂપી દાવાનળને ધારણ કરે
છે, તથા જેનાપર ચડવું અતિ કઠણ છે, તે માનરૂપી પર્વતને,
ઉચિત આચરણ કરવાથી, તણ દે. ૧૬.

स्तब्धो विनाशमुपयाति नतोऽति वृद्धि,
मर्त्यो नदीतटगतो धरणीरूहो वा ।
गर्वस्य दोषमिति चेतसि संनिधाय,
नाहंकरोति गुणदोषविचारदक्षः ॥ १७ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૫૧.

નદીના કીનારા ઉપર સીધું ઉભું રહેલું ઝાડ નાશ પામે

છે અને નમી ગયેલું ઝાડ વધે છે, એની માફક ગર્વથી ટટાર ફરનાર માણસ નાશ પામે છે અને નમ્રતાથી નમનાર માણસ આગળ વધે છે. આ પ્રમાણે અભિમાનનો દોષ મનમાં સમજીને ગુણ અને દોષના વિવેકવાળો મનુષ્ય અહંકાર કરતો નથી. ૧૭.

મમાહમિતિ ચૈષ યાવદભિમાનદાહજ્વરઃ,

કૃતાન્તમુખમેવ તાવદિતિ ન પ્રશાન્ત્યુન્નયઃ ।

યશઃ સુખપિપાસિતૈરયમસાવનર્થોત્તરૈઃ,

પરૈરપસદઃ કુતોઽપિ કથમપ્યપાકૃષ્યતે ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર (આ૦ સ૦) પૃ૦ ૧૩*.

જ્યાં સુધી “ માફ ” અને “ હું ” એ લાવનાવાળો અભિમાનરૂપી દાહજ્વર માણસને લાગેલો હોય છે ત્યાંસુધી તેને શાંતિ થતી જ નથી. કારણકે એ યમરાજના મુખ સમાનજ હોય છે. એટલા માટે અનર્થથી વેગળા થયેલા અને યશના સુખનું પાન કરવાની ઇચ્છાવાળા એવા લોકો આ નાલાયક (માન) ને ગમે તેમ કરીને તોડી પાડે છે. ૧૮.

માની વિનીતિમપહંત્યવિનીતિરંગી,

સર્વં નિહંતિ ગુણમસ્તગુણાનુરાગઃ ।

સર્વાપદાં જગતિ ધામ વિરાગતઃ સ્યા-

દિત્યાકલય્ય સુધિયો ન ધરન્તિ માનમ્ ॥ ૧૯ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૪૭.

અભિમાની માણસ વિનયનો નાશ કરે છે, ઉદ્ધતાઈમાં આનંદ માણે છે, તેની ગુણો પ્રત્યેની પ્રીતિ નાશ પામે છે અને

તેથી તે તમામ શુભોનો નાશ કરે છે. વળી દુનીયામાં (શુભો ઉપરના) વિરાગના કારણે દરેક પ્રકારની આકૃતને પામે છે. આ પ્રમાણે સમજીને ડાહ્યા પુરૂષો માનને ધારણ કરતા નથી. ૧૯.

‘ આમ્યત્યૂર્ધ્વમુખઃ ક્ષમો નમયિતું પૂજ્યેઽપિ નો કન્ધરા-

મન્તઃક્ષિપ્તકુશીલતાવશતનુઃ ગ્રાણી યદધ્યાસિતઃ ।

તં માનં વિપદાં નિધાનમયશોરાશેર્નિદાનં સદા,

મુક્ત્વા માર્દવમાદરેણ મહતા ચેતઃ સમમ્યસ્યતામ્ ॥ ૨૦ ॥

સંવેગદ્રુમકન્દલી, પૃ૦ ૨, શ્લો૦ ૭.

હે ચિત્ત ! જે માનના અધ્યાસથી માણસનું શરીર અંતઃ-કરણમાં રહેલી (ખોસેલી) કુશીલતા (રૂપ લોહાની કોશ) થી જકડાઈ જાય છે, અને તેથી તે માણસ પોતાનું મુખ ઉચું રાખી આલે છે. અને પૂજ્ય પુરુષની પાસે પણ પોતાની ગર-દન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી તેવા, વિપત્તિઓના ભંડારરૂપ અને અપકીર્તિના કારણરૂપ માનને છોડી દઈ, મોટા આદરવડે તારે માર્દવ-નમ્રતા મેળવવા માટે અધ્યાસ કરવો જોઈએ. ૨૦.

ર્ગવેણ માતૃપિતૃત્રાંધવમિત્રવર્ગાઃ,

સર્વે ભવંતિ વિમુખા વિહિતેન પુસઃ ।

અન્યોઽપિ તસ્ય તનુતે ન જનોઽનુરાગં,

મત્ત્વેતિ માનમપહસ્તયતે સુબુદ્ધિઃ ॥ ૨૧ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૪૯.

ગર્વ કરવાથી માણસના માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર વિગેરે બધા વિમુખ થાય છે. અને આ સિવાયનો બીજો માણસ પણ

તેના ઉપર પ્રેમ કરતો નથી. આ પ્રમાણે સમજીને સારી બુદ્ધિવાળો માણસ માનને દૂર કરે છે. ૨૧.

આયાસકોપમયદુઃસ્વમુપૈતિ મર્ત્યો

માનેન સર્વજનનિન્દિતવેષરૂપઃ ।

વિદ્યાદયાદમયમાદિગુણાંશ્ચ હંતિ,

જ્ઞાત્વેતિ ગર્વવશમેતિ ન શુદ્ધબુદ્ધિઃ ॥ ૨૨ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૫૦.

માન (ગર્વ) વડે કરીને સર્વ લોકમાં નિંદિત વેષ અને રૂપવાળો મનુષ્ય પ્રયાસથી, કોપથી અને લયથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને પામે છે, તથા વિદ્યા, દયા, દમન, યમ વિગેરે ગુણોને હણે છે. આ પ્રમાણે જાણીને શુદ્ધબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ગર્વને વશ થતો નથી. ૨૨.

અધુરં પાત્રઃ--

વિષભારસહસ્રેણ, ગર્વં ન યાતિ વાસુકિઃ ।

વૃશ્ચિકો બિન્દુમાત્રેણ, ઝઘર્વં વહતિ કણ્ટકમ્ ॥ ૨૩ ॥

હિતોપદેશ, પૃ ૦ ૮, શ્લો ૦ ૧૫.

વાસુકિ નામનો નાગ હજાર ભાર વિષને ધારણ કરે છે તો પણ તેને ગર્વ હોતો નથી. અને વીંછી તો એક જિંદુ માત્ર જ વિષને ધારણ કરે છે તેમાં તો તે પોતાના કંટકને-પુંછડાને-ઉચ્ચું રાખીને આવે છે. ૨૩.

દિવ્યં ચૂતરસં પીત્વા, ગર્વં ન યાતિ કોકિલઃ ।

પીત્વા કર્દમપાનીયં, મેકો રટરંટાયતે ॥ ૨૪ ॥

મામિનીવિલાસ, ઉચ્છ્વાસ ૩, શ્લો ૦, ૨૧.

સ્વાદિષ્ટ આમ્રરસનું પાન કરીને પણ કોયલ ગર્વ કરતી નથી, અને દેડકો કાદવનું પાણી પીને પણ મોટા શબ્દથી ડં ડં કરે છે—ગર્વિષ્ઠ થાય છે. ૨૪.

सम्पूर्णकुम्भो न करोति शब्दमर्धो घटो घोषमुपैति नूनम् ।
विद्वान् कुलीनो न करोति गर्व, गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति॥ २५॥

હિતોપદેશ, પૃ૦ ૧૩, શ્લો૦ ૧૯.

ભરેલો ઘડો શબ્દ કરતો નથી. અને અડધો ભરેલો ઘડો અવશ્ય શબ્દ કરે છે. તેમ વિદ્વાન્ અને કુલીન માણસ ગર્વ કરતો નથી, અને ગુણરહિત પુરુષો બહુ બોલ્યા કરે છે—ગર્વની વાતો કરે છે એટલે પોતાની બડાઈ મારે છે. ૨૫.

આઠ મહઃ—

जातिलाभकुलैश्वर्यबलरूपतपःश्रुतैः ।

कुर्वन् मदं पुनस्तानि, हीनानि लभते जनः ॥ २६ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૩.

જાતિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, બળ, રૂપ, તપ અને શ્રુત (શાસ્ત્રનો અભ્યાસ) આ આઠ પ્રકારના મહમાંથી પ્રાણી જેનો જેનો મહ કરે, તે તે બીજા જન્મમાં હીન પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬.

कुलजातितपोरूप-बललाभश्रुतश्रियाम् ।

मदात्प्राप्नोति तान्येव, प्राणी हीनानि मूढधीः ॥ २७ ॥

વિવેકવિલાસ, નવમ હ્રસ્વ, શ્લો૦ ૭.

મૂઢ પ્રાણી, કુળ, જાતિ, તપ, રૂપ, બળ, લાભ, શ્રુતજ્ઞાન

અને લક્ષ્મી આ આઠમાંથી કોઈ પણ વસ્તુનો મદ કરે, તેો પરલવમાં તે જ કુલાદિક હીન-હલકા પામે છે. ૨૭.

જાતિકુલરૂપવલલામ્બુદ્ધિવાલ્લભ્યશ્રુતમદાંધાઃ ।

ક્ષીવાઃ પરત્ર ચેહ ચ, હિતમપ્યર્થં ન પશ્યન્તિ ॥ ૨૮ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૮૦.

જાતિ, કુલ, રૂપ, બળ, લાભ, બુદ્ધિ, સ્તિગ્ધતા અને જ્ઞાનના મદથી આંધળા થએલા હલકા માણસો પોતાના હિત-કારી અર્થને પણ જોઈ શકતા નથી. ૨૮.

માનનું કડવું ફળઃ—

રૂપેશ્વરત્વકુલજાતિતપોવલાજ્ઞા—

જ્ઞાનાષ્ટદુઃસ્વદમદાકુલબુદ્ધિરજ્ઞઃ ।

યો મન્યતેઽહમિતિ નાસ્તિ પરોઽધિકોઽપિ,

માનાત્ સ નીચકુલમેતિ ભવાનનેકાન્ ॥ ૨૯ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૪૩.

રૂપ, ઐશ્વર્ય, કુલ, જાતિ, તપ, બળ, આજ્ઞા અને જ્ઞાન એ દુઃખને દેવાવાળા આઠ પ્રકારના મદથી આકુળ બુદ્ધિવાળો જે અજ્ઞાની માણસ “ હું જ છું ” અને “ મારાથી કોઈ મોટો નથી ” એમ માને છે તે, એ માનના કારણે, અનેક ભવોમાં નીચા કુળને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૯.

જાત્યાદિમદોન્મત્તઃ, પિશાચવદ્ભવતિ દુઃસ્વિતથ્રેહ ।

જાત્યાદિહીનતાં પરમવે ચ નિસંશયં લભતે ॥ ૩૦ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૯૮.

જાતિ વિગેરેના મદથી ઉન્મત્ત થયેલો આ માણસ દુનીયામાં
પિશાચની માફક દુઃખી થાય છે અને પરભવમાં હલકી જાતિ
વિગેરેને અવશ્ય મેળવે છે. ૩૦.

જિવ્હાસહસ્રકલિતોઽપિ સમાસહસ્રૈ—

યસ્યાં ન દુઃસ્વપ્નપવર્ણયિતું સમર્થઃ ।

સર્વજ્ઞદેવમપહાય પરો મનુષ્ય—

સ્તાં શ્વભ્રમૃમિમુપયાતિ નરોઽભિમાની ॥ ૩૧ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૩.

શ્રીસર્વજ્ઞદેવને છોડીને બીજો કોઈપણ માણસ હજાર
જીભવડે અને હજાર વર્ષમાં પણ જેના દુઃખનું વર્ણન કરવાને
સમર્થ થતો નથી એવા અતિદુઃખદાયક નરકમાં, અભિમાન
કરનારો પ્રાણી જાય છે. ૩૧.

અપમાન પણ સહવું:—

સમ્યગ્વિચાર્યેતિ વિહાય માનં,

રક્ષન્ દુરાપાણિ તપાંસિ યત્નાત્ ।

મુદા મનીષી સહતેઽભિભૂતીઃ,

શૂરઃ ક્ષમાયામપિ નીચજાતાઃ ॥ ૩૨ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અ ૦ ૭, શ્લો ૦ ૮.

આ પ્રમાણે સારી રીતે વિચાર કરી, માનનો ત્યાગ કરીને
અને દુઃખે મળી શકે તેવાં તપોનું યત્નથી રક્ષણ કરીને, ક્ષમા
કરવામાં શૂરવીર એવો પંડિત સાધુ, નીચ પુરૂષોએ કરેલાં
અપમાનો પણ ખુશીથી સહન કરે છે. ૩૨.

[પ્રશસ્ત-માન]

નોટ:—જ્યાં જ્યાં માનને એક આદ્યેય ગુણ તરીકે વર્ણવીને એને પ્રશસ્ત બતાવવામાં આવેલ છે ત્યાં માનનો અર્થ અભિમાન, અહંકાર કે એવો ન કરતાં એનો અર્થ સત્વાભિમાન કે સાત્વિકવૃત્તિ એવો કંઈક કરવો જોઈએ.

માનની મહત્તા:—

તાવદાશ્રીયતે લક્ષ્મ્યા, તાવદસ્ય સ્થિરં યશઃ ।

પુરુષસ્તાવદેવાસૌ, યાવન્માનાન્ન હીયતે ॥ ૩૩ ॥

કિરાતાર્જુનીય, સર્ગ ૧૧, શ્લો ૬૧.

જ્યાં સુધી પુરુષ માનથી બ્રહ્મ થતો નથી, ત્યાં સુધી લક્ષ્મી તેનો આશ્રય કરે છે, ત્યાં સુધી તેનો યશ સ્થિર રહે છે, અને ત્યાં સુધી જ તે પુરુષરૂપે છે. ૩૩.

અધમા ધનમિચ્છન્તિ, ધનં માનં ચ મધ્યમાઃ ।

ઉત્તમા માનમિચ્છન્તિ, માનો હિ મહતાં ધનમ્ ॥ ૩૪ ॥

વૃદ્ધચાણક્યનીતિ, અ ૮, શ્લો ૧.

અધમ મનુષ્યો એકલા ધનને જ ઇચ્છે છે, મધ્યમ જનો ધન અને માન બન્નેને ઇચ્છે છે, પણ ઉત્તમ પુરુષો તો માત્ર એકલા માનને જ ઇચ્છે છે. કેમકે માન જ મહાપુરુષોનું ધન છે. ૩૪.

માનભંગ કરતાં મૃત્યુ ઉત્તમ:—

વરં વ્રાણપરિત્યાગો ન માનપરિવ્રણ્ડનમ્ ।

મૃત્યોશ્ચ ક્ષણિકં દુઃખં, માનમજ્ઞાદ્ દિને દિને ॥ ૩૫ ॥

ચાણાક્યનીતિ, અ ૧૬, શ્લો ૧૬.

પ્રાણુનો ત્યાગ થાય તે સાડું છે. પરંતુ માનની હાનિ થાય તે સાડું નથી. કેમકે મૃત્યુથી તો એક ક્ષણ વાર જ દુઃખ થાય છે, પરંતુ માનનો ભંગ થવાથી તો દિવસે દિવસે એટલે હમેશાં જીવંતી સુધી દુઃખ થાય છે. ૩૫.

અરણ્યં સારઙ્ગૈર્ગિરિકુહરગર્ભાશ્ચ હરિભિ—

દિશો દિઙ્માતઙ્ગૈઃ સલિલમુષિતં પદ્મજવનૈઃ ।

પ્રિયાચક્ષુર્મધ્ય-સ્તન-વદનસૌન્દર્યવિજિતૈઃ,

સતાં માને મ્લને મરણમથવા દૂરગમનમ્ ॥૩૬॥

વિહ્વળકવિકાવ્ય, શ્લો ૧૩૭.

પ્રિયાના ચક્ષુની સુંદરતાથી જીતાયેલા હરણો અરણ્યમાં નિવાસ કરે છે, પ્રિયાના મધ્ય-ઉદરવડે જીતાયેલા સિંહો પર્વતની ગુફાના મધ્યભાગમાં રહે છે, પ્રિયાના સ્તનવડે જીતાયેલા દિશાના હાથીઓ દિશાઓના અંતે રહે છે, અને પ્રિયાના મુખની સુંદરતાથી જીતાયેલા કમળના વનો પાણીમાં વસે છે. તે જ પ્રમાણે સત્પુરૂષોના માનની હાનિ થાય ત્યારે તેમનું મૂરણ અથવા દૂર દેશમાં ગમન એ જ શ્રેયસ્કર છે. ૩૬.

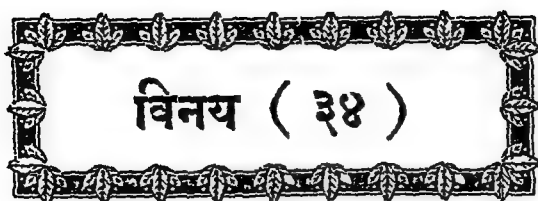
માનીઓની ભાવના:—

જ્વલિતં ન હિરણ્યરેતસં, ચયમાસ્કન્દતિ ભસ્મનાં જનઃ ।

અભિભૂતિમયાદસૂનતઃ, સુખમુજ્જન્તિ ન ધામ માનિનઃ ॥૩૭॥

કિરાતાર્જુનીય, સર્ગ ૨, શ્લો ૨૦.

પરાભવના-ખળવાના ભયને લીધે સજગતા અગ્નિમાં કોઈ માણસ પગ મૂકતો નથી, પણ રાખના ઢગલામાં મુખેથી પગ મૂકે છે, તે જ પ્રમાણે માનવંત પુરૂષો પરાભવના ભયને લીધે પોતાના પ્રાણનો સુખે ત્યાગ કરે છે, પણ પોતાના તેજનો ત્યાગ કરતા નથી. ૩૭.

વિનય (૩૪)

વિનયની મહત્તા:—

મૂલં ધર્મદ્રુમસ્ય દ્યુપતિનરપતિશ્રીલતામૂલકન્દઃ,
 સૌન્દર્યાહ્વાનવિદ્યા નિશ્ચિલગુણનિધિર્વશ્યતાચૂર્ણયોગઃ ।
 સિદ્ધાજ્ઞામન્ત્રયન્ત્રાધિગમમણિમહારોહણાદિઃ સમસ્તા-
 નર્થપ્રત્યર્થિતન્ત્રં ત્રિજગતિ વિનયઃ કિં ન કિં સાધુ ધત્તે ? ॥૧॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ ૦ ૫૮, શ્લો ૦ ૭૮.

વિનય એ ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે, દેવેન્દ્ર અને નરેન્દ્રની લક્ષ્મીરૂપી લતાનો મૂળકંદ છે, સૌન્દર્યને બોલવવાની વિદ્યા છે, સમગ્ર ગુણોનો ભંડાર છે, સર્વને વશ કરવા માટે ચૂર્ણનો યોગ છે, સિદ્ધાજ્ઞા (પોતાની આજ્ઞા સર્વને માન્ય થાય તે) મંત્ર અને યંત્રની પ્રાપ્તિરૂપી મણિઓનો મોટો રોહણાચળ પર્વત છે, તથા સમગ્ર અનર્થરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરવાનું તંત્ર છે. હલ્લા વિનય ત્રણ જગતમાં શું શું સાડું નથી કરતો ? ૧.

વિનયઃ સાચું આભૂષણ:—

નમોભૂષા પૂષા કમલવનભૂષા મધુકરો,
 વચોભૂષા સત્યં વરવિભવભૂષા વિતરણમ્ ।

મનોભૂષા મૈત્રી મધુસમયભૂષા મનસિજઃ,

સદોભૂષા સ્તુતિઃ સકલગુણભૂષા ચ વિનયઃ ॥ ૨ ॥

વચનામૃતશાસ્ત્રનીતિ, શ્લો ૦ ૫૮.

આકાશનું ભૂષણ સૂર્ય છે, કમળના વનનું ભૂષણ ભમરો છે, વચનનું ભૂષણ સત્ય છે, ઉત્તમ વૈભવનું-ધનનું-ભૂષણ દાન છે, મનનું ભૂષણ મૈત્રી એટલે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર મૈત્રીભાવ રાખવો તે છે, વસંત ઋતુનું ભૂષણ કામદેવ છે, સભાનું ભૂષણ સારી નીતિયુક્ત વાણી છે, અને સમગ્ર ગુણોનું ભૂષણ વિનય છે. ૨.

ન તથા સુમહાવૈરપિ, વસ્ત્રાભરણૈરલઙ્કૃતો ભાતિ ।

શ્રુતશીલમૂલનિકષો વિનીતવિનયો યથા ભાતિ ॥ ૩ ॥

શ્રુત અને શીળની મુખ્ય કસોટીરૂપ વિનયવડે નહીં થયેલો પુરૂષ જોવો શોભે છે, તેવો મહા મૂલ્યવાળો વસ્ત્ર અને આભરણોથી વિભૂષિત થયેલો પુરૂષ શોભતો નથી. ૩.

વિનયનો ઉપાયઃ—

વિનયાયત્તાશ્ચ ગુણાઃ સર્વે, વિનયશ્ચ માર્દવાયત્તઃ ।

યસ્મિન્માર્દવમશ્વિલં, સ સર્વગુણભાકૃત્વમાપ્નોતિ ॥ ૪ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૧૬૯.

સર્વે ગુણો વિનયને આધીન છે, અને વિનય મૃદુતાને આધીન છે, અને જેમાં સંપૂર્ણ મૃદુતા વસી છે તે સર્વગુણસંપન્ન થાય છે. (એટલે કે વિનય મેળવવાનો ઉપાય મૃદુતા-નમ્રતા-છે) ૪.

વિનય વગર નુકસાન:—

વિનયવ્યપેતમનસો ગુરુવિદ્વત્સાધુપરિભવનશીલાઃ ।

ત્રુટિમાત્રવિષયસંગાદજરામરવન્નિરુદ્ધિગ્નાઃ ॥ ૫ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૭૫.

ગુરુઓ, વિદ્વાનો અને સાધુપુરુષોનું અપમાન કરવાના સ્વભાવવાળા એવા વિનય વગરના મનવાળા માણસો, લેશમાત્ર પણ વિષયના સંસર્ગથી, દેવતાની માફક, (પોતાનાં મરણ અને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રત્યે) બેદરકાર બને છે. (એટલે કે તેઓ એમ માને છે કે હું ઘરડો પણ થવાનો નથી અને મરવાનો પણ નથી. અને આ પ્રમાણે માનવાથી પાપ કરવામાં પાછી પાની કરતો નથી.) ૫.

વિનયનું ફળ:—

યઃ પૃષ્ઠા કુરુતે કાર્ય, પ્રૃષ્ઠવ્યાન્ સ્વહિતાન્ ગુરૂન્ ।

ન તસ્ય જાયતે વિદ્નઃ, કર્સિમશ્ચિદપિ કર્મણિ ॥ ૬ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ ૦ ૨૫૧, શ્લો ૦ ૫૪.*

જે મનુષ્ય પોતાના હિતકારક અને પૂછવા લાયક ગુરુ-નને પૂછીને દરેક કાર્ય કરે છે, તેને કોઈપણ કાર્યમાં વિદ્ન-આવતું નથી. ૬.

આત્માનં માવયેન્નિત્યં, જ્ઞાનેન વિનયેન ચ ।

મા પુનર્મિયમાણસ્ય, પશ્ચાત્તાપો ભવિષ્યતિ ॥ ૭ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૫.

હુમેશાં જ્ઞાન અને વિનયવડે કરીને આત્માનું ચિંતન કરતા રહેવું જોઈએ. (કારણકે એમ કરવાથી) મરતી વખતે પ્રાણીને પસ્તાવો કરવો પડતો નથી. ૭.

યથા નમન્તિ પાથોભિઃ, પાથોદાઃ ફલદાઃ ફલૈઃ ।

નમન્તિ વિનયેનૈવ, તદ્વદુત્તમપૂરુષાઃ ॥ ૮ ॥

જેમ વાદળાંઓ જળવડે કરીને નમ્ર થાય છે, અને વૃક્ષો ફળોવડે નમી જાય છે, તેમ ઉત્તમ પુરૂષો વિનયવડે નમ્ર થાય છે. ૮.

• ભવન્તિ નમ્રાસ્તરવઃ ફલાગમૈ-

ર્નવાંબુભિર્ભૂરિવિલંબિનો ઘનાઃ ।

અનુદ્રતાઃ સત્પુરુષાઃ સમૃદ્ધિભિઃ,

સ્વભાવ એવૈષ પરોપકારિણામ્ ॥ ૯ ॥

જેમ જેમ ફળ આવતા જાય છે તેમ તેમ ઝાડવાઓ નીચાં નમતાં જાય છે; અને નવા પાણી(ના ભાર)થી વાદળાંઓ પણ ખૂબ નમી જાય છે; એ જ પ્રમાણે સજ્જન પુરૂષો પણ પોતાને ગમે તેટલી સંપત્તિ મળે છતાં કુદાઈ જતા નથી. કારણકે જે પરોપકારી પુરૂષો હોય છે તેમનો આવો સ્વભાવ જ હોય છે. ૯.

વિનયફલં શુશ્રૂષા, ગુરુશુશ્રૂષાફલં શ્રુતજ્ઞાનમ્ ।

જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિ-વિરતિફલં ચાશ્રવનિરોધઃ ॥ ૧૦ ॥

સંવરફલં તપોબલમથ તપસો નિર્જરાફલં દૃષ્ટમ્ ।

તસ્માત્ ક્રિયાનિવૃત્તિઃ, ક્રિયાનિવૃત્તેરયોગિત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

યોગનિરોધાદ્ધ્રુવસંતતિક્ષયઃ સન્તતિક્ષયાન્મોક્ષઃ ।

તસ્માત્ કલ્યાણાનાં, સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૭૨, ૭૩, ૭૪.

વિનય કરવાથી ગુરૂજનોની સેવાનું ક્ષણ મળે છે; ગુરૂજનોની સેવા કરવાથી શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મળે છે; શાસ્ત્રજ્ઞાનથી વિરતિ—સંસારની વાસનાઓથી વેગળા થવાની લાવના—થાય છે; વિરતિથી (પાપને આવવાના દ્વાર સમાન) આશ્રવોનું રોકાણ થાય છે એટલે કે સંવર થાય છે; સંવરનું ક્ષણ તપસ્યા છે; તપસ્યા કરવાથી નિર્જરા થાય છે; નિર્જરાથી (પ્રવૃત્તિમાર્ગની) ક્રિયાઓ દૂર થાય છે. ક્રિયાઓ દૂર થવાથી અયોગિપણની પ્રાપ્તિ થાય છે; (મન, વચન, કાયાના) યોગના નિરોધથી સંસારની જન્મમરણની પરંપરાનો નાશ થાય છે. અને એ જન્મમરણની પરંપરાના નાશથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે; એટલા માટે તમામ કલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય સ્થાન વિનય છે. ૧૦, ૧૧, ૧૨.

જ્ઞાનભાવનયા જીવો લભતે હિતમાત્મનઃ ।

વિનયાચારસંપન્નો વિષયેષુ પરાદ્મુખઃ ॥ ૧૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૪.

વિનયયુક્ત આચારથી સહિત એવો ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વેગળો થયેલો પ્રાણી જ્ઞાનયુક્ત લાવના વડે પોતાના હિતને પામે છે. ૧૩.

માયા (૩૫)

માયાની નિંદા:—

અસ્રુતસ્ય જનની, પરશુઃ શીલશાશ્વિનઃ ।

જન્મભૂમિરવિદ્યાનાં, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો ૧૫.

માયા એ અસત્યની માતાસમાન-ઉત્પત્તિસ્થાન-છે; શીલ-
રૂપ વૃક્ષનો નાશ કરવામાં કુહાડા સમાન છે, અજ્ઞાનની જન્મ-
ભૂમિ છે, અને દુર્ગતિનું કારણ છે. ૧.

દૌર્ભાગ્યજનની માયા, માયા દુર્ગતિવર્તની ।

નૃણાં સ્ત્રીત્વપ્રદા માયા, જ્ઞાનિભિસ્ત્યજ્યતે તતઃ ॥ ૨ ॥

વિવેકવિલાસ, ૩૦ ૯, શ્લો ૮.

માયા દૌર્ભાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારી છે, માયા દુર્ગતિનો માર્ગ
છે, તથા માયા પુરૂષને સ્ત્રીપાત્ર આપનારી છે, તેથી જ્ઞાની
પુરૂષો માયાનો ત્યાગ કરે છે. ૨.

યા પ્રત્યયં બુધજનેષુ નિરાકરોતિ,

પુણ્યં હિનસ્તિ પરિવર્દ્યતે ચ પાપમ્ ।

સત્યં નિરસ્યતિ તનોતિ વિનિંદ્યભાવં,

તાં સેવતે નિકૃતિમત્ર જનો ન મવ્યઃ ॥ ૩ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૬૧.

જે માયા સમજદાર માણસોમાં વિશ્વાસનો નાશ કરે છે, પુણ્યનો નાશ કરે છે, પાપની વૃદ્ધિ કરે છે, સત્યનો નાશ કરે છે, નિંદવાયોગ્ય ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે એવી માયાને લલો માણસ સેવતો નથી. ૩.

માયાની પ્રખળતા:—

સુત્યજં રસલામ્પટ્યં, સુત્યજં દેહભૂષણમ્ ।

સુત્યજાઃ કામભોગાદ્યા દુસ્ત્યજં દમ્ભસેવનમ્ ॥ ૪ ॥

રસને વિષે લાંપટપણું સુખે કરીને તણ શકાય છે, શરીરનાં ભૂષણા સુખે કરીને તણ શકાય છે, કામ ભોગાદિક સુખે કરીને તણ શકાય છે, પરંતુ દંભનું સેવન દુઃખે કરીને તણ શકાય છે. દંભ-કપટ-નો ત્યાગ કરવો દુસ્કર છે. ૪.

માયાથી નુકસાન:—

માયાશીલઃ પુરુષો યદ્યપિ ન કરોતિ કિંચિદપરાધમ્ ।

સર્પ ઇવાવિશ્વાસ્યો ભવતિ તથાઽપ્યાત્મદોષહતઃ ॥ ૫ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૨૮.

કપટી માણસ જોકે (કેટલીક વખત) કોઈ પણ પ્રકારનો ગુન્હો નથી કરતો છતાં પણ પોતાના જ દોષવડે હણાયેલા એવા તેનો, સાપની માફક, કોઈ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. ૫.

અધીત્યનુષ્ઠાનતપઃશમાદ્યાન્,

ધર્માન્ વિચિત્રાન્ વિદધત્સમાયાન્ ।

ન લપ્સ્યસે તત્ફલમાત્મદેહ-

ક્લેશાધિકં તાંશ્ચ ભવાંતરેષુ ॥ ૬ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૧૧.

શાસ્ત્રાભ્યાસ, ધર્માનુષ્ઠાન, તપસ્યા શમ, વિગેરે વિગેરે અનેક ધર્મો અથવા ધર્મ કાર્યો માયા સાથે આચરે છે તેથી તું, તારા શરીરને કલેશ થવા ઉપરાંત, ભવાંતરને વિષે ખીબું કાંઈ પણ ક્ષણ મેળવવાનો નથી અને તે ધર્મ વિગેરે, પણ તને ભવાંતરમાં મળવાનાં નથી. ૬.

કૌટિલ્યપટવઃ પાપા માયયા વ્રકવૃત્તયઃ ।

ભુવનં વશ્ચયમાના વશ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૬.

માયાવડે બગલાની જેવા આચરણવાળા અને કુટિલતામાં હુશિયાર એવા પાપી મનુષ્યો જગતને ઠગતા છતાં ખરી રીતે પોતાના આત્માને જ ઠગે છે. ૭.

શીલવ્રતો યમતપઃશમસંયુતોઽપિ,

નાત્રાશ્નુતે નિકૃતિશલ્યધરો મનુષ્યઃ ।

આત્યંતિકીં શ્રિયમવાધસુખસ્વરૂપાં,

શલ્યાન્વિતો વિવિધધાન્યધનેશ્વરો વા ॥ ૮ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૫૮.

જેવી રીતે ચિંતાવાળો માણસ અનેક પ્રકારના ધન અને ધાન્યનો માલિક હોય છતાં તેનું સુખ નથી મળી શકતો તે જ

પ્રમાણે કપટ કરવાની ચિંતાવાળો માણસ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરનાર હોય કે ચમ, તપ અને શમથી સહિત હોય તો પણ, અવિનાશી નિરાખાધ મોક્ષના સુખનો સ્વાદ લઈ શકતો નથી. ૮.

દમ્ભેન વ્રતમાસ્થાય, યો વાઙ્છતિ પરં પદમ્ ।
લોહનાવં સમારુહ્ય, સોઽબ્ધેઃ પારં યિયાસતિ ॥ ૯ ॥

જે પુરૂષ દંભ-માયાથી વ્રત ગ્રહણ કરીને મોક્ષપદ મેળવવાને ઇચ્છે છે, તે પુરૂષ લોહના વહાણમાં આરૂઢ થઈ સમુદ્રનો પાર પામવાને ઇચ્છે છે એમ જાણવું. ૯.

किं व्रतेन तपोभिर्वा, दम्भश्चेन्न निराकृतः ।
किमादर्शेन किं दीपैर्यद्यान्ध्यं न दृशोर्गतम् ॥ १० ॥

જેમ નેત્રની અંધતા દૂર થઈ ન હોય તો અરિસાવડે કે દીવાવડે શું દ્રશ્ય છે ? કાંઈજ નથી, તેમ જો દંભ-કપટને દૂર કર્યો ન હોય તો વ્રતવડે કે તપવડે શું દ્રશ્ય છે ? ૧૦.

क्लेशार्जितं सुखकरं रमणीयमर्घ्यं,
धान्यं कृषीवलजनस्य शिखीव सर्वम् ।
भस्मीकरोति बहुधाऽपि जनस्य सत्यं,
मायाशिखी प्रचुरदोषकरः क्षणेन ॥ ११ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૫૯.

જેવી રીતે અગ્નિ, દુઃખપૂર્વક લેગા કરેલા, સુખને આપવાવાળો મનોહર અને મૂલ્યવાન એવા ખેડૂતલોકના અનાજને ખાળીને રાખ કરી નાખે છે, તે જ પ્રમાણે ઘણા દોષને કરવા

વાળો એવો માયાફી અગ્નિ પણ ઘણે ભાગે માણસના સત્યને
ખાળીને રાખ કરી નાખે છે. ૧૧.

કપટીનું લક્ષણ:—

मुखं पद्मदलाकारं, वाचश्चन्द्रनशीतलाः ।

हृदयं कर्तरीभूतमेतद्धूर्तस्य लक्षणम् ॥ १२ ॥

પ્રવન્ધચિંતામણિ, પૃ૦ ૧૫૩, શ્લો ૧.

ધૂર્તનું એ લક્ષણ છે કે એનું મોઢું કમળના પત્ર જેવું
સુંદર, વાણી ચન્દનના જેવી શીતળ હોય છે પણ હૃદય કાત-
રના જેવું ફૂર હોય. ૧૨.

કપટી અને મચ્છર:—

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं,

कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् ।

छिद्रं निरुप्य सहसा प्रविशत्यशंकः,

सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥ १३ ॥

હિતોપદેશ.

મચ્છરની માફક જ લુચ્ચો માણસ પણ-પહેલાં પગમાં પડે
છે અને પછી પીઠનું માંસ ખાય છે (પોતાની પછવાડે નિંદા
કરે છે), કાનમાં ધીમે ધીમે કંપક વિચિત્ર પ્રકારનો મિઠો
અવાજ કરે છે અને જો અવસર મળે કે તરતજ કોઈપણ
પ્રકારની શંકા રાખ્યા વગર પેત્રી બાય છે. ૧૩.

માયાનું કડવું ફળ:—

યા છેદમેદદમનાંકનદાહદોહ—

વાતાતપાન્નજલરોધવધાદિદોષા ।

માયાવશેન મનુજો જનનિંદનીયાં,

તિર્યગ્ગતિં વ્રજતિ તામતિદુઃસ્વપૂર્ણમ્ ॥ ૧૪ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૫૪.

જે તિર્યંચગતિ છેદન, ભેદન, ઇન્દ્રિય છેદન, ગરમી, દોહન, પવન, તડકો, અન્ન અને પાણીનો નિરોધ અને વધ વિગેરે દોષોવડે યુક્ત છે, એવી લોકોને નિંદવાલાયક અને અત્યંત દુઃખથી ભરેલી એવી ગતિને, માણસ કપટ કરવાથી પામે છે. ૧૪.

યા માતૃઆતૃપિતૃવાંધવમિત્રપુત્ર—

વસ્ત્રાશનાભરણમંડનસૌખ્યહીનાઃ ।

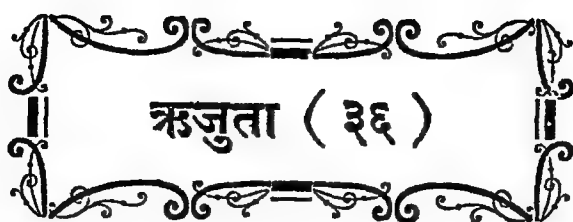
દીનાનના મલિનનિંદિતવેષરૂપા

નારીષુ તાસુ ભવમેતિ નરો નિંકૃત્યા ॥ ૧૫ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ શ્લો ૦ ૫૭.

જે સ્ત્રીઓ માતાના સુખથી રહિત હોય, ભાઈના સુખથી રહિત હોય, પિતાના સુખ વગરની હોય, કુટુંબીના સુખ વગરની હોય, સખીના સુખ વગરની હોય, પુત્રના સુખથી હીન હોય, સુંદર કપડા વગરની હોય, પુરતું ખાવાનું ન મળતું હોય, ઘરેણા વગરની હોય કે શણગારના કોઈપણ સામાન વગરની હોય એવી હીન સુખવાળી, ગંદા વેષવાળી અને નિંદાયેલા રૂપવાળી હોય; એવી સ્ત્રીઓમાં કપટ કરવાથી માણસ જન્મ પામે છે. ૧૫.

ઋજુતાઃ માયાના નાશનો ઉપાયઃ—

તદાર્જવમહૌષધ્યા, જગદાનન્દહેતુના ।

જયેજ્જગદ્દ્રોહકરીં, માયાં વિષધરીમિવ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૭.

તેથી જગતનો દ્રોહ કરનારી સર્પણી સમાન માયાને જગતના જીવોને આનંદના હેતુરૂપ એવી સરલતા રૂપી મહા ઔષધીવડે જીતવી. ૧.

ઋજુતાનું સેવનઃ—

વિશ્વસ્તાનપિ વશ્ચયત્યનુદિનં મિત્રે ગુરૌ વન્ધુષુ,

પ્રાયેણચ્છલમીક્ષતે ક્ષણમપિ દ્રોહં વિના દુસ્થિતઃ ।

જાગર્તિં સ્વપિતિ પ્રતારણધિયા યાં સેવયન્નિસ્ત્રપો,

માયાયાઃ પ્રતિકૂલમાર્જવમરે તસ્યાઃ સમાસેવ્યતામ્ ॥ ૨ ॥

સંવેગદ્રુમકન્દલી, પૃ૦ ૩, શ્લો૦ ૮.

હે ચિત્ત ! જે માયાને સેવનારો પુરૂષ નિર્લજ્જ થઈને પ્રતિદિવસ વિશ્વાસુ માણસોને પણ છેતરે છે, પ્રાયે કરી પોતાના મિત્ર, ગુરુ, બન્ધુઓમાં પણ છળની દૃષ્ટિથી જીવે છે, કાણુવાર

પણ દ્રોહ વિના રહી શકતો નથી, અને હંમેશા ધીજને છેતરવાની યુદ્ધિ રાખી જાગે-છે અને સુવે છે, અર્થાત્ જાગતાં અને સુતાં પણ ધીજઓને છેતરવાનો જ વિચાર કર્યા કરે છે, તેવી માયાને પ્રતિકૂલ એવી સરલતા રાખવી જોઈએ, તેથી તું તેનું સેવન કર ! ૨.

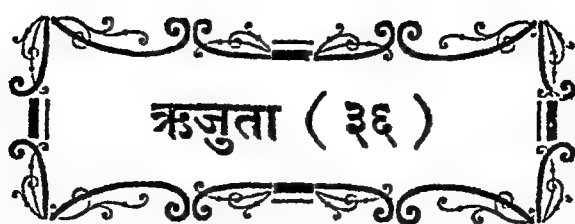
ઋણુતા મોક્ષનું મૂળ:—

નાનાર્જવો વિશુદ્ધ્યતિ, ન ધર્મમારાધયત્યશુદ્ધાત્મા ।
ધર્માદૃતે ન મોક્ષો મોક્ષાત્પરં સુખં નાન્યત્ ॥ ૩ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લોક ૧૭૦.

ઋણુતા-સરળતા-વગરનો માણસ શુદ્ધ થઈ શકતો નથી, અશુદ્ધ આત્માવાળો માણસ ધર્મનું આરાધન કરતો નથી; ધર્મ વગર મોક્ષ મળતું નથી અને મોક્ષને છોડીને ધીજનું કોઈ સુખ નથી. (એટલે આ ધધાનું મૂળ ઋણુતા-સરળતા છે.) ૩.

ઋજુતાઃ માયાના નાશનો ઉપાયઃ—

તદાર્જવમહૌષધ્યા, જગદાનન્દહેતુના ।
જયેજ્જગદ્દ્રોહકરીં, માયાં વિપધરીમિવ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૭.

તેથી જગતનો દ્રોહ કરનારી સર્પણી સમાન માયાને જગતના જીવોને આનંદના હેતુરૂપ એવી સરલતા રૂપી મહા ઔષધીવડે જીતવી. ૧.

ઋજુતાનું સેવનઃ—

વિશ્વસ્તાનપિ વશ્ચયત્યનુદિનં મિત્રે ગુરૌ વન્ધુપુ,
પ્રાયેણચ્છલમીક્ષતે ક્ષણમપિ દ્રોહં વિના દુસ્થિતઃ ।
જાગર્તિં સ્વપિતિ પ્રતારણધિયા યાં સેવયન્નિસ્ત્રપો,
માયાયાઃ પ્રતિકૂલમાર્જવમરે તસ્યાઃ સમાસેવ્યતામ્ ॥ ૨ ॥

સંવેગદ્રુમકન્દલી, પૃ૦ ૩, શ્લો૦ ૮.

હે ચિત્ત ! જે માયાને સેવનારો પુરૂષ નિર્લજ્જ થઈને પ્રતિદિવસ વિશ્વાસુ માણુઓને પણ છેતરે છે, પ્રાયે કરી પોતાના મિત્ર, ગુરૂ, શત્રુઓમાં પણ છળની દૃષ્ટિથી જીતે છે, શત્રુવાર

લોભ જ સંસારનો માર્ગ છે, લોભ જ મોક્ષમાર્ગને અટકાવનાર પર્વત સમાન છે, લોભ જ સર્વ દુઃખની ખાણ છે, લોભ જ સર્વ વ્યસનોનું મંદિર છે, લોભ જ શોકાદિકના મોટા મૂળ સમાન છે, લોભ જ ક્રોધરૂપી અગ્નિને દીપાવનાર વાયુ સમાન છે, લોભ જ માયારૂપી વેલડીને પલ્લવિત કરવામાં અમૃતની નીક સમાન છે, અને લોભ જ માનરૂપી મદોન્મત્ત હાથીને વધારે ગાંડો બનાવનાર મદિરા સમાન છે. ૩, ૪.

લોભાત્ ક્રોધઃ પ્રભવતિ, લોભાત્ કામઃ પ્રજાયતે ।

લોભાત્ મોહશ્ચ નાશશ્ચ, લોભઃ પાપસ્ય કારણમ્ ॥ ૫ ॥

હિતોપદેશ, મિત્રલાભ, શ્લો० ૨૭.

લોભથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને લોભથી નાશ (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી લોભ સર્વ પાપનું કારણ છે. ૫.

લોભઃ પ્રતિષ્ઠા પાપસ્ય, પ્રસૂતિર્લોભ એવ ચ ।

દ્વેષક્રોધાદિજનકો લોભઃ પાપસ્ય કારણમ્ ॥ ૬ ॥

પાપની પ્રતિષ્ઠા લોભ છે એટલે કે લોભ પાપનું સ્થાન છે, લોભ જ પાપને ઉત્પન્ન કરનાર છે, દ્વેષ અને ક્રોધ વિગેરેનો પિતા (ઉત્પન્ન કરનાર) પણ લોભ જ છે, અને લોભ સર્વ પાપનું કારણ છે. ૬.

આકરઃ સર્વદોષાણાં, ગુણગ્રસનરાક્ષસઃ ।

કન્દો વ્યસનવહ્નીનાં, લોભઃ સર્વાર્થવાધકઃ ॥ ૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર० ૪, શ્લો० ૧૮.

લોભ (૩૭)

લોભની નિંદા:—

સર્વેષામપિ પાપાનાં, નિમિત્તં લોભ એવ હિ ।
 ચાતુર્ગતિકસંસારે, ભૂયોભ્રમનિવન્ધનમ્ ॥ ૧ ॥

ધર્મપરીક્ષા, પૃ૦ ૪૬. (આ. સ.)*

લોભજ સર્વ પાપનું કારણ છે, તથા ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં વારંવાર ભ્રમણ કરણવાતું કારણ પણ લોભજ છે.

સ્થલે ચરેચ્ચ બોહિર્તથં, શિલાયામુદયેત્કજમ્ ।
 લભેત્કં મૃગતૃષ્ણાતસ્તદા હિ લોભતઃ સુખમ્ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, લોભપ્રક્રમ, શ્લો૦ ૧.

જો સ્થલપર વહાણ ચાલે, પથરપર કમલ ઉગે, તથા ઝાંઝવાનાં પાણીમાંથી જો પાણી મલે, તોજ લોભથી સુખ મલે. ૨.

સંસારસરણિર્લોભો લોભઃ શિવપથાચલઃ ।
 સર્વદુઃસ્વસ્વનિર્લોભો લોભો વ્યસનમન્દિરમ્ ॥ ૩ ॥
 શોકાદીનાં મહાકન્દો લોભઃ ક્રોધાનલાનિલઃ ।
 માયાવહ્નીસુધાકુલ્યા, માનમત્તેભવારુણી ॥ ૪ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૫, શ્લો૦ ૧૬, ૧૭.

---

૧ આ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો નથી પણ દેશ્ય ભાષાનો છે.

લોભ જ સંસારનો માર્ગ છે, લોભ જ મોક્ષમાર્ગને અટકાવનાર પર્વત સમાન છે, લોભ જ સર્વ દુઃખની ખાણ છે, લોભ જ સર્વ વ્યસનોનું મંદિર છે, લોભ જ શોકાદિકના મોટા મૂળ સમાન છે, લોભ જ ક્રોધરૂપી અગ્નિને દીપાવનાર વાયુ સમાન છે, લોભ જ માયારૂપી વેલડીને પશ્ચિત કરવામાં અમૃતની નીક સમાન છે, અને લોભ જ માનરૂપી મદોન્મત્ત હાથીને વધારે ગાંડો બનાવનાર મદિરા સમાન છે. ૩, ૪.

લોભાત્ ક્રોધઃ પ્રभवति, लोभात् कामः प्रजायते ।

लोभात् मोहश्च नाशश्च, लोभः पापस्य कारणम् ॥ ५ ॥

हितोपदेश, मित्रलाम, श्लो० ૨૭.

લોભથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને લોભથી નાશ (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી લોભ સર્વ પાપનું કારણ છે. ૫.

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य, प्रसूतिर्लोभ एव च ।

द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ ६ ॥

પાપની પ્રતિષ્ઠા લોભ છે એટલે કે લોભ પાપનું સ્થાન છે, લોભ જ પાપને ઉત્પન્ન કરનાર છે, દ્વેષ અને ક્રોધ વિગેરેનો પિતા (ઉત્પન્ન કરનાર) પણ લોભ જ છે, અને લોભ સર્વ પાપનું કારણ છે. ૬.

आकरः सर्वदोषाणां, गुणग्रसनराक्षसः ।

कन्दो व्यसनवल्लीनां, लोभः सर्वार्थबाधकः ॥ ७ ॥

योगशास्त्र, प्र० ૪, श्लो० ૧૮.

લોભ સર્વ દોષોની ખાણ સમાન છે, ગુણોને ગળી જવામાં રાક્ષસ સમાન છે, કષ્ટરૂપી વેલડીના મૂળસમાન છે, અને સર્વ પ્રકારના અર્થને ખાધા કરનારો છે. ૭.

કલહકલમવિન્ધ્યઃ ક્રોધગૃધ્રશ્મશાનં,
વ્યસનમ્બુજગરંધ્રં દ્વેષદસ્યુપ્રદોષઃ ।

સુકૃતવનદવાગ્નિર્માર્દિવામ્ભોદવાયુ—
નયનલિનતુષારોઽત્યર્થમર્થાનુરાગઃ ॥ ૮ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૪૨.

ધનને વિષે જે અત્યંત અનુરાગ (પ્રીતિ) છે, તે કલેશરૂપી હાથીને ઉત્પન્ન થવાનો વિન્ધ્ય પર્વત છે, ક્રોધરૂપી ગીધ-પક્ષીને કીડા કરવા માટે શ્મશાન સમાન છે, દુઃખરૂપી સર્પને રહેવાના રાફડા સમાન છે, દ્વેષરૂપી ચોરને ફરવાની રાત્રિ સમાન છે, પુણ્યરૂપી વનને ખાળી નાંખવામાં દાવાનળ સમાન છે, માર્દવરૂપી વાદળોને વીખેરવામાં વાયુ સમાન છે, અને નીતિરૂપી કમળને ખાળી નાંખવામાં હિમ સમાન છે. ૮.

લોભની પ્રખળતા:—

अहो लोभस्य साम्राज्य-मेकच्छत्रं महीतले ।
तरवोऽपि निधिं प्राप्य, पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥९॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લોક ૨૧ની ટીકા, શ્લોક ૨.

અંહો ! આ પૃથ્વીપર લોભનું એક છત્રવાળું સામ્રાજ્ય કેવું છે ? કે જેથી વૃક્ષો પણ ધનના ભંડાર પામીને પોતાના મૂળીયાંવડે તેને ઢાંકી દે છે-છુપાવે છે. ૯.

પ્રાપ્યોપશાન્તમોહત્વં, ક્રોધાદિવિજયે સતિ ।

લોભાંશમાત્રદોષેણ, પતન્તિ ચતયોઽપિ હિ ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૨૧ની ટીકા, શ્લો૦ ૭.

ઉપશાંત મોહ નામના અગ્યારમા ગુણ સ્થાનકને પામીને ત્યાં ક્રોધાદિકનો (ક્રોધ, માન, માયાનો) વિજય (ઉપશમ) કર્યા પછી તથા લોભના પણ કેટલાક અંશો ઉપશમાવ્યા પછી પણ, માત્ર લોભના અમુક અંશના દોષવડે, મુનિઓ પણ નીચે પડે છે. (પડતા પડતા છેક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવી જાય છે.) ૧૦.

‘નાનાકર્મવિપાકપાકવસતાં હા નારકાણાં ભવે,
માનાઽમાનવિચારમુક્તમનસાં કામં તિરસ્વાં પુનઃ ।
મર્ત્યાનાં શુભધર્મકર્મધરતાં દેવાર્ચનં કુર્વતાં,
લેખાનાં खलु दुर्जयो हि सततं लोभो जगद्व्यापकः ॥ ૧૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, લોભપ્રક્રમ, શ્લો૦ ૫.

હા ! નાના પ્રકારના કર્મોના વિપાકરૂપી પાકમાં વસતા એવા નારકીઓના ભવમાં, તથા માન અને અમાનના વિચારથી રહિત છે મન જેમના એવા તિર્યંચોના ભવમાં, તથા શુભ ધર્મ કાર્યોને ધારણ કરતા એવા મનુષ્યોના ભવમાં અને દેવ-પૂજા કરતા એવા દેવોના ભવમાં પણ, જગતને વ્યાપી રહેલો એવો લોભ ખરેખર, હમેશાં દુઃખે કરીને જતાય તેવો છે. ૧૧.

૧ લેખ શબ્દનો અર્થ દેવતા થાય છે.

લોભ અને સાપ:—

सर्पोऽनिष्टोऽथवा लोभो द्वयोर्लोभस्त्वनिष्टकः ।

दशेच्च मर्दितः सर्पो लोभो दशति सर्वदा ॥ १२ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, લોભપ્રકરમ, શ્લો० ૨.

સર્પ દુઃખદાઇ કે લોભ દુઃખદાઇ ? (એમ જો સવાલ પૂછવામાં આવે તો) બન્નેમાંથી લોભ દુઃખદાઇ છે. કેમકે સર્પને જો દાખવામાં આવે તો જ તે કરડે છે, પણ લોભ તો હંમેશાં ડંખ્યા કરે છે. ૧૨.

લોભ અને અગ્નિ:—

शीतो रविर्भवति शीतरुचिः प्रतापी,

स्तब्धं नभो जलनिधिः सरिदंबुतप्तः ।

स्थायी मरुच्च दहनोऽदहनोऽपि जातु,

लोभानलस्तु न कदाचिददाहकः स्यात् ॥ १३ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૬૩.

કદાચ સૂર્ય ઠંડો થઇ જાય, ચંદ્રમા ગરમ થઇ જાય, આકાશ સ્તબ્ધ થઇ જાય, સમુદ્ર સરિતાઓનાં પાણીથી સંતૃપ્ત થઇ જાય, પવન સ્થીર બની જાય અને અગ્નિ શાંત બની જાય; છતાં પણ લોભરૂપી અગ્નિ કદીપણ પોતાની (હૃદયને) બાળવાની ક્રિયાને છોડતો નથી. ૧૩.

लब्धेधनज्वलनवत् क्षणतोऽपि वृद्धि,

लाभेन लोभदहनः समुपैति जंतोः ।

વિદ્યાઽઽગમવ્રતતપઃશમસંયમાદીન્,

ભસ્મીકરોતિ યમિનાં સ પુનઃ પ્રવૃદ્ધઃ ॥ ૧૪ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૬૪.

જેમ લાકડા નાખવાથી અગ્નિ ક્ષણભરમાં વૃદ્ધિ પામે છે, તેવીજ રીતે પ્રાણીનો લોભરૂપી અગ્નિ લાભરૂપી ઇંધણથી વૃદ્ધિ પામે છે: વળી જે એ વધારે જોરદાર બને: તો સંયમશીલ મનુષ્યોનાં જ્ઞાન, શાસ્ત્ર, વ્રત, તપ, શમ અને સંયમને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. ૧૪.

લોભની અમર્યાદા:—

ન સહસ્રાન્દ્રવેત્તુષ્ટિર્ન લક્ષાન્ન ચ કોટિભિઃ ।

ન રાજ્યાન્ન ચ દેવત્વાન્નેન્દ્રત્વાદપિ દેહિનામ્ ॥ ૧૫ ॥

ઉત્તરાધ્યનસૂત્ર, પૃ ૦ ૨૧૨. (વિ. ધ. લ.) ❀

મનુષ્યને હજારથી તૃપ્તિ થતી નથી, લાખથી સંતોષ થતો નથી, કરોડથી પણ સંતોષ થતો નથી, રાજ્ય મળવાથી સંતોષ થતો નથી, દેવપણું પ્રાપ્ત થવાથી સંતોષ થતો નથી, તથા ઇન્દ્રપણું પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ સંતોષ થતો નથી. ૧૫.

આકાંક્ષિતાનિ જન્તૂનાં, સંપદ્યન્તે યથા યથા ।

તથા તથાં વિશેષાત્તૌ, મનો ભવતિ દુઃસ્વિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

શ્રાદ્ધવિધિ, પૃ ૦ ૧૦૦.

પ્રાણીઓને જેમ જેમ ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તેમ વધારે વધારે પ્રાપ્ત કરવાની લાવનામાં તેનું મન દુઃખી થાય છે. ૧૬.

ધનહીનઃ શતમેકં, સહસ્રં શતવાનપિ ।
 સહસ્રાધિપતિર્લક્ષં, કોટિં લક્ષેશ્વરોઽપિ ચ ॥ ૧૭ ॥
 કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વં, નરેન્દ્રશ્ચક્રવર્તિતામ્ ।
 ચક્રવર્તીં ચ દેવત્વં, દેવોઽપીન્દ્રત્વમિચ્છતિ ॥ ૧૮ ॥
 ઇન્દ્રત્વેઽપિ હિ સંપ્રાપ્તે, યદિચ્છા ન નિવર્તતે ।
 મૂલે લઘીયાંસ્તલ્લોભઃ, શરાવ ઇવ વર્ધતે ॥ ૧૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૯, ૨૦, ૨૧.

ધન રહિત પુરૂષ સોની ઇચ્છા કરે છે, સો રૂપીયાવાળો
 હબ્બરની ઇચ્છા કરે છે, હબ્બર રૂપીયાનો સ્વામી લાખને ઇચ્છે
 છે અને લાખ રૂપીયાનો સ્વામી કરોડ રૂપીયાની ઇચ્છા રાખે
 છે. કેટી ધનનો સ્વામી રાજ થવાને ઇચ્છે છે, રાજ થયો
 હોય તો તે ચક્રવર્તી થવા ઇચ્છે છે, ચક્રવર્તી થાય તો તે
 દેવપણાને-દેવ થવાને-ઇચ્છે છે, અને દેવ થયો હોય તો તે
 ઇન્દ્રપણાને ઇચ્છે છે-ઇન્દ્ર થવાની ઇચ્છા કરે છે. ઇન્દ્રપણું પ્રાપ્ત
 થયા છતાં પણ ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થતી નથી-સંતોષ થતો નથી,
 તેથી કરીને એમ જણાય છે કે--શરાવળા-રામપાત્ર-ની જેવો
 લોભ મૂળમાં નાનો હોય છતાં અનુક્રમે (જેમ જેમ એનું પોષણ
 થતું જાય તેમ તેમ) વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. ૧૭, ૧૮, ૧૯.

ઇચ્છતિ શતી સહસ્રં, સહસ્રી લક્ષમીહતે ।
 લક્ષાધિપસ્તતો રાજ્યં, રાજ્યાચ્ચ સ્વર્ગમીહતે ॥ ૨૦ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, શ્લો૦ ૬૨.

સો રૂપીયાવાળો હબ્બરને ઇચ્છે છે, હબ્બરવાળો લાખને

ધરૂંછે છે, લાખનો સ્વામી રાજ્યને ધરૂંછે છે, અને રાજ્ય મળ્યા પછી સ્વર્ગને ધરૂંછે છે. ૨૦.

यथा लाभस्तथा लोभो लाभाल्लोभः प्रवर्धते ।

माषद्वयाश्रितं कार्यं, कोट्याऽपि न हि निष्ठितम् ॥ ૨૧ ॥

ત્રિષષ્ટી૦, પર્વ ૧, સ૦ ૩, શ્લો૦ ૬.

જેમ જેમ લાભ મળે તેમ તેમ લોભ થાય છે, લાભથી લોભ વૃદ્ધિ પામે છે. જેમકે કપિલ મુનિનું બે માષના આશ્રિત-યવાળું કાર્ય કેટલે સુવર્ણથી પણ સમાપ્ત થયું નહીં. ૨૧.

લોભીની દુર્દશા:—

वर्धस्व जीव जय नंद विभो चिरं त्व-

मित्यादिचाटुवचनानि વિભાષમાણઃ ।

દીનાનનો મલિનનિંદિતરૂપધારી,

લોભાકુલો વિતનુતે સધનસ્ય સેવામ્ ॥ ૨૨ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૬૬.

“ હે માલિક ! તમે આગળ વધો, જીવતા રહો, જયવંતા થાઓ, લાંબા વખત સુધી આનંદ પામે ” વિગેરે ખુશામત ભર્યાં વચનો બોલતો, દીનસુખવાળો, મેલા અને નિંદાને યોગ્ય રૂપવાળો એવો લોભથી આકુળ થયેલો માણસ ધનવાનની સેવા કરે છે. ૨૨.

लोभाविष्टो नरो वित्तं, वीक्षते न स चापदम् ।

दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लघुङ्गाहतिम् ॥ ૨૩ ॥

લોભથી વ્યાપ્ત થયેલો પુરૂષ ધનને જ જુએ છે, પરંતુ તેથી આપત્તિ આવી પડશે તેને જાણેતો નથી. જેમકે બિલાડો દૂધને જુએ છે, પણ પોતાના પર લાકડીનો માર પડશે તે જાણેતો નથી. ૨૩.

ન શાન્તાઽન્તસ્તૃષ્ણા ધનલવણવારિવ્યતિકરૈઃ,
ક્ષતચ્છાયઃ કાયશ્ચિરવિરસરુક્ષાશનતયા ।
અનિદ્રામન્દાગ્નિર્નૃપસલિલચૌરાનલભયા-
ત્કદર્યાણાં કટ્ટં સ્ફુટમધમકષ્ટાદપિ પરમ્ ॥ ૨૪ ॥

ક્ષેમેન્દ્રકવિ.

કૃપણ માણસની અંતઃકરણની તૃષ્ણા ધન, લોભ અને જળના સમૂહવડે શાંત થતી નથી; તેના શરીરની કાંતિ, ઘણા કાળ સુધી નીરસ અને લુખા આહારથી ક્ષીણ થાય છે; તથા રાજા, પાણી, ચોર અને અગ્નિના ભયથી તેની નિદ્રા જતી રહે છે અને તેથી તેની પાચનશક્તિ મંદ થઈ જાય છે. અહો ! કૃપણ માણસનું કષ્ટ અધમ માણસના કષ્ટથી પણ ઘણું મોટું છે. ૨૪.

લોભીનું અકાર્યઃ—

લોભાદેવ નરાં મૂઢા ધનવિદ્યાઽન્વિતા અપિ ।
અકૃત્યેષુ નિયોજ્યન્તે, ભ્રામ્યન્તે દુર્ગમેષ્વપિ ॥ ૨૫ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, શ્લોક ૬૧.

ધન અને વિદ્યા સહિત છતાં પણ મૂઢ માણસો લોભથી જ અકાર્યમાં જોડાય છે—પ્રવર્તે છે અને દુર્ગમ એવા દેશોમાં ભ્રમ્યા કરે છે. ૨૫.

માતરં પિતરં પુત્રં, આતરં વા સુહૃત્તમમ્ ।

લોભાવિષ્ઠો નરો હન્તિ, સ્વામિનં વા સહોદરમ્ ॥૨૬॥

લોભથી વ્યાકુળ થયેલો પુરૂષ માતાને, પિતાને, પુત્રને, અંધુને, ઉત્તમ મિત્રને, સ્વામીને અને સહોદર ભાઈને પણ હણે છે. ૨૬.

આત્માનં ધર્મકૃત્યં ચ, પુત્રદારાંશ્ચ પીડયન્ ।

લોભાદ્યઃ પિતરૌ આતૃન્, સ કૃપણ इति स्मृतः ॥૨૭॥

લોભી મનુષ્ય પોતાના આત્માને, ધર્મકૃત્યને, પુત્રને, સ્ત્રીને, માતાપિતાને અને ભાઈઓને પીડા કરે છે તેથી તે કૃપણ કહેવાય છે. ૨૭.

जीवान्निहन्ति विविधं वितथं ब्रवीति,

स्तेयं तनोति भजते वनितां परस्य ।

गृह्णाति दुःखजननं धनमुग्रदोषं,

लोभग्रहस्य वशवर्तितयाः मनुष्यः ॥ ૨૮ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૭૫.

લોભરૂપી ગ્રહને આધીન થવાના કારણે માણસ જીવોનો સંહાર કરે છે, અનેક પ્રકારનાં અસત્યો બોલે છે, ચોરી કરે છે, પારકાની સ્ત્રીઓની સેવા કરે છે અને દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર એવા અત્યંત દોષવાળા ધનને પણ ગ્રહણ કરે છે. (મતલબ કે લોભી માણસ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અપ્રદા અને પરિગ્રહ એ પાંચે પાપોને આદરે છે.) ૨૮.

સાથે લોભી કોણુ:—

દાતારં કૃપણં મન્યે, મૃત્વાઽપ્યર્થં ન મુશ્ચતિ ।

અદાતા હિ ધનત્યાગી, ધનં હિત્વા હિ ગચ્છતિ ॥૨૯॥

હું દાતાર પુરૂષને જ કૃપણ માનું છું. કેમકે તે મરે તો પણ ધનને મૂકતો નથી, અર્થાત્ પરલવમાં પણ પુણ્યના પ્રભાવથી ધનને સાથે જ લઈ જાય છે, અને અદાતાર પુરૂષ ધનનો ત્યાગ કરે છે, કેમકે તે ધનનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં ખાલી હાથે જ જાય છે. ૨૯.

લોભ કયાં કરવો:—

મુખાય ધત્સે યદિ લોભમાત્મનો

જ્ઞાનાદિરત્નત્રિતયે વિધેહિ તત્ ।

દુઃસ્વાય ચેદત્ર પરત્ર વા કૃતિન્,

પરિગ્રહે તદ્વહિરાંતરેઽપિ ચ ॥ ૩૦ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અ૦ ૭, શ્લોક ૧૨-

હે પંડિત ! જો 'તું' તારા પોતાના સુખમાટે લોભ રાખતો હોય તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નો મેળવવા માટે લોભ રાખ, અને જો આલસ અને પરલવમાં દુઃખ મેળવવા માટે લોભ રાખતો હોય તો અંદરના અને બહારના પરિગ્રહ માટે લોભ રાખ. ૩૦.

લોભથી નુકસાન:—

સર્વવિનાશાશ્રયિણઃ, સર્વવ્યસનૈકરાજમાર્ગસ્ય ।

લોભસ્ય કો મુખગતઃ, ક્ષણમપિ દુઃસ્વાન્તરમુપેયાત્ ॥ ૩૧ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૨૯.

સર્વ વિનાશના આશ્રય—સ્થાનરૂપ અને સર્વ દુઃખના મુખ્ય માર્ગરૂપ લોભને વશ થએલો કયો માણસ એક ક્ષણ પણ મુખને પામી શકે ? ૩૧.

ત્રિલોક્યામપિ યે દોષાસ્તે સર્વે લોભસંભવાઃ ।

ગુણાસ્તથૈવ યે કેઽપિ, તે સર્વે લોભવર્જનાત્ ॥ ૩૨ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૫, શ્લો ૦ ૧૮.

ત્રણ જગતમાં જેટલા દોષો છે તે સર્વે લોભથી જ ઉત્પન્ન થનારા છે, તે જ પ્રમાણે ત્રણ જગતમાં જે કોઈ ગુણો છે તે સર્વે લોભનો ત્યાગ કરવાથી જ ઉત્પન્ન થનારા છે. ૩૨.

લોભાત્ક્રોધઃ પ્રभवति, लोभाद् द्रोहः प्रवर्धते ।

लोभान्मोहश्च माया च, मानो मत्सर एव च ॥ ३३ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ૧૧, શ્લો ૦ ૩.

લોભથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી દ્રોહ વધે છે, અને લોભથી મોહ, માયા, માન અને મત્સર (ઈર્ષ્યા) એ સર્વ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૩.

चक्रेशकेशचहलायुधभूतितोऽपि,

संतोषमुक्तमनुजस्य न तृप्तिरस्ति ।

તૃપ્તિં વિના ન સુખમિત્યવગમ્ય સમ્યગ્
લોભગ્રહસ્ય વશિનો ન ભવંતિ ધીરાઃ ॥ ૩૪ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૭૯.

સંતોષ વગરના માણસને ચક્રવર્તી, વાસુદેવ કે બલદેવની સંપત્તિથી પણ તૃપ્તિ થતી નથી. અને તૃપ્તિ વગર સુખ થતું નથી એમ સમજીને ધીર પુરુષો લોભરૂપી ગ્રહને આધીન થતા નથી. ૩૪.

યદુર્ગામટવીમટન્તિ વિકટં ક્રાંમન્તિ દેશાન્તરં,
ગાહન્તે ગહનં સમુદ્રમતનુક્લેશાં કૃષિં કુર્વતે ।
સેવન્તે કૃપણં પતિં ગજઘટાસંઘટ્ટદુસશ્ચરં,
સર્પ્પન્તિ પ્રથનં ધનાન્ધિતધિયસ્તલ્લોભવિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥૩૫॥

સિદ્ધરપ્રકરણ, શ્લોક ૫૭.

જેની બુદ્ધિ ધન મેળવવાના લોભથી અંધ થઈ હોય તેઓ જે દુર્ગામ અરણ્યમાં ભટકે છે, જે વિકટ દેશાન્તરોમાં જાય છે, જે ગહન સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, જે ઘણા કલેશ-વાળી ખેતીને કરે છે, જે કૃપણ સ્વામીની સેવા કરે છે, તથા હાથીઓના સમૂહના સંઘટ્ટનથી અતિ દુઃખપ્રવેશ્ય એવા રણસં-ગ્રામમાં જે પેસે છે, તે સર્વ લોભનો જ વિલાસ છે. ૩૫.

લોભેન બુદ્ધિશ્ચલતિ, લોભો જનયતે તૃષામ્ ।
તૃષાર્ત્તો દુઃખમાપ્નોતિ, પરત્રેહં ચ માનવઃ ॥ ૩૬ ॥

હિતોપદેશ, મિત્રલાભ, શ્લોક ૧૪૦.

લોભથી બુદ્ધિ ચલાયમાન થાય છે, લોભ તૃષ્ણાને ઉત્પન્ન કરે છે, તૃષ્ણાથી પીડા પામતો જન આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખ પામે છે. ૩૬.

સંગાત્ સંજાયતે ગૃદ્ધિર્ગૃદ્ધો વાંછતિ સંચયમ્ ।

સંચયાત્ વર્ધતે લોભો લોભાત્સંસૃતિવર્ધનમ્ ॥ ૩૭. ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૩૪.

પરિગ્રહ કરવાથી લોભપતા ઉત્પન્ન થાય છે; લોભપ થયેલો માણસ ધનના સંચયની ઇચ્છા કરે છે; ધનના સંચયથી લોભ વધે છે; અને લોભથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. ૩૭.

લોભનું કડવું ફળ:—

દુઃખાનિ યાનિ નરકેષ્વતિદુઃસહાનિ,

તિર્યક્ષુ યાનિ મનુજેષ્વમરેષુ યાનિ ।

સર્વાણિ તાનિ મનુજસ્ય ભવન્તિ લોભા—

દિત્યાકલય્ય વિનિહંતિ તમત્ર ધન્યઃ ॥ ૩૮ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૮૦.

નરકગતિમાં, તિર્યંચગતિમાં, મનુષ્યગતિમાં કે દેવગતિમાં, જે કંઈ અત્યંત અસહ્ય દુઃખો છે તે બધાંય દુઃખો માણસને, લોભથી થાય છે એમ સમજીને જે માણસ તેનો નાશ કરે છે તે ભાગ્યશાળી છે. ૩૮.

યદધોઽધઃ ક્ષિતો વિત્તં, નિચસ્વાન મિતંપચઃ ।

તદધોનિલયં ગન્તું, ચક્રે પન્થાનમગ્રતઃ ॥ ૩૯ ॥

હિતોપદેશ.

પરિમિત રાંધવાવાળો એટલે કે લોભીયો માણસ પોતાનું ધન જેમ જેમ ઉડી જમીનમાં ડાટતો જાય છે તેમ તેમ નીચેના લોકમાં-નરકલોકમાં-જવાને માટે, પોતાના વાસ્તે, પહેલાંથી જ રસ્તો કરે છે. ૩૬.

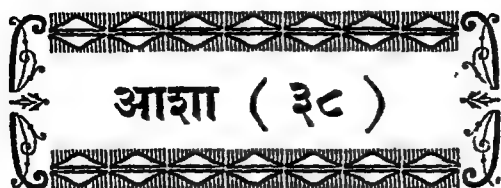
લોભનો ત્યાગ:—

તૃષ્ણાવહ્નિરિયં નૈવ વિધિનાઽપ્યેતેન નિષ્પાદિતા,
છેતું પ્રક્રમિતા કિમપ્યતિતરાં યા કેવલં વર્ધતે ।
તલ્લોભસ્ય વિજૃંભિતં સ સકલક્લેશપ્રસ્રતિસ્તતો
મુક્તિર્મુક્તિવધૂસમાગમવિધૌ દૂતી સમારાધ્યતામ્ ॥૪૦॥

સંવેગદ્રુમકન્દલી, પૃ૦ ૩, શ્લો૦ ૯.

આ વિધિએ ઉત્પન્ન કરેલી તૃષ્ણાફી વેલ, એક નવીન પ્રકારની જ છે કે જે વેલનો ઉચ્છેદ કરવા જતાં ઉલટી તે વધારે ને વધારે વધતી જાય છે. આમ જે થાય છે તે લોભનું જ કારણ છે. અને વળી એ લોભ જ સર્વ જાતના કલેશોને ઉત્પન્ન કરનારો છે. તેથી તેવા લોભથી જ મુક્તિ મેળવવી તે, મોક્ષ-ફળ વધનો સમાગમ કરવામાં ફાળું કામ કરે છે. તેથી તું તેનું (લોભના ત્યાગનું) આરાધન કર ! ૪૦.

આશાની નિંદા:—

આશૈવ રાક્ષસી પુંસામાશૈવ વિષમજ્જરી ।

આશૈવ જીર્ણમદિરા, ધિગાશા સર્વદોષભૂઃ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૨, શ્લો૦ ૧૧૫ ની ટીકા, શ્લો૦ ૧૯.

પુરૂષોને આશા જ રાક્ષસી છે, આશા જ વિષની મંજરી છે, અને આશા જ છર્ણુ મદિરા છે. માટે સર્વ દોષની પૃથ્વી સમાન આશાને ધિક્કાર છે. ૧.

આશાની નિરર્થકતા:—

રાત્રિર્ગમિષ્યતિ ભવિષ્યતિ સુપ્રભાતં,

માસ્વાનુદેષ્યતિ હસિષ્યતિ પઙ્કજશ્રીઃ ।

एवं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे,

हा हंत हंत नलिनीं गज उज्जहार ॥ ૨ ॥

લટકમેલકકાવ્ય (ભારવી), સ૦ ૨, શ્લો૦ ૨૮.

કોઈ ભ્રમર કમળમાં રહી મકરંદ પીતો હતો તેટલામાં સૂર્ય અસ્ત થવાથી કમળ ખીડાઈ ગયું, અને તે ભ્રમર અંદર રહી ગયો, તે વખતે તે વિચાર કરે છે કે-હમણાંજ રાત્રિ જતી રહેશે, સુપ્રભાત થશે, સૂર્યદેવનો ઉદય થશે અને કમળની

લક્ષ્મી હસી ઉઠશે-કમળ વિકસ્વર થશે, આ પ્રમાણે કમળના કોશમાં રહેલો ભ્રમર વિચાર કરે છે, તેટલામાં કોઈ હાથીએ આવી તે કમળના છોડવાને જ મૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો. (તેથી ભ્રમરનું છેવટ મરણ થયું, અને મનની આશા મનમાં જ રહી.) ૨.

આશાનો બંધ:—

અઙ્ગં ગલિતં પલિતં મુઢં, દશનવિહીનં જાતં તુણ્ડમ્ ।

વૃદ્ધો યાતિ ગૃહીત્વા દણ્ડં, તદપિ ન મુશ્વત્યાશાપિણ્ડમ્ ॥૩॥

ચર્પટમંજરી (શંકરાચાર્ય), શ્લો ૦ ૪.

અંગના અવયવો શિથિલ થયા, મસ્તકપર પળીયાં આવ્યાં, મુખ દાંત રહિત થયું, આવી રીતનો વૃદ્ધ પુરૂષ હાથમાં લાકડી લઈને ચાલે છે, તો પણ તે આશાઈપી પિડને-પોટલાને-મૂકતો નથી. ૩.

જીર્યન્તિ જીર્યતઃ કેશા દન્તા જીર્યન્તિ જીર્યતઃ ।

ધનાશા જીવિતાશા ચ, જીર્યતોઽપિ ન જીર્યતિ ॥ ૪ ॥

હિતોપદેશ.

માણસ જેમ જેમ વૃદ્ધ થતો જાય તેમ તેમ તેના વાળ ઘસાતા થાય છે અને દાંત પણ ઘસાતા જાય છે. પરંતુ ધન મેળવવાની આશા અને જીવવાની આશા એવી છે કે જે માણસ જીર્ણ થાય છતાં તે જીર્ણ થતી નથી. ૪.

દિનયામિન્યૌ સાયં ગ્રાતઃ, શિશિરવસન્તૌ પુનરાયાતઃ ।

કાલઃ ક્રીડતિ ગચ્છત્યાયુઃ, તદપિ ન મુશ્વત્યાશાત્રાયુઃ ॥૫॥

મોહમુદ્ગલ (શંકરાચાર્ય), શ્લો ૦ ૧૩.

દિવસ, રાત્રિ, સાયંકાળ, પ્રાતઃકાળ તથા શિશિર ઋતુ
અને વસંત ઋતુ બંધ છે અને પાછા ફરીને આવે છે. આ પ્રમાણે
જવા આવવાની ક્રિયાવડે કાળ ક્રીડા કરે છે, પણ આયુષ્ય તો
બંધ જ છે—તે પાછું કદાપિ આવતું નથી. તોપણ હે જીવ !
આશારૂપી વાયુ તને છોડતો નથી. ૫.

આશાથી નુકસાન:—

આશાદાસસ્તુ યો જાતો દાસસ્ત્રિભુવનસ્ય સઃ ।

આશા દાસીકૃતા યેન, તસ્ય દાસ્યે જગત્ત્રયી ॥ ૬ ॥

શ્રાદ્ધવિધિ, પૃ૦ ૧૦૦. ❀

જે મનુષ્ય આશાનો દાસ થયો હોય તે ત્રણ જગતનો
દાસ થયો છે એમ બાણવું. તથા જે મનુષ્યે આશાને પોતાની
દાસી બનાવી હોય તેને ત્રણ જગત્ દાસરૂપ બને છે. ૬.

સંયોજિતકરૈઃ કે કે, પ્રાર્થ્યતે ન સ્પૃહાવહૈઃ ।

અમાત્રજ્ઞાનપાત્રસ્ય, નિઃસ્પૃહસ્ય તૃણં જગત્ ॥ ૭ ॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો૦ ૨.

આશાવાળા પુરૂષો બે હાથ ભેગા કરીને—પગે લાગીને-
કોની કોની પાસે ભીખ નથી માગતા ? (દરેક પાસે હાથ
લંબાવે છે.) અને જે માણસ આશા વગરનો હોઈ અનંત
જ્ઞાનનું લાજન હોય છે તેને માટે તો આખું જગત્ પણ
તણખલા સમાન જ છે. ૭.

સ્પૃહાવન્તો વિલોક્યન્તે, લઘવસ્તૃણતૂલવત્ ।

મહાશ્ચર્યં તથાપ્યેતે, મઙ્ગંતિ ભવવારિઘૌ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો ૫.

આશાવાળા માણસો ધાસનાં જેવા કે રૂના જેવા હલકા (કોઈ પણ જાતની મહત્તા વગરના) દેખાય છે. અને આમ છતાંય તેઓ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે તે ખરેખર, આશ્ચર્યની વાત છે. ૮.

આશાયાઃ યે દાસાસ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।

આશા દાસી યેષાં, તેષાં દાસાયતે લોકઃ ॥ ૯ ॥

જે માણસો આશાના ગુલામ છે તે સમગ્ર દુનીયાના ગુલામ છે અને જે લોકોએ આશાને પોતાની દાસી બનાવી છે તે લોકોને માટે આખી દુનીયા સેવક સમાન છે. ૯.

આશા હિ લોકાન્ વધ્નાતિ, કર્મણા બહુચિંતયા ।

આયુઃક્ષયં ન જાનાસિ, તસ્યાજ્ઞાગૃત જાગૃત ॥ ૧૦ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, મુમુક્ષુ પ્ર૦, શ્લો ૩૫.

ખરેખર આશા માણસોને, બહુ ચિંતા કરવાના કાચ્છે, કર્મથી બાંધે છે. (અને બીજી તરફ) આયુષ્યનો ક્ષય થતો જાય છે તેની તને ખબર નથી. એટલા માટે હે લોકો, જાગો જાગો ! ૧૦.

વિત્તાશયા સ્વનતિ ભૂમિતલં સતૃષ્ણો

ઘાતૂન્ ગિરેર્ધમતિ ઘાવતિ ભૂમિપાત્રે ।

દેશાન્તરાણિ વિવિધાનિ વિગાહતે ચ,

પુણ્યં વિના ન ચ નરો લભતે સ તૃપ્તિમ્ ॥૧૧॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૬૫.

લક્ષ્મીની આશાથી મનુષ્ય પૃથ્વીના તળને ખોદે છે, પર્વતની ધાતુઓને તૃષ્ણાવન્ત થઈને તપાવે છે, રાજાઓની આગળ દોડે છે, દેશાન્તરમાં બુદ્ધે બુદ્ધે ઠેકાણે ફરે છે, પરન્તુ પુણ્ય વિના મનુષ્ય કંઈ પણ શાંતિ મેળવતો નથી. ૧૧.

આશાનો જય:—

તે ધન્યાઃ પુણ્યભાજસ્તે, તૈસ્તીર્ણઃ કલેશસાગરઃ ।

જગત્સંમોહજનની, ચૈરાશાશીવિષી જિતા ॥ ૧૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૨, શ્લો ૨૦.

જેઓએ જગતને મોહ ઉત્પન્ન કરનારી આશાથી નાગણુને છુટી છે, તે જ પુરૂષો ધન્ય છે, તે જ પુણ્યશાળી છે, અને તેઓ જ કલેશથી સમુદ્રને તરી ગયા છે એમ જાણવું. ૧૨.

નિઃકાશનીયા વિદુષા, સ્પૃહા ચિત્તગૃહાદ્વહિઃ ।

અનાત્મરતિચાંડાલીસંગમંગીકરોતિ યા ॥ ૧૩ ॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો ૪.

વિદ્વાન્ પુરુષે પોતાના ચિત્તથી ઘરમાંથી આશાને હાંકી કાઢવી જોઈએ. કે જે આશા, આત્મા સિવાયના બીજા પૌદ્ગલિક, પદાર્થો સાથેની પ્રીતિથી ચંડાળ સ્ત્રીનો સંગ કરે છે ૧૩.

છિંદન્તિ જ્ઞાનદાત્રેણ, સ્પૃહાવિષલતાં વુધાઃ ।

મુખશોષં ચ મૂર્છાં ચ, દૈન્યં ચચ્છતિ યત્ફલમ્ ॥૧૪॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો ૩.

જે આશારૂપી વિષની વેલડી મુખશોષ કરે છે, મમત્વબુદ્ધિને અને દીનતાને આપે છે તેને, પાંડિત પુરૂષો, જ્ઞાનરૂપી દાતર-ડાથી ઉખેડી નાખે છે. ૧૪.

આશાના જયનું ફળઃ—

ભૂશય્યા મૈશ્વમશનં, જીર્ણ વાસો વનં ગૃહમ્ ।

તથાઽપિ નિઃસ્પૃહસ્યાહો ચક્રિણોઽપ્યધિકં સુખમ્ ॥૧૫॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો ૭.

(સાધુ પુરૂષને) જમીનને જ પથારી માનવાની છે, લિક્ષા માગીને પેટ ભરવાનું છે, ફાટેલાં તૂટેલાં વસ્ત્રો પહેરવાનાં છે, અને અરણ્યને જ ઘર માનવાનું છે. છતાં એ કોઈ પણ જાતની આશાથી વેગળો હોવાના કારણે, એનું સુખ, ચક્રવર્તિના સુખથી પણ વિશેષ છે. ૧૫.

તેનાધીતં શ્રુતં તેન, તેન સર્વમનુષ્ટિતમ્ ।

યેનાશા પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા, નૈરાશ્યમવલંબિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

હિતાપદેશ.

તે જ માણસે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો છે, તે જ માણસે શાસ્ત્રનું શ્રવણ કર્યું છે અને તે જ માણસે બધા ધર્મનું આચરણ કર્યું છે કે જેણે આશાને અળગી કરીને આશારહિતપણાનો આશ્રય લીધો છે. ૧૬.

તૃષ્ણા (૩૯)

તૃષ્ણાનાં સ્થાન:—

ધનેષુ જીવિતવ્યેષુ, સ્ત્રીષુ ચાહારકર્મસુ ।

અતૃપ્તાઃ પ્રાણિનઃ સર્વે, યાતા યાસ્યન્તિ યાન્તિ ચ ॥૧॥

સૂક્તસુક્તાવલિ, પૃ૦ ૧૫૫, શ્લો૦ ૧૩. (હિ. હં.)*

ધન, જીવિત, સ્ત્રી અને આહાર આ ચારને વિષે સર્વે પ્રાણીઓ સંતૃપ્ત થયા વગર જ ગયા છે, જશે અને જાય છે. આ ચારને વિષે સર્વને તૃષ્ણા હોય જ છે. ૧.

તૃષ્ણાની નિરર્થકતા:—

ઉત્ત્વાતં નિધિશંકયા ક્ષિતિતલં ધ્માતા ગિરેર્ધાતવો

નિસ્તીર્ણઃ સરિતાં પતિર્નૃપતયો યત્નેન સંતોષિતાઃ ।

મન્ત્રારાધનતત્પરેણ મનસા નીતાઃ સ્મશાને નિશાઃ,

ગ્રાપ્તઃ કાળવરાટકોઽપિ ન મયા તૃષ્ણેઽધુના મુંચ મામ્ ॥૨॥

વૈરાગ્યશતક (મર્તૃહરિ), શ્લો૦ ૩.

મેં ખજનો મળવાની શંકા-આશા-થી પૃથ્વીતળ ખોદ્યું, પર્વતની ધાતુઓ શોધી, સમુદ્ર ઓળંગ્યો, રાજાઓને પ્રયત્નથી-તેમની સેવા કરી-સંતુષ્ટ કર્યા, તથા મંત્રનું આરાધન કરવામાં

તત્પર થયેલા મન વડે સ્મશાનમાં રાત્રિઓ નિર્ગમન કરી, તો પણ મને એક કાણી કોડી પણ પ્રાપ્ત થઈ નહીં. તો હે તૃષ્ણા ! હવે તો તું મને મૂકી દે. ૨.

કો વા વિત્તં સમાદાય, પરલોકં ગતઃ પુમાન્ ।

યેન તૃષ્ણાગ્નિસંતપ્તઃ, કર્મ બધ્નાતિ દારુણમ્ ॥ ૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૪૦.

લલા કયો એવો માણસ છે કે જે ધનને સાથે લઈને પરલોકમાં ગયો ? કે જેથી તૃષ્ણાગ્ની અગ્નિથી સંતપ્ત થયેલો એવો તે લયંકર એવા કર્મને બાંધે છે. ૩.

સ્વભાવલાભાત્ કિમપિ, પ્રાપ્તવ્યં નાવશિષ્યતે ।

ઇત્યાત્મૈશ્વર્યસંપન્નો નિઃસ્પૃહો જાયતે મુનિઃ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, નિઃસ્પૃહાષ્ટક, શ્લો ૦ ૧.

પોતાના સ્વભાવ (આત્મસ્વરૂપ) ને પ્રાપ્ત કરવા ઉપરાંત કોઈપણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની બાકી રહેતી નથી, એટલા માટે પોતાની આત્મલક્ષ્મીથી સુકૃત થયેલો મુનિ તૃષ્ણા રહીત થાય છે. (એટલે કે આત્મલાલ થયા પછી આશા નકામી છે) ૪.

તૃષ્ણાનું અમરપણું:—

યૌવનં જરયા ગ્રસ્તં, શરીરં વ્યાધિપીડિતમ્ ।

મૃત્યુરાકાંક્ષતિ પ્રાણાંસ્તૃષ્ણૈકા નિરુપદ્રવા ॥ ૫ ॥

શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણવૃત્તિ, પૃ ૦ ૭૫. (દે. લા.)*

યૌવન વયને વૃદ્ધાવસ્થાએ રૂંધ્યું છે, શરીર વ્યાધિથી પીડા પામે છે, અને મૃત્યુ પ્રાણોને ધરે છે (આ બધા વચ્ચે) એક તૃષ્ણા જ માત્ર ઉપદ્રવ રહિત-જેવી હતી તેવીને તેવી જ છે. ૫.

યૌવનં जरया ग्रस्त-मारोग्यं व्याधिभिर्हतम् ।

जीवितं मृत्युरभ्येति, तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ ६ ॥

યુવાવસ્થા વૃદ્ધાવસ્થાથી વ્યાપ્ત છે એટલે કે યુવાવસ્થાને નાશ કરનાર વૃદ્ધાવસ્થા છે, નીરોગીપણું વ્યાધિથી હણાય છે, મૃત્યુ જીવિત પ્રત્યે આવે છે એટલે મૃત્યુ જીવિતનો નાશ કરે છે. માત્ર એક તૃષ્ણાજ ઉપદ્રવ રહિત છે અર્થાત્ તૃષ્ણાનો નાશ કરનાર કોઈ પણ નથી. ૬.

गतं तत् तारुण्यं तरुणीहृदयानन्दजनकं,

विशीर्णा दन्तालिर्निजगतिरहो ! यष्टिशरणा ।

जडीभूता दृष्टिः श्रवणरहितं श्रोत्रयुगलं,

मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ७ ॥

સ્ત્રીઓના હૃદયને આનંદ આપનારું માફે તે યૌવન જતું રહ્યું છે, મારા દાંતની શ્રેણિ પડી ગઈ છે, અહો ! મારી ગતિ પણ યદ્દિનું શરણ કરે છે-આલતાં હાથમાં લાકડી રાખવી પડે છે, મારી દૃષ્ટિ જડ-અંધ જેવી થઈ છે, તથા બે કાનવડે કાંઈ સંભળાતું નથી. તો પણ માફે નિર્લજ્જ મન તો વિષયોની જ સ્પૃહા કરે છે. ૭.

वलिभिर्मुखमाक्रान्तं, पलितैरङ्कितं शिरः ।

गात्राणि शिथिलायन्ते, तृष्णैका तरुणायते ॥ ८ ॥

वैराग्यशतक (भट्टहरि), श्लो० ८.

વળિયાં-કરચલી-વડે મુખ વ્યાપ્ત થયું છે, પળિયાંવડે મસ્તક વ્યાપ્ત થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલ થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ જીવાન જેવી છે-તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृष्णैका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, શ્લોક ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કેશો જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ જીર્ણ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ જીર્ણ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ १० ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૩૮, શ્લોક ૫૯.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાલભ્ય પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधा—

श्रेतोऽभिघातगतिभंगममन्यमानः ।

સંકૃત્ય પત્રનિચયં ચ મર્ષીં વિમર્શ,

તૃષ્ણાતુરો લિખતિ લેખકતામુપેતઃ ॥ ૧૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૬૭.

તૃષ્ણાથી આતુર થયેલો માણસ જે લેખકપણાને પામેલો હોય તો તે કાગળોનો સમૂહ લેગો કરીને અને શ્યાદીને ઘુંટીને (લખવાના કામમાં મગ્ન બનીને) આંખોના નાશને, અનેક પ્રકારના રોગો અને શરીરની ખીજ હરકતોને, ચિત્તની અસ્થિરતાને અને ગતિના નાશ એટલે કે આખો દિવસ હાથ્યા આથ્યા વગર બેસી રહેવું પડે તેને—પણ ગણકારતો નથી ૧૧.

તૃષ્ણાથી નુકસાન:—

મુક્તવાઽપ્યનંતશો મોગાન્, દેવલોકે યથેપ્સિતાન્ ।

યો હિ તૃપ્તિં ન સંપ્રાપ્તઃ, સ કિં પ્રાપ્સ્યતિ સાંપ્રતમ્ ? ॥૧૨॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૭૬.

જે પ્રાણી દેવલોકમાં પોતાને મનગમતા અનંત ભોગોને ભોગવીને પણ સંતુષ્ટ ન થયો તેને અત્યારે તૃપ્તિ કેવી રીતે થશે ? ૧૨.

હૃદયં દહ્યતેઽત્યર્થ, તૃષ્ણાઽગ્નિપરિતાપિતમ્ ।

ન શક્યં શમનં કર્તુ, વિના સંતોષવારિણા ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૪૭.

તૃષ્ણારૂપી અગ્નિથી વ્યાપ્ત થયેલું એવું હૃદય ઘણું જ

વળિયાં-કરચલી-વડે મુખ વ્યાપ્ત થયું છે, પળિયાંવડે મસ્તક વ્યાપ્ત થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલ થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ બુવાન જેવી છે-તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृष्णैका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, શ્લો૦ ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કેશો જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ જીર્ણ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ જીર્ણ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ ૧૦ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૩૮, શ્લો૦ ૫૯.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાભવ પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधा—

श्वेतोऽभिघातगतिमंगममन्यमानः ।

સંકૃત્ય પત્રનિચયં ચ મર્ષીં વિમર્દ્ય,

તૃણાતુરો લિખતિ લેખકતામુપેતઃ ॥ ૧૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૬૭.

તૃણાથી આતુર થયેલો માણસ જે લેખકપણાને પામેલો હોય તો તે કાગળોનો સમૂહ લેગો કરીને અને શ્યાદીને ઘુંટીને (લખવાના કામમાં મગ્ન બનીને) આંખોના નાશને, અનેક પ્રકારના રોગો અને શરીરની ખીણ હરકતોને, ચિત્તની અસ્થિરતાને અને ગતિના નાશ એટલે કે આખો દિવસ હાલ્યા આલ્યા વગર બેસી રહેવું પડે તેને—પણ ગણકારતો નથી ૧૧.

તૃણાથી નુકસાનઃ—

મુક્તવાઽપ્યનંતશો ભોગાન્, દેવલોકે યથેષ્ણિતાન્ ।

યો હિ તૃષ્ણિં ન સંપ્રાપ્તઃ, સ કિં પ્રાપ્સ્યતિ સાંપ્રતમ્ ? ॥ ૧૨ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૭૬.

જે પ્રાણી દેવલોકમાં પોતાને મનગમતા અનંત ભોગોને ભોગવીને પણ સંતુષ્ટ ન થયો તેને અત્યારે તૃષ્ણિ કેવી રીતે થશે ? ૧૨.

હૃદયં દહ્યતેઽત્યર્થ, તૃણાઽગ્નિપરિતાપિતમ્ ।

ન શક્યં શમનં કર્તુ, વિના સંતોષવારિણા ॥ ૧૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૨૪૭.

તૃણાગ્ની અગ્નિથી બ્યાસ થયેલું એવું હૃદય ઘણું જ

વળિયાં—કરબલી- વડે શુભ વ્યારા થયું છે, વળિયાંવડે મરતક વ્યારા થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલા થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ શુભાન બેલી છે—તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केना दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृष्णाका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પ્ર૦ ૨૮૧, શ્લો ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કંઠેના શુભ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત શુભ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ શુભ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ શુભ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ १० ॥

જૈનપંચતંત્ર, પ્ર૦ ૧૩૮, શ્લો ૫૧.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાવાન પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुरसोगक्षरीरबाधा—

धेतोऽभिघातगतिभंगगमन्यमानः ।

સંકૃત્ય પત્રનિચયં ચ મર્ષીં વિમર્શ,

તૃષ્ણાતુરો લિખતિ લેખકતામુપેતઃ ॥ ૧૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૬૭.

તૃષ્ણાથી આતુર થયેલો માણસ જો દેખકપણાને પામેલો હોય તો તે કાગળોનો સમૂહ લેગો કરીને અને શ્યાહીને ઘુંટીને (લખવાના કામમાં મગ્ન બનીને) આંખોના નાશને, અનેક પ્રકારના રોગો અને શરીરની બીજી હરકતોને, ચિત્તની અસ્થિરતાને અને ગતિના નાશ એટલે કે આખો દિવસ હાલ્યા આલ્યા વગર બેસી રહેવું પડે તેને—પણ ગણકારતો નથી ૧૧.

તૃષ્ણાથી નુકસાન:—

શ્રુત્વાઽપ્યનંતશો ભોગાન્, દેવલોકે યથેષ્ણિતાન્ ।

યો હિ તૃષ્ણિં ન સંપ્રાપ્તઃ, સ કિં પ્રાપ્સ્યતિ સાંપ્રત્તમ્ ? ॥૧૨॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૭૬.

જે પ્રાણી દેવલોકમાં પોતાને મનગમતા અનંત ભોગોને ભોગવીને પણ સંતુષ્ટ ન થયો તેને અત્યારે તૃષ્ણિ કેવી રીતે થશે ? ૧૨.

હૃદયં દહ્યતેઽત્યર્થ, તૃષ્ણાઽગ્નિપરિતાપિતમ્ ।

ન શક્યં શમનં કર્તુ, વિનાં સંતોષવારિણા ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૪૭.

તૃષ્ણાથી અગ્નિથી વ્યાપ્ત થયેલું એવું હૃદય ઘણું જ

વળિયાં-કરચલી-વડે મુખ વ્યાસ થયું છે, પળિયાંવડે મસ્તક વ્યાસ થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલ થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ જીવાન જેવી છે-તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृणैका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, સ્લો૦ ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કેશો જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ જીર્ણ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ જીર્ણ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ ૧૦ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૩૮, સ્લો૦ ૫૧.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાલભ પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधा—

श्वेतोऽभिघातगतिभंगममन्यमानः ।

સંકૃત્ય પત્રનિચયં ચ મયીં વિમર્શ,

તૃણાતુરો લિખતિ લેખકતામુપેતઃ ॥ ૧૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૬૭.

તૃણાથી આતુર થયેલો માણસ જો લેખકપણાને પામેલો હોય તો તે કાગળોનો સમૂહ લેગો કરીને અને શ્યાહીને ઘુંટીને (લખવાના કામમાં મગ્ન બનીને) આંખોના નાશને, અનેક પ્રકારના રોગો અને શરીરની બીજી હરકતોને, ચિત્તની અસ્થિરતાને અને ગતિના નાશ એટલે કે આખો દિવસ હાથ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહેવું પડે તેને—પણ ગણકારતો નથી ૧૧.

તૃણાથી નુકસાન:—

શુક્તવાઽપ્યનંતશો મોગાન્, દેવલોકે યથેપ્સિતાન્ ।

યો હિ તૃપ્તિં ન સંપ્રાપ્તઃ, સ કિં પ્રાપ્સ્યતિ સાંપ્રતમ્ ? ॥૧૨॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૭૬.

જો પ્રાણી દેવલોકમાં પોતાને મનગમતા અનંત ભોગોને ભોગવીને પણ સંતુષ્ટ ન થયો તેને અત્યારે તૃપ્તિ કેવી રીતે થશે ? ૧૨.

હૃદયં દહ્યતેઽત્યર્થ, તૃણાઽગ્નિપરિતાપિતમ્ ।

ન શક્યં શમનં કર્તુ, વિના સંતોષવારિણા ॥ ૧૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૪૭.

તૃણાફળી અગ્નિથી વ્યાપ્ત થયેલું એવું હૃદય ઘણું જ

વળિયાં-કરચલી-વડે મુખ વ્યાસ થયું છે, પળિયાંવડે મસ્તક વ્યાસ થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલ થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ જીવાન જેવી છે-તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृष्णैका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, સ્લો૦ ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કેશો જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ જીર્ણ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ જીર્ણ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ ૧૦ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૩૮, સ્લો૦ ૫૧.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાલભ પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधा—

अेतोऽभिघातगतिमंगममन्यमानः ।

સંકૃત્ય પત્રનિચયં ચ મર્ષીં વિમર્શ,

તૃષ્ણાતુરો લિખતિ લેખકતામુપેતઃ ॥ ૧૧ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૬૭.

તૃષ્ણાથી આતુર થયેલો માણસ જે લેખકપણાને પામેલો હોય તો તે કાગળોનો સમૂહ લેગો કરીને અને શ્યાહીને ઘુંટીને (લખવાના કામમાં મગ્ન બનીને) આંખોના નાશને, અનેક પ્રકારના રોગો અને શરીરની બીજી હરકતોને, ચિત્તની અસ્થિરતાને અને ગતિના નાશ એટલે કે આખો દિવસ હાથ્યા આથ્યા વગર બેસી રહેવું પડે તેને—પણ ગણકારતો નથી ૧૧.

તૃષ્ણાથી નુકસાન:—

શુક્તવાઽપ્યનંતજો ભોગાન્, દેવલોકે યથેષિતાન્ ।

યો હિ તૃષ્ણિં ન સંપ્રાપ્તઃ, સ કિં પ્રાપ્સ્યતિ સાંપ્રત્તમ્ ? ॥ ૧૨ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૭૬.

જે પ્રાણી દેવલોકમાં પોતાને મનગમતા અનંત ભોગોને ભોગવીને પણ સંતુષ્ટ ન થયે તેને અત્યારે તૃષ્ણિ કેવી રીતે થશે ? ૧૨.

હૃદયં દહ્યતેઽત્યર્થં, તૃષ્ણાઽગ્નિપરિતાપિતમ્ ।

ન શક્યં શમનં કર્તુ, વિના સંતોષવારિણા ॥ ૧૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૪૭.

તૃષ્ણારૂપી અગ્નિથી વ્યાપ્ત થયેલું એવું હૃદય ઘણું જ

વળિયાં—કરચલી—વડે મુખ વ્યાસ થયું છે, પળિયાંવડે મસ્તક વ્યાસ થયું છે, અને સર્વ અવયવો શિથિલ થયા છે, માત્ર એક તૃણા જ જીવાન જેવી છે—તૃણા જ વૃદ્ધિ પામે છે. ૮.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

जीर्यतः चक्षुषी श्रोत्रे, तृणैका तु न जीर्यति ॥ ९ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૨૮૧, શ્લોક ૬૩.

વૃદ્ધ મનુષ્યના કેશો જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના દાંત જીર્ણ થાય છે, વૃદ્ધ મનુષ્યના નેત્રો અને કાન પણ જીર્ણ થાય છે, પરંતુ એક તૃણા જ જીર્ણ થતી નથી. ૯.

તૃણાની મર્યાદા:—

अतितृष्णा न कर्तव्या, तृष्णां नैव परित्यजेत् ।

अतितृष्णाभिभूतस्य, शिखा भवति मस्तके ॥ ૧૦ ॥

જૈનપંચતંત્ર, પૃ૦ ૧૩૮, શ્લોક ૫૯.

અતિ તૃણા કરવી નહીં, તેમ જ સર્વથા તૃણાનો ત્યાગ પણ કરવો નહીં. કેમકે અતિ તૃણાથી પરાભવ પામેલા મનુષ્યના મસ્તકપર શિખા થાય છે. ૧૦.

તૃણાવાળા લેખકની સ્થિતિ:—

चक्षुःक्षयं प्रचुररोगशरीरबाधा—

श्वेतोऽभिघातगतिभंगममन्यमानः ।

સંતોષ (૪૦)

સંતોષની મહત્તા:—

સંતોષ: પરમં સૌખ્યં, સંતોષ: પરમામૃતમ્ ।

સંતોષ: પરમં પથ્યં, સંતોષ: પરમં હિતમ્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, શ્લો ૧૪.

સંતોષ જ મહાન્ સુખ છે, સંતોષ જ ઉત્કૃષ્ટ અમૃત છે,
સંતોષ જ પરમ શુણ્કારક છે અને સંતોષ જ પરમ હિતકારક છે. ૧.

યચ્ચ કામસુખં લોકે, યચ્ચ દિવ્યં મહત્સુખમ્ ।

તૃષ્ણાક્ષયસુખસ્યૈતે, નાર્હતઃ ષૌડશીં કલામ્ ॥ ૨ ॥

શાંતિપર્વ, અ ૦ ૧૭૩, શ્લો ૪૭.

લોકને વિષે જે કામસુખ છે અને સ્વર્ગમાં જે મોટું
દેવ સંબંધી સુખ છે, તે સુખ સંતોષના સુખના સોળમા અંશને
પણ લાયક નથી. ૨.

માસે માસે હિ યે બાલાઃ, કુશાગ્રેણૈવ મુચ્ચતે ।

સંતુષ્ટોપાસકાનાં તે, કલાં નાર્હન્તિ ષોડશીમ્ ॥ ૩ ॥

મવિષ્યોત્તરપુરાણ, અ ૦ ૬૨, શ્લો ૮૪.

જે અજ્ઞાની મનુષ્યો મહિને મહિને (માસ માસના ઉપ-
વાસ કરીને પારણાને દિવસે) માત્ર ડાલના અગ્રભાગપર:
રહેલા અન્નને જ જમે છે, તે મનુષ્યો સંતોષી શ્રાવકના સુખના
સોળમા અંશને પણ લાયક નથી. ૩.

બળ્યા કરે છે. સંતોષરૂપી પાણી વગર, એ બળતરાને શાંત કરવાનું શક્ય નથી. ૧૩.

તૃષ્ણાઽન્ધા નૈવ પश्यन्ति, हितं वा यदि वाऽहितम् ।
संतोषांजनमासाद्य, पश्यन्ति सुधियो जनाः ॥ १४ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૧.

તૃષ્ણાથી આંધળા થયેલા માણસો પોતાનાં ભલા કે ખરાને જોઈ શકતા નથી. એટલા માટે બુદ્ધિશાળી માણસો સંતોષરૂપી અંજનને આંજીને (પોતાનું ભલું ખરું) જુએ છે. ૧૪.

तृष्णाऽनलप्रदीप्तानां, सुसौख्यं नु कुतो नृणाम् ? ।
दुःखमेव सदा तेषां, ये रता धनसंचये ॥ १५ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૨.

તૃષ્ણારૂપી અગ્નિથી બળતા એવા માણસોને સાચું સુખ ક્યાંથી મળે ? કારણકે જે લોકો ધનને લેશું કરવામાં જ મગ્ન થયેલા હોય છે તેમને હમેશાં દુઃખ જ મળે છે. ૧૫.

કેાઈ દરિદ્રો પણ નથી. (એટલે કે સંતોષીને માટે ધનવાન અને દરિદ્રના ભેદો નાશ પામે છે.) ૫.

સંતોષ ક્યાં કરવો અને ક્યાં ન કરવો:—

સંતોષસ્ત્રિષુ કર્તવ્યઃ, સ્વદારે ભોજને ધને ।

ત્રિષુ ચૈવ ન કર્તવ્યોઽધ્યયને જપદાનયોઃ ॥ ૬ ॥

વૃદ્ધચાળાક્યનીતિ, અ૦ ૭, શ્લો૦ ૪.

પોતાની સ્ત્રી, ભોજન અને ધન આ ત્રણ વસ્તુને વિષે સંતોષ કરવો. તથા અભ્યાસ, મંત્ર જાપ અને દાન દેવું; આ ત્રણ વસ્તુને વિષે સંતોષ કરવો નહીં. ૬.

સંતોષ અસંતોષનો વિવેક:—

સંતુષ્ટાઃ સુખિનો નિત્ય-મસંતુષ્ટાઃ સુદુઃખિતાઃ ।

ઉભયોરન્તરં જ્ઞાત્વા, સંતોષે ક્રિયતાં રતિઃ ॥ ૭ ॥

તત્વામૃત, શ્લો૦ ૨૪૪.

સંતોષી માણસો હમેશાં સુખી હોય છે. અને અસંતોષી માણસો હમેશાં અત્યંત દુઃખી હોય છે. આ પ્રમાણે સંતોષી અને અસંતોષી એ બન્ને વચ્ચેનું અંતર સમજીને સંતોષમાં જ આનંદ માનવો. ૭.

સંતોષનો ઉપાય:—

પીત્વા જ્ઞાનામૃતં શુક્ત્વા, ક્રિયાસુરલતાફલમ્ ।

સામ્યતાંબૂલમાસ્વાદ્ય, વૃત્તિં યાતિ પરાં મુનિઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાનસાર, વૃત્ત્યષ્ટક, શ્લો૦ ૧.

સંતોષમાં જ સાચું સુખ:—

સંતોષામૃતતૃપ્તાનાં, યત્સુખં શાન્તિરેવ ચ ।

ન ચ તદ્વનલુબ્ધાનામિતશ્ચેતશ્ચ ધાવતામ્ ॥ ૪ ॥

જૈનપંચતંત્ર પૃ૦ ૧૬૩, શ્લો૦ ૧૬૧.

સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા પુરૂષોને જે સુખ છે, તથા જે શાંતિ છે, તે આમ તેમ દોડતા-ફાંફા મારતા ધનના લોભી પુરૂષોને નથી હોતું ૪.

વયમિહ પરિતુષ્ટા વલ્કલૈસ્ત્વં દુકૂલૈઃ,

સમ ઇહ પરિતોષો નિર્વિશેષાવશેષઃ ।

સ તુ ભવતિ દરિદ્રો યસ્ય તૃષ્ણા વિશાલા,

મનસિ ચ પરિતુષ્ટે કોઽર્થવાન્ કો દરિદ્રઃ ? ॥ ૫ ॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્યહરિ), શ્લો૦ ૫૦.

અમે વલ્કલ(છાલના વસ્ત્ર)થી સંતુષ્ટ છીએ, અને તું રેશમી વસ્ત્રોથી સંતુષ્ટ છે. આ બાળતમાં જેનાં પરિણામમાં કંઈ પણ ફરક નથી એવો સંતોષ બનેનો (તમારો અને અમારો) સમાન જ છે—બંનેનો જે સંતોષ છે તે તો સરખો જ છે, (તેમાં પરિણામે કંઈ વિશેષ નથી.) પરંતુ વિશેષ તો એ છે કે—આ બેમાંથી જેને ઘણી તૃષ્ણા છે તે દરિદ્રી છે (—તૃષ્ણા વાળાને સંતોષ હોતો નથી તેથી તે ધનવાન છતાં પોતાના મનથી તો દરિદ્રી જ છે) અને જો મન સંતોષી હોય તો ધનવાન કેાણુ અને દરિદ્રી કેાણુ છે ? કોઈ ધનવાન નથી કે

જે પુરુષો સમગ્ર દોષરૂપી અગ્નિને ઝુઝવવામાં મેઘ સમાન સંતોષને ધારણ કરે છે, તેમની પાસે કલ્પવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, કામધેનુ તેમના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમની હથેળીમાં ચિતા-મણિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમની પાસે નિધાન પ્રાપ્ત થાય છે, આખું જગત્ તેમને વશ થાય છે, તથા તેમને અવશ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષની લક્ષ્મી સુલભ થાય છે. ૧૧.

ईश्वरो नाम संतोषी यो न प्रार्थयतेऽपरम् ।

प्रार्थना महतामत्र, परं द्रारिद्र्यकारणम् ॥ १२ ॥

તત્વામૃત, શ્લો० ૨૪૬.

સંતોષી માણસ જ સાચો ધનવાન છે કે જે બીજાની પાસે બીજા માગતો નથી. કારણ કે મોટા લોકોને મન બીજા માગવી એ જ મોટામાં મોટું દરિદ્રતાનું કારણ છે. ૧૨.

यैः संतोषोदकं पीतं, निर्ममत्वेन वासितम् ।

त्यक्तं तैर्मानसं दुःखं, दुर्जनेनेव सौहृदम् ॥ १३ ॥

તત્વામૃત, શ્લો० ૨૪૮.

જે લોકોએ નિર્મમત્વલાવથી સુગંધિત થયેલું એવું સંતોષરૂપી પાણી પીધું છે તેઓએ, દુર્જન માણસ જેમ મિત્રતાનો ત્યાગ કરે છે તેમ, માનસિક દુઃખને તજી દીધું સમજવું. ૧૩.

निःशेषलोकवनदाहविधौ समर्थ,

लोभानलं निखिलतापकरं ज्वलंतम् ।

જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરી, ક્રિયારૂપી સુરલતાના ફળ-
અમૃતફળ-નું ભોજન કરીને અને સમભાવરૂપી પાનનો સ્વાદ
લઈને મુનિ ઉત્કૃષ્ટ સંતોષને પામે છે. ૮.

સંતોષનું ફળ:—

સંતોષસારસદ્રવ્યં, સમાદાય વિચક્ષણાઃ ।

भवन्ति सुखिनो नित्यं, मोक्षसन्मार्गवर्तिनः ॥ ९ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૨.

વિચક્ષણ પુરૂષો સંતોષરૂપી ઉત્તમ રત્નને મેળવીને, મોક્ષરૂપી
સાચા માર્ગમાં ચાલતા થકા, હમેશાં સુખી થાય છે. ૯.

द्रव्याणां दूरतस्त्यक्त्वा, संतोषं कुरु सन्मते ! ।

मा पुनर्दीर्घसंसारे, पर्यटिष्यसि निश्चितम् ॥ १० ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૫.

હો સદ્ધુદ્ધિવાળા માનવી ! ધનની આશાને વેગળી કરીને તું
સંતોષને ધારણ કર ! કે જેથી તારે આ લાંબા સંસારમાં ફરીથી
ભટકવું ન જ પડે ! ૧૦.

जातः कल्पतरुः पुरः सुरगवी तेषां प्रविष्टा गृहं,

चिन्तारत्नमुपस्थितं करतले प्राप्तो निधिः सन्निधिम् । ।

विश्वं वक्ष्यमवक्ष्यमेव सुलभाः स्वर्गापवर्गश्रियो

ये सन्तोषमशेषदोषदहनध्वंसाम्बुदं विभ्रते ॥ ११ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૬૦.

જે પુરુષો સમગ્ર દોષરૂપી અગ્નિને યુગ્મવવામાં મેઘ સમાન સંતોષને ધારણ કરે છે, તેમની પાસે કલ્પવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, કામધેનુ તેમના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમની હથેળીમાં ચિંતા-મણિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમની પાસે નિધાન પ્રાપ્ત થાય છે, આખું જગત્ તેમને વશ થાય છે, તથા તેમને અવશ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષની લક્ષ્મી સુલભ થાય છે. ૧૧.

ईश्वरो नाम संतोषी यो न प्रार्थयतेऽपरम् ।

प्रार्थना महतामत्र, परं द्रारिद्र्यकारणम् ॥ १२ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૬.

સંતોષી માણસ જ સાચો ધનવાન છે કે જે બીજાની પાસે બીજા માગતો નથી. કારણ કે મોટા લોકોને મન બીજા માગવી એ જ મોટામાં મોટું દરિદ્રતાનું કારણ છે. ૧૨.

यैः संतोषोदकं पीतं, निर्ममत्वेन वासितम् ।

त्यक्तं तैर्मानसं दुःखं, दुर्जनेनेव सौहृदम् ॥ १३ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૮.

જે લોકોએ નિર્મમત્વલાવથી સુગંધિત થયેલું એવું સંતોષરૂપી પાણી પીધું છે તેઓએ, દુર્જન માણસ જેમ મિત્રતાનો ત્યાગ કરે છે તેમ, માનસિક દુઃખને તજી દીધું સમજવું. ૧૩.

निःशेषलोकवनदाहविधौ समर्थं,

लोभानलं निखिलतापकरं ज्वलंतम् ।

જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરી, ક્રિયારૂપી સુરલતાના રૂળ-
અમૃતરૂળ-નું લોજન કરીને અને સમભાવરૂપી પાનનો સ્વાદ
લઇને મુનિ ઉત્કૃષ્ટ સંતોષને પામે છે. ૯.

સંતોષનું રૂળ:—

સંતોષસારસદ્રવ્યં, સમાદાય વિચક્ષણાઃ ।

ભવન્તિ સુખિનો નિત્યં, મોક્ષસન્માર્ગવર્તિનઃ ॥ ૯ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૨.

વિચક્ષણ પુરૂષો સંતોષરૂપી ઉત્તમ રત્નને મેળવીને, મોક્ષરૂપી
સાચા માર્ગમાં ચાલતા થકા, હૃમેશાં સુખી થાય છે. ૯.

દ્રવ્યાશાં દૂરતસ્ત્યક્ત્વા, સંતોષં કુરુ સન્મતે ! ।

મા પુનર્દીર્ઘસંસારે, પર્યટિષ્યસિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૫.

હૈ સદ્ધુષ્ટિવાળા માનવી ! ધનની આશાને વેગળી કરીને તું
સંતોષને ધારણ કર ! કે જેથી તારે આ લાંબા સંસારમાં ફરીથી
લટકવું ન જ પડે ! ૧૦.

જાતઃ કલ્પતરુઃ પુરઃ સુરગવી તેષાં પ્રવિષ્ટા ગૃહં,

ચિન્તારત્નમુપસ્થિતં કરતલે પ્રાપ્તો નિધિઃ સન્નિધિમ્ ।

વિશ્વં વશ્યમવશ્યમેવ સુલભાઃ સ્વર્ગાપવર્ગશ્રિયો

યે સન્તોષમશેષદોષદહનધ્વંસામ્બુદં વિભ્રતે ॥ ૧૧ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૬૦.

જે પુરુષો સમગ્ર દોષરૂપી અગ્નિને યુગ્મવવામાં મેઘ સમાન સંતોષને ધારણ કરે છે, તેમની પાસે કલ્પવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, કામધેનુ તેમના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમની હુથેળીમાં ચિતા-મણિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમની પાસે નિધાન પ્રાપ્ત થાય છે, આખું જગત્ તેમને વશ થાય છે, તથા તેમને અવશ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષની લક્ષ્મી સુલભ થાય છે. ૧૧.

ईश्वरो नाम संतोषी यो न प्रार्थयतेऽपरम् ।

प्रार्थना महतामत्र, परं द्रारिद्र्यकारणम् ॥ १२ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૬.

સંતોષી માણસ જ સાચો ધનવાન છે કે જે બીજાની પાસે લીખ માગતો નથી. કારણ કે મોટા લોકોને મન લીખ માગવી એ જ મોટામાં મોટું દરિદ્રતાનું કારણ છે. ૧૨.

यैः संतोषोदकं पीतं, निर्ममत्वेन वासितम् ।

त्यक्तं तैर्मानसं दुःखं, दुर्जनेनेव सौहृदम् ॥ १३ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૮.

જે લોકોએ નિર્મમત્વભાવથી સુગંધિત થયેલું એવું સંતોષરૂપી પાણી પીધું છે તેઓએ, દુર્જન માણસ જેમ મિત્રતાનો ત્યાગ કરે છે તેમ, માનસિક દુઃખને તથા દીધું સમજવું. ૧૩.

निःशेषलोकवनदाहविधौ समर्थ,

लोभानलं निखिलतापकरं ज्वलंतम् ।

જ્ઞાનાંબુવાહજનિતેન વિવેકિજીવાઃ,

સંતોષદિવ્યસલિલેન શમં નયંતિ ॥ ૧૪ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૭૭.

સમસ્ત સંસારરૂપી વનને બાળવામાં સમર્થ; અત્યંત તાપ કરનાર અને જ્વલ્લવદ્યમાન એવા લોભરૂપી અગ્નિને, વિવેકવાળા જીવો, જ્ઞાનરૂપી વાદળાઓથી ઉત્પન્ન થયેલ એવા સંતોષરૂપી અલૌકિક પાણીથી, શાંત કરે છે. ૧૪.

યૈઃ સંતોષામૃતં પીતં, તૃષ્ણાતૃડ્ઢપનાશનમ્ ।

તૈઃ સુનિર્વાણસૌખ્યસ્ય, કારણં સમુપાર્જિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૨૪૯.

જે લોકોએ તૃષ્ણારૂપી તરશનો નાશ કરનાર એવા સંતોષરૂપી અમૃતનું પાન કર્યું છે તે લોકોએ મોક્ષના સુખના કારણને મેળવી લીધું છે. ૧૫.

इन्द्रोऽपि न सुखी तादृग्यादृग्भिक्षुस्तु निःस्पृहः ।

कोऽन्यः स्यादिह संसारे, त्रिलोकीविभवे सती ॥ ૧૬ ॥

માગવત, સ્કંધ ૮, અં ૧૧, શ્લોક ૩૩.

નિઃસ્પૃહ (ઇન્દ્રારહિત-સંતોષી) ભિક્ષુક જેવો સુખી છે તેવો ઇન્દ્ર પણ સુખી નથી. કારણ કે ત્રણ લોકનો વૈભવ નિઃસ્પૃહી-સંતોષી-ને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી બીજો કોણ આ સંસારમાં તેનાથી વધારે સુખી હોય ? કોઈ જ ન હોય. ૧૬.

રાગદ્વેષ (૪૧)

રાગદ્વેષનું મૂળ:—

મમકારાહંકારા-વેષાં મૂલં પદદ્વયં ભવતિ ।

રાગદ્વેષાવિત્યપિ, તસ્યૈવાન્યસ્તુ પર્યાયઃ ॥ ૧ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૩૧.

મમત્વ અને અહંકાર એ બે જ પદ રાગ અને દ્વેષનું મૂળ છે. બાકી બીજા તો એ બે શબ્દના પર્યાય જ છે. ૧.

રાગદ્વેષનું પરિણામ:—

યેષુ યાવચ્ચ રાગોઽભૂત, તેષુ તાવચ્ચ સદ્ગુણાઃ ।

દ્વેષોત્પન્નેષુ તેષ્વેવ, દોષં પश्यેદ્દિ કેવલમ્ ॥-૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, દ્વેષપ્રક્રમ શ્લો ૦ ૩.

જે માણસો પ્રત્યે, જ્યાં સુધી, રાગબુદ્ધિ હોય ત્યાં સુધી તેઓમાં સદ્ગુણો દેખાય છે અને તેઓ પ્રત્યે જ જ્યારે દ્વેષ બુદ્ધિ થાય ત્યારે (માણસ) કેવળ દૂષણને જ જુઓ છે. ૨.

રાગદ્વેષથી નુકસાન:—

આત્માયત્તમપિ સ્વાન્તં, કુર્વતામત્ર યોગિનામ્ ।

રાગાદિભિઃ સમાક્રમ્ય, પરાયત્તં વિધીયતે ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચં ૦ પ્ર ૦, શ્લો ૦ ૪૬.

મનને આત્માને-પોતાને-આધીન કરતા એવા યોગીઓના મનને પણ, રાગ-દ્વેષાદિ આંતરિક શત્રુઓ દબાવી દબને પરાધીન કરી દે છે. (એટલે કે એ કષાયો મનને રાગી દ્વેષી બનાવી દઇ આત્માને આધીન રહેવા દેતા નથી.) ૩.

તિષ્ઠેદ્રાયુર્દ્રવેદગ્નિર્જ્વલેજ્જલમપિ ક્વચિત્ ।

તથાપિ ગ્રસ્તો રાગાદૈર્નામ્નો ભવિતુર્મર્હતિ ॥ ૪ ॥

ત્રિષ્ટી૦, પર્વ ૧૦, સ૦ ૫, શ્લો૦ ૩૭.

કદાચ વાયુ સ્થિર થઇ જાય, અગ્નિ દ્રવિત થાય-પાણી જેવો થાય અને જળ પણ અગ્નિની જેમ જાળવલ્યમાન થાય, તો પણ જે રાગાદિકવડે બ્યાસ હોય તે આત્મ-મહાપુરૂષ-થવાને લાયક નથી હોતો. ૪.

રક્ષ્યમાણમપિ સ્વાન્તં, સમાદાય મનાગ્ મિષમ્ ।

પિશાચા इव रागाद्या-श्छलयन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૪૭.

યમ-નિયમાદિવડે રક્ષણ કરાતા પણ મનને, કાંઈક પ્રમાદ રૂપ ખડાનું મળતાં જ, રાગ-દ્વેષાદિ શત્રુઓ, પિશાચની માફક વારંવાર છળી જાય છે. ૫.

રાગાદિતિમિરધ્વસ્ત-જ્ઞાનેન મનસા જનઃ ।

અન્ધેનાન્ધ इवाकृष्टः, पात्यते नरकावटे ॥ ૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૪૮.

. જેમ આંધળાવડે ખેંચાયેલો-દોરાયેલો-આંધળો કૂવામાં પડે છે, તેમ રાગાદિ અંધકારવડે જેનો જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ નાશ પામ્યો છે એવું મન, આત્માને નરકરૂપી ખાડામાં પાડે છે. ૬.

રાગદ્વેષનો જય:—

અસ્તતન્દ્રૈરતઃ પુમ્ભિ-ર્નિર્વાણપદકાઙ્ક્ષિભિઃ ।

વિધાતવ્યઃ સમત્વેન, રાગદ્વેષદ્વિષજ્ઞયઃ ॥ ૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૪૯

મોક્ષપદની ઇચ્છા રાખનારા મનુષ્યોએ, પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને, સમભાવરૂપ શસ્ત્રવડે, રાગ-દ્વેષ રૂપી શત્રુનો જય કરવો! ૭

[રાગ]

રાગના પર્યાય:—

इच्छा मूर्च्छा कामः, स्नेहो गार्ह्यं ममत्वमभिनन्द ।

अभिलाष इत्यनेकानि रागपर्यायवचनानि ॥ ૮ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો૦ ૧૮.

ઇચ્છા, મૂર્છા, કામ, સ્નેહ, ગાર્હ્ય, મમત્વ, અભિનન્દ, અભિલાષ વિગેરે અનેક રાગના પર્યાયવાચી નામો છે. ૮.

રાગનું પ્રાપ્ત્ય:—

मुच्यते शृङ्खलाबद्धो नाडीबद्धोऽपि मुच्यते ।

न मुच्यते कथमपि, प्रेम्णा बद्धो निरर्गलः ॥ ૯ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રાગપ્રક્રમ, શ્લો૦ ૧.

સાંકળથી બાંધાએલો પ્રાણી મૂકાય છે, તેમ જ દોરડાથી બાંધાએલો પ્રાણી પણ છુટો થઈ શકે છે, પણ પ્રેમથી બાંધાએલો પ્રાણી (દેખીતી રીતે) કોઈપણ પ્રતિબંધ વગરનો પણ કોઈપણ રીતે મુક્ત થઈ શકતો નથી. ૯.

મનસ્તત્ર વચસ્તત્ર, જીવસ્તત્રૈવ સંવસેત્ ।

નેત્રાવલોકનં રાગસ્તત્ર યત્રોપતિષ્ઠતે ॥ ૧૦ ॥

હિંગુલપ્રકરણં, રાગપ્રક્રમ, શ્લો ૩.

જ્યાં રાગ હોય છે ત્યાં જ મન વળગ્યું રહે છે, વચન બોલવાનું મન થાય છે, જીવ ચાલ્યો રહે છે, અને આંખો પણ ત્યાંને ત્યાં જ જોઈ રહે છે. ૧૦.

દષ્ટિરાગનું પ્રાબલ્ય:—

દષ્ટિરાગો મહામોહો દષ્ટિરાગો મહાભવઃ ।

દષ્ટિરાગો મહામારો દષ્ટિરાગો મહાજ્વરઃ ॥ ૧૧ ॥

યોગસાર, પ્ર૦ ૨, શ્લો ૨.

દષ્ટિરાગ (એટલે ગુણ દોષ જોયા વિના કોઈના પર એકાંત પ્રીતિ રાખવી તે) મહા મોહ છે, દષ્ટિરાગ એ મહા ભવ છે—મોટા સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર છે, દષ્ટિરાગ એ મોટી મરડી છે અને દષ્ટિરાગ એ મોટો કાળજ્વર છે. ૧૧.

કામરાગસ્નેહરાગાવીષત્કરનિવારણૌ ।

દૃષ્ટિરાગસ્તુ પાપીયાન્, દુરુચ્છેદઃ સતામપિ ॥ ૧૨ ॥

વીતરાગસ્તોત્ર (હેમચંદ્ર), પ્ર૦ ૬, શ્લો ૧૦.

કામરાગ અને સ્નેહરાગ આ બે રાગનું નિવારણ કરવું તે તો સહેલું છે, પરંતુ એક દૃષ્ટિરાગ એટલે કે અમૂક વ્યક્તિ પ્રત્યેના આંધળો સ્નેહ જ અતિ પાપી છે, અને સત્પુરૂષો પણ તેનું નિવારણ મુશ્કેલીથી કરી શકે છે. ૧૨.

રાગનું પરિણામ:—

મર્તુર્વિરહતો નાર્યઃ, પ્રવિશંત્યનલાંતરે ।

સ્વેચ્છયા ચ સહર્ષેણ, તત્ર પ્રેમપ્રપંચકઃ ॥ ૧૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રાગપ્રક્રમ, શ્લોક ૨.

(પોતાના) ભર્તારના વિરહથી સ્ત્રીઓ પોતાની ઇચ્છાથી હર્ષસહિત જે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે તેમાં પણ પ્રેમનો જ પ્રપંચ છે. (પ્રેમ-રાગ-ને આધીન વ્યક્તિ મરણને પણ ગણતી નથી.) ૧૩.

વનેઽપિ દોષાઃ પ્રભવન્તિ રાગિણાં,

ગૃહેઽપિ પશ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહં તપઃ ।

અકુત્સિતે કર્મણિ યઃ પ્રવર્તતે,

નિવૃત્તરાગસ્ય ગૃહં તપોવનમ્ ॥ ૧૪ ॥

હિતોપદેશ, સંધિ, શ્લોક ૮૪.

વનમાં રહેતો હોય અને જો તે રાગી હોય તો તેને દોષો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઘરમાં રહ્યા છતાં પણ જો પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરે તો તે તપ જ છે. જે મનુષ્ય દોષો રહિત

કર્મને વિષે પ્રવર્તે છે અને જેનો રાગ નાશ પામ્યો છે એવા મનુષ્યને, ઘર પણ તપોવન જ છે. ૧૪.

રાગથી નુકસાન:—

અય:પોતો નીરે તરતિ તપન: શીતકિરણં,
 દધાત્યેવં નિત્યં કિમ્ કુમુદવંધુ: સ્વરકરમ્ ।
 ધરત્યુર્વી ગુર્વી કથમપિ ચ ભારેણ નમતિ,
 તથા તીવ્રે રાગે કનકરથવચ્છં ભવતિ મો ॥ ૧૫ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રાગપ્રક્રમ, શ્લોક ૫.

હે ભાઈ ! અગર દોળાંડનું વહાણ પાણીમાં તરે, સૂર્ય-
 નારાયણ ઠંડા કિરણોને ધારણ કરે, એ જ પ્રમાણે અંદરમાં
 હૃમેશાં ઉનાં કિરણોને ધારણ કરે અને વિશાળ એવી પૃથ્વી
 પોતાના ઉપરના ભારના કારણે નમી જાય; તો જ તીવ્ર રાગ
 કરવા છતાં, કનકરથ રાજાની માફક, યુગ મળી શકે ! ૧૫.

રાગથી નુકસાન અને ત્યાગ:—

રાગાન્ધો હિ જન: સર્વો ન પશ્યતિ હિતાહિતમ્ ।
 રાગં તસ્માન્ન કુર્વીત, યદાચ્છેદાત્મનો હિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

યતિધર્મસમુચ્ચય, અં ૧૬, શ્લોક ૯.

રાગના કારણે આંધળો ધરેલો દરેક પુરૂષ પોતાના હિત
 કે અહિતને જોઈ શકતો—જાણી શકતો—નથી, તેથી જો પોતાના
 હિતની ઇચ્છા હોય તો રાગ કરવો જ નહીં. ૧૬.

[દ્વેષ]

દ્વેષના પર્યાય:—

इष्यां रोषो दोषो द्वेषः, परिवादमत्सरास्तयाः ।

वैरप्रचण्डनाद्या नैके द्वेषस्य पर्यायाः ॥ १७ ॥

પ્રણમરતિ, શ્લોક ૧૯.

ઇષ્યા, રોષ, દોષ, દ્વેષ, પરિવાદ, મત્સર, અસ્તૂયા, વૈર, પ્રચણ્ડન વિગેરે અનેક દ્વેષનાં પર્યાયવાચી નામો છે. ૧૭.

દ્વેષી પ્રત્યેનો ભાવ:—

बद्धवैराणि भूतानि, द्वेषं कुर्वन्ति चेत्ततः ।

सुशोच्यान्यतिमोहेन, व्याप्तानीति मनीषिणाम् ॥ १८ ॥

જેમણે પ્રથમ વૈર બાંધ્યાં હોય એવા પ્રાણીઓ જો પોતાના ઉપર દ્વેષ કરે તો ‘આ પ્રાણીઓ અતિ મોહવડે વ્યાપ્ત છે,’ એમ ધારી હાહ્યા પુરૂષોએ તે પ્રાણીઓ માટે હીલગીરી બતાવવી—દયા ચિંતવવી. ૧૮.

દ્વેષથી નુકસાન:—

यस्माच्च बद्धयते कर्म, तपस्यतो न मुच्यते ।

तत्प्राणिनामिति ज्ञात्वा, त्याज्यो द्वेषो बुधैः स च ॥ १९ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, દ્વેષપ્રક્રમ, શ્લોક ૧.

જે દ્વેષથી પ્રાણીઓને કર્મ બાંધાય છે, (તે કર્મના કારણે)

તપસ્યા તપતા છતાં પણ પ્રાણીને ભોક્ષ થતો નથી; એમ
બ્રાણીને તે દોષને પંડિતોએ તજવો. ૧૯.

સ્વકીયં પરકીયં ચ, દ્વેષાજ્ઞનં સદા જનાઃ ।

વિદ્વદેરન્ વાક્યશલ્યૈર્બબ્બુલકંટકા યથા ॥ ૨૦ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, દ્વેષપ્રક્રમ, શ્લો ૨.

માણસો દ્વેષથી બાવલના કાંટાની પેઠે હંમેશા પોતાના
અને પારકા માણસને વચનોરૂપી શલ્યોથી વીંધે છે. ૨૦.

શ્રીદ્વીપાયનતાપસેન મહતી પ્રજ્વાલિતા દ્વારિકા,

દ્વેષાદેવ ચ વર્ધમાનનગરે શ્રીશૂલપાણિરભૂત ।

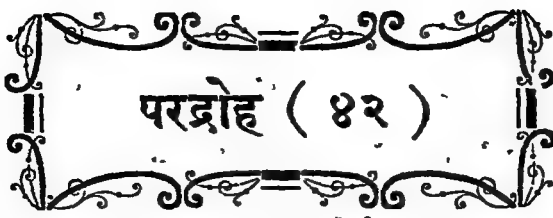
મારી યેન વિમોચિતા ચ સહસા લોકાશ્ચ દુઃસ્વીકૃતા-

સ્તસ્માત્સોઽત્ર વિમુચ્યતામિતિ જિનૈર્વ્યાખ્યાયિ સંઘેઽનથે ૨૧

હિંગુલપ્રકરણ, દ્વેષપ્રક્રમ, શ્લો ૫.

દ્વેષથી, દ્વીપાયન નામના તાપસે મહાન્ દ્વારીકા નામની
નગરીને બાલી નાખી તથા વર્ધમાન નામના નગરમાં શૂલ-
પાણી નામનો યક્ષ થયો કે જેણે દ્વેષથી એકદમ ત્યાં મરકી
ચલાવીને લોકોને દુઃખી કર્યા. માટે તે દ્વેષને તજવો એમ જિને-
શ્વર પ્રભુએ, નિષ્પાપી એવા સંઘની સમક્ષ, કહેલું છે. ૨૧.

‘परद्रોહ’નું સ્વરૂપ:—

તાડનં છેદનં કલેશકરણં વિત્તવન્ધનમ્ ।
પરેષાં કુરુતે યત્તુ, પરદ્રોહઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

માનસો૦, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૩૮.

જે ખીજાને તાડનું કરવું, છેદન કરવું, કલેશ ઉત્પન્ન કરવો, અને ધનનું બંધન કરવું—આવતું ધન અટકાવવું, એ સર્વ પરદ્રોહ કહેવાય છે. ૧.

પૈશૂન્યં પરવાદં ચ, ગાલિદાનં ચ તર્જનમ્ ।
મર્મોદ્ઘાટં વિધત્તે યત્તુ, પરદ્રોહઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥

માનસો૦, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૩૯.

ખીજાની આડી ખાવી, પરના દોષ બોલવા, તેને ગાળ દેવી, તેનો તિરસ્કાર કરવો, અને તેની શુભ વાત પ્રગટ કરવી, આ સર્વ પરદ્રોહ કહેવાય છે. ૨.

ગૃહદ્વારવસુક્ષેત્રં, વસ્ત્રધાન્યં ધનાદિકમ્ ।
હરતે યત્તુ મૂઢાત્મા, પરદ્રોહઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૩ ॥

માનસો૦, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૪૦.

ઘર, દ્વાર, વસુ, ક્ષેત્ર, વસ્ત્ર, ધાન્ય અને ધન વિગેરે પારકી વસ્તુને જે મૂઠ પુરૂષ હરણ કરે છે, તે પરદ્રોહ કહેવાય છે. ૩.

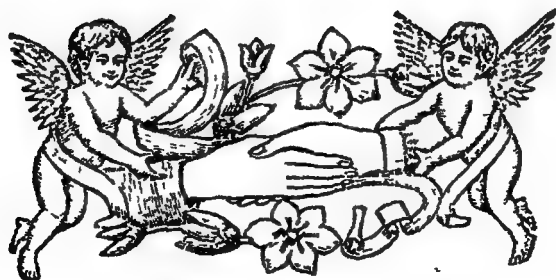
પરદ્રોહથી નુકસાન અને ત્યાગ:—

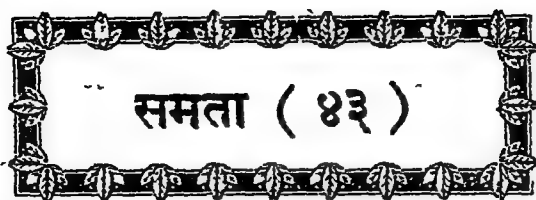
તસ્માત્ પરકૃતો દ્રોહો યશ્ચાતીવ સુદુઃસહઃ ।

તસ્માન્નરકદં ધોરં, પરદ્રોહં વિવર્જયેત્ ॥ ૪ ॥

માનસો૦, અ૦ ૨, શ્લો૦ ૪૧.

તેથી ખીજના ઉપર જે દ્રોહ કર્યો હોય તે તેને અત્યંત અસહ્ય થાય છે. તે માટે નરકને આપનાર અને મહા ભયંકર એવા પરના દ્રોહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૪.

સમતાની વિશેષતા:—

વેદા યજ્ઞાશ્ચ શાસ્ત્રાણિ, તપસ્તીર્થાનિ સંયમઃ ।

સમતાયાસ્તુલાં નૈવ, યાન્તિ સર્વેઽપિ મેલિતાઃ ॥ ૧ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉલ્લાસ ૧૧, શ્લો ૭૨.

વેદ, યજ્ઞ, શાસ્ત્ર, તપસ્યા, સંયમઃ આ બધાયને એકઠાં કરવામાં આવે તો પણ તે સમતાની તુલના કરી શકે નહિં. (મતલબ કે આ બધાય કરતાં સમતા ચઢી જાય.) ૧.

જાનન્તિ કામાન્નિશ્ચિલાઃ સસંજ્ઞા

અર્થ નરાઃ કેઽપિ ચ કેઽપિ ધર્મમ્ ।

જૈનં ચ કેચિદ્ ગુરુદેવશુદ્ધં,

કેચિત્ શિવં કેઽપિ ચ કેઽપિ સામ્યમ્ ॥ ૨ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, શ્લો ૨૫.

સર્વ સંજ્ઞાવાળા પ્રાણીઓ 'કામ' ને જાણે છે, તેમાંથી કેટલાક અર્થ(ધન પ્રાપ્તી)ને જાણે છે અને તેમાં પણ કેટલાક જ ધર્મને જાણે છે. તેમાંથી કેટલાક જ જૈન ધર્મને જાણે છે, અને તેમાંથી બહુ થોડા શુદ્ધ દેવશુદ્ધિયુક્ત જૈન ધર્મને જાણે છે. તેમાં પણ બહુ થોડા પ્રાણી મોક્ષને જાણે છે. અને તેથી પણ બહુ થોડા પ્રાણીઓ સમતાને જાણે છે. ૨.

સ્વયંભૂરમણસ્પર્દિવર્દિવર્દિષ્ણુસમતારસઃ ।

મુનિર્યેનોપમીયેત, કોઽપિ નાસૌ ચરાચરે ॥ ૩ ॥

જ્ઞાનસાર, શમાષ્ટક, શ્લો ૦ ૬.

સ્વયંભૂરમણનામના (સર્વથી છેલ્લા અને મોટામાં મોટા) સમુદ્રની સાથે હોડ કરી શકે એવા અને હમેશાં વૃદ્ધિપામવાના સ્વભાવવાળી એવી સમતા-સમભાવ-સહિત એવા મુનિની (સમગ્ર) ચરાચર જગતમાં કોઈની પણ સાથે ખરોખરી થઈ શકે એમ નથી. (એટલે કે એનો સમભાવનો આનંદ અનુપમેય છે.) ૩.

સમતાની ભાવના:—

શત્રૌ મિત્રે તૃણે સ્ત્રિણે, સ્વર્ગેઽશ્મનિ મળૌ મૃદિ ।

દ્વિહામુત્ર સુખે દુઃખે, ભવે મોક્ષે સમાશયઃ ॥ ૪ ॥

ત્રિપષ્ટી ૦, પર્વ ૧૦, સર્ગ ૩, શ્લો ૦ ૪૩.

શત્રુ અને મિત્રને વિષે, તૃણ અને સ્ત્રીને વિષે, સુવર્ણ અને પથ્થરને વિષે, મણિ અને માટીને વિષે, આ ભવ અને પરભવને વિષે, મુખ અને દુઃખને વિષે, તથા સંસાર અને મોક્ષને વિષે પણ, સાધુપુરુષનું અંતઃકરણ એક સરખું જ હોય છે. ૪.

યા રાગદોષાદિરુજો જનાનાં,

શામ્યન્તુ વાકાયમનોદ્રુહસ્તાઃ ।

સર્વેઽપ્યુદાસીનરસં રસન્તુ,

સર્વત્ર સર્વે સુખિનો ભવન્તુ ॥ ૫ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ભાષાંતર, પૃ ૦ ૨૧.

મનુષ્યોના વાણી, કાય અને મનને દ્રોહ કરનારા, જે રાગદ્વેષાદિક રાગો છે, તે શાંત થાઓ ! સર્વે પ્રાણીઓ ઉદાસીનપણાને—મધ્યસ્થપણાને પામે, અને સર્વત્ર સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ ! ૫.

સમતાનું આચરણ:—

સ્વસ્વકર્મકૃતાવેશાઃ, સ્વસ્વકર્મશુજો નરાઃ ।

ન રાગં નાપિ ચ દ્વેષં, મધ્યસ્થસ્તેષુ ગચ્છતિ ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસાર, માધ્યસ્થાષ્ટક, શ્લો ૪.

સર્વ પ્રાણીઓ પોતપોતાના કર્મથી કરાયેલ આવેશવાળા હોય છે અને પોતાના કર્મને ભોગવે છે, મધ્યસ્થ પુરૂષ તેમની પ્રત્યે રાગ કે દ્વેષ ધારણ નથી કરતો. ૬.

ધાર્મિક સમતા:—

સ્વાગમં રાગમાત્રેણ, દ્વેષમાત્રાત્પરાગમમ્ ।

ન શ્રયામસ્ત્યજામો વા, કિન્તુ મધ્યસ્થયા દૃશા ॥૭॥

જ્ઞાનસાર, માધ્યસ્થાષ્ટક, શ્લો ૭.

અમે કેવળ રાગથી પોતાના આગમનો સ્વીકાર અને દ્વેષથી ખીન્નના આગમનો ત્યાગ કરતા નથી, પરંતુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી (તત્વાતત્વની પરીક્ષા કરી) સ્વીકાર અને ત્યાગ કરીએ છીએ. ૭.

પક્ષપાતો ન મે વીરે, ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥ ૮ ॥

અષ્ટક (હરિમદ્રસૂરિ).

મને મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે પક્ષપાત નથી. અને ન તો કપિલ ઉપર દ્વેષ પણ છે. પણ જેનું યુક્તિવાળું વચન હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ૮.

સમતાનો ઉપયોગ:—

સમત્વમવલમ્બ્યાથ, ધ્યાનં યોગી સમાશ્રયેત્ ।

વિના સમત્વમારબ્ધે, ધ્યાને સ્વાત્મા વિડમ્બ્યતે ॥ ૯ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૧૨.

યોગીએ સમભાવનું અવલંબન કરીને, ધ્યાનનો આશ્રય કરવો—ધ્યાન ધરવું. કારણ કે, સમતાપ વગર ધ્યાનનો આરંભ કરવામાં આવે તો (સમતા વગર ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન થઈ શકવાથી) પોતાનો આત્મા વિડંબના પામે છે—દુઃખી થાય છે. ૯.

ન સામ્યેન વિના ધ્યાનં, ન ધ્યાનેન વિના ચ તત્ ।

નિષ્કમ્પં જાયતે તસ્માદ્ દ્વયમન્યોન્યકારણમ્ ॥ ૧૦ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૧૪.

સમભાવ વગર ધ્યાન હોતું નથી, અને ધ્યાન વિનાનો સમભાવ સ્થિર થતો નથી. તેથી તે બન્ને પરસ્પર હેતુરૂપ છે. (એટલે કે ધ્યાનથી સમભાવ આવે છે અને સમભાવથી ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.) ૧૦.

સમતાનો ઉપાય:—

ભાવનાભિરવિશ્રાન્તમિતિ ભાવિતમાનસઃ ।

નિર્મમઃ સર્વભાવેષુ, સમત્વમવલમ્બતે ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૧૦.

ભાવનાઓવડે હું મેંશા વાસિત અંતઃકરણવાળો મનુષ્ય, સર્વ પદાર્થોમાં સમતા રહિત થયો છો, સમભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧.

दुःखी दुःखाधिकान्पश्येत्सुखी पश्येत्सुखाधिकम् ।

आत्मानं हर्षशोकाभ्यां, शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥ १२ ॥

व्यासदेव.

હુઃખી માણસે અધિક હુઃખી માણસ તરફ દ્રષ્ટિ કરવી અને સુખી માણસે અધિક સુખી માણસ તરફ જોવું. એટલે કે માણસે હુઃખના વખતે વધારે હુઃખીનો દાખલો લેવો અને સુખને વખતે વધારે સુખીનો દાખલો લેવો. આ રીતે કરીને શત્રુ જેવા હર્ષ અને શોકમાં પોતાના આત્માને નાંખવો નહીં. હુઃખી અવસ્થામાં શોક ન કરવો અને સુખી અવસ્થામાં હર્ષ-ગર્વ ન કરવો. ૧૨.

સમતાનું ફળ:—

प्रणिहन्ति क्षणार्धेन, साम्यमालम्ब्य कर्म तत् ।

यन्न हन्यान्नरस्तीव્રतपसा जन्मकोटिभिः ॥ १३ ॥

योगशास्त्र, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫૧.

મનુષ્ય જે કર્મને કરોડો જન્મમાં તીવ્ર તપવડે પણ હણી ન શકે, તે કર્મને, માત્ર એક સમતાનું જ અવલંબન કરવાથી, અર્ધ ક્ષણવડે જ હણે છે—ક્ષય કરે છે. ૧૩.

संसारमृगतृष्णासु, मनो धावसि किं वृथा ।

सुधामयमिदं ब्रह्मसरः किं नावगाहसे ? ॥ १४ ॥

પ્રવંધચિંતામણિ, પૃ૦ ૧૩૮, શ્લો૦ ૨.

હે મન ! સંસારરૂપી મૃગતૃષ્ણામાં ફેંકટ શા માટે દોડે છે ? આ (સમતારૂપી) અમૃતથી ભરેલ પ્રહારૂપી સરોવરમાં સ્નાન શા માટે નથી કરતું ? ૧૪.

વિષયેભ્યો વિરક્તાનાં, સામ્યવાસિતચેતસામ્ ।

ઉપશામ્યેત્ કષાયાગ્નિર્વોધિદીપઃ સમુન્મિષેત્ ॥ ૧૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૧૧૧.

વિષયોથી વિરક્ત થયેલા અને સમભાવથી વાસિત ચિત્ત-વાળા મનુષ્યોનો કષાયરૂપી અગ્નિ શાંત થાય છે અને સમ્યક્ત્વરૂપી દીવો પ્રદીપ્ત થાય છે. ૧૫.

વિદ્યયા તપસા તીર્થ-યાત્રયા વા ન નિર્વૃત્તિઃ ।

વિના શ્રીસામ્યધર્મેણ, વિકલપૈરપૈરઃ કિમ્ ? ॥ ૧૬ ॥

ધર્મકલ્પદ્રુમ, પૃ૦ ૫૫, શ્લો૦ ૭૫. (પ્ર. સ.)

વિદ્યાવડે, તપવડે કે તીર્થયાત્રાવડે મોક્ષ મળતો નથી. બીજા ઘણા તર્ક વિતર્ક કરવાથી પણ શું ફળ મળે છે ? એક સમતારૂપી ધર્મ વિના બીજા કોઈવડે મોક્ષ મળતો નથી. ૧૬.

અમન્દાનન્દજનને, સામ્યવારિણિ મજ્જતામ્ ।

જાયતે સહસા પુંસાં, રાગદ્વેષમલક્ષયઃ ॥ ૧૭ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫૦.

મોટા આનંદને ઉત્પન્ન કરનારા સમતારૂપ જળને વિષે સ્નાન કરતા પુરૂષોનો રાગદ્વેષરૂપી મળ તત્કાળ ક્ષય પામે છે. ૧૭.

રે રે ચિત્ત કથં આતઃ, પ્રધાવસિ પિશાચવત્ ।

અભિન્નં પશ્ય ચાત્માનં, રાગત્યાગાત્સુખી ભવ ॥ ૧૮ ॥

પ્રબંધચિતામણિ, પૃ૦ ૧૩૮, શ્લો૦ ૨.

હે ભાઈ મન ! તું પિશાચની માફક શા માટે ભટક્યા કરે છે. આત્માને અભિન્ન જો અને રાગનો ત્યાગ કરી સુખી થા. ૧૮.

ન સ્નાનૈર્માઘમાસસ્ય, ન ગયાપિણ્ડપાતનૈઃ ।

ન તીર્થઞ્ચમણૈઃ શુદ્ધિર્નીરાગસ્ય ગૃહેઽપિ યા ॥ ૧૯ ॥

દ્વિજવદનચપેટિકા (હેમચંદ્ર).

ઘેર રહ્યા છતાં પણ રાગ રહિત પુરૂષને જે શુદ્ધિ થાય છે, તે શુદ્ધિ, માઘ માસનું સ્નાન કરવાથી, ગયામાં પિંડ મૂકવાથી એટલે કે ગયામાં શ્રાદ્ધ કરવાથી, તેમ જ તીર્થોમાં બ્રમણ કરવાથી પણ થતી નથી. ૧૯.

મોહ-મમતા (૪૪)

મોહનું પ્રાબલ્ય:—

અહો મોહસ્ય માહાત્મ્યં, વિદ્વાંસો યેઽપિ માનવાઃ ।

મુહ્યન્તિ તેઽપિ સંસારે, કામાર્થરતિતત્પરાઃ ॥ ૧ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૨.

મોહનું મહાત્મ્ય ખરેખર કેવું આશ્ચર્યકારક છે ? કે વિદ્વાનો પણ કામ, અર્થ, અને રતિમાં આસક્ત થઈને આ સંસારમાં મોહ પામે છે. (મોહમાં પડે છે). ૧.

વ્રૂતેઽહંકૃતિનિગ્રહં મૃદુતયા પશ્ચાત્કરિણ્યામ્યહં,

પ્રોઘન્મારવિકારકન્દકદનં પશ્ચેન્દ્રિયાણાં જયાત્ ।

વ્યામોહપ્રસરાવરોધનવિધિં સદ્ધ્યાનતો લીલયા,

નો જાનાતિ હરિણ્યતીહ હત કઃ કાલોઽન્તરાલે કિલ ॥૨॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લો ૦ ૩૬.

મોહમાં પડેલો મનુષ્ય જોલે છે કે-હું પછીથી કોમળતાએ કરીને અહંકારનો નિગ્રહ (નાશ) કરીશ, વિકસ્વર કામદેવના વિકારરૂપી અંકુરોનો પાંચ ઇંદ્રિયોના જયવડે વિનાશ કરીશ, અને સદ્ધ્યાનની લીલાવડે મોહના પ્રસરને રૂંધીશ. (અર્થાત્ હાલ તો સુખ ભોગવી લઉં, પછી ઉપર પ્રમાણે કરીશ, એમ

બોલે છે). પરંતુ અધમ મૃત્યુ વચમાંથી જ હરી જશે એમ તે બાણતો નથી. ૨.

મોહની અગમ્યતા:—

જાનામિ ક્ષણમહુરં જગદિદં જાનામિ તુચ્છં સુખં,
જાનામીન્દ્રિયવર્ગમેનમશિલં સ્વાર્થૈકનિષ્ઠં સદા ।

જાનામિ સ્ફુરિતાચિરદ્યુતિચલં વિસ્ફૂર્જિતં સંપદાં,
નો જાનામિ તથાપિ કઃ પુનરસૌ મોહસ્ય હેતુર્મમ? ॥૩॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ૦ ૨૦૩, શ્લો૦ ૧૭. (હિ. હં.)

આ જગત ક્ષણભંગુર છે એમ હું બાણ છું, આ સાંસારિક સુખ તુચ્છ છે એમ હું બાણ છું, આ સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વર્ગ સર્વદા એક સ્વાર્થમાંજ તત્પર છે એમ હું બાણ છું, તથા સંપદાનો વિલાસ ચમકતી વીજળીની જેવો અંચળ છે એમ પણ હું બાણ છું. તો પણ આ મારા મોહનો હેતુ કોણ છે—છતાં મને મોહ થાય છે તેનું શું કારણ છે—તે હું બાણતો નથી. ૩.

મોહનું કારણ:—

નિર્મલં સ્ફટિકસ્યેવ, સહજં રૂપમાત્મનઃ ।

અધ્યસ્તોપાધિસંબન્ધો, જડસ્તત્ર વિમુહ્યતિ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક. શ્લો૦ ૬.

આ આત્માનું સહજ સ્વરૂપ સ્ફટિક જેવું નિર્મળ છે. છતાં જડ મનુષ્ય આત્માના સહજ સ્વરૂપને છોડી શરીર, સ્વજન

વિગેરે પોતાથી ભિન્ન હોવા છતાં તે પરભાવને પોતાના તરીકે માની, તેમાં મોહ પામે છે. ૪.

નાદત્તે કસ્યચિત્ પાપં, ન ચૈવ સુકૃતં વિશુઃ ।

અજ્ઞાનેનાવૃતં જ્ઞાનં, તેન મુહ્યન્તિ જન્તવઃ ॥ ૫ ॥

મગવદ્ગીતા, અ૦ ૫, શ્લો૦ ૧૫-

પરમેશ્વર કોઈને પાપ આપતા નથી, તેમજ પુણ્ય પણ આપતા નથી. પરંતુ પ્રાણીઓનું જ્ઞાન અજ્ઞાનવડે ઢંકાય ગયેલું છે, તેથી તેઓ મોહ પામે છે. (અને તે મોહના વશથી પોતે જ પુણ્ય કે પાપ કરે છે). ૫.

મોહની નિરર્થકતા:—

સર્વેऽપિ जीवाः स्वजना जाताः परजनाश्च ते ।

विदधीत प्रतिबन्धं, तेषु को हि मनागपि ? ॥ ६ ॥

ત્રિપષ્ટી૦, પ૦ ૧૦, સ૦ ૧, શ્લો૦ ૨૫૦-

સર્વે જીવો પરસ્પર સ્વજન પણ થયા છે અને પરજન પણ થયા છે, તેથી તેમને વિષે કયો ડાહ્યો પુરૂષ જરા પણ મમતા કરે ? ૬.

त्रातुं न शक्या भवदुःखतोये, त्वया न ये त्वामपि पातुमीशाः ।
ममत्वमेतेषु दधन्मुधात्मन्, पदे पदे किं शुचमेषि मूढ ! ॥ ७ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, શ્લો૦ ૩૩.

જે સ્નેહીઓને ભવ દુઃખથી બચાવવાને તું શક્તિમાન

નથી અને જેઓ તને બચાવવાને શક્તિવાળા નથી, તેઓ ઉપર ખોટું મમત્વ રાખીને હે મૂઢ આત્મન! તું પગલે પગલે શા સારૂ શોક પામે છે ? ૭.

શાસ્ત્રોનો મોહ:—

યદેવ કિંચિદ્વિષમપ્રકલ્પિતં,
પુરાતનૈરુક્તમિતિ પ્રશસ્યતે ।

વિનિશ્ચિતાઽપ્યદ્યમનુષ્યવાકૃતિ—

ર્ન પાઠ્યતે યત્ સ્મૃતિમોહ એવ સઃ ॥ ૮ ॥

દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધસેન), શ્લો ૮.

જેમાં રહેલી કદપના સાવ અવળી હોય એવું પણ વચન, પુરાતન પુરૂષોએ કહેલું છે તેથી, જે, પ્રશસ્ય-વખાણવા લાયક ગણવામાં આવે છે અને હાલના મનુષ્યોના વચનની કૃતિ નિશ્ચિત અર્થવાળી હોય તો પણ તે લખવા લાયક-માનવા લાયક અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા લાયક નથી એમ જે કહેવું તે કેવળ પોતાના શાસ્ત્ર પરનો મોહ જ છે. ૮.

મોહથી નુકસાન:—

દારાઃ પરમવકારા વન્ધુજનો વન્ધનં વિષં વિષયાઃ ।

કોઽયં જનસ્ય મોહો યે રિપવસ્તેષુ સુહૃદાશા ? ॥ ૯ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ ૦ ૨૦૨, શ્લો ૯. (હિ. હં.)

શ્રીઓ પરલવમાં કેદખાના સમાન છે, બંધુજન બંધન સમાન છે અને વિષયો વિષ સમાન છે, તો પણ લોકોનો આ

કયો-કેવો-મોહ છે કે જે શત્રુઓ છે તેમને વિષે જ મિત્રની આશા રાખે છે. ૯.

बलादसौ मोहरिपुर्जनानां,
ज्ञानं विवेकं च निराकरोति ।
मोहाभिभूतं च जगद्विनष्टं,
तत्त्वोबबोधादपयाति मोहः ॥ १० ॥

હૃદયપ્રદીપ, શ્લોક ૧૫.

આ મોહરૂપી શત્રુ, બળાતકારે મનુષ્યોના જ્ઞાનને અને વિવેકને દૂર કરે છે. મોહથી પરાલભ પામેલું આ જગત નાશ પામેલું જ છે. તે મોહ તત્ત્વજ્ઞાનથી જ નાશ પામે છે. ૧૦.

भार्येयं मधुराकृतिर्मम मम प्रीत्यन्वितोऽयं सुतः,
स्वर्णस्यैष महानिधिर्मम ममासौ बन्धुरो बान्धवः ।
रम्यं हर्म्यमिदं ममेत्थमनया व्यामोहितो मायया,
मृत्युं पश्यति नैव दैवहतकः क्रुद्धं पुरश्चारिणम् ॥ ११ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૩૦.

મનોહર આકૃતિવાળી આ ભાર્યા મારી છે, પ્રીતિયુક્ત આ પુત્ર મારો છે, આ સુવર્ણનો મહાનિધિ મારો છે, આ મનોહર-પ્રીતિવાળો-બાંધવ મારો છે, તથા આ સુંદર મહેલ મારો છે, આ પ્રમાણે, આવા પ્રકારની માયાથી મોહ પામેલો નિર્ભાગી પુરુષ, ક્રોધ પામેલા અને આગળ જ ચાલનારા મૃત્યુને જોતોજ નથી. ૧૧.

વિકલ્પચષ્કૈરાત્મા, પીતમોહાસવો હ્યયમ્ ।

ભવોચ્ચતાલમુત્તાલ-પ્રપશ્ચમધિતિષ્ઠતિ ॥ ૧૨ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો ૦ ૫.

(આ પદાર્થ સુંદર છે, આ સારો નથી વિગેરે) અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પોરૂપી મદિરાનાં પાત્રોવડે જેણે મોહરૂપી મદિરા પીધી છે, એવો આ જીવ, સંસારરૂપી (દારૂડીયાઓના) અખાડામાં હર્ષ-શોકાદિવડે ઉન્મત્ત થઈ બકલું, છાતી કૂટવી વિગેરેરૂપ હાથતાળી આપી (જન્મ-જરાદિરૂપ) પ્રપંચને પામે છે. ૧૨.

મમત્વાજ્ઞાયતે લોભો લોભાદ્રાગશ્ચ જાયતે ।

રાગાન્ન જાયતે દ્રેષો દ્રેષાદુઃસ્વપરંપરા ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૩૫.

મમતાથી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે, લોભથી રાગ ઉત્પન્ન થાય છે, રાગથી દ્રેષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને દ્રેષથી દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. (એટલે કે આ બધાયનું મૂળ મમતા છે.) ૧૩.

પુત્રો મે બ્રાતા મે, સ્વજનો મે ગૃહકલત્રવર્ગો મે ।

ઇતિકૃત-“મે” “મે”-શબ્દં, પશુમિવ મૃત્યુર્જનં હરતિ ॥ ૧૪ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, પૃ ૦ ૨૦૨, શ્લો ૦ ૧૦. (હિ. હં.)

આ મારો પુત્ર છે, આ મારો ભાઈ છે, આ મારો સ્વજન છે, આ મારું ઘર છે, આ મારો સ્ત્રીવર્ગ છે, આ પ્રમાણે મારું મારું એવા શબ્દને કહેનારા, પશુ જેવા મનુષ્યને, મૃત્યુ તત્કાલ હરી જાય છે. ૧૪.

અનાદિકાલં જીવેન, ગ્રાસં દુઃખં પુનઃ પુનઃ ।

મિથ્યામોહપરીતેન, કષાયવશવર્તિના ॥ ૧૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૪૯.

અનાદિકાળથી આ જીવે, મિથ્યામોહથી કષાયોને આધીન થઈ, વારંવાર દુઃખ ગ્રાસ કર્યું છે. ૧૫.

શીલરત્નં હૃતં યસ્ય, મોહધ્વાન્તમુપેયુષઃ ।

નાનાદુઃખશતાકીર્ણે, નરકે પતનં ધ્રુવમ્ ॥ ૧૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૬.

મોહરૂપ અંધકારમાં ફસાયેલા જે પુરૂષનું શીળરૂપી રત્ન હરાઈ ગયું છે તેનું, અનેક જાતના હજારો દુઃખથી યુક્ત નરકમાં, અવશ્ય પતન થાય છે. ૧૬.

મોહની ભાવના:—

યદયં સ્વામી યદિદં સન્ન,

સર્વ ચૈતન્મિથ્યા છન્ન ।

યદયં કાન્તો યદિયં કાન્તા,

સોઽયં મોહો હન્ત દુરન્તઃ ॥ ૧૭ ॥

સૂક્તમુક્તાવલિ, મોહત્યાગ. શ્લોક ૬.

આ (મારો) માલીક-શેઠ-છે અને આ (મારું) ઘર છે, એ પ્રમાણે જે ભાવના થાય છે, તે કેવળ જોડું બહાનું માત્ર જ છે. તેવી જ રીતે આ (મારો) પતિ છે અને આ (મારી) પત્ની છે એ પણ, દુઃખે ફરીને નાશ કરી શકા એવો, મોહ જ છે. (એટલે કે આવી લાગણીઓ મોહનું જ પરિણામ છે). ૧૭.

મોહઃ દુઃખનું કારણઃ—

માર્जारમક્ષિતે દુઃખં, યાદશં ગૃહકુકુટે ।

ન તાદૃશ્મમતાશૂન્યે, કલવિક્લેષ્થ મૃષિકે ॥ ૧૮ ॥

માર્કઢપુરાણ, અ૦ ૩૫, શ્લો૦ ૪.

ઘરના કુકડાને બિલાડી ભક્ષણ કરે તે વખતે જેવું દુઃખ થાય છે, તેવું દુઃખ મમતારહિત ચકલી કે ઉંદરનું, બિલાડીના ભક્ષણ કરવાથી લાગતું નથી. (અર્થાત્ મમતા રાખવામાં દુઃખ છે અને મમતા ન હોય ત્યાં દુઃખ નથી.) ૧૮.

ભૂષણોદ્યાનવાપ્યાદૌ, મૂર્છિતાસ્ત્રિદશા અપિ ।

ચ્યુત્વા તત્રૈવ જાયન્તે, પૃથ્વીકાયાદિયોનિષુ ॥ ૧૯ ॥

દેવતાઓ પણ ભૂષણ, ઉદ્યાન અને વાવ વિગેરેને વિષે મૂર્છા-વાળા-મમતાવાળા-હોય છે, તેથી તેઓ દેવભવથી ચવીને (ચલે છે ત્યારે) ત્યાં જ પૃથ્વીકાય વિગેરે એકેન્દ્રિયની યોનિને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૯.

શાસ્ત્રજ્ઞોઽપિ ધૃતવ્રતોઽપિ ગૃહિણીપુત્રાદિબન્ધોઽજ્ઞિતો

ઽપ્યજ્ઞી યદ્યતતે પ્રમાદવશગો ન પ્રેત્યસૌખ્યશ્રિયે ।

તન્મોહદ્વિષતસ્ત્રિલોકજયિનઃ કાચિત્ પરા દુષ્ટતા,

વદ્ધાયુષ્કતયા સ વા નરપશુર્નૂનં ગમી દુર્ગતૌ ॥ ૨૦ ॥

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ.

મનુષ્ય, શાસ્ત્રને જાણતા છતાં, વ્રતને ધારણ કર્યા છતાં અને સ્ત્રીપુત્રાદિકના બંધનનો ત્યાગ કર્યા છતાં પણ પ્રમાદને વશ

થયેલો હોવાથી, પરલોકના સુખની લક્ષ્મીને માટે જે યત્ન કરતો નથી, તે ત્રણ લોકને પોતાને વશ કરનાર મોહરૂપી શત્રુની કાંઈક મોટી દુષ્ટતા છે, અને તેથી કરીને (એવા) આયુષ્યનો અંધ કરવાના કારણે, તે મનુષ્યરૂપી પશુ, અવશ્ય દુર્ગતિમાં જ જવાનો છે. ૨૦.

મોહનું કડવું ફળ:—

પુત્રકલત્રપરિગ્રહમમત્વદોષૈર્નરો વ્રજતિ નાશમ્ ।

કૃમિક ઇવ કોશકારઃ, પરિગ્રહાદુઃખમામોતિ ॥ ૨૧ ॥

આચારાંગસૂત્રટીકા, પૃ૦ ૧૦૧, શ્લો૦ ૨.

પુત્ર, સ્ત્રી અને પરિગ્રહ ઉપરની મમતાના દોષવડે મનુષ્ય નાશને પામે છે, અને કોશકાર કૃમિની જેમ-કરોળીયાની જેમ-પરિગ્રહથી દુઃખ પામે છે. ૨૧.

મોહ-નિર્મોહ-વિવેક:—

અહં મમેતિ મન્ત્રોઽયં, મોહસ્ય જગદાન્ધ્યકૃત્ ।

અયમેવ હિ નન્નપૂર્વઃ, પ્રતિમન્ત્રોઽપિ મોહજિત્ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો૦ ૧.

“હું છું” અને “આ મારો છે” આ પ્રમાણે મોહનો મંત્ર આખા જગતને અંધ કરનાર છે, અને તે જ મંત્ર નકાર પૂર્વક હોંય એટલે કે “હું નથી” કે “આ મારો નથી” આવાં હોય તો તે પ્રતિમંત્ર-મંત્રને પણ જીતનારો—મોહને જીતે છે. ૨૨.

ત્યક્તવ્યો મમકારસ્ત્યક્તું યદિ શક્યતે નાસૌ ।

કર્તવ્યો મમકારઃ, કિન્તુ સ સર્વત્ર કર્તવ્યઃ ॥ ૨૩ ॥

અપ્પયદીક્ષિત.

આ માફ છે એવા પ્રકારનો મમકાર ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. છતાં જો કદાચ તે મમકાર ત્યાગ કરી ન શકાય તો ભલે મમકાર કરવો, પરંતુ તે મમકાર સર્વત્ર-સર્વ જીવ, અજીવ વિગેરેને વિષે કરવો. ૨૩.

મોહનો ત્યાગ:—

કર્મણા મોહનીયેન, મોહિતં સકલં જગત્ ।

ધન્યા મોહં સમુત્સાર્ય, તપસ્યન્તિ મહાધિયઃ ॥ ૨૪ ॥

તત્ત્વામૃતં શ્લો ૦ ૨૧-

આજીવ જગત્ મોહનીય કર્મમાં મુગ્ધ-અંધારું-છે. પરંતુ તે જ મહા બુદ્ધિશાળીઓને ધન્ય છે કે જેઓ મોહને ઉખેડી નાંખી તપને આદરે છે. ૨૪.

મોહના ત્યાગનો ઉપાય:—

શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહં, શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ।

નાન્યોહં ન મમાન્યે ચેત્યદો મોહાસ્ત્રમુલ્બળમ્ ॥ ૨૫ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો ૦ ૨.

હું શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય જ છું, શુદ્ધ જ્ઞાન એ મારો ગુણ છે, હું આત્મદ્રવ્યથી ભિન્ન નથી, અને મારાથી અન્ય આ.

દેહાદિ મારા નથી; એ પ્રમાણે જે જ્ઞાન થાય, તો એ જ્ઞાન મોહને લેદવા માટે પ્રખર શસ્ત્ર છે. ૨૫.

મોહત્યાગનું ફળ:—

यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।

आकाशमिव पङ्केन, नाऽसौ पापेन लिप्यते ॥ २६ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો० ૩.

જે મનુષ્ય, ઔદયિક, ઔપશમિક વિગેરે ભાવો ઉદયમાં આવતાં તેમાં મોહ પામતો નથી, તે પંકવડે જેમ આકાશ લેપાતું નથી તેમ પાપથી લેપાતો નથી. ૨૬.

निर्ममत्वे सदा सौख्यं, संसारस्थितिछेदनम् ।

जायते परमोत्कृष्टमात्मनि संस्थिते सति ॥ २७ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૩૭.

નિરંતર આત્માને વિષે નિર્મમતા રહેલી હોય તો સંસારની સ્થિતિનો નાશ કરનાર અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ-મોહ-સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭.

छित्वा स्नेहमयान् पाशान्, भित्त्वा मोहमहार्गलम् ।

सच्चारित्रसमायुक्ताः, शूरा मोक्षपथे स्थिताः ॥ २८ ॥

તત્ત્વામૃત, ૨૦.

શૂરવીર પુરૂષો સ્નેહયુક્ત પાશ-બાળ-ને છેદીને અને મોહ-રૂપી મ્હોટા આંગળાને લેદીને, શુદ્ધ ચારિત્રથી યુક્ત થઈ

મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર રહે છે. (એટલે કે તેઓ મોહથી બંધાતા નથી.) ૨૮.

પश्यन्नेव परद्रव्य-नाटकं प्रतिपाटकम् ।

भवचक्रपुरस्थोऽपि, नाऽमूढः परिलिख्यते ॥ २९ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો० ૪.

(મોહરાજના આ) સંસારરૂપી શહેરમાં રહેવા છતાં પણ તત્ત્વનો જાણકાર-અમૂઢ મનુષ્ય, બીજા જીવ-પુદ્ગલાદિ પરદ્રવ્યોનું નવા નવા સ્વરૂપે પરિણમવારૂપ નૃત્ય દેખતો છતો, ક્લેશ પામતો નથી. ૨૯.

દેહાદિ મારા નથી; એ પ્રમાણે જો જ્ઞાન થાય, તો એ જ્ઞાન મોહને લેદવા માટે પ્રખર શસ્ત્ર છે. ૨૫.

મોહત્યાગનું રૂળ:—

यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।

आकाशमिव पङ्केन, नाऽसौ पापेन लिप्यते ॥ २६ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લોક ૩.

જે મનુષ્ય, ઔદયિક, ઔપશમિક વિગેરે ભાવો ઉદયમાં આવતાં તેમાં મોહ પામતો નથી, તે પંકવડે જેમ આકાશ લેપાતું નથી તેમ પાપથી લેપાતો નથી. ૨૬.

निर्ममत्वे सदा सौख्यं, संसारस्थितिछेदनम् ।

जायते परमोत्कृष्टमात्मनि संस्थिते सति ॥ २७ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૨૩૭.

નિરંતર આત્માને વિષે નિર્મમતા રહેલી હોય તો સંસારની સ્થિતિનો નાશ કરનાર અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ-મોહ-સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭.

छित्वा स्नेहमयान् पाशान्, भित्त्वा मोहमहार्गलम् ।

सच्चारित्रसमायुक्ताः, शूरा मोक्षपथे स्थिताः ॥ २८ ॥

તત્ત્વામૃત, ૨૦.

શૂરવીર પુરૂષો સ્નેહયુક્ત પાશ-બાળ-ને છેદીને અને મોહ-રૂપી મોહાટા આંગળાને લેદીને, શુદ્ધ ચારિત્રથી યુક્ત થઈ

મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર રહે છે. (એટલે કે તેઓ મોહથી બંધાતા નથી.) ૨૮.

પश्यन्नेव परद्रव्य-नाटकं प्रतिपाटकम् ।

भवचक्रपुरस्थोऽपि, नाऽमूढः परिखिद्यते ॥ ૨૯ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લોક ૪.

(મોહરાજના આ) સંસારરૂપી શહેરમાં રહેવા છતાં પણ તત્ત્વનો જાણકાર-અમૂઢ મનુષ્ય, બીજા જીવ-પુણ્યલાદિ પરદ્રવ્યોનું નવા નવા સ્વરૂપે પરિણમવારૂપ નૃત્ય દેખતો છતો, કલેશ પામતો નથી. ૨૯.

દેહાદિ મારા નથી; એ પ્રમાણે જો જ્ઞાન થાય, તો એ જ્ઞાન મોહને ભેદવા માટે પ્રખર શસ્ત્ર છે. ૨૫.

મોહત્યાગનું કૃપા:—

यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।

आकाशमिव पङ्केन, नाऽसौ पापेन लिप्यते ॥ ૨૬ ॥

જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક, શ્લો० ૩.

જે મનુષ્ય, ઔદયિક, ઔપશમિક વિગેરે ભાવો ઉદયમાં આવતાં તેમાં મોહ પામતો નથી, તે પંકવડે જેમ આકાશ લેપાતું નથી તેમ પાપથી લેપાતો નથી. ૨૬.

निर्ममत्वे सदा सौख्यं, संसारस्थितिछेदनम् ।

जायते परमोत्कृष्टमात्मनि संस्थिते सति ॥ ૨૭ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો० ૨૩૭.

નિરંતર આત્માને વિષે નિર્મમતા રહેલી હોય તો સંસારની સ્થિતિનો નાશ કરનાર અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ-મોહ-સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭.

छित्वा स्नेहमयान् पाशान्, भित्त्वा मोहमहार्गलम् ।

सच्चारित्रसमायुक्ताः, शूरा मोक्षपथे स्थिताः ॥ ૨૮ ॥

તત્ત્વામૃત, ૨૦.

શૂરવીર પુરૂષો સ્નેહયુક્ત પાશ-બાળ-ને છેદીને અને મોહ-રૂપી મ્હોટા આંગળાને ભેદીને, શુદ્ધ ચારિત્રથી યુક્ત થઈ

શાસ્ત્રે વાદિભયં ગુણે સ્વલભયં કાયે કૃતાન્તાદ્ભયં,
સર્વં વસ્તુ ભયાન્વિતં શ્રુતિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયમ્ ॥૩॥

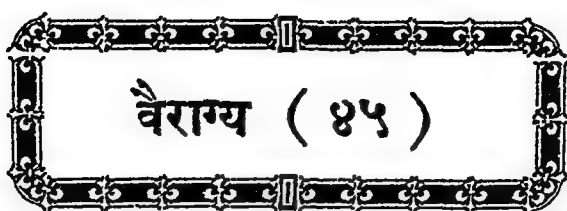
વૈરાગ્યશતક (મર્તૃહરિ), શ્લોક ૩૧.

લોગ લોગવવામાં રોગનો ભય હોય છે, સારા કુળને વિષે
અષ્ટ થવાનો ભય હોય છે, ધનને વિષે રાજાનો ભય હોય છે,
માનને વિષે દીનપણાનો ભય છે, ખાળને વિષે શત્રુનો
ભય છે, રૂપને વિષે જરાનો-વૃદ્ધાવસ્થાનો-ભય છે, શાસ્ત્રના
જ્ઞાનને વિષે વાદીનો ભય છે, ગુણને વિષે ખાળ પુરૂષનો ભય
છે, અને શરીરને વિષે યમરાજનો-મૃત્યુનો-ભય છે. પૃથ્વી
પર સર્વ વસ્તુ ભયવાળી જ છે. માત્ર એક વૈરાગ્ય જ ભય
રહિત છે. ૩.

યદિહ ભવતિ સૌખ્યં વીતકામસ્પૃહાણાં,
ન તદમરવિભૂનાં નાપિ ચક્રેશ્વરાણામ્ ।
इति मनसि नितान्तं प्रीतिमाधाय धर्मे,
भजत जहित चैतान्કामशत्रून्दुरन्तान् ॥ ૪ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૦.

આ જગતમાં કામલોગની ઈચ્છા રહિત પુરૂષોને જે સુખ
છે, તે સુખ દેવેન્દ્રોને પણ હોતું નથી, અને ચક્રવર્તીને પણ
હોતું નથી. આ પ્રમાણે મનને વિષે અત્યંત પ્રીતિ ધારણ
કરીને (પ્રીતિ પૂર્વક) ધર્મની સેવા કરો, અને દુષ્ટ પરિણા-
મવાળા આ કામલોગરૂપી શત્રુઓનો ત્યાગ કરો ! ૪.

वैराग्यના પર્યાય:—

માધ્યસ્થ્ય વૈરાગ્યઃ વિરાગતા શાન્તિરુપશમઃ પ્રશમઃ ।
દોષક્ષયઃ કષાયવિજયશ્ચ વૈરાગ્યપર્યાયાઃ ॥ ૧ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૭.

માધ્યસ્થ્ય, વૈરાગ્ય, વિરાગતા, શાન્તિ, ઉપશમ, પ્રશમ, દોષક્ષય, કષાયવિજય વિગેરે વૈરાગ્યના પર્યાયવાચી નામો છે. ૧.

વૈરાગ્યની વિશેષતા:—

નિર્મમત્ત્વં પરં તત્ત્વં, નિર્મમત્ત્વં પરં સુખમ્ ।
નિર્મમત્ત્વં પરં વીજં, મોક્ષસ્ય કથિતં બુધૈઃ ॥ ૨ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૩૬.

નિર્મમતા (મમતા રહિતપણું) જ ઉત્તમ તત્ત્વ છે, નિર્મમતા જ ઉત્તમ સુખ છે, અને નિર્મમતા જ મોક્ષનું ઉત્તમ ધીજ છે, એમ પંડિતોએ કહ્યું છે. ૨.

મોગે રોગમયં કુલે ચ્યુતિમયં વિત્તે નૃપાલાઙ્ગયં,
માને દૈન્યમયં વલે રિપુમયં રૂપે જરાયા મયમ્ ।

શાસ્ત્રે વાદિભયં ગુણે સ્વલભયં કાયે કૃતાન્તાદ્ભયં,
સર્વં વસ્તુ ભયાન્વિતં શુભિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયમ્ ॥૩॥

વૈરાગ્યશતક (ભર્તૃહરિ), શ્લોક ૩૧.

લોગ લોગવવામાં રોગનો ભય હોય છે, સારા કુળને વિષે
અપ્રથમ થવાનો ભય હોય છે, ધનને વિષે રાજાનો ભય હોય છે,
માનને વિષે દીનપણાનો ભય છે, ખળને વિષે શત્રુનો
ભય છે, રૂપને વિષે જરાનો-વૃદ્ધાવસ્થાનો-ભય છે, શાસ્ત્રના
જ્ઞાનને વિષે વાદીનો ભય છે, શુભને વિષે ખળ પુરૂષનો ભય
છે, અને શરીરને વિષે યમરાજનો-મૃત્યુનો-ભય છે. પૃથ્વી
પર સર્વ વસ્તુ ભયવાળી જ છે. માત્ર એક વૈરાગ્ય જ ભય
રહિત છે. ૩.

यदिह भवति सौख्यं वीतकामस्पृहाणां,
न तदमरविभूनां नापि चक्रेश्वराणाम् ।
इति मनसि नितान्तं प्रीतिमाधाय धर्मे,
भजत जहित चैतान्कामशत्रून्दुरन्तान् ॥ ४ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૦.

આ જગતમાં કામલોગની ઈચ્છા રહિત પુરૂષોને જે સુખ
છે, તે સુખ દેવેન્દ્રોને પણ હોતું નથી, અને ચક્રવર્તીને પણ
હોતું નથી. આ પ્રમાણે મનને વિષે અત્યંત પ્રીતિ ધારણ
કરીને (પ્રીતિ પૂર્વક) ધર્મની સેવા કરે, અને હુદ્ધ પરિણા-
મવાળા આ કામલોગરૂપી શત્રુઓનો ત્યાગ કરે ! ૪.

વૈરાગ્યમય ઉપદેશ:—

સહ કલેવર ! સ્વેદમચિન્તયન્,
 સ્વવશતા હિ પુનસ્તવ દુર્લભા ।
 ઘનતરં ચ સહિષ્યસિ જીવ ! હે,
 પરવશો ન ચ તત્ર ગુણોઽસ્તિ તે ॥ ૫ ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ, ભાગ ૧, પૃ૦ ૧૪૦. (પ્ર. સ.)

હે કલેવર (શરીર) ! ખેદનો (કષ્ટનો) વિચાર કર્યા વિના તું જે દુઃખ આવે તેને સહન કર. કેમકે ફરીથી તને આવા પ્રકારનું પોતાને વશપણું દુર્લભ છે (મનુષ્યભવમાં જે સ્વતંત્રતા છે તે ફરીથી પ્રાપ્ત થશે નહિ, તેથી આ દુઃખ સહન કરી લે). હે જીવ ! હજી પણ નરક અને તિર્યચની ગતિમાં જઈશ ત્યારે પરાધીનપણે તારે ઘણું સહન કરવું પડશે, અને તે સહન કરવામાં તને કાંઈપણ ગુણ થશે નહીં. ૫.

ભવભોગશરીરેષુ; ભવનીયઃ સદા બુદ્ધૈઃ ।

નિર્વેદઃ પરયા બુદ્ધ્યા, કર્મારાતિજિગીપુભિઃ ॥ ૬ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૨૮.

કર્મરૂપી શત્રુને જીતવાની ઇચ્છા રાખતા એવા વિદ્વાન્ પુરૂષે, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી, સંસાર, વિષયો અને શરીરને વિષે વૈરાગ્યની ભાવના ભાવવી. ૬.

ત્યજ કામાર્થયોઃ સજ્જં, ધર્મધ્યાનં સદા મજ ।

છિન્ધિ સ્નેહમયાન્ પાશાન્માનુષ્યં પ્રાપ્ય દુર્લભમ્ ॥૭૥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૩૦.

હે જીવ ! આ દુર્લભ મનુષ્ય ભવને પામીને-કામ અને અર્થના સંગનો ત્યાગ કર, નિરંતર ધર્મધ્યાનનું સેવન કર; અને સ્નેહમય પાશને છેદી નાખ. ૭.

સચ્ચારિત્રપવિત્રદારુરચિતં શીલધ્વજાલંકૃતં,

ગુર્વાજ્ઞાગુણગુમ્ફનાદૃઢતરં સદ્બોધપોતં શ્રિતઃ ।

મોહગ્રાહભયંકરં તર મહાસંસારવારાંનિધિં,

યાવન્ન પ્રતિભિદ્યતે સ્તનતટાઘાતૈઃ કુરહ્નીદૃશામ્ ॥૮૥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લો ૦ ૫૨.

હે જીવ ! ઉત્તમ ચારિત્રરૂપ પવિત્ર (મજબૂત) કાષ્ઠનું ઘનાવેલું, શીલરૂપી ધ્વજ(સહ)વડે શોભતું અને ગુરૂની આજ્ઞારૂપી દોરીથી મજબૂત રીતે ગુંથેલું આ સારા બોધરૂપી વહાણુ છે. તેનો તે આશ્રય કર્યો છે, તેથી જ્યાં સુધીમાં તે વહાણુ સ્ત્રીઓના સ્તનરૂપી કિનારાના આઘાતવડે અફળાવાથી ભાંગી ન જાય, ત્યાં સુધીમાં મોહરૂપી મધરોવડે ભયંકર એવા આ મોટા સંસારરૂપી સાગરને તું તરી જા. ૮.

સંસારે ગહનેઽત્ર ચિત્રગતિષુ આન્ત્યજનયા સર્વથા,

રે રે જીવ ન સોઝસ્તિ કશ્ચન જગન્મધ્યે પ્રદેશો ધ્રુવમ્ ।

યો નામસ્તવ ભૂરિજન્મમરણૈસ્તત્તિકં નિતેઽધ્યાપિહિ,
નિર્વેદો હૃદિ વિચતે યદનિશં પ્રાપ્તક્રિયાયાં રતિઃ ॥ ૯ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૪૫.

હિ હવ ! આ સંસારરૂપી વનમાં ઘણી વિચિત્ર ગતિઓ છે, તેમાં આ રીતે સર્વથા બ્રમણ કરવાવડે જગતમાં તેવો કોઈ પણ પ્રદેશ નથી કે જે પ્રદેશ, ઘણાં જન્મ અને મરણોવડે, તે પ્રાપ્ત કર્યો ન હોય. અર્થાત્ જગતના સર્વ પ્રદેશોમાં તે ઘણાં જન્મ મરણો કર્યાં છે. છતાં હેનું સુધી તારા હૃદયમાં નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) આવતો નથી, અને નિરંતર પાપની ક્રિયામાં જ તને પ્રીતિ થાય છે એ પેદની વાત છે.

ત્યજત યુવતિસૌખ્યં ક્ષાન્તિસૌખ્યં શ્રયધ્વં,

વિરમંત ભવમાર્ગાન્મુક્તિમાર્ગે રમધ્વમ્ ।

જહિત વિપયસજ્જં જ્ઞાનસજ્જં કુરુધ્વં,

અમિતગતિનિવાસં યેન નિત્યં લભધ્વમ્ ॥ ૧૦ ॥

સુભાષિત-રત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૧-૨૨.

હિ ભવ્ય હવો ! સ્ત્રીઓના સુખનો ત્યાગ કરો, ક્ષમાથી થતા સુખનો આશ્રય કરો, સંસારના માર્ગથી વિરામ પામો, મોક્ષના માર્ગમાં આનંદ પામો, વિષયોના સંગનો ત્યાગ કરો, અને જ્ઞાનનો સંગ કરો, કે જેથી અમિત (કોઈની ઉપમા ન આપી શકાય તેવી) ગતિ (અક્ષિત) ને વિષે નિરંતર નિવાસને તમે પામી શકો. (અહીં અમિતગતિ શબ્દવડે કરીને ક્ષતિએ પોતાનું નામ પણ જણાવ્યું છે.) ૧૦.

શ્રિયોઽપાર્યાઘ્રાતાસ્તૃણજલચરં, જીવિતમિદં, ત્વિત્ત્વમિદં

મનશ્ચિત્રં સ્ત્રીણાં મુજગકુટિલં કામજસુખમ્, નિત્યં વિચિત્ર

ક્ષણધ્વંસી કાયઃ પ્રકૃતિતરલે યૌવનધને,

इति ज्ञात्वा सन्तः स्थिरतरधियः श्रेयसि रताः ॥ ११ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહઃ, શ્લોક ૩૩૨,

આ લક્ષ્મી કષ્ટથી બ્યાસ છે, આ જીવિત તૃણના અગ્ર ભાગપર રહેલા જળિંગિદુ, જેવું—ચપળ છે, સ્ત્રીઓનું મન વિચિત્ર પ્રકારનું છે, કામનું સુખ સર્પ જેવું કુટિલ છે, આ શરીર ક્ષણમાં નાશ પામનારું છે, તથા યૌવન અને ધન સ્વભાવથી જ ચપળ છે. આ પ્રમાણે બાણીને જ, સ્થિર બુદ્ધિવાળા સત્યરૂપે આત્મકલ્યાણમાં આસક્ત થાય છે. ૧૧.

आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री—

रथाः सकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूराः ।

कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं,

ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥ १२ ॥

વૈરાગ્યશતક (મર્ત્યહરિ), શ્લોક ૩૬.

પ્રાણીઓનું આયુષ્ય તરંગ જેવું ચપળ છે, યૌવનની લક્ષ્મી—શોભા કેટલાક દિવસ જ રહેનારી છે, ધન સંકુલ જેવું છે. ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું છે, કામભોગના સમૂહો વર્ષાઋતુની વીજળીના ચમકારા જેવા ક્ષણિક છે, તથા પ્રિયાએ કંઠને વળગીને કરેલું જે આલિંગન તે પણ ઘણું કાળ રહેવાનું નથી. તેથી સંસારના લયરૂપી સમુદ્રના પારને પામવા માટે તમે બ્રહ્મઆત્માને વિષેજ આસક્ત ચિત્તવાળા થાઓ. ૧૨.

માતા નાસ્તિ પિતા નાસ્તિ, નાસ્તિ ભ્રાતા સહોદરઃ ।
અર્થો નાસ્તિ ગૃહં નાસ્તિ, તસ્માજ્ઞાગૃત જાગૃત ॥ ૧૩ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, મુમુક્ષુ પ્ર૦, શ્લો૦ ૩૩.

સંસારમાં કોઈ માતા નથી, પિતા નથી, માડીબંધો ભાઈ નથી, પૈસો નથી અને ઘર પણ નથી. તેથી હે મનુષ્યો ! તમે જાગો, જાગો ! ૧૩.

જન્મદુઃખં જરાદુઃખં, મૃત્યુદુઃખં પુનઃ પુનઃ ।
સંસારસાગરે દુઃખં, તસ્માજ્ઞાગૃત જાગૃત ॥ ૧૪ ॥

યોગવાસિષ્ઠ, મુમુક્ષુ પ્ર૦, શ્લો૦ ૩૪.

જન્મ પામવો એ દુઃખમય છે, ઘરડા થવું એ પણ દુઃખભર્યું છે, મરી જવું એ પણ દુઃખમય છે એટલે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં બંધે દુઃખ જ ભર્યું છે તેથી હે મનુષ્યો ! તમે જાગો જાગો ! ૧૪.

વૈરાગ્યમય ભાવનાઃ—

કિં નાસ્તિ મરણં તસ્મિન્, શરણં વાઽસ્તિ કિશ્ચન ।
કિં નાનિત્યાશ્ચ સંયોગા નિશ્ચિન્તૈઃ સ્થીયતે કથમ્ ? ॥ ૧૫ ॥

શું મરણ આવવાનું નથી ? અથવા શું તે આવે ત્યારે કંઈ પણ શરણરૂપ છે ? અને શું સર્વ સંયોગો અનિત્ય નથી ? અનિત્ય જ છે તો શા માટે નિશ્ચિત ધર્મને મનુષ્યો રહ્યા છે ? ૧૫.

અનિત્યં યૌવનં રૂપમાયુષ્યં દ્રવ્યસંચયઃ ।
इति चिन्तयमानेन, त्रैलोक्यं लोष्टवत्स्मृतम् ॥ ૧૬ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ३२, श्लो० २४-

યૌવન, રૂપ, આયુષ્ય અને ધનનો સમૂહ, એ સર્વ અનિત્ય છે એમ વિચાર કરતા પુરૂષે આ ત્રણ લોકને માટીના ઢેફા જેવા માનેલો છે—અસાર માનેલો છે. ૧૬.

માતૃપિતૃસહસ્રાણિ, પુત્રદારશતानि च ।

प्रतिजन्मनि वर्तन्ते, कस्य माता पिताऽपि वा ? ॥ ૧૭ ॥

इतिहाससमुच्चय, अ० ૧૮, શ્લો० ૬૪.

પ્રાણીઓને દરેક જન્મમાં થઈને હજારો માતા પિતા થયા છે અને સેંકડો સ્ત્રીઓ અને પુત્રો થયા છે. તો કેની માતા અને કેના પિતા ? આ સર્વ ખોટો મોહ છે. ૧૭.

अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्मपुरन्दरदिनकररुद्रा : ।

न त्वं, नाहं, नायं लोकः, तदपि किमर्थं क्रियते शोकः ? ॥ ૧૮ ॥

મોહમુદ્ર (શંકરાચાર્ય), શ્લો० ૧૫.

આઠ કુલપર્વતો, સાત સમુદ્ર, બ્રહ્મા, ઈંદ્ર, સૂર્ય, મહાદેવ, આ સર્વ પદાર્થો નથી, તું નથી, હું નથી, અને આ સમગ્ર દેખાતો લોક પણ નથી. તો પણ શા માટે શોક કરે છે ? અર્થાત્ આ સર્વ પદાર્થો નાશવંત અથવા માયાના આભાસરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક નથી. તેથી કેનો શોક કરવો ? કેઈનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. ૧૮.

का तव कान्ता कस्ते पुत्रः,

संसारोऽयमतीव विचित्रः ।

कस्य त्वं वा कुत आयात—

स्तत्त्वं चिन्तय तदिदं भ्रातः ? ॥ ૧૯ ॥

મોહમુદ્ર (શંકરાચાર્ય), શ્લો० ૪.

હે ભાઈ ! તારી સ્ત્રી કોણ ? તારો પુત્ર કોણ ? આ સંસાર અત્યંત વિચિત્ર છે, તું કોનો છે ? (કોનો પુત્ર છે), અને ક્યાંથી આવ્યો છે ? આત્મત્વનો તું વિચાર કર ! ૧૯-

सौख्यं मित्रकलत्रपुत्रविभवभ्रंशादिभिर्भङ्गर,

કાસેશ્વાસભગંદરાદિભિરિદં વ્યાપ્તં વૃષ્ટિવ્યર્થિભિઃ ।

મૃતસ્તૂર્ણમુપૈતિ સંનિધિમસૌ કાલઃ કરાલાનનઃ,

કઈં કિં કરવાળ્યહં તદપિ ચચિત્તસ્ય પાપે રતિઃ ॥૨૦॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૪૪-

હે ભાઈ ! આ સંસારનું સુખ, મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર અને વૈભવના નાશથી-વિયોગથી ક્ષણભંગુર છે, આ શરીર ઉધરસે, શ્વાસ અને ભગંદર વિગેરે વ્યાધિઓવડે વ્યાપ્ત છે, તથા આ ભયંકર મુખવાળો-કાળ (મૃત્યુ) જલ્દી સમીપે આવતો જાય છે. તો પણ મહા કષ્ટની વાત છે કે હું શું કરું તેની મને ગમ પડતી નથી, કારણ કે હું પાપ કાર્ય કરવામાં જ ચિત્તને પ્રીતિ ઉપજાવું છું. ૨૦-

श्रियो दोलालोला विषयजरसाः ग्रान्तविरसा

વિપદ્રેહ દેહં મહદપિ ધનં ભૂરિનિધનમ્ ।

बृहच्छोको लोकः सततमवलोकितुःस्वबहुला-

સ્તથાઽપ્યસ્મિન્ ઘોરે પથિ વતે રતા હન્ત કુધિયઃ ॥૨૧॥

આ જગતમાં લક્ષ્મી હીચકા જેવી ચપળ છે, વિષયથી ઉત્પન્ન થયેલા રસો પરિણામે વિરસ થાય છે, આ શરીર વિપત્તિનું ઘર છે, ઘણું ધન ચપળ અત્યંત વિનાશવાળું છે, લોકો ઘણા

शोकथो-व्यसिद्धे, स्त्रीयो-निरंतरं धिषु-दुःखर्वाणी भवे. ३३।
 पिबु-आवा-धौ-लीयंकरं संसारमार्गमां-कुण्डिवाणां दोषो
 अत्यंत-आसक्त-तथंने-रहा-छे, ते जेहनी वति-छे. २१.

मुक्त्वा दुर्मतिमेदिनीं गुरुगिरा-संशील्य शीलचलं
 बद्धा क्रोधपयोनिधिं कुटिलतालङ्कां क्षपित्वा क्षणात् ।

नीत्वा मोहदशाननं निधनतामाराध्य वीरव्रतं,
 श्रीमद्रामः इव द्युमुक्तिवनितायुक्तो भविष्याम्यहम् ॥ २२ ॥

॥ २२ ॥ ॥ तिलाह न ते वैराग्यशतक (पद्मानंद) ॥ श्लो ५५.

(जेमपरोमर्थ-दुःख (पिता)ना वयनेथी-पृथ्वीना (राज्यना)
 त्याग करी, पर्वतमां जध, समुद्र गांधी, लंकाने लांगी, रावणने
 भारी तथा वीरव्रतने आराधी, स्त्रीयुक्त थया हुता, तेम हुं
 प्रेष श्री गुडमहारोनी वाणीवडे कुण्डिइपी पृथ्वीना त्याग
 करी, शीतइपी पर्वततु सेवन करी, क्रोधइपी समुद्रने गांधी,
 वकताइपी लंकाने क्षण वारमां क्षय करी, मोहइपी रावणने
 मरण पमाडी तथा वीरव्रतनु आराधन करी-स्वर्ग तथा मुक्ति-
 इपी स्त्रीवडे युक्त थयश. २२.

इमे मम धनोद्भजस्वजनवल्लभोदेहजालं नृणां
 ॥ २३ ॥ सिद्धजनकमातुलग्रभृतयो भृशं वल्लभाः ।

मुद्येति हतचेतनो भववने चिरं खिद्यते,
 यतो भवति कस्य को जगति चालुकामुष्टिवत् ? ॥ २३ ॥

सुभाषितरत्नसंदोह, श्लो २५८.
 धन-पुत्र, स्वजन, प्रिया, सुपुत्री, मित्र, पिता-अने
 आभो-विगेरे-आ-सर्वे मने-अत्यंत-वडादा-छे-आ-अभावे

મૂઢ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ચિરકાળ સુધી સંસારરૂપી વનને વિષે
ખેદ પામે છે. પરંતુ આ જગતમાં રેતીની સુઠીના કણીયાની
જેમ કોણ કોનો પ્રિય છે ? અર્થાત્ કોઈ કોઈનો નથી. રેતીના
કણીયા જેમ બધા બુદ્ધા બુદ્ધા છે, તે, કોઈ પણ પ્રકારે, અલ્પ
કાળ માટે એકત્ર થયા છે, પણ પરિણામે બુદ્ધા થવાનાજ. ૨૩.

વૈરાગ્ય શા માટે:—

यत्र जातास्तत्र रता ये पीतास्ते च मर्दिताः ।

अहो ! लोकस्य मूढस्य, वैराग्यं किं न जायते ? ॥ ૨૪ ॥

પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ગદ્ય), પૃ૦ ૩૧. (પ્ર. સ.) *

આ જીવો જે ઠેકાણે જન્મ્યા, તે જ શુભ સ્થાનમાં
આસક્ત થાય છે, અને જે (સ્તન)નું પાન કર્યું તેનું જ
મર્દન કરવા લાગ્યા. અહો ! આશ્ચર્ય છે કે મૂઢ લોકોને
વૈરાગ્ય કેમ નહીં થતો હોય ? ૨૪.

શ્રુતમતિબલવીર્યપ્રેમરૂપાયુરજ્ઞ—

स्वजनतनयकान्ताभ्रातृपित्रादि सर्वम् ।

तितउगतजलं वा न स्थिरं वीक्षतेऽङ्गी,

तदपि बत विमूढो नात्मकृत्यं करोति ॥ ૨૫ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૮.

શ્રુત (શાસ્ત્રાભ્યાસ), બુદ્ધિ, બળ (શરીરનું પરાક્રમ),
વીર્ય (આત્માનું પરાક્રમ), પ્રીતિ, રૂપ, આયુષ્ય, શરીર,
સગાસગંધી, પુત્ર, સ્ત્રી, લાઇ અને પિતા વિગેરે સર્વ પદા-
ર્થોને આ મનુષ્ય, આગણીમાં. રહેલા જળની જેમ, અસ્થિર

(અપળ) જુએ છે, તો પણ ખેદની વાત છે કે તે મૂઠ મનુષ્ય આત્માનું કાંઈ પણ હિત કરતો નથી. ૨૫.

કલ્પોલચપલા લક્ષ્મીઃ, સંગમાઃ સ્વપ્નસન્નિભાઃ ।

વાત્યાવ્યતિકરોત્ક્ષિપ્તતૂલતુલ્યં ચ યૌવનમ્ ॥ ૨૬ ॥

યોગશાસ્ત્ર, ચ૦ પ્ર૦, શ્લો૦ ૫૯.

લક્ષ્મી પાણીના તરંગો જેવી અપળ-અસ્થીર-છે, સ્વપ્ન-નાદિકના મેળાપો સ્વપ્નના જેવા-ખોટા-છે અને યુવાવસ્થા, યૌવનના સંપાટાથી ઉડાડેલ રૂની માફક, (અચિરસ્થાયી) છે. ૨૬.

કિમત્ર વિરસે સુખં દાયિતકામિની સેવને,

કિમન્યજનપ્રીતયે દ્રવિણસંચયે નશ્વરે ।

કિમસ્તિ ભુવિ મહુરે તનયદર્શને વા મહે,

યતોઽત્ર ગતચેતસા તનુમતા રતિર્બદ્ધ્યતે? ॥ ૨૭ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો૦ ૨૪૬.

આ સંસારમાં પુરૂષ અને સ્ત્રીના નીરસ મૈથુન સેવનમાં શું સુખ છે ? અન્ય જનોને પ્રીતિ ઉપજાવે એવા અને નાશ-વંત દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં શું સુખ છે ? અથવા દુનીયામાં પુત્રના દર્શનમાં પણ શું સુખ છે ? કે જેથી આ ત્રણે બાળતમાં ચેતના રહિત પ્રાણી પ્રીતિને બાંધે છે-પ્રીતિમાન થાય છે ? ૨૭.

સંસારે યાનિ સૌખ્યાનિ, તાનિ સર્વાણિ યત્પુનઃ ।

ન કિંચિદિવ દૃશ્યન્તે, તદૌદાસીન્યમાશ્રયેત્ ॥ ૨૮ ॥

વિવેકવિલાસ, ઉદ્ધાસ ૧૧, શ્લો૦ ૭૧.

આ સંસારમાં જે આપણી સ્થૂળ-નજરે દેખાતી સુખો છે તે નહિ જેમાં જી છે. એટલા જી માટે ઉદાસીનતા- (સંમતા-વૈરાગ્ય) ધારણ કરવી જોઈએ. ૨૮.

इदं स्वजनदेहजातनयमातृभार्यामयं,

विचित्रमिह केनचिद्रचितमिन्द्रजालं ननु ।

क कस्य कथमत्र को भवति तत्त्वतो देहिनः,

स्वकर्मवशवर्तिनस्त्रિभुवने निजो वा परः ? ॥ ૨૯ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૪-૬.

સ્વજન, પુત્રી, પુત્ર, માતા અને ભાર્યામય સર્વ વિચિત્ર પ્રકારના પદાર્થો કોઈએ ઇદ્રજાળરૂપે બનાવ્યા છે. તત્ત્વથી વિચાર કરીએ તો આ દુનિયામાં પોતાના કર્મને વશ થયેલા પ્રાણીને કયે કોણે, કોનો, કેવી રીતે અને કોણે સ્વજન કે પરજન છે ? કોઈ જ નથી ! ૨૯.

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता-

स्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।

कालो न यातो वयमेव याता-

स्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ ૩૦ ॥

વૈરાગ્યશતક (ભર્તૃહરિ), શ્લોક ૭.

લોગો-તો લોગવાયા નહિ પણ અમે જ લોગરૂપ બની ગયા; તપનું આચરણ તો ન થયું પણ અમે જ તપાઈ ગયા- હેરાન થઈ ગયા; (અમે સમજતા હતા કે સમય આવ્યો કાંઈ છે પણ) સમય તો એના એ જ રહ્યો અને અમે જ

વિનશ્વરમિદં વપુર્યુવતિમાનસં ચન્નલં,

ભુજઙ્ગકુટિલો વિધિઃ પવનગત્વરં જીવિતમ્ ।

અપાયબહુલં ધનં વત પરિપ્લવં યૌવનં,

તથાઽપિ ન જના ભવવ્યસનસંતતેર્વિભ્યતિ ॥૩૩॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૬૧.

આ શરીર વિનશ્વર (ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું) છે, સ્ત્રીનું મન અપણ છે, વિધાતા સર્પ જેવો કુટિલ છે (ક્ષણમાં સંપત્તિ અને ક્ષણમાં વિપત્તિ કરે તેવો છે), જીવિત વાયુની જેવું શીઘ્ર જવાવાળું છે, ધન મેળવવામાં, વાપરવામાં અને રક્ષણ કરવામાં ઘણું કષ્ટ છે, અને યુવાવસ્થા પણ અપણ છે—ઠેકઠો મારીને ચાલી જાય તેવી છે. તો પણ માણસો સંસારના દુઃખની પરંપરાથી ભય પામતા નથી એ આશ્ચર્ય છે. ૩૩.

ન કિં તરલલોચના સમદકામિની વલ્લભા,

વિભૂતિરપિ ભૂભુજાં ધવલચામરચ્છત્રમૃત્ ।

મરુચ્ચલિતદીપવજ્રગદિદં વિલોક્યાસ્થિરં,

પરંતુ સકલં જનાઃ કૃતધિયો વનાન્તે ગતાઃ ॥૩૪॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૨૬૬.

શું અપણ નેત્રવાળી અને મહવાળી સ્ત્રી વહાલી લાગતી નથી ? વહાલી લાગે જ છે. તથા શ્વેત ચામર અને છત્રને ધારણ કરનારી રાજાની સમૃદ્ધિ પણ શું વહાલી લાગતી નથી ? વહાલી લાગે જ છે. પરંતુ આ સમગ્ર જગત વાયુથી અપણ થયેલા દીવાની જેમ અસ્થિર છે એમ જોઈને—જાણીને પંડિત પુરૂષો વનમાં ગયા છે—વનવાસ કરી યોગી થયા છે. ૩૪.

શ્રીવિંદ્યુચ્ચપલા વપુર્વિંદુનિતં નાનાવિધવ્યાધિભિઃ,
સૌખ્યં દુઃસ્વકટાક્ષિતં તન્નુમતાં સત્સંગતિર્દુર્લભા ।
મૃત્યવધ્યાસિતં માયુરત્ર વહુભિઃ કિં ભાષિતૈસ્તત્ત્વતઃ,
સંસારેઽસ્તિ ન કિંચિદગ્નિસુખકૃત્ તસ્માજ્ઞના જાગૃત ॥૩૫॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૩૨૦.

લક્ષ્મી વીજળીના જેવી ચપળ છે, શરીર વિવિધ પ્રકારના રોગોથી બ્યાસ છે, સુખ દુઃખે કટાક્ષ કરેલું છે એટલે દુઃખ મિશ્રિત છે, પ્રાણીઓને સત્યુરૂપનો સંગ દુર્લભ છે, અને આ-ચુખ્ય મૃત્યુએ અધ્યાસ કરેલું છે—દળાવેલું છે. આ બાબત વધારે કહેવાથી શું ? તત્ત્વથી કહીએ તો આ સંસારમાં કંઈ પણ પ્રાણીને સુખકારક નથી. તેથી હે લોકો ! આત્માનું હિત કરવા જાગૃત થાઓ—તૈયાર થાઓ ! ૩૫.

વૈરાગ્ય વગર નકામું :—

કષ્ટોપાર્જિતમત્ર વિત્તમશિલં દ્યૂતે મયા યોજિતં,
વિદ્યા કષ્ટતરં ગુરોરધિગતા વ્યાપારિતા કુસ્તુતૌ ।
પારમ્પર્યસમાગતા ચ વિનયો વામેક્ષણાયાં કૃતઃ,
સત્પાત્રે કિમહં કરોમિ વિવશઃ કાલેઽથ નેદીયસિ ? ॥૩૬॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૩૧.

મહા કષ્ટથી ઉપાર્જન કરેલું સર્વ ધન મેં દ્યૂતને વિષે જોડ્યું—ઉડાવી દીધું, પરંપરાથી ચાલતી આવેલી વિદ્યા અત્યંત કષ્ટ પૂર્વક ગુરૂ પાસેથી પ્રાપ્ત કરી તે પણ કુત્સિત માણસોની- (રાજાદિકની) સ્તુતિ કરવામાં વાપરી, જેટલો વિનય હતો :

તેટલો સ્ત્રીને વિષે કર્યો. તોજુલે અંબજી મિત્રુ નજીક આંખું
છે તેથી પરાધીન થયેલો હું સત્પાત્રને વિષે શું કરું? વિત્ત,
વિદ્યા અને વિનય કાંઈ પણ મારી પાસે નહિ હોવાથી સત્પાત્રને
આપી શકું એવું કાંઈ પણ મારી પાસે નથી. ૩૬.

येनेह क्षणभङ्गुरेण वपुषा क्लिन्नेन सर्वात्मना,
सद्व्यापारनियोजितेन परमं निर्वाणमप्याप्यते ।

પ્રીતિસ્તેન હહા સર્વે પ્રિયતમાવકત્રેન્દુરાગોદ્ભવી,
ક્રીતા સ્વલ્પસુખાય મૂઢમનસા કોટ્યા મયા કાકિણી ॥૩૭॥
વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), સ્લો ૭, ૪૧.

હે મિત્ર ! ક્ષણમાં નાશ પામનારા અને સર્વ પ્રકારે મલિન
એવા શરીરને, જે સારા વ્યાપારમાં લેડયું હોય, તે તેનાથી
મોક્ષપદ પણ મેળવાય છે, તે શરીરવડે મેં પ્રિયના મુખરૂપી
ચંદ્રની લાલીથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ જ મેળવી, તેથી એકની
વાત છે કે-મૂઢ મનવાળા મેં થોડા સુખને માટે એક કરોડ દ્રવ્ય-
વડે કાકિણી, કોંડી ખરીદ કરી છે-ખરીદી કર્યાંજેવું કર્યું છે. ૩૭.

अहन्यहनि भूतानि, गच्छन्ति यममन्दिरम् ।

शेषा जीवितुमिच्छन्ति, किमाश्चर्यमतः परम् ? ॥ ૩૮ ॥

મહાભારત, શાંતિપર્વ, અં ૧૧, સ્લો ૨૧.

દિવસે દિવસે (હમેશાં) પ્રાણીઓ યમરાજના મંદિરમાં
જાય છે (આ વાત સર્વ જન પ્રસિદ્ધ છે) છતાં બાકી રહેલા
પ્રાણીઓ જીવવાને ઇચ્છે છે. તો આથી બીજું શું આશ્ચર્ય ?
મોટું આ જ આશ્ચર્ય છે. (અન્યથા જો જીવવાને ન ઇચ્છતા
હોય તો આત્મહતિ કરવામાં જ તત્પર થવા જોઈએ.) ૩૮.

क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न सन्तोषतः, सोढा दुःसहशीतवीरतपनाः क्लेशा न तप्तं तपः । ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शंभोः ! पदं तत् तत् कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वैचिताः ॥३९॥

वैराग्यशतक (भर्तृहरि), श्लो० ६.

अमे रोगादिकना परवशपाणाथी सर्वं सहनं कर्तुं, परंतु क्षमा गुण करीने सहनं कर्तुं नहीं. धरने उचित अथा विषया दिक सुखनो त्याग कर्तुं, परंतु संतोषशी त्याग न कर्तुं सहन न थो शके तेवा शीत, वायु, अने तपना क्लेशाने दारिद्र्यपणने लीधे सहनं कर्तुं, पण पंचाग्नि विगेरे तप कर्तुं नहीं. निरंतर धरितुं ध्यानं कर्तुं, पण प्राणाने तथा छंद्रियोने नियममां राशीने मंडादेवनां चरणानुं ध्यान न कर्तुं आ प्रमाणे मुनिओ ने न कर्म करे ते ते अमे कर्तुं. परंतु विपरीत बुद्धिशी कर्तुं तिथी ते ते इणवडे अमे वंचित. रक्षा छीअने तेमनुं इण कांछ पण मिथुं नुही. उ० ६.

वैराग्य वंगरिनी भूषणः—

आत्मा यद्विनियोजितो न विनये नोग्रं तपः प्रापितो,
न क्षान्त्या समलंकृतः प्रतिकलं सत्येन न प्रीणितः ।
तत्त्वं निन्दसि नैव कर्महतकं प्राप्तं कृतान्तक्षणे,
दैवायैव ददासि जीव ! नितरां शार्पं विमूढोऽसि रे ॥ ४० ॥

वैराग्यशतक (पद्मानंद), श्लो० ३२.

हे एव ! ते तारा आत्माने विनयमां लेख्यो नथी, उग्र तपने प्रमाज्यो नथी, क्षमावडे शणुगार्थो, नथी, दरेक पणत

સત્ય વચન બોલવાવડે પ્રસન્ન કર્યો નથી, છતાં મૃત્યુનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તું તારા અધમ કર્મની નિંદા કરતો નથી, અને ઉલટો હૈવને જ અત્યંત ગાળો આપે છે ! તો ખરેખર તું મૂઢ-મૂર્ખ-છે ! ૪૦.

दुष्प्रापं मकराकरे करतलाद्रत्नं निमग्नं यथा,
संसारेऽत्र तथा नरत्वमथ तत्प्राप्तं मया निर्मलम् ।
आतः पश्य विमूढतां मम हहा नीतं यदेतन्मुधा,
कामक्रोधकुबोधमत्सरकुधीमायामहामोहतः ॥ ४१ ॥

વૈરાગ્યશત્તક (પદ્માનંદ), શ્લો ૪૦.

જેમ હાથમાંથી સમુદ્રમાં પડી ગયેલું રત્ન ફરીથી પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે, તેમ આ સંસારમાં મનુષ્યપણું ફરીથી પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે, અને તે નિર્મળ મનુષ્યપણું મને પ્રાપ્ત થયું, તો પણ હે ભાઈ ! મારી મૂઢતાને તું જો. ખેદની વાત છે કે તે મનુષ્યપણું મેં કામ, ક્રોધ, કુબોધ-વિપરીત જ્ઞાન, ઇર્ષ્યા, કુબુદ્ધિ-વિપરીત બુદ્ધિ, માયા-કપટ અને મહામોહથી ની-ષ્કળ ગુમાવ્યું. ૪૧.

ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય:—

महानिशायां प्रकृते, कायोत्सर्गे पुराद्वहिः ।

स्तम्भवत् स्कन्धकषणं, वृषाः कुर्युः कदा मयि ? ॥ ४२ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર ૩, શ્લો ૧૪૪.

મધ્યરાત્રિએ નગરની બહાર, હું કાયોત્સર્ગ કરીને ઉભો હોઉં તે વખતે, મને થાંભલો બાણી, બળદો મારા શરીરે પોતાના

સ્કંધનું (શરીરનું) ઘસવું ક્યારે કરશે ? આવો મારો દિવસ ક્યારે આવશે ? ૪૨.

વૈરાગ્યનો ઉપાય:—

દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્યભાવના યેન યેન ભાવેન ।

તસ્મિન્ તસ્મિન્ કાર્યઃ, કાયમનોવાગ્મિરભ્યાસઃ ॥ ૪૩ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લો ૦ ૧૬.

જે જે ભાવોવડે વૈરાગ્યની ભાવના દૃઢ થાય તે જ ભાવોમાં શરીર, મન અને વાણીવડે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ૪૩.

વૈરાગ્યનું ફળ:—

વિભિન્નાઃ અપિ પન્થાનઃ, સમુદ્રં સરિતામિવ ।

મધ્યસ્થાનાં પરં વક્ત્ર, પ્રાપ્નુવત્ત્યેકમક્ષયમ્ ॥ ૪૪ ॥

જ્ઞાનસાર, માધ્યસ્થાષ્ટક, શ્લો ૦ ૬.

જેમ લિપ્ત લિપ્ત માર્ગે વહેતી નદીઓ એકજ સમુદ્રને આવી મળે છે તેમ મધ્યસ્થોના લિપ્ત માર્ગે હોવા છતાં અન્તે એક જ અક્ષય પરણક્ષને જ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૪.

સંસારાવાસમીરૂણાં, ત્યક્તાન્તર્વાહ્યસઙ્ગિનામ્ ।

વિષયેભ્યો નિવૃત્તાનાં, શ્લાઘ્યં તેષાં હિ જીવિતમ્ ॥ ૪૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૨૨૧.

સત્ય વચન ખોલવાવડે પ્રસન્ન કર્યો નથી, છતાં મૃત્યુનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તું તારા અધમ કર્મની નિંદા કરતો નથી, અને ઉલટો દૈવને જ અત્યંત ગાળો આપે છે ! તો ખરેખર તું મૂઢ-મૂર્ખ-છે ! ૪૦.

દુષ્પ્રાપં મકરાકરે કરતલાદ્રત્નં નિમગ્નં યથા,
સંસારેઽત્ર તથા નરત્વમથ તત્પ્રાપ્તં મયા નિર્મલમ્ ।
આતઃ પશ્ય વિમૂઢતાં મમ હ્રદા નીતં યદેતન્મુદા,
કામક્રોધકુબ્જોદમત્સરકુધીમાયામહામોહતઃ ॥ ૪૧ ॥

વૈરાગ્યશતક (પદ્માનંદ), શ્લોક ૪૦.

જેમ હાથમાંથી સમુદ્રમાં પડી ગયેલું રત્ન ફરીથી પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે, તેમ આ સંસારમાં મનુષ્યપણું ફરીથી પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે, અને તે નિર્મળ મનુષ્યપણું મને પ્રાપ્ત થયું, તો પણ હે ભાઈ ! મારી મૂઢતાને તું જો. ખેદની વાત છે કે તે મનુષ્યપણું મેં કામ, ક્રોધ, કુબોધ-વિપરીત જ્ઞાન, ઇર્ષ્યા, કુબુદ્ધિ-વિપરીત બુદ્ધિ, માયા-કપટ અને મહામોહથી ની-ષ્ફળ શુભાંચુ. ૪૧.

ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યઃ—

મહાનિશાયાં પ્રકૃતે, કાયોત્સર્ગે પુરાદ્વહિઃ ।

સ્તમ્ભવત્ સ્કન્ધકર્ષણં, વૃષ્ટાઃ કુર્યુઃ કદા મયિ ? ॥ ૪૨ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્રા. ૩, શ્લોક ૧૪૪.

મધ્યરાત્રિએ નગરની બહાર, હું કાયોત્સર્ગ કરીને ઉભો હોઉં તે વખતે, મને થાંભલો બાણી, બળદો મારા શરીરે પોતાના

સ્કંધનું (શરીરનું) ધસવું ક્યારે કરશે ? આવો મારો દિવસ
ક્યારે આવશે ? ૪૨.

વૈરાગ્યનો ઉપાય:—

દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્યભાવના યેન યેન ભાવેન ।

તસ્મિન્ તસ્મિન્ કાર્યઃ, કાયમનોવાગ્મિરભ્યાસઃ ॥ ૪૩ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૧૬.

જે જે ભાવોવડે વૈરાગ્યની ભાવના દૃઢ થાય તે જ ભાવોમાં
શરીર, મન અને વાણીવડે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ૪૩.

વૈરાગ્યનું ફળ:—

વિભિન્નાઃ અપિ પન્થાનઃ, સમુદ્રં સરિતામિવ ।

મધ્યસ્થાનાં પરં વહ્ન, પ્રાપ્નુવત્ત્યેકમક્ષયમ્ ॥ ૪૪ ॥

જ્ઞાનસાર, માધ્યસ્થાષ્ટક, શ્લો ૬.

જેમ લિપ્ત લિપ્ત માર્ગે વહેતી નદીઓ એકજ સમુદ્રને
આવી મળે છે તેમ મધ્યસ્થોના લિપ્ત માર્ગે હોવા છતાં અન્તે
એક જ અક્ષય પરબ્રહ્મને જ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૪.

સંસારાવાસમીરુણાં, ત્યક્તાન્તર્બાહ્યસદ્ગિનામ્ ।

વિષયેભ્યો નિવૃત્તાનાં, શ્લાઘ્યં તેષાં હિ જીવિતમ્ ॥ ૪૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૨૨૧.

જેઓ સંસારમાં નિવાસ કરવાથી લય પામતા હોય, જેઓએ આલ્યંતર અને બાહ્ય સંગ-પરિગ્રહ-નો ત્યાગ કર્યો હોય અને જેઓ વિષયોથી નિવૃત્ત-વિરક્ત-થયા હોય, તેમનું જીવિત વખાણવા લાયક છે. ૪૫.

वैराग्यशस्त्रहतमोहतमोऽमलान्त-

दृष्ट्याऽपदिष्टपरिदृष्टहिताहितार्थः ।

चौरोऽपि शुद्धयति शमेन द्रढप्रहारी-

वापैति वा दवजवो जलदेन किं न ? ॥ ४६ ॥

कर्पूरप्रकरण, શ્લોક ૩૬.

વૈરાગ્યરૂપ શસ્ત્રથી હણાયું છે મોહરૂપી અજ્ઞાન જેનું એવી-પોતાની નિર્મલ અંતર્દ્રષ્ટિથી જોયા છે અને જાણ્યા છે, પોતાના હિત અને અહિત પદાર્થો જોણે, એવો ચોર દ્રઢપ્રહારી સમતાએ કરીને શુદ્ધ થાય છે, કારણ કે-શું દાવનલનો વેગ મેઘના જલથી શાન્ત નથી થતો ? અર્થાત્ થાય છે. ૪૬.

न चेन्द्रस्य सुखं किञ्चिन्नचापि चक्रवर्तिनः ।

सुखमस्ति विरक्तस्य, मुनेरेकांत जीविनः ॥ ४७ ॥

ન તો ઇંદ્રને કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ છે કે ન તો ચક્રવર્તીને કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ છે ! ખરું સુખ તો એકાંત જીવન ગાળતા એવા વૈરાગ્ય પામેલા સાધુને જ છે. ૪૭.

इंद्रियभोग (४६)

इंद्रियभोगની વસ્તુઓ:—

सुगन्धो वनिता वस्त्रं, गीतं ताम्बूलभोजनम् ।
मन्दिरं वाहनं चैव, अष्टौ भोगाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥

સુગંધ, સ્ત્રી, વસ્ત્ર, ગીત, તાંબૂલ, ભોજન, ઘર અને વાહન
આ આઠ પ્રકારના ભોગ કહેલા છે. ૧.

इंद्रियभोगानुं प्राप्स्यः—

दासत्वमेति वितनोति विहीनसेवाम्,
धर्मं धुनोति विदधाति विनिंघकर्म ।
रेफश्चिनोति कुरुतेऽति विरूपवेषं,
किं वा हृषीकवशतस्तनुते न मर्त्यः ॥ २ ॥

સુમાપિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૬.

ઇંદ્રિયોને આધીન થયેલો માણસ શુલામીને પામે છે,
હલકા માણસની પણ સેવા કરે છે, ધર્મને દૂર કરે છે, નીચ
કામને કરે છે, પાપને ભેગું કરે છે અને કદરૂપા વેશને પણ
કરે છે. લલા એવું શું છે કે જે એ નથી કરતો ? ૨.

भवारण्यं मुक्त्वा यदि जिगमिषुर्मुक्तिनगरीं,
तदानीं मा कार्षीर्विषयविषवृक्षेषु वसतिम् ।

યતશ્ચાયાઽપ્યેષાં પ્રથયતિ મહામોહમચિરા--

દયં જન્તુર્યસ્માત્પદમપિ ન ગન્તું પ્રभवति ॥ ૩ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લોક ૧૮.

હે ભવ્ય પ્રાણી ! જે તું સંસારરૂપી અરણ્યને મૂકીને-
ઓળંગીને-મુક્તિરૂપી નગરીમાં જવા ઇચ્છતો હો, તો વિષય-
રૂપી વિષવૃક્ષોને વિષે-તળે-તું નિવાસ કરીશ નહીં. કારણ કે
તે વૃક્ષોની માત્ર છાયા જ શીઘ્રપણે મહામોહને ઉત્પન્ન કરે
છે, કે જે મોહથી જંતુ એક પગલું પણ આગળ જવા સમર્થ
થતો નથી-જઇ શકતો નથી. ૩.

ઇન્દ્રિયભોગથી નુકસાન:—

वृद्धास्तृष्णाजलापूर्णे रालवालैः किलेन्द्रियैः ।

मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ति, विकारविषपादपाः ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લોક ૦

તૃષ્ણારૂપી જળથી ભરેલા એવા ઇન્દ્રિયોરૂપી ડ
ઓથી મોટા થયેલા વિકારરૂપી વિષવૃક્ષો, પ્રાણીઓને
ગહન મૂર્છા પમાડે છે. ૪.

इन्द्रियाणां यदा छन्दे, वर्तते मोहसङ्गतः ।

तदात्मैव भवेच्छत्रुरात्मनो दुःखबन्धकः ॥ ૫ ॥

તત્ત્વામૃત,

મોહને વશ થયેલો જીવ જ્યારે ઇન્દ્રિયોની ઇ
વર્તે છે, ત્યારે દુઃખનો બંધ કરનાર પોતાનો
પોતાનો શત્રુ થાય છે. ૫.

સંતો વદંતિ
આદૌ વિપાકસમયે

જે સજ્જન પુ
દત્તચિત્ત હોય છે
કિંપાક વૃક્ષના ફળના
એના વિપા

કે

પ

એક

પછી

યતશ્છાયાઽપ્યેષાં પ્રથયતિ મહામોહમચિરા-

દયં જન્તુર્યસ્માત્પદમપિ ન ગન્તું પ્રભવતિ ॥ ૩ ॥

સિન્દૂરપ્રકરણ, શ્લો ૦ ૯૮-

હે ભવ્ય પ્રાણી ! જો તું સંસારરૂપી અરણ્યને મૂકીને-
ઓળંગીને-મુક્તિરૂપી નગરીમાં જવા ઇચ્છતો હો, તો વિષય-
રૂપી વિષવૃક્ષોને વિષે-તળે-તું નિવાસ કરીશ નહીં. કારણ કે
તે વૃક્ષોની માત્ર છાયા જ શીઘ્રપણે મહામોહને ઉત્પન્ન કરે
છે, કે જે મોહથી જંતુ એક પગલું પણ આગળ જવા સમર્થ
થતો નથી-જઇ શકતો નથી. ૩.

ઇન્દ્રિયભોગથી નુકસાન:-

વૃદ્ધાસ્તૃષ્ણાજલાપૂર્ણૈરાલવાલૈઃ કિલેન્દ્રિયૈઃ ।

મૂર્છામતુચ્છાં યચ્છન્તિ, વિકારવિષપાદપાઃ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લો ૦ ૨-

તૃષ્ણારૂપી જળથી ભરેલા એવા ઇન્દ્રિયોરૂપી કચારા-
ઓથી મોટા થયેલા વિકારરૂપી વિષવૃક્ષો, પ્રાણીઓને અતિ-
ગહન મૂર્છા પમાડે છે. ૪.

ઇન્દ્રિયાણાં યદા છન્દે, વર્તતે મોહસજ્જતઃ ।

તદાત્મૈવ ભવેચ્છત્રુરાત્મનો દુઃસ્વબન્ધકઃ ॥ ૫ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૮૧-

મોહને વશ થયેલો જીવ જ્યારે ઇન્દ્રિયોની ઇચ્છા પ્રમાણે
વર્તે છે, ત્યારે દુઃખનો બંધ કરનાર પોતાનો આત્મા જ
પોતાનો શત્રુ થાય છે. ૫.

સંસારસાગરનિરૂપણદત્તચિત્તાઃ,

સંતો વદંતિ મધુરાં વિષયોપસેવામ્ ।

આદૌ વિપાકસમયે કટુકાં નિતાંતે,

કિંપાકપાકફલમુક્તિમિવાંગમાજામ્ ॥ ૬ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો० ૧૦.

જે સજ્જન પુરૂષો સંસારસાગરનું નિરૂપણ કરવામાં દત્તચિત્ત હોય છે તેઓ વિષયોના ભોગને, પ્રાણીઓના માટે કિંપાક વૃક્ષના ફળના લક્ષણની માફક, પ્રારંભમાં મધુર પરંતુ એના વિપાકના સમયે છેવટે કડવો માને છે. ૬.

પતંગમૃંગમીનેભસારંગા યાન્તિ દુર્દશામ્ ।

एकैकेंद्रियदोषाच्चेदुष्टैस्तैः किं न पंचभिः ? ॥ ७ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લો० ૭.

પતંગીયું, ભમરો, માછલી, હાથી અને હરણ માત્ર એક એક ઇન્દ્રિયના (ભોગના) દોષથી દુર્દશાને પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી પાંચેથી તો શું ન થાય ? ૭.

सारंगान् भ्रमरान् इमांश्च शलभान् मीनांश्च मृत्युंगतान्,

कर्णघ्राणशरीरनेत्ररसनाकामैः प्रकामोत्सुकः ।

દૃષ્ટા શિષ્ટપથપ્રવૃત્તિવિપિનશ્રેણીસમુત્પાટને,

सादोषद्विषमिन्द्रियव्रजमिमं धीमान् विधत्ते वशम् ॥ ८ ॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લો० ૧૨૬.

હરણે (સંગીત) સાંભળવાની ઇચ્છાથી મરણ પામે છે, ભમરા સુગંધની ઇચ્છાથી મરણ પામે છે, હાથીઓ સ્પર્શ-સુખની ઇચ્છાથી મરણ પામે છે, પતંગીયા તેજની ઇચ્છાથી મરણ પામે છે અને માછલાઓ સ્વાદની ઇચ્છાથી મરણ પામે છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના સુખની ઇચ્છાથી મરણ પામતા જીવોને જોઈને, ડાહ્યો માણસ, પોતાની ઇચ્છાતૃપ્તિ માટે અત્યંત ઉત્સુક હોવા છતાં, સારા માર્ગવાળી પ્રવૃત્તિરૂપી જંગલના સમૂહને તોડી પાડવામાં ઉદ્દામ હાથી સમાન એવા, ઇન્દ્રિયોના સમૂહને પોતાને આધીન કરે છે. ૮.

સપન્નેષ્વપિ ભોગેષુ, મહતાં નાસ્તિ શૃઙ્ખુતા ।

અન્યેષાં શૃદ્ધિરેવાસ્તિ, શમસ્તુ ન કદાચન ॥ ૯ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૧૩૬.

મોટા પુરૂષોને, ભોગો પાસે હોવા છતાં તેમાં આસક્તિ થતી નથી. જ્યારે બીજા-હલકા-મનુષ્યોને હિમેંશા લાલચ રહ્યા જ કરે છે અને તેથી કદીપણુ તેમને શાંતિ થતી નથી. ૯.

ઇન્દ્રિયભોગઃ ઝેરઃ—

વરં હાલાહલં મુક્તં, વિપં તદ્ભવનાશનમ્ ।

ન તુ ભોગવિપં મુક્તમનન્તભવદુઃખદમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લોક ૭૭.

એ એક જ ભવનો નાશ કરવાવાળું એવું હળાહળ ઝેર ખાવું સાફ છે, પરન્તુ અનંત ભવમાં દુઃખને આપવાવાળું એવું ભોગરૂપી ઝેર ખાવું સાફ નથી. ૧૦.

ઇન્દ્રિયભોગઃ સુખાભાસઃ—

ઇન્દ્રિયગ્રમવં સૌખ્યં, સુખાભાસં ન તત્સુખં ।

તત્ત્વ કર્મવિવન્ધાય, દુઃખદાનૈકપણ્ડિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

તત્ત્વામૃત શ્લો ૦ ૭૮.

ઇન્દ્રિયોથી જે સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે, માત્ર સુખનો આભાસ જ છે, પણ તે ખરું સુખ નથી. તે (ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ) કર્મનો ખંધ કરનાર છે, અને એકાંત દુઃખ આપવામાં જ કુશળ છે. ૧૧.

ઇન્દ્રિયભોગઃ શત્રુઃ—

અક્ષાણ્યેવં સ્વકીયાનિ, શત્રવો દુઃખહેતવઃ ।

વિષયેષુ પ્રવૃત્તાનિ, કષાયવશવર્તિનઃ ॥ ૧૨ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૮૦.

વિષયોમાં પ્રવર્તેલી પોતાની ઇન્દ્રિયો જ, કષાયને વશ થયેલા પ્રાણીને, દુઃખના હેતુરૂપ-દુઃખ આપનારા-શત્રુ સમાન છે. ૧૨.

ઇન્દ્રિયભોગની નિરર્થકતાઃ—

કૃમિતુલ્યૈઃ કિમસ્માભિર્મોક્તવ્યં વસ્તુ સુન્દરમ્ ।

યેનાત્ર ગૃહપંકેષુ. સીદામઃ કિમનર્થકમ્ ? ॥ ૧૩ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૩૮.

ઘરરૂપી કાદવમાં, કીડા સમાન આપણે, કંઈ સારી વસ્તુનો ઉપ-ભોગ કરવાનો છે કે જેથી આપણે નકામા હોવાન થઈએ છીએ. ૧૩.

इंद्रियजय (४७)

इंद्रियजयની વિશેષતા:—

विवेकद्विपहर्यक्षैः, समाधिधनतस्करैः ।

इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ, धीराणां धुरि गण्यते ॥ १ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લોક ૮.

વિવેકરૂપી હાથીને (હેરાન કરવામાં) સિંહ સમાન એવી, અને સમાધિરૂપી ધન ચોરવામાં ચોર સમાન એવી, ઇન્દ્રિયોવડે જે માણસ જીતાયો નથી, તે માણસ ધીર પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૧.

विद्वांसो बहुशो विचारवचनैश्चेतश्चमत्कारिणः,

शूराः सन्ति सहस्रशश्च समरव्यापारवद्वादराः ।

दातारोऽपि पदे पदे धनधनैः कल्पद्रुकल्पाः कलौ,

ते કેડપીન્દ્રિયતસ્કરૈરપહતં યેષાં ન પુણ્યં ધનમ્ ॥ ૨ ॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લોક ૧૩૦

આ કળીયુગમાં પણ એવા ઘણાય વિદ્વાનો છે કે જે વિચારપૂર્ણ વચનોવડે ચિત્તને ચમત્કાર પમાડે, એવા હ શૂરવીરો છે કે જેમને લડાઈના કામમાં આદરભાવ હોય કલ્પવૃક્ષના જેવા, ખૂણ ધનને આપનારા એવા દાતારો પણ કે ને પગલે મળે છે. પણ એવા માણસો અત્યારે ક્યાં છે જેમનું પુણ્યરૂપી ધન ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરોએ ન ચોર્યું હોય ? ૨.

जीयन्तां दुर्जया देहे, रिपवश्चक्षुरादयः ।

जितेषु तेषु लोकोऽयं, ननु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥ ३ ॥

व्यासदेव.

શરીરને વિષે રહેલા અને દુઃખે કરીને જીતી શકાય તેવા ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓને જીતવા યોગ્ય છે. કારણ કે તે જીતાયેથી, આ સમગ્ર લોક તે જીત્યો છે એમ જાણવું. ૩.

ઇન્દ્રિયજન્યો આદેશઃ—

आत्मानं विषयैः पाशैर्भववासपराङ्मुखम् ।

इन्द्रियाणि निवध्नन्ति, मोहराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥

ज्ञानसार, इन्द्रियजयाष्टक, શ્લોક ૪.

સંસારવાસથી પરાદુર્મુખ થયેલા આત્માને, મોહરાજના ઇન્દ્રિયોરૂપી નોકરો, વિષયરૂપી પાશવડે બાંધી દે છે. (માટે હે આત્મા ! તું ઇન્દ્રિયો પર કાબુ મેળવવા પ્રયત્નશીલ થા.) ૪.

इन्द्रियाणां विचरतां, विषयेष्वपहारिषु ।

संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव वाजिनाम् ॥ ५ ॥

मनुस्मृति, अ० २, શ્લોક ૮૮.

જેમ સારથિ ઘોડાઓને તાબે રાખે છે, તેમ મનને હરણ કરનારા વિષયોમાં ક્યાર્યા કરતી ઇન્દ્રિયોને કબજે રાખવા માટે વિદ્વાન પુરૂષે યત્ન કરવો જોઈએ. ૫.

સરિત્સહસ્રદુષ્પૂર-સમુદ્રોદરસોદરઃ ।

તૃપ્તિમાન્નેન્દ્રિયગ્રામો ભવ તૃપ્તોઽન્તરાત્મના ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લો ૩.

હજારો નદીઓથી ન પૂરાય એવા સમુદ્રના ઉદર સમાન
ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ તૃપ્ત થયો નથી તેમ તૃપ્ત થવાનો પણ
નથી, માટે હે ચેતન ! એ બાહ્ય પદાર્થોને છોડી અંતરાત્મા-
વડે તૃપ્ત થા ! ૬.

ઇન્દ્રિયજયઃ મોક્ષમાર્ગઃ—

વિમેષિ યદિ સંસારાન્મોક્ષપ્રાપ્તિં ચ કાઢ્ઢસિ ।

તદેન્દ્રિયજયં કર્તુ, સ્ફોરય સ્ફારપૌરુષમ્ ॥ ૭ ॥

જ્ઞાનસાર, ઇન્દ્રિયજયાષ્ટક, શ્લો ૧

હે આત્મા ! જો તું સંસારથી બીતો હો અને મોક્ષ
મેળવવાને ઇચ્છતો હો, તો ઇન્દ્રિયો પર જય મેળવવાને, ઘણું
પરાક્રમ ફેરવ. ૭.

ઇન્દ્રિયજયઃ સાચું સ્વર્ગઃ—

ઇન્દ્રિયાણ્યેવ તત્સર્વ, યત્સ્વર્ગનરકાવુભૌ ।

નિગૃહીતવિસૃષ્ઠાનિ, સ્વર્ગાય નરકાય ચ ॥ ૮ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ ૫૬. (પ્ર. સ.)

જો સ્વર્ગ અને નરક એ બન્ને વસ્તુઓ છે તે સર્વ
ઇન્દ્રિયો જ છે. કેમકે ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્રક કર્યો હોય તો તે
સ્વર્ગને માટે થાય છે, અને ઇન્દ્રિયોને છુટી મૂકી હોય તો તે
નરકને માટે થાય છે. ૮.

ઇન્દ્રિયજ્ઞયઃ સાચું બળઃ—

આદિત્યચંદ્રહરિશંકરવાસવાદ્યાઃ,

શક્તા ન જેતુમતિદુઃસ્વકરાણિ યાનિ ।

તાનીંદ્રિયાણિ વલંતિ સુદુર્જયાનિ,

યે નિર્જયંતિ ભુવને વલિનસ્ત એવ ॥ ૯ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૯૩.

જે અત્યંત દુઃખને કરવાવાળી ઇન્દ્રિયોને, સૂર્ય, ચંદ્ર, વિષ્ણુ, મહાદેવ કે કૃષ્ણ પણ ન જીતી શક્યા, તે બળવાન અને દુઃખે કરીને જીતી શકાય એવી ઇન્દ્રિયોને જે લોકો જીતે છે તે જ સાચા બળવાન છે. ૯.

ઇન્દ્રિયજ્ઞયનો ઉપાયઃ—

અક્ષાશ્વાન્નિશ્ચલાન્ ધત્સ્વ, વિષયોત્પથગામિનઃ ।

વૈરાગ્યપ્રગ્રહાકૃટાન્, સન્માર્ગે વિનિયોજય ॥ ૧૦ ॥

તત્ત્વામૃત, શ્લો ૭૯.

હો જીવ ! વિષયોરૂપી ઉન્માર્ગે જનારા ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વોને વૈરાગ્યરૂપી લગામવડે ખેંચીને સ્થિર કર, અને સન્માર્ગે પ્રવર્તાવ. ૧૦.

તદિન્દ્રિયજયં કુર્યાન્મનઃશુદ્ધ્યા મહામતિઃ ।

યાં વિના યમનિયમૈઃ, કાયક્રેશો વૃથા નૃણામ્ ॥ ૧૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પ્ર ૪, શ્લો ૩૪.

મહા શુદ્ધિમાન મનુષ્યે, મનની શુદ્ધિવડે, ઇન્દ્રિયોનો જ્ય કરવો યોગ્ય છે, કે જે મનની શુદ્ધિ વિના, મનુષ્યોને, યમ નિયમ પાળવાવડે જે કાયકલેશ કરવો તે વૃથા છે. ૧૧.

इन्द्रियाणि प्रवर्तन्ते, विषयेषु निरन्तरम् ।

सज्ज्ञानभावनासक्ता वारयन्ति हिते रताः ॥ १२ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૮૨.

ઇન્દ્રિયો પોતે જ નિરંતર વિષયોમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ સત્ય જ્ઞાનની ભાવનામાં આસક્ત થયેલા તથા આત્માનાં હિતમાં તત્પર થયેલા પુરૂષો, તે ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી નિવારે છે. ૧૨.

ઈન્દ્રિયજયનું ફળ:—

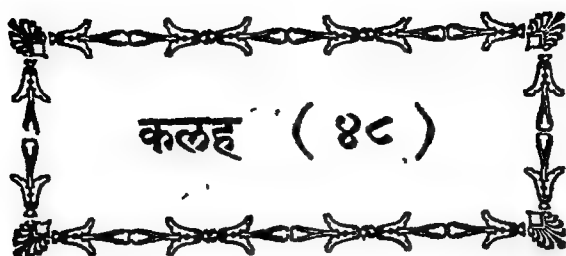
इन्द्रियप्रसरं रुद्धा, स्वात्मानं वशमानय ।

येन निर्वाणसौख्यस्य, भाजनत्वं प्रपत्स्यसे ॥ १३ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૧૩૫.

ઇન્દ્રિયોના ફેલાવાને રોકીને, તું તારા આત્માને તારે આધીન કરી લે, કે જેથી તું મોક્ષસુખની યોગ્યતાને મેળવી શકે. ૧૩.

કલહની નિંદા:—

અગ્નિઃ સૂતે યથા ધૂમં, ધૂમઃ સૂતેઽસિતદ્યુતિમ્ .
અન્યાયોઽપયશઃ સૂતે, તદ્વત્કેશશ્ચ કિલ્બિશમ્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, કલહપ્રક્રમ, શ્લો ૧.

જેવી રીતે અગ્નિ ધૂમાડાને ઉત્પન્ન કરે છે, ધૂમાડા કાળાશને ઉત્પન્ન કરે છે અને અન્યાય અપકીર્તિને પેદા કરે છે, તેવી રીતે કલેશ પાપને ઉત્પન્ન કરે છે. ૧.

કલહ અને અગ્નિ:—

સ્તોકોઽપ્યગ્નિર્દહત્યેવ, કાષ્ઠાદિપ્રમૃતં ઘનમ્ .
કલેશલેશોઽત્ર તદ્વચ્ચ, વૃદ્ધિતસ્તનુદાહકઃ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, કલહપ્રક્રમ, શ્લો ૨.

જો થોડો પણ અગ્નિ પકી ગયો હોય તો તે લાકડા વિગેરે સમામના સમૂહને બાળી નાંખે છે, તે જ પ્રમાણે કલેશ પણ વધી જાય તો શરીરને બાળી નાંખે છે. (એટલે કે કલેશ અને અગ્નિ બન્ને સરખા છે.) ૨.

કલહૃથી નુકસાન:—

કલંકેન યથા ચંદ્રઃ, ક્ષારેણ લવણાંબુધિઃ ।

કલહેન તથા ભાતિ, જ્ઞાનવાનપિ માનવઃ ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, કલહપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

જેવી રીતે ચંદ્રમા કલંકથી દેખાય છે અથવા તો સમુદ્ર
ખારાપણથી જેવો લાગે છે તેવોજ, જ્ઞાનવાન-વિદ્વાન-માણસ
પણ, કલહ કરવાથી લાગે છે. ૩.

આત્માનં તાપયેન્નિત્યં, તાપયેચ્ચ પરાનપિ ।

ઉભયોર્દુઃસ્વકૃત્ક્રેશો યથોષ્ણરેણુકા ક્ષિતૌ ॥ ૪ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, કલહપ્રક્રમ, શ્લોક ૪.

જેવી રીતે જમીન ઉપર તપી ગયેલી રેતી પોતાની
જાતને ગરમ કરે છે અને પારકાને પણ દગડા છે તેવી જ
રીતે ક્લેશ પણ હિમેશાં પોતાને અને પારકાને બાળીને બન્નેને
દુઃખી કરનાર છે. ૪.

નश्यन्ति જ્ઞાતયઃ પ્રાયઃ, કલહાદિતરેતરમ્ ।

મિલિતા એવ વર્ધન્તે કમલિન્ય ઇવાંભસિ ॥ ૫ ॥

વિવેકવિલાસ, અષ્ટમ ઉહાસ, શ્લોક ૪૦૮.

કલહ કરવાથી નાતોનો પરસ્પરમાં નાશ થાય છે. અને
જે એ હુળીમળીને રહે તો કમળો જેમ પાણીમાં વધે છે
તેમ, વૃદ્ધિ પામે છે. ૫.

અભ્યાખ્યાન (૪૧)

અભ્યાખ્યાનની નિંદા:—

દેવેષુ કિલ્વિષો દેવો ગ્રહેષુ ચ શનૈશ્વરઃ ।

અભ્યાખ્યાનં તથા કર્મ, સર્વકર્મસુ ગર્હિતમ્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, અભ્યાખ્યાનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૪.

જેમ દેવતાઓમાં કિલ્વિષ નામના દેવતા હલકા ગણાય છે, ઝાંડોમાં શનિશ્વર હલકો ગણાય છે, તે જ પ્રમાણે ણધાય કર્મોમાં પારકા ઉપર ખોટું આળ ચઢાવવાનું કર્મ હલકું છે. ૧

અભ્યાખ્યાનનો દોષ:—

કાચક્રાંમલદોષેણ, પश्येन्नेત્રે વિपर्यયમ્ ।

અભ્યાખ્યાનં વદેઙ્ગીવ્હા, તત્ર રોગ ક ઉચ્યતે ? ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, અભ્યાખ્યાનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૧.

આંખોમાં કંઈ ઉલટું દેખાય તો એમાં કમળાના રોગનો દોષ છે, પણ જો જીભ પારકા ઉપર ખોટું કલંક ઉચ્ચારે તો ત્યાં કોનો દોષ કાઢવો ? ૨.

અભ્યાખ્યાનનો ત્યાગ:—

યથાઽમક્ષ્યં ન મક્ષ્યેત, દ્વાદશવ્રતધારિભિઃ ।

અભ્યાખ્યાનં ન ચોચ્યેત, તથા કસ્યાપિ પંડિતૈઃ ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, અભ્યાખ્યાનપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૨.

જેવી રીતે બારવ્રતધારી માણસોએ અલક્ષ્યનું લક્ષણ ન કરવું જોઈએ, તે જ પ્રમાણે સમજદાર માણસોએ કોઈપણ માણસ ઉપર ખોટું કલંક લગાડવું નહિ. ૩.

પૈશૂન્ય (૫૦)

પૈશૂન્યથી નુકસાન:—

અન્યસ્ય તાપનાઘર્થ, પૈશૂન્યં ક્રિયતે જનૈઃ ।

સ્વાત્મા હિ તપ્યતે તેન, યદુસં સ્યાત્ફલં ચ તત્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પૈશૂન્યપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૩.

બીજાને ખેદ આપવા માટે માણસો આડી ખાય છે. પણ તેથી ઉલ્ટો પોતાનો જ આત્મા ખેદ પામે છે, કેમકે જેવું વાંચું હોય તેવું ફલ મળે છે. ૧.

ધર્મ ધુનોતિ વિધુનોતિ ધિયાં સમૃદ્ધિ,

શ્લાઘાં સિનોતિ ચ દુનોતિ દયાવિલાસમ્ ।

ચિંતાં ચિનોતિ ચ તનોતિ તનૂપ્રતાપં,

ક્રોધં ધિનોતિ ચ નૃણાં પિશુનત્વમેતત્ ॥ ૨ ॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લો ૦ ૭૯.

આડીયાપણું, માણસોના ધર્મને ફર કરે છે, બુદ્ધિની સમૃદ્ધિને નાશ કરે છે, કીર્તિને ઢાંકી દે છે, દયાની લાગણીને ક્ષતિ પહોંચાડે છે, ચિંતાને ભેગી કરે છે, શરીરને તાપ આપે છે અને ક્રોધને વધારે છે. ૨.

દાનં ચ વિફલં નિત્યં, શૌર્યં તસ્યં નિરર્થકમ્ ।

પૈશૂન્યં કેવલં ચિત્તે, વસેદ્યસ્યાઽયશો ભૂવિ ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પૈશૂન્યપ્રક્રમ, શ્લો ૪.

જેના મનમાં કેવળ આડી જ રહેલી છે, તેનું દાન હંમેશાં નિષ્ફલ જાય છે, તથા તેનું પરાક્રમ પણ નિષ્ફલ જાય છે, અને તેનો અપયશ પૃથ્વીમાં વિસ્તાર પામે છે. ૩.

પૈશૂન્યનો ત્યાગ:—

ચેત્પાપાપચયં ચિકીર્ષસિ સિપોર્મૂર્ધ્નિ ક્રમૌ ધિત્સસિ,

ક્લેશધ્વંસમમ્પીપ્સસિ પ્રવસનં સર્વાંગસાં દિત્સસે ।

દુઃકીર્તિં પ્રજિહીર્ષસિ પ્રતિપદં પ્રેત્યશ્રિયં લિપ્સસે,

સર્વત્ર પ્રવિધેહિ તત્ પ્રિયસર્વે પૈશૂન્યશૂન્યં મનઃ ॥ ૪ ॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લો ૭૬.

જે તું પાપનો નાશ કરવાને આહતો હોય; શત્રુના મસ્તક ઉપર પગ મૂકવા આહતો હોય; ક્લેશના નાશને આહતો હોય; દુરેક પ્રકારના દોષને દેશવટો દેવાને આહતો હોય; ખરાબ કીર્તિનો ત્યાગ કરવાને આહતો હોય અને ડગલે ને પગલે પરલોકની લક્ષ્મીને મેળવવા આહતો હોય તો, હે બહાલા મિત્ર! તું અધેય ઠેકાણે તારા મનને આડી ખાવાની લાવના વગરનું બનાવ! ૪.

પૈશૂન્યના ત્યાગનું ફળ:—

સૌભાગ્યાદિવ સુંદરી સુવિનયાદ્ વિદ્યેવ વીથીશ્રિયા—

સુદ્યોગાદિવ સાહસાદિવ મહામંત્રાદિસિદ્ધિઃ પુનઃ ।

પીયૂષાદિવ નીરૂજત્વમચિરાત્ પૂજા ચ પુણ્યાદિવ,
સ્ફૂર્જત્કીર્તિમરો નરં પિશુનતાત્યાગાદુપાગચ્છતિ ॥ ૫ ॥

કસ્તૂરીપ્રકરણ, શ્લોક ૮૦.

જેવી રીતે સાફ લાગ્ય હોય તો સારી સ્ત્રી મળે છે; સારા વિનયથી વિદ્યા મળે છે; ઉદ્યમ કરવાથી પૈસાનો માર્ગ મળે છે; સાહસથી મોટા મંત્રોની સિદ્ધિ મળે છે; અમૃતથી તત્કાળ આરોગ્ય મળે છે; અને પુણ્યથી પૂજા મળે છે તેવી રીતે ચાહીયાપણાનો ત્યાગ કરવાથી સ્ફુરણમાન એવી કીર્તિનો સમૂહ માણસને મળે છે. ૫.

દાનશીલતપોભાવૈ-રસ્યૈધતે વૃષો મુવિ ।

યસ્ય મનોવચઃ કાયૈઃ, પૈશૂન્યં નાભિસંશ્રયેત્ ॥ ૬ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પૈશૂન્યપ્રક્રમ, શ્લોક ૨.

જે માણસના મન વચન અને કાયા ચાહીનો આત્રય કરીને રહેલ નથી તે શ્રેષ્ઠ માણસોના ધર્મ, દાન, શીલ, તપ, અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ૬.

રતિ-અરતિથી નુકસાન:—

આદૌ રાગસ્તતો દ્વેષસ્તસ્માત્ ક્લેશપરંપરા ।

તદ્વદાદૌ રતિશ્ચારતિસ્તતઃ કર્મબંધનમ્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રતિઅરતિપ્રક્રમં, શ્લોક ૨.

રાગ અને પછી દ્વેષ; અને તેથી ક્લેશની પરંપરા થાય છે તેમ પહેલાં રતિ અને પછી અરતિ અને તેથી કર્મબંધન થાય છે. ૧.

રતિની ભાવના:—

વરં છાયા વરં વાયુર્વરં પુત્રો વરં ધનમ્ ।

વરં બંધુર્વરં જાયેત્યાદિરત્યુદ્ભવં વચઃ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રતિ-અરતિપ્રક્રમ, શ્લોક ૩.

છાયા, વાયુ, પુત્ર, ધન, બંધુ તથા સ્ત્રી ઉત્તમ છે એટલાદિક વચન રતિથી ઉત્પન્ન થયેલું જાણવું. ૨.

અરતિની ભાવના:—

ઉષ્ણા છાયા ધનં સ્તોકં, વાયુર્લૂતાદિસંયુતઃ ।

કુપુત્રઃ કુલદા રામેત્યાદ્યરત્યુદ્ભવં વચઃ ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, રતિઅરતિપ્રક્રમ, શ્લોક ૪.

છાયા ઉષ્ણ છે, ધન થોડું છે, વાયુ લૂઆદિક વાળો છે, પુત્ર દુરાચારિ છે. સ્ત્રી કુલદા છે. ઇત્યાદિક વચન, અરતિથી જાણવું. ૩.

પરપરિવાદ (૫૨)

નિંદાની નીચતા:—

વક્તું નૈવ ક્ષમા જીહ્વા, યદિ મૂકસ્ય તદ્વરમ્ ।

પરં પરાપવાદં ચ, જંજપ્યતે ન તદ્વરમ્ ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પરાપવાદપ્રક્રમ, શ્લો० ૨-

મૂંગા માણસની જીભ કંઈપણ બોલવાને સમર્થ ન થાય. તે વધારે સાફ છે, પણ પારકાની નિંદા બોલવી એ સાફ નથી. ૧.

રજાંસિ દશના યત્રા—ઽધરોષ્ઠિક્રીદ્રયમ્ ।

મૂર્ચ્વરસના પરાપવાદગૂથં સમુદ્ધરેત્ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પરાપવાદપ્રક્રમ, શ્લો० ૧-

જ્યાં દાંતરૂપી માટી છે અને હોઠરૂપી બે ઠીળડીઓ છે, એવી મૂર્ખ માણસની જીભ પારકાની નિંદારૂપ વિદ્યાને ઉપાડ્યા કરે છે. ૨.

एके च जातिचंडालाः, कर्मचंडालो निंदकः ।

ज्ञात्वेति हृदये सम्यक्, परापवादमात्यजेत् ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પરાપવાદપ્રક્રમ, શ્લો० ૪.

આ દુનિયામાં કેટલાક તો જ્ઞાતિચંડાલો છે. પણ પારકાની નિંદા કરનારા તો કર્મચંડાલો છે, એમ સારી રીતે હૃદયમાં જાણીને પારકાની નિંદાનો ત્યાગ કરવો. ૩.

નિંદાથી નુકસાન:—

વક્ત્રં પરાપવાદેન, સ્વસ્ય યત્સમલં કૃતમ્ ।
તત્ત્વ કેનાપ્યુપાયેન, કર્તું નાર્હતિ નિર્મલમ્ ॥ ૪ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, પરાપવાદપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૩.

પારકાની નિંદા કરવાથી પોતાના મુખ ઉપર જે મલીનતા લાગે છે, તે મલીનતા કોઈપણ ઉપાયથી દૂર થઈ શકતી નથી. ૪.

પરપરિભવપરિવાદાત્મોત્કર્ષાચ્ચ બદ્ધ્યતે કર્મ ।
નીચૈર્ગોત્રં પ્રતિભવમનેકભવકોટિદુર્મોચમ્ ॥ ૫ ॥

પ્રશ્નમરતિ, શ્લો ૦ ૧૦૦.

પારકાનું અપમાન કરવાથી, પારકાની નિંદા કરવાથી અને પોતાના વખાણ કરવાથી દરેક લવમાં નીચ ગોત્ર કર્મનો બંધ આવે છે કે જે કરોડ લવમાં પણ મુશ્કેલીથી છોડી શકાય છે. ૫.

પોતાની અને પારકાની નિંદા:—

સદા મૂકત્વમાસેવ્યં, વાચ્યમાનેઽન્યમર્મણિ ।
શ્રુત્વા તથા સ્વમર્મણિ, વાધિર્યં કાર્યમુત્તમૈઃ ॥ ૬ ॥

વિવેકવિલાસ, અષ્ટમોહાસ, શ્લો ૦ ૩૨૨.

ઉત્તમ પુરૂષે બીજાની નિંદા થતી હોય તેવે સમયે હુમેશાં સુંગા રહેવું અને પોતાની નિંદા થતી સાંભળવામાં આવે ત્યારે બહેરા બની જવું. ૬.

સ્વસ્તુતિં પરનિંદાં વા, કર્તા લોકઃ પદે પદે ।
પરસ્તુતિં સ્વનિંદાં વા, કર્તા કોઽપિ ન દૃશ્યતે ॥ ૭ ॥

પોતાના વખાણ કરનાર અને પારકાની નિંદા કરનાર માણસ પગલે પગલે મળે છે, પણ પારકાના વખાણ અને પોતાની નિંદા કરનાર કોઈપણ નથી દેખાતો. ૭.

નિંદાનો ત્યાગ શા માટે:—

सर्वमदस्थानानां मूलोद्घातार्थिना सदा यतिना ।

आत्मगुणैरूत्कर्षः परपरिवादश्च संत्याज्यः ॥ ९ ॥

પ્રશમરતિ, શ્લોક ૯૯.

બધાય પ્રકારના મદનો મૂળથી નાશ કરવાની ભાવનાવાળા સાધુ પુરૂષે હિંમતથી માટે આત્મપ્રશંસા અને પારકી નિંદાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૯.

નિંદાનો ત્યાગ અને ક્ષણ:—

यदीच्छसि वशीकर्तुं, जगदेकेन कर्मणा ।

परापवादससेभ्यश्चरंतीं गां निवारय ॥ १० ॥

ઉપદેશપ્રાસાદ માષાંતર, સ્તંભ ૯, વ્યા. ૧૩૩. ❀

જો એકજ કાર્ય કરીને તું જગતને વશ કરવા ચાહતો હોય તો પારકાની નિંદાકર ઘાસને ચરતી એવી (તારી જીભ રૂપી) ગાયને રોકી રાખ. ૧૦.

[માયામૃષાવાદ (૫૩)]

માયામૃષાવાદનું પરિણામ:—

મનસ્યન્યદ્ વચસ્યન્યદ્, માયામૃષા ચ સોચ્યતે ।

કદાઽપિ સુખદા ન સ્યાદ્વિશ્વે યથા પળાંગના ॥ ૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માયામૃષાવાદપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૧.

મનમાં કંઈ અને વચનમાં કંઈ તે માયામૃષાવાદ કહેવાય છે અને તેથી વેશ્યાસ્ત્રીની માફક, તે કદાપિ પણ સુખ કરનાર નથી થતું. ૧.

માયામૃષાવાદની કટુતા:—

ફલં યથેન્દ્રવારુણ્યાઃ, કટુ માયામૃષાવચઃ ।

અંતરંગધિયા શ્રેયસ્કરં નસ્યાદ્યતોઽત્ર ચ ॥ ૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માયામૃષાવાદપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૨.

જેમ ઈન્દ્રવારુણી નામની લતાનું ફળ કડવું છે, તેવું માયામૃષાવાદભર્યું વચન કડવું હોય છે. માટે અંતરંગ બુદ્ધિથી આ હુનીયામાં તે કલ્યાણકારી હોતું નથી. ૨.

માયામૃષાવાદનો ત્યાગ:—

સ્વજ્ઞધારાં મધુલિપ્તાં, વિદ્ધિ માયામૃષાં તતઃ ।

વર્જનીયા પ્રયત્નેન, વિદુષા શિવવાંછતા ॥ ૩ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, માયામૃષાવાદપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૩.

માયામૃષાવાદ એ મધથી ચોપડેલી ખડ્ગધારા સરખું બાણવું જોઈએ અને તેથી કલ્યાણને ચાહનારા એવા વિદ્વાન પુરુષોએ પ્રયત્ન પૂર્વક તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૩.

મિથ્યાત્વ (૫૪)

મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ:—

અદેવે દેવબુદ્ધિર્યા, ગુરુધીરગુરૌ ચ યા ।

અધર્મે ધર્મબુદ્ધિશ્ચ, મિથ્યાત્વં તદ્વિપર્યયાત્ ॥ ૧ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ. ૫૮, શ્લો ૩. (પ્ર. સ.)

અદેવને વિષે જે દેવબુદ્ધિ કરવી, અગુરુને વિષે જે ગુરુબુદ્ધિ કરવી, અને અધર્મને વિષે જે ધર્મબુદ્ધિ કરવી, તે સમક્તિના લક્ષણથી વિપરીત હોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. ૧.

દુરંતમિથ્યાત્વતમોદિવાકરા વિલોકિતાશેષપદાર્થવિસ્તરાઃ ।

ઉશન્તિ મિથ્યાત્વતમો જિનેશ્વરા યથાર્થતત્વાપ્રતિપત્તિલક્ષણમૂર

સુભાપિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૨૮.

હુઃએ કરીને નાશ કરી શકાય એવા મિથ્યાત્વરૂપી અધિકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય સમાન અને તમામ પદાર્થોના સમૂહનું જેમણે દર્શન કર્યું છે એવા જિનેશ્વર ભગવાનોએ, વાસ્તવિક તત્વો પ્રત્યેની જે અશ્રદ્ધા તેને મિથ્યાત્વરૂપી અધિકાર કહેલ છે. ૨.

મિથ્યાત્વની નિંદા:—

જન્મન્યેકત્ર દુઃસ્વાય, રોગો ધ્વાન્તં રિપુર્વિષમ્ ।

અપિ જન્મસહસ્રેષુ, મિથ્યાત્વમચિકિત્સિતમ્ ॥ ૩ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ. ૫૮, (પ્ર. સ.)

રોગ, અંધકાર, શત્રુ અને વિષ (ઝેર) એ સર્વે, પ્રાણીને એકજ જન્મનું દુઃખ આપી શકે છે. પરંતુ જેનો ઉપાયજ નથી એવું મિથ્યાત્વ તો હજારો જન્મને વિષે દુઃખ આપનાર થાય છે. ૩.

વરં વિષં મુક્તમસુક્ષયક્ષમં, વરં વનં શ્વાપદવન્નિપેવિતમ્ ।
વરં કૃતં વહ્નિશિखाप्रवेशनं, नरस्य मिथ्यात्वयुतं न जीवितम् ॥ ૪

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૪૦.

પ્રાણીનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવું ઝેર ખાવું સાડું છે, હિંસક પશુઓની માફક જંગલમાં જઈને રહેવું સાડું છે, અને અગ્નિની જ્વાળાઓમાં પ્રવેશ કરવો એ પણ સાડો છે પરંતુ મિથ્યાત્વથી મુક્ત એવું જીવન સાડું નથી. ૪.

મિથ્યાત્વં પરમો રોગો મિથ્યાત્વં પરમં તમઃ ।

મિથ્યાત્વં પરમઃ શત્રુર્મિથ્યાત્વં પરમં વિષમ્ ॥ ૫ ॥

યોગશાસ્ત્ર, પૃ. ૫૮. (પ્ર. સઃ)

મિથ્યાત્વ જ મોટામાં મોટો રોગ છે, મિથ્યાત્વ જ મોટો અંધકાર છે, મિથ્યાત્વ જ મોટો શત્રુ છે, અને મિથ્યાત્વ જ મોટું હુણહુણ ઝેર છે. ૫.

મિથ્યાત્વની ભાવના:—

नास्ति नित्यो न कर्ता च, न भोक्तात्मा न निर्वृतः ।

तदुपायश्च नेत्याहुर्मिथ्यात्वस्य पदानि षट् ॥ ૬ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રવંધ ૪, શ્લો ૬૦.

આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ નથી, આત્મા નિત્ય નથી, આત્મા કર્તા નથી, આત્મા લોકતા નથી, આત્મા બંધ વિગે-રેથી વેગળો થયેલો નથી અને એ આત્માનો (મોક્ષનો) ઉપાય નથી: એ પ્રમાણેના છ પદો (છ વાક્યો) મિથ્યાત્વના સમજવા (એટલે કે મિથ્યાત્વીને આવી લાવના થાય છે). ૬.

મિથ્યાત્વની પ્રખળતા:—

દદાતુ દાનં बहुधा चतुर्विधं,
કરોતુ પૂજામતિભક્તિર્હતામ્ ।

દદાતુ શીલં તનુતામભોજનં,
તથાઽપિ મિથ્યાત્વવશો ન સિદ્ધ્યતિ ॥ ૭ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૪૩.

મિથ્યાત્વને આધીન થયેલો જીવ, લલે અનેક પ્રકારે ચારે પ્રકારનું દાન આપતો હોય, અરિહંત ભગવાનની ખૂબ પૂજા કરતો હોય, બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરતો હોય, કે ઉપવાસ કરતો હોય, તો પણ તેની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. ૭.

કરોતિ દોષં ન તમત્ર કેસરી, ન દંદશૂકો ન કરી ન ભૂમિપ: ।
અતીવ રુષ્ટો ન ચ શત્રુરુદ્ધતો યમુગ્રમિથ્યાત્વરિપુ: શરીરિણામ્ । ૮ ।

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૪૧.

મિથ્યાત્વરૂપી પ્રચંડ શત્રુ, પ્રાણીઓનું જેવા પ્રકારનું નુકસાન કરે છે તેવા પ્રકારનું નુકસાન કેસરીસિંહ, કૃષ્ણધર નાગ, હાથી, રાજા કે અત્યંત કોપાર્થમાન થયેલો અને ઉદ્ધત એવો શત્રુ પણ નથી કરતો. ૮.

મિથ્યાત્વથી નુકસાન:—

દયાદમધ્યાનતપોવ્રતાદયો

ગુણાઃ સમસ્તા ન ભવંતિ સર્વથા ।

દુરંતમિથ્યાત્વરજોહતાત્મનો

રજોયુતાલાવુ ગતં યથા પયઃ ॥ ૯ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૩૭.

જેવી રીતે માટી ચોપડેલ તુંબડામાં રહેલું પાણી બહાર લઈ શકાતું નથી, તેવી રીતે મુશ્કેલીથી નાશ કરી શકાય એવા મિથ્યાત્વથી હુણાયેલ આત્માવાળા પ્રાણીને દયા, ઈર્ષ્યોનું દમન, ધ્યાન, તપ, વ્રત વિગેરે ગુણો નથી થઈ શકતા. ૬.

અપૈતિ તત્ત્વં સદસત્ત્વલક્ષણં,

વિના વિશેષં વિપરીતલોચનઃ ।

યદ્વચ્છયા મત્તવદસ્તચેતનો

જનો જિનાનાં વચનાત્ પરાઙ્મુખઃ ॥ ૧૦ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૩૮.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનોથી દૂર થયેલો એટલે કે મિથ્યાદષ્ટિ પ્રાણી, પોતાની સ્વેચ્છાચારી વૃત્તિથી, દારૂ પીને મત્ત થયેલ માણસની માફક, ચેતનાશૂન્ય થઈને અને ઉલટી દષ્ટિવાળો થયો છતો, સત્ અને અસત્ લક્ષણવાળા તત્ત્વોમાં કોઈ પણ પ્રકારની વિશેષતાને નથી સમજી શકતો. ૧૦.

પયો યુતં શર્કરયા કટૂયતે, યથૈવ પિત્તજ્વરભાવિતે જને ।

તથૈવ તત્ત્વં વિપરીતમજ્જિનઃ, પ્રતીપમિથ્યાત્વદશો વિભાસતે । ૧૧ ।

જેમ પિત્તજ્વરે કરીને સહિત એવા મનુષ્યને સાકરયુક્ત
હૃદય કડવું લાગે છે, તેમ વિપરીત-મિથ્યાત્વ-દૃષ્ટિવાળા પ્રાણીને
સત્ય તત્ત્વ વિપરીતપણે લાગે છે. ૧૧.

વિચિત્રવર્ણાંચિતચિત્રમુત્તમં,

યથા ગતાક્ષો ન જનો વિલોકતે ।

ગ્રદશ્યમાનં ન તથા પ્રપદ્યતે,

કુદૃષ્ટિજીવો જિનનાથશાસનમ્ ॥ ૧૨ ॥

સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૧૪૫.

જેવી રીતે આંખ વગરનો માણસ, વિચિત્ર પ્રકારના રંગથી
રંગાયેલું એવું ઉત્તમ પ્રકારનું ચિત્ર જોઈ શકતો નથી તેવી
રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ, જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનને, ખંતાવવા
છતાં પણ, સ્વીકારતો નથી. ૧૨.

કથં ન રમતે ચિત્તં, ધર્મેઽનેકસુખપ્રદે ? ।

જીવાનાં દુઃસ્વખીરૂણાં, પ્રાયો મિથ્યાદૃશો યતઃ ॥ ૧૩ ॥

તત્વામૃત, શ્લોક ૫૬.

દુઃખથી ડરતા એવા જીવોનું ચિત્ત, અનેક સુખને આપ-
વાવાળા એવા ધર્મને વિષે કેમ નથી રમતું ? કારણ કે લગભગ
એવા પ્રાણીઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. (મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને ધર્મ
પ્રત્યે રૂચી નથી થતી.) ૧૩.

દદાતિ દુઃખં બહુધાઽતિ દુઃસહં,

તનોતિ પાપોપચયોન્મુખાં મતિમ્ ।

યથાર્થબુદ્ધિં વિધુનોતિ પાવનોં,

કરોતિ મિથ્યાત્વવિષં ન કિં નૃણામ્ ? ॥ ૧૪ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૫૦.

મિથ્યાત્વરૂપી ઝેર અનેક પ્રકારના અસહ્ય દુઃખોને આપે છે, બુદ્ધિને પાપ ભેશું કરવાવાળી બનાવે છે, પવિત્ર એવી સાચી બુદ્ધિને ફેર કરે છે. ભલા એવું શું છે કે જે મિથ્યાત્વરૂપી ઝેર, માણસોને, ન કરતું હોય ? ૧૪.

દધાતુ ધર્મં દશધા તુ પાવનં, કરોતુ મિક્ષાશનમસ્તદૂષણમ્ ।
તનોતુ યોગં ધૃતચિત્તવિસ્તરં, તથાપિ મિથ્યાત્વયુતો ન મુચ્યતે ૧૫

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૪૨.

(ક્ષમાદિક) દશ પ્રકારના પવિત્ર સાધુ ધર્મને—આરિત્રને ભલે ધારણ કરે, ખેંતાળીશ દોષરહિત ભિક્ષાતું ભોજન કરે તથા ચિત્તના વિસ્તારને ધારણ કરનાર યોગને ભલે વિસ્તારે, તો પણ જો તે પુરૂષ મિથ્યાત્વ સહિત હોય તો તે કદાપિ મોક્ષને પામતો નથી. ૧૫.

યથાઽન્ધકારાન્ધપટાવૃત્તો જનો

વિચિત્રચિત્રં ન વિલોકિતું ક્ષમઃ ।

યથોક્તતત્ત્વં જિનનાથમાષિતં,

નિસર્ગમિથ્યાત્વતિરસ્કૃતસ્તથા ॥ ૧૬ ॥

સુમાષિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૧૩૬.

જેમ અંધકારના જેવા કાળાપાટા બાંધેલ માણસ વિચિત્ર પ્રકારનું ચિત્ર જોવાને ‘સમર્થ’ થતો નથી, તેમ સ્વાભાવિક

મિથ્યાત્વવડે તિરસ્કાર કરાયેલો પુરુષ, જિનેદ્રે કહેલા યથાર્થ તત્ત્વને જોઈ-જાણી શકતો નથી. ૧૬.

મિથ્યાત્વનું કડવું ફળ:—

ત્રિલોકકાલત્રયસંભવાસુખં,

સુદુઃસહં યત્ ત્રિવિધં વિલોક્યતે ।

ચરાચરાણાં ભવગર્તવર્તિનાં,

તદત્ર મિથ્યાત્વવશેન જાયતે ॥ ૧૭ ॥

સુમાધિતરત્નસંદોહ, શ્લો ૦ ૧૩૯.

સંસારરૂપી ખાઈમાં વર્તનારા ચર અને અચર-ત્રસ અને સ્થાવર-પ્રાણીઓને આ ત્રણ જગત અને ત્રણકાળમાં ઉત્પન્ન થતું ત્રણ પ્રકારનું એટલે શરીર, મન અને વચન સંબંધી-જે કંઈ અતિ દુઃસહ દુઃખ જોવામાં આવે છે, તે સર્વ મિથ્યાત્વના વશથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૭.

દુર્વચનં પરાધીનં, શરીરે કષ્ટકારકમ્ ।

શલ્યં શલ્યતરં તસ્માત્, મિથ્યાત્વશલ્યમાત્માનિ ॥ ૧૮ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, મિથ્યાત્વશલ્યપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૨.

કષ્ટ આપનાર એવું કડવું વચન અને પરાધીનપણું શરીરમાં જેટલું શલ્ય કરે છે તેના કરતાં મિથ્યાત્વ આત્મામાં વધુ શલ્ય સમાન છે. ૧૮.

શત્રુભિર્નિહિતં શસ્ત્રં, શરીરે જગતિ નૃણામ્ ।

યથા વ્યથા કરોત્યેવ, તથા મિથ્યાત્વમાત્માનઃ ॥ ૧૯ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, મિથ્યાત્વશલ્યપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૧.

શત્રુઓએ શરીરપર ફેંકેલું શસ્ત્ર જેમ આ જગતમાં માણસોને દુઃખ આપે છે, તેમ મિથ્યાત્વશલ્ય આત્માને દુઃખ આપે છે. ૧૯.

મિથ્યાત્વનો ત્યાગ:—

મિથ્યાત્વં પરમં વીજં, સંસારસ્ય દુરાત્મનઃ ।

તસ્માત્તદેવ મોક્તવ્યં, મોક્ષસૌખ્યં જિઘૃક્ષુણા ॥ ૨૦ ॥

તત્વામૃત, શ્લો ૦ ૫૩.

ખરાબ છે સ્વરૂપ જેનું એવાં સંસારનું, મિથ્યાત્વ એ મોટું બીજ છે. એટલા માટે મોક્ષ સુખ મેળવવાની ઇચ્છાવાળાં માણસે એ (મિથ્યાત્વ) નો જ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨૦.

મિથ્યાત્વશલ્યમુન્મૂલ્ય, સ્વાત્માનં નિર્મલીકુરુ ।

યથાઽજસ્રં સુસિંદૂરરજસા ભુવિ દર્પણઃ ॥ ૨૧ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, મિથ્યાત્વશલ્યપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૪.

જેવી રીતે હંમેશ સિંદૂરની રજથી દુનીયામાં દર્પણ નિર્મલ થાય છે તેમ હે ભવ્ય પ્રાણી ! તું મિથ્યાત્વશલ્યને મૂળમાંથી ઉખેડીને તારા પોતાના આત્માને નિર્મલ કર ! ૨૧.

મિથ્યાત્વના ત્યાગનો ઉપાય:—

સ્વાધ્યાયેન ગુરોર્મક્ત્યા, દીક્ષયા તપસા તથા ।

યેન કેનોદ્યમેનૈવ, મિથ્યાત્વશલ્યમુદ્ધરેત્ ॥ ૨૨ ॥

હિંગુલપ્રકરણ, મિથ્યાત્વશલ્યપ્રક્રમ, શ્લો ૦ ૩.

સ્વાધ્યાય કરીને, શુદ્ધ મહારાજની ભક્તિ કરીને, દીક્ષાવડે

તેમ જ તપવડે; એમ ગમે તે પ્રકારના ઉદ્યમથી મિથ્યાત્વરૂપી
શત્રુને ઉગેડી નાખવું જોઈએ. ૨૨.

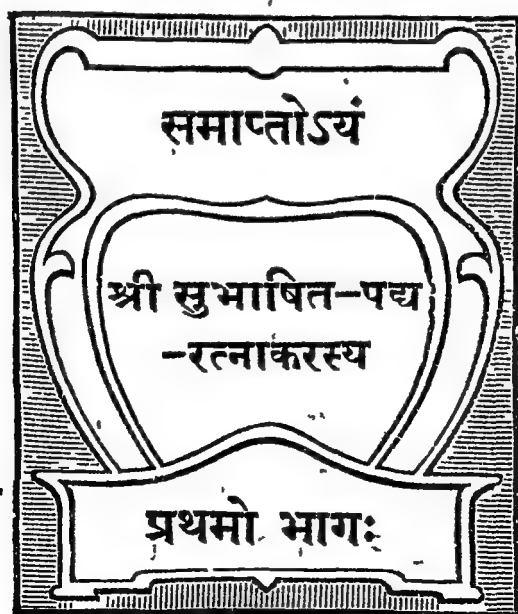
મિથ્યાત્વના ત્યાગનું ફળ:—

મિથ્યાત્વત્યાગતઃ શુદ્ધં, સમ્યક્ત્વં જાયતેઽક્ષિનામ્ ।

અતસ્તત્પરિહારાય, યતિતવ્યં મહાત્મના ॥ ૨૩ ॥

અધ્યાત્મસાર, પ્રબંધ ૪, શ્લોક ૫૯.

પ્રાણીઓને, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવાથી, શુદ્ધ સમક્તિ
ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે મહાત્મા પુરૂષે એનો ત્યાગ કરવા
માટે પ્રયત્ન કરવો. ૨૩.

शुद्धिपत्रक

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
५	२१	५३२	५३५
२२	११	७१	७१ *
३२	५	विससिता	विज्ञासिता
४३	६	दृष्टांत	दृष्टांत
४३	२१	दृष्टांत	दृष्टांत
४४	१०	विभ्रमो	विभ्रमो
४८	२	पशन्	पशन्
४८	१७	स्रष्टा	स्रष्टा
५०	१२	रायसूय-	राजसूय-
५८	२०	स्थल	स्थल
६१	२१	दृष्टांत	दृष्टांत
६७	८	ते	ने
८८	११	षष्टिर्वर्ष-	षष्टिर्वर्ष-
८८	१३	शातातप	शातातप
८८	१६	श्रुति	श्रुति
८९	३	करोती	करोति
८२	१८	-त्रमुच्चासः	-त्र मुच्चासः
१०४	१६	परपाटी	परिपाटी
१११	११	तथाहि	तथा हि

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૧૪	૯	યદ્યુષ્પ્રયુક્તં	યદ્દુષ્પ્રયુક્તં
૧૧૫	૨	પરિણામ	પરિમાણ
૧૧૬	૮	પ્રાઙ્ન-	પ્રાજ્ઞ-
૧૧૬	૨૧	વિગેરેનો	વિગેરેનો પાણ
૧૧૭	૧૯	પરિગ્રહાધિકં	પરિગ્રહાધિક:
૧૧૭	૨૧	મહત્વાદ્ધિ	મહત્ત્વાદ્ધિ
૧૧૭	૨૧	મજત્યેવ	મજ્જત્યેવ
૧૨૧	૯	ચત્ર	યત્ર
૧૨૩	૨૧	આવતો	આવતા
૧૨૪	૫	૫૧ પ્ર૦ સ૦ ષા૦	૫૨ (પ્ર૦ સં૦)
૧૨૪	૧૦	દ્વાવિંશતિ	દ્વાવિંશતિ
૧૨૪	૧૫	તે	તે વિગેરે
૧૨૫	૩	મક્ષણાદુઃખ-	મક્ષણાદ્દુઃખ-
૧૨૫	૯	ગૃજનં	ગૃજનં
૧૨૭	૩	ચૈવ	ચૈવ
૧૨૮	૩	કંદમૂળના અથા- ણાનું	કંદમૂળ તથા બેળ અથાણાનું
૧૩૦	૬	પિતૃલોકે	પિતૃલોકા
૧૩૦	૧૮	રીંગણાના	રીંગણાનું
૧૩૧	૧૧	શુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૧	૧૪	બ્રહ્મઘ્નાં-	બ્રહ્મઘ્નાં-
૧૩૧	૧૮	અહ્લહત્યારા	અહ્લહત્યારા
૧૩૧	૨૦	નહુ	ન હુ
૧૩૧	૨૧	વિહુ	વિ હુ
૧૩૧	૨૨	સ્તમ્ય	સ્તમ્મ
૧૩૨	૧૪	ગોર સયુક્ત	ગોરસ યુક્ત

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
१३३	३	चरस-	चतस-
१३३	११	मृक्षणं	भ्रक्षणं
१३३	११	-चतुर्विधं	-चतुर्विधं
१३४	३	मद्यं	मद्ये
१३६	१०	स्तभ्य	स्तम्भ
१३७	६	-मंगी-	-मङ्गि-
१३७	७	-निन्दिता	-निन्दिता
१३७	१८	गुरुणां	गुरुणां
१३८	७	पञ्चा	पञ्चो
१३८	१६	-वरीनत्ति	-वरीनत्ति
१३९	९	धाम्यति	ताम्यति
१४१	१४	स्कंध-	स्कन्द-
१४२	९	-तत्त्व-	-तत्त्व-
१४२	१७	अश्वमेधेन	अश्वमेधेन
१४२	१८	योगवासिष्ठ	योगवासिष्ठ
१४२	२१	अश्वमेध	अश्वमेध
१४३	१९	पुंसां	पुंसाम्
१४५	३	मासं	मांसं
१४६	१३	श्रवोने।	श्रवोना।
१४७	८	भक्षिका-	भक्षिका-
१४७	९	सुधि-	सुधी-
१५०	९	मुष्णान्तो	मुष्णन्तो
१५०	९	व्यथुः	व्यधुः
१५०	१७	अप्योषध-	अप्यौषध-
१५०	१९	प्रकाशक	प्रकाश
१५०	२१	डाम्कूट	डाम्कूट

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
१५२	३	-भीरुमिः	-भीरुमिः
१५२	४	यावज्जीयं	यावज्जीवं
१५३	१०	उर्ध्व-	ऊर्ध्व-
१५३	११	कथंकार	कथंकारं
१५५	१३	अत्रै	अत्रे
१५७	१४	वीगेरे	विगेरेनी
१५८	७	आध	आधा
१६०	७	स्वभ्रस्य	श्वभ्रस्य
१६३	१८	योगवासिष्ठ	योगवासिष्ठ
१६३	१८	१०८	२०८
१७०	१५	उल्लाचं	उल्लोचं
१७४	१२	आरित्र	आभायिक्
१७८	२	तदेव	तदेवं
१८२	१२	पर्वण्या-	पर्वण्या-
१८६	६	श्राद्ध	श्राद्ध
१८१	१८	भूक्ते	भुक्ते
१८६	६	मधुर-	मधुर-
१८८	१३	तस्मान्नि-	तस्मात्त्रि-
१८८	२०	श्लाघ्य	श्लाघ्य
२००	१८	महाम्य-	महात्म्य-
२०१	३	-र्योऽत्रात(न्व)ति	-र्योऽत्रातति तु
२०२	३	तथैव	तथैव
२०३	१७	विलास	विलास
२०५	३	-सत्त्व-	-सत्त्व-
२०५	६	सत्त्व,	सत्त्व,
२०८	६	वम्भ्रम्यते	वम्भ्रम्यते

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૨૧૩	૧૭	તત્વામત	તત્વામૃત
૨૧૭	૫	શ્લો० ૩૧	અ० ૧, શ્લો० ૩૧
૨૨૧	૧૩	ઇદ્રિવિજ્ય	ઇદ્રિયવિજ્ય
૨૨૭	૧૨	-સદૃશો	-સદૃશો
૨૨૭	૧૫	નિંદવા લાયક	હિંસક
૨૩૫	૮	-સમ્યક્ત્વ-	-સમ્યક્ત્વ-
૨૩૭	૧૯	રંગધ્યાન-	રક્તદધ્યાન-
૨૩૮	૩	હર્ષયુક્ત	ઉછળતા એવા
૨૩૮	૬	એ બન્ને	બન્ને
૨૪૧	૭	(પરમાનંદ)	(પદ્માનન્દ)
૨૫૦	૧૦	માનાન્દ્રિ	માનાર્દ્રિ
૨૫૦	૧૯	ધરણીરુહો	ધરણીરુહો
૨૫૨	૧૮	પુસઃ	પુસઃ
૨૫૫	૨૨	નિસંશયં	નિઃસંશયં
૨૫૮	૬	સારક્ષ-	સારક્ષ-
૨૫૯	૯	બોલાવવાની	બોલાવવાની
૨૬૫	૨૦	-નુષ્ઠાન-	-નુષ્ઠાન-
૨૬૫	૨૧	વિદધત્સમા-	વિદધન્ સમા-
૨૬૮	૫	-શ્વન્દ્રન-	-શ્વન્દન-
૨૭૪	૨૨	ધનના	ધનનો
૨૭૭	૧૩	ઉત્તરાધ્યન-	ઉત્તરાધ્યયન-
૨૮૪	૧૧	-દુસશ્વરં,	-દુસ્સશ્વરં,
૨૮૬	૯	વિજૃંભિતં	વિજૃંભિતં
૨૮૬	૧૬	લોભથીજ્ઞુક્રિતભેળવવીતે,	લોભનો ત્યાગ કરવો તે,
૨૯૨	૧૯	હિતાપદેશ.	હિતોપદેશ.
૨૯૫	૬	નિરુપદ્રવા	નિરુપદ્રવા

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
३०४	१६	सती	सति
३०७	१३	-मभिनन्द ।	-मभिनन्दः।
३१०	८	भो	भोः
३११	१७	मुचते	मुच्यते
३१२	३	दोषने	दोषने
३१२	५	विद्वयेरन् वाक्यशल्यैर्व-	विद्वयेरन् वाक्यशल्यैश्च व-
३१८	१०	समताप	समता
३२८	२२	शङा	शङाय
३३४	३	माध्यस्थ्य	माध्यस्थ्यं
३३४	३	वैराग्यः	वैराग्यं
३३४	४	दोषक्षयं.	दोषक्षयः
३३६	१५	भवनीयः	भावनीयः
३३७	२०	भ्रान्त्य-	भ्रान्त्या-
३४१	४	जेवा	जेवे
३४७	१७	मुक्तावृ-	मुक्तावु-
३५१	४	शंभो. !	शंभोः
३५३	१२	ब्रह्म	ब्रह्म
३५७	४	नितांते,	नितान्तं,
३६५	४	कित्विशम्-	कित्विषम्
३६५	१०	काष्ठादि	काष्ठादि
३६६	११	-जीव्हा,	-जिह्वा,
३६६	११	रोग	रोगः
३६६	१५	त्यां द्रोतो दोष डाढवो ?	त्यां द्रुतततो रोगकडी शङाय ?
३७३	६	भलीनता	भलिनता
३७३	७	भलीनता	भलिनता
३७४	७	-हृत्कर्षः	-हृत्कर्षः

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
३७४	१४	-ससेभ्य-	-सस्येभ्य-
३७५	२	परिष्ठाभ	स्व३५
३७६	६	-लाबु गतं	-लाबुगतं
३७६	१२	तत्त्वं	तत्त्वं
३७६	१२	-सत्त्व-	-सत्त्व-
३८०	२०	इय्यी	इय्यि
३८३	१२	यथाऽजस्रं	यथाऽजस्रं
	धृष्टे स्थले	त्रिषष्टी	त्रिषष्टि
	” ”	पैशुन्य	पैशुन्य
	” ”	तत्त्वामृत	तत्त्वामृत
	” ”	चाणाक्यनीति	चाणक्यनीति

આખૂ

જગદ્ધ્રુવિખ્યાત આખૂ પહાડની ન્હાનામાં ન્હાની અને મ્હોટામાં મ્હોટી દર્શનીય વસ્તુઓ, રસ્તાઓ અને એક દર્શકને ઉપયોગી થઈ પડે એવી તમામ વસ્તુની માહિતી આપનાર, તેમજ આખૂનાં મંદિરોની ઝીણામાં ઝીણી કોરણીઓ અને સુંદર સુંદર ભાવોના લગભગ ૭૫ ફોટાઓથી અલંકૃત આ પુસ્તક, જેમ આખૂના યાત્રિઓને ઉપયોગી છે, તેમ ભારતવર્ષની પ્રાચીન શીલ્પકળા અને ઐતિહાસિક શોધખોળના અભ્યાસીઓ માટે પણ ઘણું જ મહત્વનું છે. એના લેખક છે:—ઈતિહાસતત્ત્વવેત્તા, શાન્તમૂર્તિ મુનિરાજશ્રી જયન્તવિજયજી. મ્હોટો ગ્રંથ, સુંદર એન્ટિક કાગળો, ૭૫ ફોટાઓ, પાકું બાઇન્ડીંગ અને ઉત્તમ જેકેટ હોવા છતાં,

કિંમત માત્ર અઢી રૂપીઆ.

આની હિંદી આવૃત્તિ પણ બહાર પડી ચૂકેલ છે, ફોટા વિગેરે બધું ઉપર પ્રમાણે જ. કિં. ૨-૮-૦ લખો:—

શ્રીવિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા,

છોટા સરાફા, ઉજ્જૈન. (માલવા)

અને જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી પણ મળશે.

